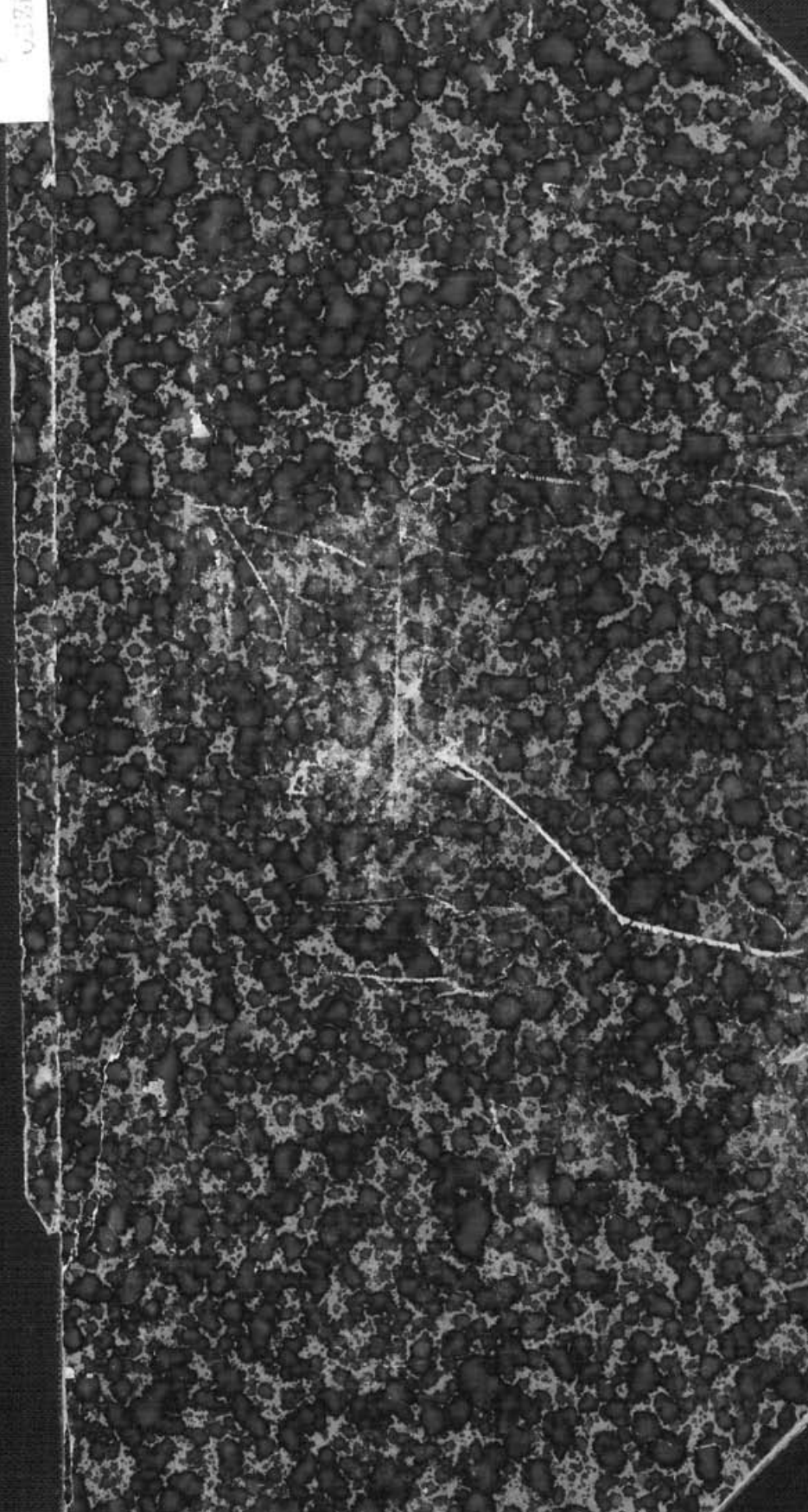

13.329
1.

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

03917

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

73.
PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR

SZERKESZTI: KORNIS GYULA

I.

AZ 1777-IKI RATIO EDUCATIONIS

FORDITOTTA,
BEVEZETÉSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

Dr. FRIML ALADÁR

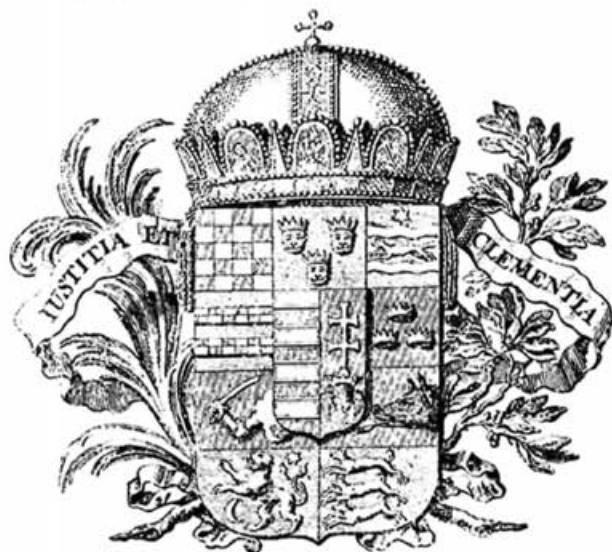
KIADJA

A KATH. KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET

1913.

Ára 6 korona.

R A T I O
E D U C A T I O N I S
T O T I U S Q U E
R E I L I T E R A R I Æ
R E R
R E G N U M H U N G A R I Æ
E T
P R O V I N C I A S
E I D E M A D N E X A S.

T O M U S I.

V I N D O B O N Æ.
T Y P I S J O A N . T H O M . N O B . D E T R A T T N E R N .
S A C . C . E S . R E G . M A J . T Y P O G R . E T B I B L .
M D C C L X X V I I .

PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR.
RATIO EDUCATIONIS.

PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR

SZERKESZTI

KORNIS GYULA

I. KÖTET

AZ 1777-IKI RATIO EDUCATIONIS

FORDITOTTA,

BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

Dr. FRIML ALADÁR

KIADJA

A KATH. KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET

1913.

AZ 1777-IKI RATIO EDUCATIONIS

FORDITOTTA,
BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

Dr. FRIML ALADÁR

KIADJA
A KATH. KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET
1913.

Posta
v. 127. c.

(12)
13.323 / 2
(12)

14 139

ELŐSZÓ

A PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁRHOZ.

A Pedagógiai Könyvtár egyik célja a történelileg nagyhatású klasszikus pedagógiai írók műveinek az eredetiből történő, gondos és magyaros fordításokban való kiadása. A pedagógiai klasszikusok iskolájába járatni a magyar nevelőket manapság annál inkább elsőrendű feladat, mert úgy látszik, mintha elhanyagolták volna a nagy pedagógiai elmélkedők forrásszerű ismeretét; mintha a modern nevelési reformtervek újságingerének hatása alatt elfelejtkeznének ezen sokszor csak újaknak látszó gondolatok történeti gyökereinek föl kutatásáról. A modern pedagógia számos új, a szomszédos tudományágakkal szerves kapcsolatba lépő területe: az iskolai egészségügy, gyermek-tanulmányozás, kísérleti és gyógypedagógia, gyermekpszichológia, az iskolaügy szociális vonatkozásai annyi érdekes anyagot s kérdést vetettek fölszínre, hogy nagyrészt elnyelik az érdeklődést s háttérbe szorítják a mult nagy nevelőinek tanulmányozását. Pedig egy tudományban sem oly fontos az illető tudomány történetének ismerete, mint épen a pedagógiában és a vele annyira kapcsolatos filozófiában. Vállalatunk egyik főadata épen a pedagógia-történeti érzék ápolása, a nevelélméleti kérdések rehisztorizálása. Ezt két eszközzel véljük elérni: egyrészt a pedagógiai klasszikusok kiadásával, másrészt a magyar oktatásügy történetének ismertetésével, illetőleg az idevonatkozó források közlésével.

A Pedagógiai Könyvtár először is a pedagógia egyes történeti korszakainak legkiválóbb képviselőit fogja a maguk főművével bemutatni. E tekintetben, sajnos, egyelőre az *ókort* kénytelen kikapcsolni munkaprogramjából, nem mintha történetileg nem tulajdonitana az ókornak rendkívüli fontosságot (hisz a közép-

kori és újkori pedagógiai elméletek részint nyiltan, részint csírában az ókorban nagyrészt föltalálhatók), hanem azért, mert a legfontosabb görög és római pedagógiai elmélkedők műveinek fordításai — igaz, hogy nem mindegyik kifogástalanul — nyelvünkön már megjelentek s hozzáférhetők. (Igy Xenophon *Memorabiliái*, Platon *Allama*, Aristotelesnek *Nikomachoszhoz* intézett *Ethikája* és *Politikája*.) Ezért az ókorból csak *Quintilianust* (*Institutionis Oratoriae libri duodecim*) vettük fel egyelőre tervezetünkbe.

A középkort vállalatunkban *szent Ágoston* (*De catechizandis rudibus*) és *szent Jeromos* (*Epistolae ad Gaudentium et ad Laetam*) képviseli, továbbá a benediktinus pedagógusok: *Alcuinus* (A grammatikáról, Pippin királyfi s Albinus mester párbeszéde, A.-nak Nagy Károlyhoz írt levele) és *Hrabanus Maurus* (a pap-ság neveléséről, A hét szabadművészetéről, A keresztény fegyelmezésről).

A *renaissance* és a *reformáció* korából *Erasmust* (*Declamatio de pueris ad virtutem ac literas liberaliter instituendis*. 1529. és *De studio bonarum literarum*. 1511.) és *Vivést* (*De disciplinis*. 1531.) választottuk ki történeti reprezentansokul. Ugyancsak a XVI. századot képviseli könyvtárunkban *Montaigne* pedagógiai tárgyú *essay*-vel. Megjelen majd vállalatunkban a jezsuita *Ratio Studiorum* is; lefordítását nemcsak azon egyetemes jelentőség követeli, mely egész Európa oktatásügyében századokon vitt rendkívüli szerepe miatt megilleti, hanem a hazai oktatásügy történetének szempontja is megkívánja, hogy számunkra hozzáférhetőbb legyen. *Locke* művének (*Some Thoughts concerning Education*) lefordítását mind belső értéke, mind az a nagy hatás is igazolja, melyet a pedagógia fejlődésére gyakorolt. Meg fog jelenni még *Fénelonnak* a nőnevelés történetében jelentős műve: *De l'éducation des filles*. Minthogy Comenius, Rousseau és Pestalozzi főbb művei már megjelentek nyelvünkön, kiadásukat egyelőre nem vettük föl tervezetünkbe. *Herbart* a tudományos pedagógiának első, történetileg is rendkívüli fontos hatású klasszikusa *Umriss pädagogischer Vorlesungen* c. művével fog e könyvtárban szerepelni.

Az egyes köteteket körülbelül kétívre terjedő bevezetés előzi meg, mely ismerteti az író életét, műveit, pedagógiai gon-

dolatait s beállítja az írók a történeti fejlődésbe, kinyomozza forrásait és hatását. A bevezetés kiterjeszkedik az illető remekírónak a hazai pedagógusokra gyakorolt hatására is. A fordítást a szükséges jegyzetekkel is ellátjuk. Az egyes köteteket az írók arcképei díszítik.

Nemcsak a pedagógiai klasszikusok kiadásával törekszik a Pedagógiai Könyvtár a neveléstörténeti érzéket ápolni, hanem a hazai iskolaügy történetére vonatkozó források kiadásával, esetleg a magyar iskolatörténet egy-egy korszakának monografikus feldolgozásával is. Vállalatunk ezen első kötete az 1777-iki *Ratio Educationis* fordítása. Tervbe vettük a magyar közoktatásügy (vagy legalább középiskoláink) történetének Mária Terézia korától 1848-ig, továbbá 1848-tól 1883-ig való megíratását. Iskoláink ugyanis nem fejleszthetők s irányíthatók doctriiner reformkodások útján, hanem csakis a multtal való szerves kapcsolat alapján; oly konzervatív és érzékeny intézménynél, mint az iskola, a jövő irányvonala csak a mult egyenes folytatása lehet.

A Pedagógiai Könyvtár célját azonban nem meríti ki tisztán a történeti szempont. Minthogy pedagógiai irodalmunkból a rendszeres összefoglaló elméleti művek úgyszólván teljesen hiányznak, e hiányt is pótolni törekszünk. Így előkészületben van már Willmann: *Didaktik als Bildungslehre* című művének fordítása, mely a történeti s a szisztematikus szempontot oly kitűnően tudja összeegyeztetni, a jogosult új törekvéseket a multnak igazolt elemeivel szerves egységbe fűzni. Willmann, klasszikus műve mint a keresztény világnézet modern műveltség- és oktatáselmélete a jövő tavasszal már egyik fődíszje lesz vállalatunknak.

A Pedagógiai Könyvtár egyik főfeladata a tanárképzés ügyét is szolgálni. A pedagógiai klasszikusok lefordításával lehetővé teszi, hogy a tanárjelöltek ne szorítkozzanak csupán a neveléstörténeti kis kézikönyvekre, midőn vizsgálatukra készülnek, ami a tudományos szellemet előli s csak felületességre szoktat, hanem magukat a pedagógiai írókat olvashassák s beléjük elmerülhessenek. Esetleg rákapnak az eredeti olvasására is, problémaérzékük fejlődik, a kérdések, melyeknek csak rákattára volt a kompendium, megelevenednek előttük. Ugyancsak a tanárképzés célját is szolgálja a Pedagógiai Könyvtár azáltal, hogy tervbe vette egy nagyobb pszichológiai és logikai kézikönyv-

nek, az egyes tanítási szakok módszeres vezérkönyveinek, továbbá egy gyakorlati pedagógiának kiadását, mely a tanár személyiségével, a tanítási anyag kezelésével, a fegyelmezéssel, a tanulókkal való bánásmóddal, az iskola és család viszonyával, az internatusi neveléssel stb. foglalkoznék. Mikor e tervezetet összeállítottam, tekintettel voltam a külföld hasonló vállalataira.¹

Meg vagyunk győződve, hogy a Pedagógiai Könyvtár régen érzett hiány pótlására van hivatva s ezért bizalommal fordulunk a magyar tanárvilághoz, hogy vállalatunkat, mely egyébként sok anyagi áldozatba kerül, támogatni szíveskedjék.

Kornis Gyula.

¹ Ilyenek: Sammlung der bedeutendsten pädag. Schriften aus alter und neuer Zeit hrg. v. J. Gansen u. A. Keller. Paderborn eddig 35 kötet; Bibliothek der kath. Pädagogik. Freiburg im Breisgau; Klassiker der Pädagogik hrg. von H. Zimmer; Bibliothek pädagogischer Klassiker hrg. v. F. Mann, Langenzalza; Pädagogische Klassiker hrg. v. Lindner; Collection des principaux ouvrages pédagogiques français et étrangers. Paris. Hachette stb.

AZ ELSŐ RATIO EDUCATIONIS.

Az 1777. évi Ratio Educationis kibocsátása közoktatásügyünk történetében oly korszakalkotó mozzanat volt, melyhez foghatót csak az 1868. évi XXXVIII. népoktatási és az 1883. évi XXX. középiskolai törvények megalkotásában szemlélhetünk. De ha számbavesszük, hogy e törvények előzményeit és feltételeit voltaképen az első Ratio teremtette meg, kulturtörténeti jelentősége kihatásában és következményeiben amazokénál is nagyobbaknak tekintendő.

A Ratio e fontos szerepét, miként ismeretes, annak köszönheti, 1. hogy benne őlt először testet minálunk az a kormányzati elv, amely szerint a közoktatás *politikum*, azaz közügy s mint ilyen állami feladat is, 2. hogy egységesen szervezi az egész közoktatást minden vonatkozásban az elemi iskolázástól kezdve fel egész az egyetemig s mint ilyen monumentális alkotás; 3. hogy közoktatásunknak önálló és az osztrák örökös tartományoktól független fejlődését biztosította, noha nem tételes törvényen, hanem csak királyi rendeleten alapult.

Nem változtat e történeti tények fontosságán az a körülmény, hogy a közoktatás ezen egyetemes rendezését nem a mai értelemben vett felekezeten kívüli állam, hanem a Regnum Marianum feje, a katolikus államfő és a katolikus állameszmét valló kormánya kezdeményezte és vitte keresztül. Végeredményben ugyanis a kath. iskolák lettek az állami közoktatás eszméjének hordozói s belőlük sarjadtak a mai értelemben vett állami iskolák, noha a kizárólagos állami közoktatás nem katolikus gondolat. Ezért mondja Karácsonyi János dr. Egyháztörténetében,¹ «hogy 1764-től kezdve az állami mindenhatóság gondolata lassan-lassan megfosztotta a kath. egyházat azon jogoktól, melyeket a tanítás terén hivatásánál és történeti jogánál fogva birt. A bécsi udvarnál és a magyar helytartótanácsnál fellépő önkényuralom elhatározta, hogy az iskolákat egyedül a maga hatáskörébe vonja s mivel akkor a kath. vallás államvallás volt, mint a kath. vallás pártfogója a kath. iskolákra

¹ Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 1970–1900-ig. 295. l. Írta Karácsonyi János dr. Nagyvárad, 1906.

tette rá kezét. 1766-ban megalakították a tanulmányi bizottságot, megkezdték a tervezgetéseket, hogyan kellene az iskolákat a korlátlan állam szolgáláivá tenni; 1773-ban a jezsuiták eltörlésével tanulmányi alap néven magukhoz ragadták a szerzetnek összes jószágait s 1777-ben pedig megjelent a Ratio Educationis, vagyis az államilag parancsolt tanításmód. Az új rend életbeléptetéseig a kath. iskolák önállóak voltak, mert habár az 1548. évi VI., VII. és XII., továbbá az 1550. évi XIX., majd az 1715. évi XXIV. és az 1723. évi LXX. t.-cikk¹ alapján a közoktatás legfelsőbb felügyelete fenntartott felségjognak decretáltatott, melyet a protestánsok is elismertek, a kath. iskolákra nézve «a király csupán mint a kegyes alapítványok öre kér számadást az iskolák vagyonáról, de a tanítás vezetésébe nem avatkozik bele. Így tehát a tanítás egészen a kath. egyház kezében volt és a kath. egyház szándéka szerint folyt».²

A Ratio új helyzetet teremtett; megszüntette a kath. iskolák önállóságát, állami hatóságok alá helyezi őket s az új szervezet teszi kizárólag kötelezővé bennük. Intézményileg teljesen kiveszi őket az egyházi hatóságok befolyása alól s csupán személyes közreműködést biztosít számukra azáltal, hogy főigazgatókká egyházi dignitariusokat, püspököket is designál és hogy az akademiákon és az ezek székhelyén felállított főgimnáziumok kivételével minden középiskolában elsősorban szerzetes-tanárok alkalmazását rendeli el, világi tanárok csak amazok hiányában alkalmazhatók. Továbbá nemcsak a tanulmányi alaphól fenntartott gimnáziumok, hanem a többi kath. gimnáziumok is, kevés kivétellel, a «királyi» jelzöt használják, amelyben implicite benne foglaltatik a katolikus jelleg is. Szóval a katolikusok iskolái a katolikus állam szolgálatában állanak, s még az érseki és püspöki lyceumok is a helytartótanács ellenőrzése alá kerülnek.

Magából a Ratióból kitűnik, hogy tervezője az új szervezetet — *exceptis sacris* — a protestánsok iskoláira is ki akarta terjeszteni. (64. §.) Ismeretes, hogy ez a terv nem sikerült; a protestánsok tiltakoztak az új tanulmányi rend oktrojálása ellen s meg tudták őrizni iskoláik függetlenségét.

A kath. egyház főpapjai azonban nem fejtettek ki ellenállást a kath. iskolák államosítása ellen, ilyennek nyomairól legalább eddig nincs tudomásunk.

Ennek oka nyilván egyrészt a kath. hierarchia közjogi hely-

¹ Molnár Aladár: «A közoktatás története Magyarországon a XVIII. század». 252. és 271. l.

² Karácsonyi J. i. m. 294. l.

zetében, másrészt abban keresendő, hogy a kath. egyház az akkori viszonyok között tulajdonképen mégis — hogy úgy mondjuk — intra dominium maradt, mert a tőle átvett iskolák a katolikus állameszmét s ezzel a katholicizmus ügyét szolgálták mint királyi intézetek is, melyekben a kath. valláserkölcsei nevelés intézményesén biztosított.

Viszont kétségtelen, hogy az iskolákkal az új helyzetben nem az egyház rendelkezett s innen van, hogy kath. egyházi íróink ezt a korszakot magának a katholicizmusnak szempontjából nem tartják szerencsésnek, mert negatívumát látják benne annak az elvnek, hogy a tanügy nemcsak politikum, hanem ecclesiasticum is.

Tény különben, hogy a kath. középiskolák a Ratio óta az államtól függő viszonyban maradtak akkor is, mikor az állam megszűnt katolikus lenni; ellenben az erdélyi kath. status iskolái, mivel Erdélyre a R. nem terjedt ki, önkormányzatot élveztek s azt az 1883. évi XXX. t. cikkben is megtartották (41. §.)

De bármikép is ítéljen valaki a Ratio kibocsátásáról közjogi vagy egyházpolitikai szempontból, el nem vitatható, hogy ezen első közoktatási kodexünk a kath. iskolák színvonalát nagy mértékben emelte, egész közművelődésünk fejlődésére elhatározó befolyást gyakorolt, irányát hosszú időre meghatározta s ezért mindenképen méltó rá, hogy a magyar közoktatás munkásai és barátai számára hozzáférhetővé tegyék.

Ezek előrebocsátása után térjünk át tulajdonképeni tárgyunkra a Ratio Educationis keletkezésének vázolására, melyben a mű *történetéről, szerzőiről, szövegéről és forrásairól*, valamint mai közoktatásunk szervezetelére való hatásáról kívánunk röviden megemlékezni.

A kiadvány természete nem engedi, hogy kiterjeszkedjünk azon idők politikai viszonyainak és szellemi áramlatainak fejtegetésére, melyeknek méhéből az első Ratio megszületett; de különben is felment ettől az a kedvező körülmény, hogy XVIII. századi közoktatásunk történetét oly kiváló monografiák tárják elénk, mint Molnár Aladárnak «A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században» s Fináczy Ernő dr.-nak «A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában» című két kötetes műve, aki ott veszi fel a század történetének fonalát, ahol Molnár elejtette, t. i. 1740-ben.¹

¹ E szádról szól Kármán Mór dr. összefoglaló tanulmánya is «Közoktatásunk országos szervezésének nehézségei a XVIII. században», (Budapesti Szemle 1911. évi 410. és 411. sz.). Magát a Ratiót részletesen ismertette Csáka Károly a zsolnai kir. kath. gimnázium 1887–88., 1889/90. Értesítőjében s közli egyúttal a végrehajtására kiadott rendeleteket is az intézet irattárából.

E két műnek köszönhető, hogy közoktatásunk multjából a XVIII. századot ismerjük a legrészletesebb és legalaposabb feldolgozásban. Rövid előadásunkban tehát e két munkára fogunk elsősorban hivatkozni, főleg a másodikra, melyben¹ szerző a Ratio-ra vonatkozó összes kérdéseket pragmatikus alapokon, eredeti kútfők lelkiismeretes és tárgyilagos elemzésével tisztázta s e bevezető soroknak fentebb kitézött pontjait is részletesen tárgyalja.

I.

Az a folyamat, mely a nevelés és közoktatás terén a XVIII. században mindenütt reformokat szült, Ausztria közvetítésével jutott el hozzánk. A francia parlamentek reformterveinek nyilvánosságra jutása után¹ (1763-ban), melyekben a tanügy teljes saecularisatióját hirdették és Nagy Frigyes, porosz királynak intézkedései után, aki először mondta ki, hogy a tanügy politikai érdek és politikai feladat,² az osztrák államférfiak közül többen s különösen Pergen Antal gróf törekedett hasonló elvek megvalósítására. Mária Terézia kimondotta ugyan, hogy a tanügy mindenkor politikum marad, de Pergen gróf javaslataival megbukott, mert a királynő az iskolák dekatholizálásához és a szerzetes rendeknek a tanításból való kizárásához nem járult hozzá. Mindazonáltal az iskolai reform kérdése napirenden marad s a Jézus-Társaságnak 1773. év őszén bekövetkezett feloszlata a tanügyi fejleményeknek újabb lökést adott. Először a népoktatás jutott dülőre. Mária Terezia meghívta porosz Sziléziából Felbiger János, sagani apátot az elemi iskolázás reformálására, akinek »Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämmtlichen Kais. Königl. Erblanden« című munkálata 1774. év végén nyert jóváhagyást. Hatása a magyar viszonyokra is kiterjedt, különösen a pozsonyi normális iskola (elemi tanítóképző) felállításánál. Az 1760-ban felállított és első elnökének van Swietennek halála után szünetelő *udvari tanulmányi bizottság* az 1774. év elején újra egybehivatott Kressel államtanácsos elnöklete alatt s a gimnáziumok reformjáról tanácskozott.

E bizottság tárgyalásain kezdetben két terv mérkőzött egymással, Kollár Ádámnak³ és Hess Mátyás egyetemi tanárnak, Martini állam-tanácsos által képviselt tanulmányi rendje. De egyik sem

¹ Fináczy i. m. II. 7., 8., 9. l.

² U. o. 21. l.

³ K. Á. abban az időben az udvari könyvtár igazgatója és a humaniorák directora volt a bécsi egyetemen.

nyerte meg a legfelsőbb jóváhagyást, mert Mária Terezia váratlanul Marx Gracián piaristát, a savoyai lovagakadémia igazgatóját, aki korábban a rend provinciális is volt, bízta meg a gimnáziumi tanterv és instrukciók elkészítésével. Ezt a tervet elfogadta a tanulmányi bizottság. (Studien-Hof-Commission) Mária Terézia 1775. okt. 13-án jóváhagyta s 1776-ban az osztrák tartományokban Marx közreműködésével életbe léptette.¹

Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan fejlődtek a dolgok Magyarországon. 1773. szept. 20-án kihirdették XIV. Kelemen pápának a Jézus-Társaságra vonatkozó felosztató brévéjét, megkezdődik a Társaság vagyonának lefoglalása, amelyből megalkotják a tanulmányi alapot. Az iskolák újabb territorialis elhelyezésére és a jezsuita iskolák átvételére megtörténnek az intézkedések, de hátra volt a legnagyobb feladat, az új tanulmányi rendszer megalkotása. Mondottuk az imént, hogy a tanulmányi reform párhuzamosan haladt Magyarországon az osztrák reformokkal, amivel azt akarjuk jelezni, hogy a magyar politikai fórumok Ausztriától függetlenül kívántak eljárni. Gróf Eszterházy Ferenc, magyar udv. kancellár előterjesztésre ugyanis a királynő 1773. nov. 26-án megbízza a magy. kir. helytartótanácsot az új tanulmányi rendszer kidolgozásával,² amelyhez a pozsonyi magyar tanulmányi bizottság hozzá is fogott. Azonban már 1774. január 4-én a Kressel báró elnöklete alatt működő bécsi tanulmányi bizottság azt az utasítást kapja, hogy terjesszék ki az összes tanulmányi ügyekre «tekintet nélkül a különböző országokra». A magyar kancelláriát pedig felhívják, hogy a magyar iskolákra vonatkozó összes adatokat bocsássa a bécsi udvari tanulmányi bizottság rendelkezésére, mely az általa készítendő tervezetbe Magyarországot is bele akarta foglalni s ezzel a birodalmi egység elvét akarta gyakorlatilag megvalósítani. A magyar udvari kancellária hivatkozva arra, hogy Magyarországnak van külön tanulmányi bizottsága, ez ellen előterjesztéssel élt, de egyelőre sikertelenül.

A királyné válaszából úgy látszott, mintha eltökélt szándéka lett volna, hogy a bécsi tanulmányi bizottságban Ausztria számára készülő tanulmányi rendet Magyarországra is kiterjeszti és azt az

¹ E tanterv keletkezésének történetét érdekesen írja le magának, Marxnak, újabban publicált elbeszélése: *Historica Enarratio Reformationis Studiorum humanorum iussu Mariae Theresiae A. Anno 1776 susceptae*. Közli: Karl Wotke, *Das Oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias*, I. 138–229. l. a Monum. Germ. Paed. 1905. évi XXX. kötetében.

² Fináczy i. m. II. 93–94. l.

utasítást adja, hogy a pozsonyi tanulmányi bizottság is úgy járjon el, mint a többi örökös tartományok bizottságai, hogy a tanítási mód egyöntetűsége elérjék.¹ Az 1774. év augusztus havában Kressel megküldi a magyar kancelláriának a Hess-féle tervet s egyideleg Kollár is bemutatja a magáét. A magyar kancellária erre olyan felterjesztést készít, melyben először megkérdezi, hogy a két terv közül melyiket hagyta jóvá a királyné — valószínűleg tudomása volt róla, hogy véglegesen egyiket sem — s nyomban kifejti, hogy Magyarországon megfelelő könyvek és tanárok hiányában egyiket sem lehet végrehajtani. Ajánlja, hogy a királyné a terveket először Bécsben próbáltassa ki s a két tervet küldesse el a pozsonyi tanulmányi bizottságnak s ezek alapján bízta meg a magyar tanulmányi rend elkészítésével. A királyné ezen felterjesztés alapján kijelentette, hogy a két tervről mindenekelőtt Bécsben kell dönteni s ezzel az ügy az önálló magyar tanulmányi rend javára egyelőre függőben maradt.

A bécsi tanulmányi bizottság eközben tovább tanácskozik s üléseire a magyar kancellária képviselőjében Ürményi József, a magyar udvari kancellária tanácsosa is meghívást kap, arról azonban egyelőre szó sincs, hogy Magyarország önálló tanulmányi rendet kap. «A magyar gimnáziumok legjobb úton voltak, hogy centralisztikus alapon, a német örökös tartományok középiskoláinak módjára szabályoztassanak —» «Attól a veszedelemtől, hogy a magyar tanügy mintegy beleolvasszassék az egész monarchia közoktatási rendszerébe, hazánkat Ürményi József mentette meg, aki az 1776. évi június hó 5-én bemutatja a királynénak a Magyarországra és kapcsolódó részre vonatkozó külön tanulmányi rendszer, a Ratio Educationis kéziratának első és második részét, melyeket ő maga dolgozott ki.» — mondja Fináczy i. m. II. kötetének 99. lapján.

Ürményi ezzel valóban oly szolgálatot tett hazájának, melynek nagy kultúrpolitikai fontosságát alig lehet eléggé méltányolni.

Ez a fordulat az előzmények után váratlanul és meglepőnek tűnik fel, valamelyes hézagot érezünk az események láncolatában. Az eddig felkutatott okiratokhoz hiányzik az Ürményi megbízatására vonatkozó királyi kézirat, melynek megszerzése eddig nem sikerült.

Ürményi hivatkozik ugyan megbízatására, mint természetes is, a már említett 1776. évi június 5-iki nevezetes felterjesztésében, de épen csak hivatkozik rá mint referens, tartalmáról nem

¹ Fináczy i. m. II. 96. és 453. l.

szól bővebben, amiből esetleg kiderülhetne, micsoda okok készítették a királynét eredeti szándékának megváltoztatására és arra az elhatározásra, hogy Magyarország külön tanulmányi rendet kapjon.

Ürményi mindenesetre az ügy javára felhasználta a hécsi tanulmányi bizottság hosszas és szenvedélyes vitatkozásait a Kollár és Hess-féle tervek fölött,¹ s miként maga mondja, hivatalos elfoglaltságából fennmaradt szabad idejét használta fel a magyar tanulmányi rend elkészítésére. Lehetséges, hogy valamely meglepetéstől is tartott s azért sietett már a munka I. és II. részét bemutatni, mielőtt a III. és IV. rész is elkészült volna.

Ürményi a Ratio Educationis tervezetét eredetileg négy részre osztotta. Az I. rész az iskolák politikai igazgatását tárgyalta, a II. ugyanezek gazdasági (pénzügyi) ellátását, a III. a tanulmányi anyagot és a módszert, a IV. a rendtartást foglalta magában. (A későbbi átdolgozásnál az I. és II. részt egybevonták).

Ezen tervezet I. és II. részét Ürményi egy terjedelmes Pro Memoria² kíséretében nyújtotta be, mely az indokolást foglalja magában. Ekkor még nem dőlt el a nagyszombati egyetem Budára való áthelyezésének ügye s Ürményi az első (I.) pontban ezzel a kérdéssel foglalkozik. És pedig kifejti 1. Milyen előnyökkel jár az áthelyezés az ország polgárait, az ország érdekeire általában és a szorosán vett tanügyre. 2. Felsorolja a nehézségeket, melyekkel az elhelyezés jár. 3. Megjelöli a módokat, hogyan lehet e nehézségeket legyőzni. Az egyetemnek a dolog természeténél fogva az ország szívében (in medietullio Regni) van helye. Az ő tervezete szerint az egyetem az a forrás, amelyből mint középpontból árad szét az ország akadémiáiba az ideák módszeres egyöntetűsége; mostani helyéről (ex moderno Loco), t. i. Nagyszombatból, mint az ország egyik szélső sarkában fekvő városából ez nem remélhető. A klerikusok kiképzésére is alkalmasabb középpont Buda. Budán jók a lakás- és ételmezési viszonyok, főleg ha a fakultásokat megosztják részint a Várban, részint a Vizivárosban; a jogi kart Pesten helyezni el. A szegény diákok is itt jobban tudják magukat fenntartani. A tanárookra is felemelőbb, ha az ország főméltóságai előtt működnek. Majd fakultásonként felsorolja az előnyöket. A theologiai karnak hasznára válnék, hogy a szerzetek is ide adják majd növen-

¹ A vita oly heves volt, hogy Marx Gratián ezt írja róla: *prope iusti leges violatae, decorique limites transiti sunt.* Wotke i. m. 142. l.

² «Humillimum Pro Memoria». A Magy. Nemz. Múzeum kéziratai között a Fol. Lat. 2983. sz. 1—32. l.

dékeiket; a jogi karnak, hogy a királyi Kúria székhelyén lesz. Az orvosi fakultás azon a helyen, ahol tényleg van, soha sem fog felvirágozni, bárminő befektetések árán sem. Ellenben Budán van polgári kórház, a Várban katonai kórház, gyógyfürdők. Az anatómia számára elég anyagot nyújtanak a kórházak és a kivégzések (executiones). A botanica is itt jobban művelhető. A budai egyetem Erdélynek is, a Bánságnak, sőt Galiciának is képezhet orvosokat, mert emitt nincs orvosi kar.

A bölcsészeti karnak az lesz a haszna, hogy sokan látogathatják majd a szertárait, könyvtárát s felvirágozhat majd a könyvnyomda is. Ellenvetések: 1. Nagyszombatban már megvannak az egyetemnek épületei. 2. Ott van a klerikusok szemináriuma és a nemesi konviktus. 3. A város és az egyetem biztosítva van a török invázió ellen. 4. Csendes hely, jobban fegyelmezhető az ifjúság. 5. Szeme előtt van az esztergomi káptalannak. 6. Pesten sok az ember. Miután ezen ellenvetésekre sorban megfelel, áttér a bemutatott tervezetre. (II.) Felteszi, hogy a szerzetesrendek vállalkozni fognak a tanításra. A Jézustársaságtól elvett vagyon egy részét nekik kell adni. Amennyiben egyelőre nincsenek elegendő számmal képzett embereik, ezen is lehet segíteni. Ha jó könyvekkel és módszeres utasításokkal ellátják őket, kiképezhetik magukat. Addig is a jezsuitákból lehet igazgatókat választani. Elmondja, hogy képzei a szerzetes tanárképzést. A bencéseknek Budán, a pálosoknak Pesten van már házuk, a premontreiek és ciszterciták olcsón szerezhetnek az egyetem közelében házat, a szegény piarista és minorita rendeket a tanulmányi alapból kell segélyezni. Alkalmazni kell az összes szerzetes rendeket és egynek sem szabad adni monopóliumot. Az összes rendek előjárói egy bizonyos terminusra összehívandók, hogy a királyné szándékát tudomásul vegyék. (III.) A debreceni tankerület helyett más kettőt ajánl: az ungvárit és nagyváradit, mert püspöki székhelyek és sok katolikus lakik bennök. A városok maguk is járuljanak hozzá a költségekhez, ha középiskolákat akarnak. (IV.) A végrehajtásra vonatkozó javaslatok: Minél előbb felállítandók az akadémiák, kinevezendők a főigazgatók, a főgimnáziumok igazgatói, a tanfelügyelők, a nemzeti fő elemi iskolák¹ (tanítóképzők) igazgatói és tanárai. (Directores capitalium nationalium scholarum et professores praeparandorum.)

Ezeket Pozsonyba kellene összehívni, hogy ott az előleges munkálatokról tanácskozzanak, melyek a bemutatott szervezetnek

¹ A Ratióban: scholae primariae vernaculae seu nationales.

a jövő évben való életbeléptetése szükségesek. A nemzeti iskolák igazgatóit és tanárait augusztus elsejére kellene ugyanoda összehívni, hogy az ottani schola nationalist két hónapig tanulmányozzák Ehrenfels Pál, pozsonyi kanonok, ezen iskola főinspectorának vezetése mellett. Októberben a tanfolyamról hazamennek és minden kerületben megnyitják a Schola Capitalist. Így két év alatt elterjedhetne az új methodus.

Az akadémiai és főgimnáziumi tanári állások a Pozsonyban tartandó pályázaton töltenének be. Erre a pozsonyi tanulmányi bizottságnál kell jelentkezni. Azontúl az akadémiák székhelyein is lesz ilyen concursus. A jezsuiták felszólítandók, hogy jelentkezzenek tanári szolgálatra.¹

Ürményi azzal fejezi be előterjesztését, hogy tervezete ezen I. és II. részének jóváhagyása után be fogja mutatni a már kész III. és munkában levő IV. részt is, a hozzávaló utasításokkal. Végül szerényen megjegyzi, hogy szívesen fogja venni, ha valaki jobb és a magyar nevelési rendszernek jobban megfelelő eszméket fog szolgáltatni.

Mária Terézia 1776. július 5-én kelt resolútiójában² elismerő szavakkal tudatja a kancellárral, hogy Kressel báró, Martini és mások, akikkel Ürményi tervezetét bizonyosan közölte, mindnyájan nagyszerűen elgondolt, derék munkának találták és elrendeli a további teendők sürgős megbeszélését, hogy «ez a derék és értelmes nemzet is megkapja ama segédeszközöket, melyekkel oly sok más ország már néhány év óta rendelkezik, hogy így azokkal szemben az egyensúlyt elérje».

A munka komolyan megindult, legnevezetesebb eredménye a tankerületek beosztásának megállapítása, a főigazgatók és a nekik alárendelt kir. tanfelügyelők kinevezése az 1776. aug. 5-én k. udvari rendelettel. Az első főigazgatók: Balassa Ferenc gróf a pozsonyi tankerületben, Niczky Kristóf gróf a győri és pécsi tankerületben, Károlyi Antál gróf az ungváriiban és nagyváradiban, Berchtold Ferenc grófpüspök a besztercebányaiban, Péchy Gábor szeptemvir a kassaiban, Vörös Antal nádori helynök a budai tankerületben. Zágrábban Skerlec Miklós. A győri, pozsonyi és besztercebányai főigazgatók excellentiások, az ungvári, illetve a nagyváradai méltóságos rangban volt.³

¹ Ezen javaslatok a Ratio végrehajtásánál életbe is léptek.

² A dátumot a M. N. Múz. kézirat kv. F. Lat. 2983. sz. kézirat másolata közli.

³ Csáka Károly: Zsolnai kir. kath. gimn. 1887–88. évi Ért. Középiskoláink szervezése Mária Terézia királyné által 1776-ban és azok további fejlődése, 3. l.

Megtartották a tanári pályázatokot és beöltötték az igazgatói állásokat.

Az esztendő tehát szervezési munkálatokkal telt el, mert ilyen állami tanügyi fórumok eddig nem voltak. A kath. iskolákat a püspökök vezették s a protestáns iskolákat pedig az ő egyházi hatóságaik.

Ezalatt elkészült a Ratio III. és IV. része is, t. i. a tanterv és a rendtartás, melyet Ürményi 1777. június 14-én mutatott be a királynénak.¹

A felterjesztésben² beszámol az I. és II. részben foglalt kormányzati elvek végrehajtásáról. A beérkezett jelentések szerint az egyetem, az akadémiák, a gimnáziumok derék és kifogástalan erkölcsű tanárokkal vannak ellátva, akik ellen eddig egyetlen egy panaszt sem emeltek. A legtöbb iskolában, amelyekben ezelőtt két-két osztálynak egy tanára volt, most minden osztálynak külön tanára van. Megjegyzi, hogy a rendszer kidolgozásakor figyelemmel kellett lenni a *nemzeti* sajátságokra, a tudományos szükségletekre és az állam *alkotmányára*, mivel a végcél a magyar alattvalók *nemzeti nevelése*.

A munka nagyobb terjedelmét azzal indokolja, hogy benne a nemzeti nevelés egész tervéről van szó, mindazzal együtt, ami hozzátartozik. Azonkívül az előítéletekkel és ellenvetésekkel is számolni kellett s azért a felesleges iratváltások kikerülése végett a rendszer indokolása is csatolva van. Kéri a királynét, hogy elhatározását mielőbb tudassa, hogy a tanároknak e tanulmányi rend elfogadása esetén legalább két-három hónapjuk legyen az előkészületekre. Mialatt az egész műnek *latin fordítása* elkészül, igyekezni fog az összes utasításokat, minősítvényi és egyéb szükséges táblázatokat elkészíteni és a legszükségesebb tankönyveket megírni.

Erre az előterjesztésre a királynő sajátkezű elhatározásban néhány kívánságot fejez ki, amelyek a vallástan és hitélet behatóbb gondozására vonatkoznak. Ezzel azonban a döntés még nem következett el. Úgy látszik, hogy még nem volt minden akadály elhárítva.

A kancellárnak, Eszterháznak 1777. augusztus 2-án kelt előterjesztéséből kitűnik, hogy a királyné Kressel, Martini és Braunau apát írásba foglalt véleményének bemutatását is kérte, másrészt meghagyta, hogy Ürményi keresse fel Schlosshofban (Bécs és Pozsony között) a helytartót, Albert szász-tescheni herceget s mutassa be neki

¹ Fináczy i. m. II. 460. s. kk. 1.

is a tervezetet, hogy a magyar urakkal (primás, országbíró stb.) megbeszélhesse. A kancellár beszámol a tárgyalások kedvező eredményéről s melegen ajánlja a *magyar történelem* tanítását oly reflexiók kíséretében, amelyek azt mutatják, hogy a magyar álláspontot politikai részében veszedelem fenyegette osztrák részről, s (Kressel br., Martini, Rautenstrauch) a királynéban a nemzet iránt bizalmatlanságot akartak támasztani. Ezért mondja Fináczy: «A kancellár védelmezi a magyar nemzet hagyományos király hűségét, jeléül annak, hogy a művet erről az oldalról s különösen a *hazai történetnek* előtérbe helyezése miatt támadták meg az osztrákok».¹

A felterjesztésnek kedvező fogantatja lett: «A királynő nem hallgatott német tanácsosaira. A magyar történelem csorbítottanul benne maradt a *Ratióban*»,² melyet Mária Terézia ezen felterjesztés alapján egyéb részeiben is véglegesen jóváhagyott.

II.

A Ratio szerzői. Fináczy könyvének megjelenéseig is *Ürményi József* és *Terstyánszky Dániel* szerepeltek a köztudatban a Ratio szerzőiként. Hiteles és részletes adatok azonban különös, Terstyánszkyról nem álltak rendelkezésre. Fináczy az erre vonatkozó történeti adatokat is felkutatta és teljes világosságot derített a kérdésre. Megismerteti velünk mind Ürményinek, mind Terstyánszkynek szerepét a Ratio kidolgozásában és különösen az utóbbinak addig homályban maradt közreműködését méltatja, melyet az akkori hivatalos körök egyáltalán nem igyekeztek nyilvánosságra hozni, sőt későbbi felderítését is megnehezítették.

Ürményinek, a magyar udvari kancellária tanácsosának tanulmányi, politikai és közéleti szereplése, melyet Kazinczy Ferenc is megírt, ismeretesebb, semminthogy arra ebben a rövid vázlatban kiterjeszkednünk kellene. Az eddig elmondottakból is látjuk, hogy a Ratio megteremtője, tervezője, mozgatója Ürményi volt, nélküle a mű nem jöhetett volna létre. Nem mindennapi rátermettsége mellett az a kör volt legnagyobb befolyással nagy koncepciójának irányára, melybe államférfiúi feladata állította. Bécsben megismerkedett a nyugatról előretörő tanügyi politikai áramlatokkal, tudta, miként alakult ki Poroszországban a protestáns állami közoktatás s így fogott hozzá hazájában a katolikus állam iskolaszervezetének kidolgozá-

¹ I. m. II. 200. l.

² U. o. II. 201. l.

sához. De, mint a bécsi tanulmányi bizottságnak a magyar kancellária képviselében meghívott asszeszora közvetlenül is megismerkedett a felmerülő tanügyi reformokkal és tervezőikkel s felhasználhatta itt szerzett tapasztalatait. Műve általában nagy tetszést aratott s a királyné is megdicsérte.

Ürményi szervező talentumát Mária Terézia mindenkor nagyra becsülte, ami abból is kitűnik, hogy hajlandó volt a magyar gimnáziumok szervezetét az osztrák középiskolákra alkalmazni. Ugyanis 1777-ben kérdést intéz a bécsi tanulmányi bizottsághoz, «nem volna-e hasznos, hogy minden tartománynak egy főiskolája (archigymnasiuma) legyen, mint a magyar tervben, melynek élére világi embert kellene állítani». Marx Gratián azonban, az osztrák középiskolák akkori szervezője, ellenezte a magyar példa utánzását, «mert Ausztriában, Magyarországgal ellentétben, csökkenteni akarták a középiskolák számát és a német örökös tartományok politikai beosztása egészen más volt».¹

Már Terstyánszky közreműködését a Ratio történetében sűrű homály fedte s rendkívül érdekes, ahogy Fináczy² nyomról-nyomra felkutatja pályafutását, tanulmányait, hivatali emelkedését s megkeresi a kapcsolatokat, amelyek megmagyarázzák, miként jutott egy bécsi kamarai levéltáros abba a helyzetbe, hogy egy monumentális tanulmányi rend tervezésében ily érdemes munkát végezzen. Kutatása meglepő mozzanatokat derített fel. Nem terjeszkedhetünk ki ezek ismertetésére s a részletekre nézve forrásunkra utaljuk az olvasót. Csupán néhány főbb adatot közlünk életéből, hogy készülsége a vállalt feladatra kitűnjék. Terstyánszky Dániel (született 1730. január 30-án Krompachon, apja bányatiszt volt), noha atyja katolikus volt (anyja protestáns), az akkor fennálló szigorú tilalom dacára, mely a katolikusoknak nem engedte meg protestáns iskolák látogatását, tanulmányait a lőcsei lutheránus latin iskolában, majd a pozsonyi liceumban végezte. Itt ismerkedett meg a nyugati országok szellemi áramlataival, amelyeknek hatása alatt felébredt benne a vágy, hogy a modern eszméket eredeti forrásuknál tanulmányozhassa s kiment a külföldre, négy évig az altdorfi protestáns egyetemet látogatta, majd Erlangenben és Stuttgartban is megfordult. Főleg jog- és államtudományokkal foglalkozott, de tanult történetet, matematikát és filozófiát is. Tanulmányainak eredménye több értekezésben jelent meg. 1761-ben fejezte be külföldi tanulmányútját s

¹ Wotke: Das Oesterreichische Gymnasium LXIV. I. Monum. Germ. Paed. XXX. Berlin, 1905.

² I. m. II. 238—243; 250—278. I.

mint enciklopedikusan képzett, rationalista szellemű férfiú tért vissza hazájába. 1765-ben a felsőmagyarországi hányapolgárság ügyvivője. Emellett élénk kulturális tevékenységet fejt ki, tudományos társaságot és egy folyóiratot alapít. Közben 1774-ben a bécsi udvari kamara levéltárosává neveztetett ki s a rákövetkező esztendőben fogadja őt Ürményi a Ratio munkatársává.¹ Életét mint nyugalmazott kir. kamarai tanácsos fejezi be Budán 1800. október 29-én. Fináczy Terstyánszky neveltetésének körülményeivel magyarázza, miért titkolták közreműködését a Ratio szerkesztésében: nem akarták kompromittálni a kath. állam új tanulmányi rendjét azzal, hogy protestáns nevelésű kath. ember is részt vett kidolgozásában.

Terstyánszky volt tehát Ürményinek hitelesen kimutatható főmunkatársa. Mindenesetre voltak más munkatársai is, amint egyik felterjesztéséből világosan kitűnik, de nem nevezi meg őket sem. Kétségtelenül mindnyájan magyar emberek és pedagógusok voltak, mert dicséri «hazafias buzgalmukat», tudományosságukat és tapasztalásukat, mellyel őt, mint akinek iskolaügyekben nincs elegendő tapasztalata, minden kitelhető módon segítették. Hogy kik voltak, eddig nem sikerült felkutatni. Nagyon valószínű azonban Pauler azon feltevése, melyet Fináczy több oldalú megvilágítással tesz elfogadhatóvá,² hogy a munkatársak között szerepelt Makó Pál, volt jezsuita, a bécsi Theresianum híres tanára is, még pedig mint a Ratio latin szövegének megszerkesztője.

Minthogy a Ratio I. részét, a politikai és gazdasági részt Ürményi készítette, a II. és III. rész, mely a tantervet, módszert és a rendtartást foglalja magában, valószínűleg Terstyánszky műve, Makóé a szövegezés, joggal jellemzi³ Fináczy a szerzők szerepét a következő szavakkal: «... a Ratio Educationis készítésében három irányú szellemi hatás találkozik. Az elsőt, az állami gondolatot, képviseli Ürményi, aki az új kormányzati elveknek adott kifejezést. A másodikat, a nyugateurópai pedagógiai elvek hatását közvetíti a német műveltségű Terstyánszky. A harmadik munkatárs Makó Pál, a volt jezsuita, ki mint az iskola régi hagyományainak alapos ismerője és e hagyományok becses elemeinek hivatott örököse, megadhatta a műnek ama történeti folytonosságot, amelyre, ha valahol, a tanügy fejlesztésében multhatatlanul szükség van».

¹ A Ratio kidolgozásában szerzett érdemeiért a pozsonymegyei Recsét kapta jutalmul a királynétől.

² I. m. 249. l.

³ I. m. II. 250. l.

III.

A Ratio szövege és forrásai. Kevesen tudják, hogy a kinyomatott Rationak az eredeti szövege németül készült. Az a latin szöveg, mely első tanügyi kodexünk 496 lapját megtölti, szabad fordítás, annál is több: az eredetinek mesteri transpositiója. De nem egyszerre készült el abban a formájában, amelyben napvilágot látott, hiszen miként láttuk, magá a Ratio tervezése is hosszabb időn át folyt s két részletben került bemutatásra. A királyné az egész művet jóváhagyó resolútiójában nemcsak *latin*, hanem *német* nyelven való ki nyomtatását is sürgeti. Ürményi is és a kancellár is említett felterjesztéseikben csak latin nyelven való kinyomtatását proponálják, esetleges német nyelvű kiadásáról semmit sem említenek s nyomtatásban nem is jelent meg sohasem németül, noha a királynő azt is kívánta. Érdekes volna tudnunk, vajjon a német kiadás elmaradásának csupán pénzügyi okai voltak, vagy más okok is működtek közre mellőzésénél.

A Ratio eredeti német fogalmazványai nincsenek meg. Nincsenek meg a II. és III. résznek az a német szövege sem, melyet a végleges jóváhagyás végett a királynőnek felterjesztettek, de megvan öt kéziratmásolat, melyek közül négyet a Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek az Ürményi-féle iratok között, egy pedig a magyar udvari kancellária okmányai között található az Országos Levéltárban.¹

E kéziratmásolatok tanulmányozása több oknál fogva tanulságos. Mindenekelőtt megállapítható belőlük, hogy a Ratio tervezete többszörös átdolgozáson ment át és valóban fáradságos, erős szellemi munkának gyümölcse. Aki az első kéziratmásolatokat összehasonlítja az utána következőkkel és végül a nyomtatott szöveggel, s látja az egymást követő változtatásokat s bennük a mű folytonos tökéletesedését: az kénytelen elismerni, hogy ez a kodifikáló munka nagy gonddal és körültekintéssel készült.

Ugyancsak kitűnik e kézirati szövegekből is, hogy a Ratio eredetileg négy részre volt tervezve és csak a fennmaradt latin szövegű kéziratban találjuk már a politikai és gazdasági részt egybefoglalva, úgy ahogy a nyomtatott Rationak is az I. részét képezi.

Az is kiderül belőlük, hogy a nyomtatott Ratio szövege egyikkel sem egyezik teljesen, az udvari kancellária iratai között található s a királyné elé terjesztett példány másolatával sem s végül, hogy

¹ Fináczy i. m. II. 244. s köv. l.

a fennmaradt latin nyelvű szöveg is még több helyütt jelentékeny változáson ment át, míg jelenlegi alakjában kinyomatták.

Semmi sem természetesebb, minthogy az, aki a Ratio fordítására vállalkozik, látni kívánja a latin szövegnek alapját képező német eredeti szövegeket.

Átvizsgáltam tehát a Nemzeti Múzeum Ürményi-féle iratai közül a *Fol. Germ.* 1003; — 1004 és — 871 és *Fol. Lat.* 2983 jelzésű kéziratokat, valamint a magyar udvari kancelláriának az Orsz. Levéltárban őrzött 3873/ex 1776. kézirat kötetét, melyben a Ratio I. és II. részének a királynétól jóváhagyott szövege található a hozzávaló táblázatokkal. (az iskolák kimutatása, fizetési táblázatok, költségvetés) Az elsőnek (1003) címlapja: *Allgemeines Studiensystem in denen Königlischen Ungarischen Erbländern. I. II. III.* A 153 nagy ívrétű lapra féloldalt írott szöveg 166. §-ból áll és pedig az I. r. az 1—86-ig, a II. r. 87—108-ig és a III. r. 109—166. paragrafust foglal magában.

A kéziratmásolatok időrendjét, minthogy nincs dátum rajtuk, Fináczy abból állapította meg, hogy a német kéziratok mindegyikében az elődjén tett marginális vagy más javításokat már in currenti, a szövegbe belevéve olvashatjuk. Így azután látható, hogyan közelednek az egyes másolatok egymás után mind jobban a nyomtatott Ratióhoz.

Időrendben az első a *Fol. Germ.* 1004. számú kézirat a következő címfelirattal «*Allgemeines Studiensystem in denen Königlischen Ungarischen Erbländern*». I. II. III. Theil. 240 rendes ívrétű margós oldalon 166. §-ban adja a Ratio I. politikai és gazdasági részét, mely a nyomtatott szöveg 1—112. lapjának és 1—81. §§-nak felel meg. Ezenkívül közli a tantervet is, de csak a latin iskolákra vonatkozó részig bezárólag. (A kéziratban III. Th.: «*Von Lehrgegenstände-, Schul- und Studien-System*».)

A *Folio Germ.* 1003. jelzésű kézirat, az előbbinek tisztázott példánya, újabb marginális jegyzetekkel 153 oldalra terjed s beosztása: I. Th. 1—86. §., II. Th. 87—108. §., III. Th. 109—166. §.

A harmadik kézirat, *Folio Germ.* 871., ezt a címet viseli: «*Schul- und Studiensystem für das Königreich Ungarn*. Ennek a beosztása a következő I. Th. (1—134. oldal, 1—85. §.) *Vom politischen Schul- und Studien Wesen*. II. Th. (135—169 oldal, 86—105. §.) *Vom Oeconomischen Schul und Studien Wesen*. A 106—252. §-ig terjedő rész hiányzik, de megvan a folytatása a 253—306. §.: *Vom Schul und Studien Polizey System* 78. oldalon. Vagyis ebben a kéziratban is benne van a nyomtatott Ratio 1—112. oldalának megfelelő rész,

ezenkívül megvan benne a rendtartásra vonatkozó rész, mely a Ratio 367—470. lapjának (202—243. §.) felel meg, tehát 26 oldal híján a III. részt (az eredeti terv szerint IV. r.) tartalmazza.

A negyedik német kézirat, melyet az Orsz. Levéltárban a magyar udvari kancellária iratai között 3883. ex 1776. sz. a. őriznek, tisztázott példánya a Ratio I. és II. részének (nyom. R. 1—112. l.) abban az alakban, ahogy a királyné jóváhagyta egynéhány marginális betoldással. Első §-a: Einleitung zum allgemeinen Studien-System in denen Kön. Hungarischen Erbländern. Összesen 108. §-ból áll s 235 oldalra terjed.

A Fol. Lat. 2983 jelzésű latin nyelvű kéziratban megtaláljuk a nyomtatott Ratio első 112 oldalán kívül — mely, amint láttuk, az ismertetett német kéziratmásolatok mindegyikében megvan — a 113—360. lapig terjedő oldalak anyagát (82—198. §.), vagyis 6 oldal (199—201. §.) kivételével a nyomtatott Ratio II. részét, mely a tantervről és a módszerről szól. E négy kéziratból tehát 32 oldal híján az egész nyomtatott Ratio 1—496 oldalra terjedő anyagát össze lehet állítani.

Legérdekesebb a latin kézirat. Ez nyújt tanubizonyságot arra, hogy a Ratio készítői kiváló latin stilisztával szövetkeztek, aki a fent említett Makó Pál lehetett. Ennek a kéziratnak az eleje (1—19. lap) tartalmazza annak a felterjesztésnek latin szövegét (Humillimum Pro Memoria), melynek kíséretében Ürményi a Ratio politikai és gazdasági részét a királynénak bemutatta. Itt látjuk továbbá először, hogy egy javító és rendszerező kéz a politikai és gazdasági részeket egy közös cím alá foglalja, mint ahogy a nyomtatott Ratióban ez a kettő együtt képezi a mű első részét: Pars I. De politico-oeconomica scholarum et studiorum ratione. Terjedelme 96 oldal, 108. §. Nyomban utána következik a Pars II. De systemate et argumentis studiorum. Ujonnán kezdődő számozással: 1—108 oldalra és 109—166. §-ra terjed s a Ratio tantervi és módszeres II. részének felel meg, a latin iskolákig bezárólag. Ugyanez tisztázva már a «De Instituto et Argumentis Studiorum» címet viseli és a latin iskolákon túl folytatólag a gimnáziumok és az akadémiák tanulmányi rendjét is közli és pedig már a nyomtatott Ratiónak megfelelő szövegezésben. A tisztázott példány alapjául szolgáló latin szöveg és a rajta véghezvitt változtatások adhatnak csak fogalmat arról, micsoda gyökeres javításon ment keresztül a német szöveg első latin fordítása. Kinek a műve ez az első latin szöveg, nem állapítható meg, de kétségtelen, hogy aki először átültette a német szöveget latinra, nem volt elsőrendű latin stilisztá. Ellenben kitűnően kezelte a latin nyelvet az, aki az épen nem klasszikus: «Gene-

rale (vagy Universale) Studiorum et Scholarum systema» címet a kifogástalan *Ratio educationis totiusque rei literariae* kifejezéssel helyettesítette és ezen kezdve végig kijavította a nem elég szabatos terminusokat, a feltűnőbb barbarismusokat törölte, összevont, szóval gyökeresen átalakította az egész szöveget. A görög *systema* helyett belekerül a szövegbe a *Ratio*, másutt az *institutum*; a *paedagogium* helyét elfoglalja a szabatosabb *schola grammatica*, a *gymnasium primarium* helyett belekerül az *archigymnasium* stb. Érdekes glossákat találunk a margón a latin kézirat 6. lapján, ahol a következő szöveg olvasható: «Postquam hac Nationalium Scholarum constabilitatione sat provisum, ut Institutioni rusticanae» etc. A szöveggel szemben csillag alatt így fejezi ki bosszúságát és megbotránkozását az átdolgozó constabilitio szó használata miatt: «*sleleruntque comae*» s nyomban alatta ugyancsak a margón ezt olvassuk: «*institutio rusticana, quam horridum? praemisisset iuventutis*».

Bántotta a német szöveg hatása alatt keletkezett furcsa oxymoron, amelyet a fordító elkerülhetett volna, ha a «*iuventutis*» szót előre veti, amely esetben a kifejezés teljesen érthető és szabatos: *institutio iuventutis rusticanae*, mert hiszen világos, hogy ehelyütt nem paraszti nevelésről, hanem a paraszt ifjúság neveléséről van szó. Ilyen javításokra sok helyütt akadhatunk s megállapítható, hogy erre az első fordítónak a német szöveghez való ragaszkodása adott alkalmat. A javított szöveg azonban alig nevezhető már fordításnak, hanem miként említettük, az eredeti tartalom művészi parafrázisa.

Megállapíthatjuk azt is, hogy ez a latin szöveg sokkal lendületesebb, színesebb és kifejezőbb, mint német eredetijének száraz, egyszerű stílusa. E latin kézirat arról is tanuskodik, hogy kivüle még egy latin szövegnek kellett készülnie, mely a nyomtatott szöveg alapjául szolgált, amennyiben ez a szöveg is még több helyütt eltér a nyomtatott *Ratiótól*, így pl. a Bevezetés a kéziratban másként hangzik: «I. §. Regnorum Felecity cum recta Iuventutis Institutione, Bonum commune cum proba Educatione tam arcto Vinculo sociatum est, ut jam inde a principio florentissimae quaeque Respublicae in id potissimum curas omnes intendendas esse putaverint, ut Liberi saluberrimis Praeceptionibus enutrientur, utilesque Patriae cives efformarentur». (Az országok boldogságát az ifjúság helyes oktatásával, az általános jólétet az erkölcsös neveléssel oly szoros kötelék fűzi össze, hogy a legvirágzóbb államok ép ezért már kezdetben főképp arra irányozták minden gondoskodásukat, hogy a gyermekek a legüdvösebb tanításokban neveltessenek

és a hazának hasznos polgáraivá képeztesse nek.) Ezek az első német szöveg bevezető sorai latin fordításban. Ha ezt a szöveget a nyomtatott Ratio bevezetésével összehasonlítjuk, látjuk, hogy az utolsó kéz nemcsak simított a stiluson, hanem sok részt egészen szabaddon átdolgozott.

A kéziratokból kideríthető, mi maradt ki vagy módosult a Ratióban az eredetileg tervezett szövegek tartalmából. Minthogy az első német szöveg igen terjengősen tárgyalja az anyagot — 306. §-ából a nyomtatott Ratióban 254. §. lett — csupán néhány érdekesebb dolgot emelünk ki. A főigazgatókról pl. azt olvassuk a kéziratokban, hogy erre a tisztre belső titkos tanácsosok, püspökök, főispánok nevezendők ki, akiknek az illető kerületben birtokaik vannak, míg a nyomtatott Ratio általánosságban papokat, mágnásokat és nemeseket említ. (67. §.) A rendtartásra vonatkozó rész bevezetésében az egyik kézirat a nyilvános és a magántanulás problémáját fejtegeti s az elsőnek fogja pártját. A vizsgálatokat eredetileg négyféléknek tervezték: rendes, tetszésszerű, ünnepi és rendkívüli vizsgálatok, — a nyomtatott szabályzat szorosan csak ünnepi és rendkívüli vizsgákat sorol fel, bár a 236. §-ban házi vizsgákat is említ (*tentamina privata, quae magister aut praefectus — pro arbitrio instituere potest*). Legérdekesebb azonban, hogy a játékokra vonatkozó utasításból az a rész, mely az oly sokszor hangoztatott «egyformaság» kedvéért a magyar ifjúság megszokott játéka, a «heves mozdulatokkal járó» futás és ugrás ellen fordul, a hivatalos kiadványból kimaradt, ami a szerkesztők nemzeti érzésének felülkerekedését jelenti.

Nincs szó a Ratióban a királyi akademiáknál tervezett mezőgazdasági tanszék felállításáról, mellyel kapcsolatban alkalmuk lett volna a hallgatóknak a mezőgazdaság gyakorlati elsajátítására oly módon, hogy a kincstári vagy a tanulmányi alaphoz tartozó birtokokból földeket kaptak volna erre a célra.

Külön tantárgynak volt szánva az illemtan is: *Studium decentiae*.¹ Ennek tanítása a megokolás szerint azért szükséges, mert nincs annál fonákabb helyzet, mintha tudós emberek az életben lelki műveltség híján nem tudnak illendően viselkedni. Az iskolából kikerült ifjaktól a közvélemény csiszoltabb modort vár s mivel az illem tanítását az iskolák elhanyagolták, célszerű lesz a leendő tanárokat és igazgatókat ennek szabályaira megtanítani, hogy megtartásukra majdan rávezethessék tanítványait.

¹ A M. N. Múzeum latin kéziratában Fol. Lat. 2983. A vonatkozó idézetet l. Fináczy i. m. II. 203. l. 2-ik jegyzet.

Annak a kérdésnek eldöntése, vajjon a *Ratio tartalmában* teljesen önálló, eredeti mű, a pedagógia történetének ismerőire nézve nem nehéz dolog. Figyelmes elolvasása könnyen meggyőz arról, hogy azok az elvek és gondolatok, melyekkel benne találkozunk, a pedagógiai elmélet és gyakorlat akkor ismert különféle forrásaiból vannak merítve. Nem is képzelhető, hogy Francke, Rousseau, Basedow hatása a *Ratio* készítőire ki ne terjedt volna, ha nem is közvetlenül, de más, szintén ezeknek, különösen a philanthropinusoknak befolyása alatt keletkezett iskolai rendszerek útján. A realiáknak erős képviselője e mű tantervében — mint a természettudományok, a szemléltető tanítás, rajz, kettős könyvvitel — felvétele kétségtelenül az utóbbiaknak tanterveire vezethető vissza, valamint a latin nyelvtanítás céljának szerényebb igényű kitűzése is, mely a Jézus-Társaság iskoláiban sokkal magasabb fokon állott. A sokféle tantárgy, mely a *Ratio* tantervében szerepel, szintén Basedownak hasznos tárgyakkal túltömött rendszerére emlékeztet. Franckét az árvaházak szervezésénél, Rousseau-t a testi nevelés szabályozásánál juttatja eszünkbe a *Ratio*.

A naturalisták és a rationalismus keresztényellenes szelleme a kath. állam iskolaszervezetében természetesen nem nyerhetett bebocsátást; hatása az utilitarius irányzat felkarolásában nyilvánul.

A Jézus-Társaság *Ratio studiorum*-jából szintén merítettek a szerzők. A versenyek (*aemulatio*), az ünnepélyes vizsgák (*testimonia solennia*), a nyilvános szavalatok (*declamationes*) a tanulóknak előmenetelük szerint való elültetése (*locatio*), az iskolában a *decurio*k intézménye mind a jezsuita-iskolák hagyománya.

Feltalálhatók a *Ratióban* azoknak a tervezeteknek a nyoma is, melyeket a bécsi tanulmányi bizottságban tárgyaltak az 1775–1776 év folyamán. Ürményi jelen volt ezen tárgyalásokon s így közvetlen forrásból ismerkedhetett meg, miként említettük, Martini és Marx Gracián tervezeteivel. Kollár csonka terve, mely csak a grammatika első és részben második osztályára terjedt ki, a mi szempontunkból nem jöhet tekintetbe. Kollár a fősúlyt a klasszikus nyelvekre vetette. Martini tervében a latin nyelv szerepe elveszti addigi elsőrangú szerepét, tervének gerince a történelem, melyhez fontosságra nézve közvetlenül csatlakozik intenzív mértékben a természettudományok sok ága, köztük a mechanika, hydraulika, építészet,¹ melyeket mérsékeltebb arányokban a *Ratióban* is megtalálhatunk.

¹ Karl Wotke: *Das Oesterr. Gymn. im Zeitalter Maria Teresias*. 232. l. (Monum. Germ. Paedagogica XXX.)

A gimnáziumi tanfolyamnak hat osztályról öt osztályra való leszállítása — négy grammatikai év helyett háromra — a bécsi tantervkészítők mindegyikének programjában benne van. Nálunk ugyancsak Bajtay Antal piarista már 1752. ajánlotta egy elaboratumában. A Ratio is három grammatikai osztályt különböztet meg a jezsuitaiskolák négy alsóosztálya helyett (parva, principia, grammatica, syntaxis).

Marx Gracián gimnáziumi tanterve a realiákat tekintve mögötte áll a Ratióknak s így nem is szolgálhatott mintául. Rendtartási intézkedéseinek azonban annál több nyomát találjuk benne.

Igy pl. az életkor meghatározása, melyben a tanuló a grammatica első osztályába léphet, felvételi vizsgálat az elemi iskola elvégzése után, a felvételi vizsgálat követelményeinek megállapítása, az ünnepélyes vizsgálatok előkészítésének módja nemcsak hasonló elveken épültek fel a Ratióban mint Marxnál látjuk, hanem a reájuk vonatkozó utasítás is sok hasonlóságot tüntet fel. Ilyen az a rendelkezés, hogy a vizsgálatok megkezdése előtt minden tanár az elvégzett anyagról pontos jegyzéket készít, összeállítja a tanulók érdemsorozatát és bemutatja az igazgatónak.¹ Továbbá a vizsgálatok ünnepélyes lefolyásának megszabása, vendégek meghívása, hálaadó isteni tisztelet, az érdemsorozat felolvasása, a tanulók üdvözlő beszédei az ünnepélyen. Mindezeket megtaláljuk a Ratióban is (237. §.), de jóval részletesebb kidolgozásban, mint Marxnál. A grammatikai osztályok tanárai együtt haladnak osztályaikkal fölfelé, a gimnázium tanárai ellenben állandóak Marx utasításai szerint. Így volt ez a Ratióban is.

Érdekes, hogy a gimnáziumban rendkívüli, az akadémiákon rendes tárgyként szerepel az újságolvasás is: *collegium novorum publicorum*. (R. 155. §.) Honnan került ez a tárgy a Ratio tantervébe? Az újságoknak a tanítás céljaira való felhasználását először Francke Hermann Ágostnál találjuk meg.² Tantervében hetenkint két órában szerepel a latin nyelvű újságok olvasása, melynek nemcsak az a célja, hogy a tanulók az új találmányok latin nevét megtanulják, hanem hogy egyúttal a földrajzt, történelmet és genealogiát ismételjék. A földrajzi órán a német újságokat tárgyalják. Magyarországon Rezik János ajánlja az újságolvasást a poesis osztályában, mert a földrajzi térképek bővebb megismerésére ad alkalmat. ~~Előfor-~~ Előfordul Pergen gróf említett javaslatában hasonló célzattal mint Franckenél.

Amit eddig a Ratio forrásairól elmondottunk, eléggé igazolja,

¹ Karl Wotke i. m. 288 sk. l.

² Fináczy i. m. II. 26. ³ U. o. 45. l. 2. jegyz.

hogy szerzői nem kötötték magukat egy rendszer szabványaihoz sem, hanem mindegyikből kiválasztották azt, amit egy célszerű és hasznos tanulmányi rend megalkotására alkalmasnak találtak. Szóval a Ratio «igazi eklektikus munka».¹ Ez a körülmény azonban mit sem von le valódi értékéből, hiszen érthető, hogy egy tanulmányi rendszer sem épülhet egyetlen ember gondolatvilágán és tapasztalatán. De ha tartalmában nem is eredeti munka a Ratio, rendszerének felépítése és megfogalmazása a szerzők önálló szellemi produktuma. Maga az a tény, hogy a közoktatás egyes tagozatait, a legalsótól a legfelsőbbig, összefüggő, egységes rendszerbe foglalták — példátlan vállalkozás volt. «Nemcsak hazai szempontból, hanem általános pedagógiai tekintetből is nevezetes és tanulságos ez a tudomásunk szerint első kísérlet, mely hazafias érzékkel és nagylelkűen végig gondolt terv szerint egy nagy országnak közoktatását, a nemzeti nevelést egységesen megszervezni törekedett», mondja Kármán Mór fent idézett tanulmányában. Szerinte Comenius Didactica Magna-jánál és a XIX. század elején alapított napoleoni Universté-nél is érdekesebb alkotásnak kell tekintenünk a Ratiót.

IV.

Közoktatásunk mai szervezete és a Ratio. Százharminchat esztendő választ el bennünket közoktatásunk első országos szervezésétől, de ha megvizsgáljuk mai iskoláinknak, különösen a középiskoláknak kormányzatát, administrációját és rendtartását, nemcsak rokonvonásokat találunk bennük, hanem lényegükben is felismerjük a Rationak korunkig kiterjedő eleven hatását. Középiskoláink nemcsak emlékképpen őrzik szervezeti hagyományait, hanem a valóságban is. Az elemi iskolák részletes tervei és utasításai csak 1778 május havában készültek el a tanfelügyelők Budán megtartott közös értekezletén. E munkálat az ú. n. Projectum Budense.² Hatása mai népoktatásunk berendezésében nem oly kézzelfogható, mint a Ratióé a középiskolákra.

Míg az elemi és a felső oktatás keretei idők folyamán kitágultak és eltolódtak, kormányzati rendszerük átalakult, addig a középiskolák vezetésüknek és igazgatásuknak módjában sok tekintetben a Ratio középiskoláihoz hasonlítanak ma is. Az 1777-iki iskolai szervezetben az elemi, középiskolai (három grammatikai és két gimn. osztály) akadémiai és egyetemi tagozatok egymással kapcsol-

¹ Fináczy i. m. II. 235. ² U. o. 277.

latos és összefüggő egészet alkottak. Az 1806-iki Ratio¹ csupán annyit változtatott rajta, hogy a középiskolában visszaállította a hat évfolyamot — négy grammatikai és két gimn. osztály — s a jogi akadémiák tanfolyamát három évben állapította meg. Mai közoktatási rendszerünk tudvalevőleg három egymás fölé helyezett három tagozatot mutat — elemi, közép és felső oktatás — amelyek úgy keletkeztek, hogy az akadémiák két évi bölcsészeti tanfolyama a gimnáziumokhoz csatoltatott — s így jött létre a nyolc osztályú gimnázium — a jogi tanfolyam pedig teljesen kivált régi szervezetéből s négy évfolyamú főiskolává lett egyetemi jelleg nélkül.

Kétségtelen, hogy mai közoktatásunk szervezete, noha csak három főtagozatra oszlik, távolról sem mutat oly egységesen átgondolt képet, mint a Ratio korában. Nem tekintve, hogy az iskolák kormányzatában beállott változás, nevezetesen az elemi, a középfokú és a főiskolai tagozatok kormányzása teljesen különvált egymástól, megszünt egyúttal az a belső kapocs is, mely a Ratio szervezetében a tanulmányoknak pontosan meghatározott rendjében s az egyes tagozatoknak kölcsönös és tudatos egymásra való hatásában látható. Minden tagozat a következő magasabb fok számára is dolgozott s a már megvetett alapon épített tovább. Tudjuk, hogy ma ez a szoros összefüggés nincs meg. Innen a panasz, hogy az elemi iskola nem készíti jól elő a tanulókat a középiskolára s a középiskola az egyetemre.

Minden tekintetben legrendszeresebb és legteljesebb a Ratióban a középiskolai tagozat kidolgozása s egyebekben kívül épen ennek a körülménynek tudható be, hogy a rájuk vonatkozó kormányzati és rendtartási intézkedések hatottak leginkább középiskoláink mai rendjének kifejlődésére. Ellenben az elemi és a főiskolai rendtartásnak és tanulmányi rendnek kidolgozása csak vázlatos; a Ratio megfelelő helyein minduntalan azt olvassuk, hogy a bővebb és részletesebb utasítások ezután fognak megjelenni,² nyilván a mű II. és III. (pót)kötetében, melyet a R. szerzői a befejezésben ígérnek. Ezek a folytatólagos kötetek azonban sohasem jelentek meg, noha a II. kötet részére való anyagot az egyetemi tanács feldolgozta s a helytartótanács 1780. aug. 14-én az udvari kancelláriának a legfelsőbb jóváhagyás kieszközlése végett felküldötte.

A Ratio hagyatékából középiskoláink mai szervezete, számos intézkedése maradt fenn. Ilyen a tankerületekre való beosztás,³ a

¹ Ratio Educationis publicae totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Budae 1806.

² Fináczy i. m. II. 353. l. 1. jegyz.

³ A R.-ban jelölt városok kettő (Ungvár és Pécs) kivételével ma is főgazdátosági székhelyek.

főigazgatói és igazgatói állások szervezése. A főigazgatók és igazgatók királyi kinevezése, a tanári állásoknak pályázat útján való betöltése. A középiskolák adminisztrációjához tartozó hivatalos felterjesztések, tanári minősítvényi táblázatok, rovatos kimutatások és jelentések a Ratióban tűnnek fel először.

Ugyancsak itt találkozunk a tanári próbaévvvel és a tanárok véglegesítésével. Megtaláljuk benne a helyi előléptetés gondolatát, lényegében ugyanolyan megokolás kíséretében, mely ma is a legfőbb argumentumként szerepel. (209. §.) A tanári érdemek és a tudomány terén való eredményes működés megjutalmazására is kiterjeszkedik a Ratio jutalmak és *soronkívüli előléptetések* kilátásba helyezésével. A 212. §. a kiszolgált katonai altiszteknek iskolaszolgákként való alkalmazásáról intézkedik. A tanulmányi ügyek közül megemlítjük a tankönyvek approbációját, amely az egyetemi tanács hatáskörébe tartozott. A tanári értekezleteket is a R. honosította meg; tárgyuk is nagyjában ugyanaz volt, mint a mai ellenőrző és osztályozó konferenciáké s jegyzőkönyveket vezettek róluk. A R. rendelte el a félévi vizsgálatokat és érdemsorozatok kinyomatását. Megtaláljuk benne az első módszeres utasításokat mind az előszóbeli tanításra, mind az írásbeli gyakorlatokra és javításuk módjára nézve. A tanulók erkölcs-fegyelmi viselkedésére vonatkozó intézkedéseiből is sokat átvett később rendtartásunk is, de különösen az egyes iskolák házi fegyelmi szabályaiban számos reminiscenciák akadnak, melyeknek egyes pontjai még stilizálásukban a Ratio megfelelő helyeire emlékeztetnek, pl. «Botok és fegyverek viselése tilos. Tilos éjszaka a megengedett időn túl kimaradni, kocsmákat látogatni. Tilos a hatóságoktól meg nem engedett helyeken fürödni és korcsolyázni» stb. A tanulóknak szállásaikon való meglátogatását és ellenőrzését a közelmultban egy miniszteri rendelet újból elrendelte, amiről a Ratio is már részletesen intézkedik, sőt többet kíván a mostani rendeletnél.

A kilencvenes években érthető örömmel üdvözlöttük az ifjúsági játékterek létesítését, mint a testi nevelés modern vívmányát. Ugyanezt a Ratio már akkor kötelezően elrendelte s az ifjúsági játékokat oly szellemben szabályozta, hogy nemcsak a maga korát előzte meg vele, hanem a «gyermek századában» sem találhatunk benne kivetni valót.

Temérdek szó esik ma az iskola és a szülői ház viszonyáról. Ennek szabályozását, helyesebben mondva a kettő közötti jó viszony ápolását is a modern pedagogia követelményeinek szokás feltűntetni. Pedig nem kell egyebet tennünk, mint hogy a Ratióhoz azon

intézkedéseit figyelmünkre méltassuk, melyek a szülők megnyugtatótását tűzik ki céljukul (250—254. §.) gyermekeik *testi, szellemi és erkölcsi* állapotát illetőleg s legott meggyőződhetünk róla, hogy a Ratio szerzői teljesen átértékelték az iskola és a szülői ház egyetértő közreműködésének szükségét. És az elfogulatlan olvasó habozás nélkül megállapíthatja, hogy a Ratio intézkedései több biztosítékot nyújthattak a szülőknek az iskolának gyermekeikre kiterjedő gondviseléséről, mint amennyit a mai iskola nyújthat. El lehet mondani, hogy nem ismerünk a modern iskolai rendtartások között olyat, mely ezt a kérdést annyi részletességgel tárgyalná, mint a Ratio. Már magának a témának ez a beállítása *«A szülők megnyugtatótása és biztosítása»* oly modern, hogy szinte csodálkoznunk kell azon, mikép lehetséges, hogy a mai rendtartásokban ez a kérdés nem szerepel.

Valóban arra méltán büszkéek lehetünk, hogy magyar elmék az utóbb említett intézkedésekkel megelőzték korukat. A Ratio mohlepte falain oly hajításokat láthatunk, melyek a legujabb kor üdeségével integetnek a multból felénk.

A Ratio tantervi részét az idő csakhamar meghaladta. A gyakorlatban kitűnt, hogy a sokféle tantárgy összehalmozása az amúgy is rövidebbre szabott grammatikai és gimnáziumi kurzusban túlterhelést okoz s ezért az 1806. Ratio nemcsak a tárgyak számát csökkentti, de az egy napra eső tanítás idejét öt órától négyre szálítja le, sőt a nagy szünidőt is meghosszabbítja (szept. 8—nov. 1-ig) s a heti csütörtöki egész szünethez még egy félnapi pihenőt csatol. (Kedd délután.)

*

A fentiekben óhajtottunk tájékoztatót nyújtani a Ratio magyar kiadásához. Végezetül beszámolunk azon elvekről, melyek a fordításnál irányadóul szolgáltak. Egy szabálykönyvvel szemben, aminő a Ratio is, némileg más helyzetben van a fordító, mint egy másfajta irodalmi művel. A fordítás teljes hűsége, tehát a szöveghez való ragaszkodás nézetünk szerint a Ratio fordításánál indokoltabb, mint bárhol másutt. Különösen áll ez azon helyekről, melyek imperatív rendelkezéseket tartalmaznak, utasításokat adnak s ezekből van a dolog természete szerint legtöbb az ilyen műben. Szabadabb fordítást engedtek meg azok a részek, amelyek elmélkedő és magyarázó jellegűek. Ilyen helyek elég bőven találhatók a R.-ban s olvasását élvezetesebbé teszik. De akár szorosan a szöveghez kellett ragaszkodnom, akár el lehetett térnem a szöveg szoros követésétől, mindig arra iparkodtam, hogy a nyelv szelleme ellen ne vétsek.

Azért a hosszú latin periodusokat feltagoltam s több főmondatra osztottam, ami természetesen az interpunctio megváltoztatását is magával vonta — hiszen 29 soros mondat is előfordul. Minthogy a szerzők sok műszóval dolgoztak, melyek szó szerint le nem fordíthatók, arra iparkodtam, hogy mai terminusokkal helyettesítsem őket. A nyelvünkben meghonosodott latin szokat, aminők *collegium*, *seminarium*, *lyceum* (püspöki) *convictus* stb. többnyire nem fordítottam, noha pl. ilyen kapcsolat *seminarium succrescentium magistrorum* nagyon csábitott a «tanárképzőintézet» felhasználására. De el kellett ejtenem azt a fordítást, egyrészt mert a két fogalom nem fedi teljesen egymást, másrészt mert ugyanez intézmény a *seminarium repentium* elnevezéssel is szerepel.

A fogalmak elnevezésében egyébként nem találunk mindig következetességet. A tanár és tanító fogalmára a *doctor*, *magister*, *praeceptor*, *moderator* és *paedagogus* szavakkal találkozunk, sokszor tekintet nélkül az iskolafajra. A kis gimnázium (*schola grammatica*) igazgatója rendesen *praefectus*, a főgimnáziumé *director*. De az elemi iskolák igazgatója is *praefectus*, a *normalis* vagyis elemi tanítóképzők igazgatója szintén *director*, a városi elemi iskola igazgatója meg *rector*. Az akademiák igazgatóikat *praesides*eknek is nevezi a R.; tanáraik, valamint az egyetemi tanárok is rendesen *doctores*. A tanker. kir. főigazgató elnevezése azonban a legváltozatosabb: *regius director*, *regius director provincialis*, *superior scholarum director*, *regius*, *regius districtus director superior*, *supremus studiorum director provincialis regius*. A fordításban el akartam kerülni ezt a következetlenséget; munka közben azonban meggyőződtem róla, hogy célszerűbb ebben is az eredetit követni, mert ezek a következetlenségek úgyszólván hozzátartoznak a műnek genesiséhez. Helyenkint azonban el kellett térnem a latin szövegek terminológiájától. Így pl. a *Ratio* háromféle népiskolát különböztet meg: «*scholae vernaculae a/ in pagis b/ in oppidis c/ in urbibus*» a megfelelő német szövegben: Dorf, Marktfleck és Landstat szerepel. A magyarban az oppidumnak megfelelő *mezőváros* és az urbsnak megfelelő általános fogalom, a *város*, a felosztásnál nem adnak logikus kategóriákat s azért az oppidumot kisebb városnak, az urbs-t nagyobb városnak kellett fordítanom.

Fordításomnak alapja természetesen mindenütt kivétel nélkül a latin szöveg volt és csak a fordítás teljes elkészítése után vetettem egybe az eredeti német szövegekkel, hogy ellenőrizsem tárgyi szempontból. Más okulásra igen kevés alkalmat nyújtott a német szöveg, mert amint fentebb kifejtettem, a *Ratio* latin szövege nem

puszta fordítása annak, hanem inkább átdolgozás. A német szöveg különben is telítve van latin terminológiával s épen ebben válhatott legkevésbé segítségemre. Maga a latin szöveg egyébként világosan van stilizálva, megértése nem okoz nagyobb nehézséget. Utánozza a klasszikus formákat, de concessiókat tesz a vulgaris latinságnak is, semasiológiája pedig lényegesen elűt a római korbeli nyelvhasználattól. E tekintetben merült fel a legtöbb nehézség, mert a Bartal Antal-féle közép- és újkori latinságunk szótára a Ratio anyagát nem dolgozta fel. E hiány pótlására mindenesetre törekednünk kell.

Más segédforrásokra nem támaszkodhattam. Becses irányítást találtam azonban fordító munkámban Fináczy Ernő dr., egyetemi tanár úr sokszor idézett művének azon lapjain, melyekben a Ratióból vett idézeteket magyar fordításban közli.¹ Ugyancsak jó hasznát vettem értékes megjegyzéseinek, melyeket kérésemre a Bevezetés átnézése után velem közölni szíves volt. E támogatásáért ezen a helyen is hálás köszönetet mondok. Köszönettel tartozom a M. N. Múzeum és az Orsz. Levéltár tisztikarának is, hogy a szükséges kéziratok használatát a szünidőben is lehetővé tette számomra.

Most pedig vegye át a szót a magyar nyelvű Ratio Educationis s találjon olyan szíves fogadtatásra az olvasónál tanügyi multunk ezen nevezetes documentuma, amely szívesen foglalkozott fordítója vele.

Budapest, az 1913. év október havában.

Friml Aladár dr.

¹ I. m. II. 182. 186. 189. 193—196. 197. 198. 199. 204. 209. 214. 215. 220. 222. 224. 225. 361. 368. lapjain.

A NEVELÉS-
ÉS OKTATÁSÜGY RENDJE
MAGYARORSZÁGON
ÉS KAPCSOLT TARTOMÁNYAIBAN

I. KÖTET

BÉCSBEN

NEMES TRATTNERN JÁNOS TAMÁS, Ő CS. KIR. SZENT
FELSÉGÉNEK NYOMDÁSZÁ ÉS KÖNYVKIADÓJA BETŰIVEL

1777.

BEVEZETÉS.

I. §.

A nevelés helyes rendezésének szüksége és a róla való gondoskodás jogának fenntartása a király részére Magyarországon.

Az ifjúság helyes nevelését és az egész közoktatásügynek intézését a józan erkölcsű népek mindenkoron oly nagy fontosságúnak tekintették, hogy benne látták országaik legfőbb sarokkövét, és az általános jólét alapját. És méltán. Mert ha az állam egész holdogsága az isteni Lény feltétlen tiszteletéből, a hit szentségéből, a fejedelemhez való hűségéből, a haza és a polgártársak szeretetéből, mint meg annyi kútforrásból fakad: bizonyára könnyen érthető, mily nagy buzgósággal kell azon munkálkodnunk, hogy ezen erények magvait a zsenge gyermeki lelkekbe idejekorán beoltsuk, serdülő korukban fejlesszük és végre teljesen megérleljük és tökéletes-ségre vezéreljük.

Ennélfogva őseink, miként minden más dologban, akként ebben is bölcs előrelátással úgy intézkedtek, hogy a nevelésről való legfelsőbb gondoskodást és a nemes tudományok igazgatását hazai törvényeink rendelkezéseiből a fenntartott királyi felségjogok közé iktatták; magát e nagy feladatnak végrehajtását pedig az ország politikai hatóságaira bízta. Tették ezt mindenestre azért, hogy az ifjúság vezetése és a tudományok művelése arra az egyetlen célra irányuljon, hogy a zsenge lelküket lassankint az erény szeretete megragadja s a természet jóvoltából beléjük oltott tehetségeik töké-

letesedjenek; értelmi erejük lépésről-lépésre élesedjék; akaratuk az erkölcsi törvényekhez alkalmazkodjék; hogy azokban a tudományokban nyerjenek oktatást, amelyek később mindegyiküknek javára és hasznára lehetnek; végre, hogy a tanulmányoknak és a nevelésnek bizonyos egyöntetű formája az egész királyságban biztosíttassék és a jelen szervezet áldásai mindenkre egyaránt kiterjesztessenek.

II. §.

Azon szempontok, melyek az ifjúság nevelésében és oktatásában Magyarországon és kapcsolt tartományaiban figyelembe veendők.

Hogy azonban a nevelés és tanulmányügy jelenlegi szervezete ezen céloknak mentől biztosabb és következetesebb eléréséhez alkalmazkodjék, főleg három szempontot kell megfontolnunk. És pedig:

1. Kiknek a javára szól általában ez az itt tervezett intézmény.

2. Mely tudományokban és művészetekben képeztessek az ifjúság mind az alsóbb, mind a felsőbb fokú tanintézetekben.

3. Mi módon biztosítható szilárdan és állandóan az előadandó tárgyak helyes rendje.

III. §.

Kik azok, akiknek érdekében ez az egész intézmény felállíttatik.

Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a nevelés ezen feladata a polgárok és a lakosok minden osztályára kiterjed, akiket viszont három szempontból lehet vizsgálat tárgyává tenni t. i. 1. nemzeti, 2. vallási, 3. társadalmi viszonyaik megoszlása szerint.

Hogy tehát az emberek egyetlen társadalmi osztálya se maradjon ezen üdvös intézmény áldásai nélkül, szükséges a következő három szempontnak megfontolása még pedig:

1. Nemzeti különbség. Mindenki, aki Magyarország közviszonyaiban otthonos, kétségtelenül tudja, hogy ebben a királyságban és kapcsolt tartományaiban, más kisebb nemzeteken kívül, egészben véve különösen hét, még pedig népességre igen jelentékeny nemzet¹ vehető számba, melyek főképen nyelvükben különböznek egymástól, és pedig:

a) a tulajdonképeni magyarok,

b) németek,

c) tótok,

¹ Azt a különbséget, melyet ma teszünk nemzet és nemzetiség között, a Ratio nem ismeri.

- d/ horvátok,
- e/ ruthenek,
- f/ illyrek,¹
- g/ oláhok.²

Ezek mindnyájan sajátos, egymástól sokban elütő nyelven beszélnek.

2. *Vallási különbség* szerint, mely vagy a hívők vallási intézményeiben, vagy a vallott hitelvekben, vagy a szertartások végzésében nyilvánul, vannak

- a/ római katolikusok,
 - b/ ágostai
 - c/ helvét
- } felekezetűek,
- d/ görög szertartású katolikusok,
 - e/ más, ugyanezen szertartású, de az előbbiekkal nem egyesültek.

Az egyes felekezeteknek népessége sok ezerre rug. Ez a körülmény annál gondosabb figyelmet és körültekintést igényel az iskolai közigazgatás intézésében, minél nagyobb mértékben térnek el egymástól hitelvek és szertartások dolgában.

3. *A polgároknak egymás között való különbsége.*

Ezek között vannak :

- a/ parasztok és földmivesek,
- b/ mezővárosi lakók,
- c/ vidéki városok lakói,
- d/ szabad királyi és bányavárosoknak különféle foglalkozást, mesterséget és sokféle kereskedést űző lakosai,
- e/ különböző állami és kincstári tisztviselők,
- f/ katonatisztek,
- g/ különféle hivatali teendőkkel elfoglalt nemes emberek,
- h/ végre az egész papság a maga szerzetesrendjeivel.

A nemzetek és osztályok eme sokféleségéből bőven kiviláglik, hogy az iskolai tantárgyak előadásának módja is sokféleképen változik és hogy ezt a sokféleséget magát az iskolai intézmények felépítésében különösen szem előtt kell tartanunk. Ennélfogva gondoskodni kell :

1. hogy (amennyire lehetséges) minden egyes nemzet el legyen látva saját falusi iskolákkal, melyeknek élén oly tanítók álljanak, akik nemcsak az anyanyelvben tökéletesen jártasak, hanem az

¹ A R. egyik német nyelvű kézírata e helyen rácokat említ. ² Valachi.

országban gyakrabban használt nyelvekben is olyan gyakorlottsággal rendelkeznek, hogy ezeket szükség esetén taníthassák,

2. hogy ezen iskolai szervezet az összes, bár különböző vallást követő polgárokhoz egyaránt alkalmazkodjék s a közművelődés valamint a haza javára felekezeti különbség nélkül egységes célt szolgáljon,

3. hogy ezen királyi intézmény áldásai az összes polgárok minden osztályára, úgymint a földmivesekre, kis- és nagyvárosok lakóira, vármegyei vagy katonai előjárókra stb. egyformán kiterjedjenek.

IV. §.

Azon mesterségek és tudományok, melyekre az ifjúságot oktatni kell.

Nyilvánvaló, hogy a mesterségek és tudományok megválasztásában a kevéssel imént említett lakosok osztályaihoz kell alkalmazkodni és gondosan meg kell vizsgálni, mely tanulmányok felelnek meg kinek-kinek jövőendő társadalmi helyzetében és micsoda hasznót fognak hajtani a mindennapi gyakorlati életben. Ebből eléggé ki fog tűnni, hogy a zsenge korú gyermek számára semmiféle más feladatot ki ne tüsszünk, mint amely később javára fog szolgálhatni. Ennélfogva :

I. Kezdjük a nép fiain és oktatásukban arra figyeljünk, hogy azokat a készségeket alakítsuk ki bennük, amelyek elsősorban az alázatos és igaz keresztény kötelességeinek teljesítésére vonatkoznak ; továbbá azokat, melyek az ilyen növendékek különböző életpályájának feladatát teszik, amennyiben felnőtt korukban vagy földművelők, vagy mesteremberek, vagy családfők, vagy végre az emberi társadalom bármely más tagjaivá lesznek : egyszerűen, hogy azok, akiknek a természet nagyobb szellemi tehetséget juttatott, a felsőbb tanulmányaikra az alkalmas alapot a *nép*, vagyis *nemzeti* iskolákban vessék meg.

Ezeknek helyes megfontolása jelentékenyen meg fogja könnyíteni a tárgyalandó tudományok megválasztását ; s egyúttal érthetővé teszi, hogy maguk a népiskolák különbözőképen osztályozandók ; nevezetesen olyanokra, melyek :

- a/ falvakban,
- b/ kisebb városokban,
- c/ nagyobb városokban

állítatnak fel. Ezek mindegyike részére megfelelő sajátos szervezetek és alkalmas szabályzatok állapítandók meg, hogy ezek segítségével a falvak és városok serdülő nemzedéke a megfelelő nevelés-

ben részesülhessen, a felsőbb tanulmányokra törekvők pedig a szükséges segítőeszközöket megszerezzhessék.

II. A népiskolák felállítása után gondoskodni kell azokról az ifjakról, akik ezek elvégzése után tovább folytatják tanulmányaikat és a latin iskolában eltöltött néhány év múlva abbanhagyván a tudományokat, más intézményekhez lépnek át. Nevezetesen:

1. valamely iparág gyakorlására vagy kereskedelmi pályára,
2. mezői gazdálkodásra vagy kincstári és más, magánosoknál vállalt szolgálatba,
3. községi vagy városi kisebb hivatalokba,
4. katonai pályára,
5. bányászatra és pénzverő hivatalba,
6. saját otthonuk és vagyonuk gondozására,
7. népiskolai tanítóságra,
- 8.¹ végre komolyabb tudományok tanulására.

Mérlegelve ezen foglalkozási ágakat és életviszonyokat, nem fog semmi nehézséget okozni:

1. A hallgatóság ezen osztályának megfelelő és a jövőben hasznára leendő tanulmányoknak megállapítása.

2. Ebből magából könnyű lesz meghatározni az időtartamot is, melyet e tanulmányok elvégzésére kitűznünk kell.

3. Minthogy ebbe az osztályba tartozó ifjúság száma igen nagy és az egész ország területén széles rétegekben elszórva lakik, elég nyilvánvaló, hogy az oktatására szánt iskolák számának az ország egyes kerületeiben igen jelentékenynek kell lennie.

A latin iskolának ezen első faja ezentúl grammatikai iskola, (Scholae Grammaticae) néven fog szerepelni.

III. A grammatikai iskola tanfolyamának elvégzése után az ifjak nem csekély számmal fellépnek a magasabb műveltség² iskolájába s miután ezt befejezték, a mindennapi tapasztalat tanúsága szerint sokan búcsút mondanak a tanulmányoknak, részint azért, mert koruknál fogva önálló tevékenységre alkalmasak, részint, mert családi körülményeik nem ritkán így kívánják.

Ennélfogva egyesek: 1. a papi pályára szegődnek, vagy a Magyarországon bevett egyházi szervezetek valamelyikébe lépnek, 2. mások népiskolai vagy a grammatikai iskolai tanítóságra adják magukat, 3. mások ismét visszatérnek családi tűzhelyeikhez, hogy átvegyék

¹ A 8. pont nem sorakozik logikusan az előzőkhöz. Az eredeti, német fogalmazásban így hangzik: «8. Csak egy kis részük fogja tanulmányait tovább folytatni».

² Studia humanitatis.

örökségüket, vagy családi ügyeik gondozását és a vagyon kezelési módját magából a gyakorlatból megtanulják, 4. némelyek a főuraknál mint titkárok, könyvtárosok stb. találnak elhelyezést, 5. végül vannak olyanok, kik a fentebb elsorolt élethivatások egyikét vagy másikat választják.

Épen ezért a nekik megfelelő iskoláztatás meghatározására szükséges lesz:

1. hogy a grammatikai iskolában megkezdett tanulmányaik röviden felújittassanak, majd további folytatást nyerjenek és azonfelül oly új tantárgyak járuljanak hozzájuk, melyek az elősorolt élethivatásoknak különösen megfelelnek.

2. Ezután könnyű lesz ennek az iskoláztatásnak megfelelő időtartamot is előre megállapítani. Ugyanis a grammatikai tanfolyam számára megszabott évekhez még annyi esztendő kell csatolni, ahány esztendő kíváncsít, hogy az ifjoknak ez az osztálya a neki megfelelő tárgyakat rendszeresen megtanulhassa, tekintettel magára a hallgatók korára is, mely lassankint az érettség állapotához közeledik.

Létrejön tehát e helyütt a latin iskolának második fajtája, mely valamivel kisebb számú tanítványt foglal ugyan magában, mint a grammatikai iskolák, de mégis igen széles teret nyit az előadandó tárgyak hasznos volta miatt és számos helyen állítandó fel, hogy kényelmesen megközelíthető legyen. Ennek az iskolának jövőre *gimnázium* lesz a neve.

IV. A gimnáziumi tanfolyam elvégzése után az ifjúság többnyire egy meghatározott életpályára lép és vagy abban hagyja iskolai tanulmányait és a fentebb elsorolt foglalkozások valamelyikének szenteli magát, vagy a bölcseleti és azután a hittani, vagy a jogi, vagy végül az orvosi tudományok megszerzésében fáradozik. Természetesen azért, hogy részben élet fenntartásának eszközeit megszerezhesse tudásának segítségével, részint, hogy valamikor az uralkodónak és a hazának hasznos szolgálatokat tehessen. Ezért a tanterv megállapításában tervszerűen gondoskodni kell, hogy a hasznos tantárgyak egyikének a hiányát se érezzék a hallgatók, bármely szak felé tereli őket hajlandóságuk. Azonkívül nagyon óvakodjunk attól, hogy az ifjak kevésbé hasznos dolgok tárgyalásával, értéktelen elmejátékok kibogozásával, főképen pedig a tanulás gyakori megszakításával vagy szünetelésekkel vesztessék a többé ki nem pótolható drága időt. Különben is akárhánynak közülük csak nagyon szűk határokat szabott elméjük kiművelésére mostohább tehetségük, vagy környezetük, melyben nap-

ról-napra élnek, vagy végül a családi viszonyaikban rejlő akadályok.

Mindazok tehát, akik tanulmányaikat a gimnáziumi tanfolyamon túl kiterjeszteni szándékoznak, miként mondtuk, a bölcsészetre, azután a hittudományra, jogtudományra, orvosi tudományra adják magukat s befejezván most már iskoláikat részt vállalnak a közéletben. Ebből a tényből magából könnyen kitűnik:

1. Mely tudományok azok, melyek ezen különféle céloknak megfelelően ebben az iskolai tanfolyamban kitűzendők s melyek vannak közülük szoros összefüggésben és mintegy kölcsönös rokonsági viszonyban a gimnáziumokban tárgyalt tudományokkal.

2. Mennyi idő és hány tanár elegendő ezeknek kellő tárgyalására.

3. Mennyire szükséges Magyarországon ilyen tudományos tanfolyam akár a haza közös javára, akár a polgárok egyéni boldogulására, akár ösztönzésül a tiszteletreméltó előretörekvésre, akár ezen egész közoktatási intézmény betetőzésére.

A szigorúbb értelemben vett tudományos iskola ezen harmadik fajtát joggal megilleti az *akadémia* elnevezés, egyrészt azért, mert ott a felsőbb tudományokat a legkiválóbb tudósok adják elő, másrészt, mert a főurak és nemes emberek gyermekei főképen ebben az iskolában szokták befejezni a nemes tudományok tanulmányozását.

V. Azok, akik az akadémiai tanfolyam elvégzése után még további tudományos kiképzésre, tanulmányaiknak mintegy betetőzésére fognak törekedni, azoknak a *királyi egyetemre* kell majd belépniök, amely a szabad művészetek és tudományok minden ágának gócpontja, ahol a leghíresebb tudósokat hallgathatják és választhatnak a tehetségüknek vagy céljaiknak megfelelő tudományok között, minden irányban pontos buvárkódásokat végezhetnek, szóval a tudományok minden nemében tökéletesen kiképezetik magukat.

V. §.

Miképen biztosítható következetesen és állandóan az előadandó tárgyak helyes rendje.

Valamint minden dologban, azonképen a közoktatásügy jelen szervezetében is azon fordul meg leginkább a helyes rend, hogy minden a maga alkalmas helyére kerüljön, a szabályzatok a célnak megfelelők, és végrehajtásuk módjai a legcélszerűbbek legyenek.

A fentebbiekben az összes iskoláknak mintegy nyers képét

vázoltuk, melyet a következőkben világosabban fogunk kifejteni. E helyütt csak azokat a szempontokat fogjuk érinteni, melyeknek szükségyszerűsége ki fog tűnni egyrészt az intézménynek a jelenben való életbe léptetésére nézve, másrészt arra, hogy az országos közoktatásnak egyszer megállapított képe minden időre a maga életerejében fenttartható legyen. Ez úgy tetszik, főleg a következő három módozattal érhető el.

1. Ha a tanítás ügyét szolgáló férfiaknak akár a népiskolában vagy a grammatikai osztályokban, akár a gimnáziumokban vagy akadémiákban, akár végül az egyetemen olyan fizetések vagy tiszteletdíjak állapíttatnak meg, melyek egyrészt a kényelmes megélhetéshez elegendők, másrészt hivatali kötelességeikkel megfelelő arányban állanak; ha a tanítói hivatásnak megszerezzük azt a megbecsülést, mely valóban megilleti; ha gondoskodunk arról, hogy a tanárok feladataikban örömeiket leljék, a versenyre ösztönzést nyerjenek és hogy kötelmeiknek különös gonddal való teljesítéséhez hozzászokjanak.

2. Minthogy az emberi léleknek az a természete, hogy ha kötelességeire újra meg újra nem emlékeztetik, könnyen enged buzságából és mintegy elernyed: a tanárok igyekezetének serkentésére nagy hatással lesz, ha az iskolák mindegyik fajában előjárók és vezetők neveztetnek ki. Ezekhez járulnak az ország politikai hatóságaitól függő főigazgatók, akiknek fő feladatuk, hogy az iskolák megszabott rendjét az erre a célra készítendő külön szabályzatok szerint pontosan megőrizték.

3. Végül ha ezzel a nagy feladattal járó kiadások kezelésében józan takarékság érvényesül s gondoskodás történik, hogy a költségek a megjelölt alap jövedelmét meg ne haladják.

VI. §.

Az egész mű felosztása.

Az eddig mondottakból eléggé kitűnik, hogy ennek a közoktatási szervezetnek teljes felépítése és összeállítása három fő elven fordul meg. T. i. a feladatok célszerű felosztásán és kölcsönös összefüggésén s a pénzügyek igazgatásán; az ifjúság nevelésére alkalmas készségek és tudományok megválasztásán; a törvények szigorúságán és az iskolai fegyelemnek éber és következetes gyakorlásán.

Ennélfogva legcélszerűbb lesz ezen egész szervezetet három részre osztani.

Az első rész fel fogja ölelni a politikai és gazdasági kormányzatot,

a második a tanulmányoknak és tudományoknak szakonként való célszerű elrendezését és az iskolák különböző osztályaiban való elosztását,

a harmadik a rendtartást (politia), vagyis a fegyelemnek fenn tartását az iskolák igazgatásában

I. RÉSZ.

Az iskolák politikai és gazdasági kormányzásának módjáról általában.

VII. §.

Ezen résznek rövid vázlata.

Az állam javára föllálitott legjobb intézmény is magától összeomlik, vagy legalább is a kezdet kezdetén megakad, ha mindjárt eleinte nem történt gondoskodás arról, hogy a teendőknek kellő rendje s az állandó jövedelmi források, melyekből a mindennapi kiadások előkerülnek, mindenütt a lehető legnagyobb előrelátással biztosíttassanak. Amidőn tehát az ifjúság neveléséről és az egész közoktatásnak Magyarország örökös tartományaiban való állandósításáról szó van, serényen ügyelni kell, hogy a föladatoknak kitűzése és pénzügyeknek ellátása célszerűen megállapíttassék. Ezen műnek első politikai és gazdasági része tehát ezzel fog foglalkozni.

És pedig, ami a köteleességeknek és maguknak a tárgyi föltételeknek megszabását és összefüggését illeti, rajta kell lenni, hogy az iskolák minden fajtájába egyforma eljárasmódot vezessünk be s tanítók és tanulók egyaránt közös igyekezettel és buzgalommal törekedjenek a kitűzött célok felé. Azért ennek a közoktatási szervezetnek úgy kell megalkotva lennie, hogy rendelkezései szerint:

1. előjárók, vagyis igazgatók jelöltesse ki, akik magában az iskola épületében lakjanak és szorgosan ügyeljenek, vajjon az ifjúság oktatását végző tanerők pontosan teljesítik-e köteleességeiket;

2. hogy maguknak ezen előjáróknak élére ismét fő-, azaz kerületi igazgatók állíttassanak, akik az ország politikai főhatóságától függnék s tanácsaikkal és tekintélyükkel a nekik alárendelt előjárókat irányítják és támogatják, s ugyancsak ezeknek buzgalmáról vagy hanyagságáról a felsőbb hatóságoknak jelentést tesznek, végül a nevelés és oktatásügynek egész megállapított rendjét és menetét bölcsen kormányozzák.

I. SZAKASZ.

Az iskolák politikai igazgatásának módjáról részletesen.

VIII. §.

Ezen politikai szervezet rövid kivonata.

A nevelés és közoktatás egyetemes gondozása, miként a bevezetésben mondtunk, hazai törvényeink szabványai szerint a királynak van ugyan fenntartva, mindazonáltal ennek a nagy intézménynek igazgatása s a legfelsőbb elhatározással meghozott rendeleteknek végrehajtása az ország politikai hatóságaira van ruházva. E helyen kifejtendő, hogy e hatóságok miként járjanak el ezen föladatukban s mi uton-módon terjesszék ki a tanügy gondozását az iskolák minden fajtájára.

I. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatása, tekintettel mind az egész ország mind tartományainak, illetőleg kerületeinek szempontjából.

IX. §.

A politikai hatóságok hatásköre a közoktatási ügyekben.

A közoktatási ügyeket, melyek a mondtak szerint királyi elhatározásnak vannak fenntartva Magyarországon, a királyi helytartótanács intézi; a Horvát, Dalmát és Szlavon királyságokban pedig ugyane királyságoknak királyi tanácsa, még pedig egy külön tanulmányi bizottság segítségével, mely ezen hatóságok tanácsosaiból a tanulmányi és iskolai ügyek bármelyikének esetről-esetre való feldolgozására összeállított. Ezen bizottságnak elnöke a királyi helytartótanács kebelében ugyanaz, aki a királyi egyetemnek és a tanulmányi ügyeknek Magyarországon legfőbb vezetőjéül¹ kegyelmesen

¹ Supremus studiorum per Regnum Hungariae director. «E hatáskör sohasem érvényesült, csak címnek maradt meg.» (Fináczy: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. 183. l. jegyz.)

kineveztetett vagy a jövőben is ki fog neveztetni; a felsorolt és a magyar koronához csatolt királyságoknak királyi tanácsában pedig az, aki erre a hivatalra a királyi felségtől ki fog neveztetni.

E tanulmányi bizottság hetenkint egyszer, vagy ha a körülmények úgy hozzák magukkal, gyakrabban is ülést fog tartani mind a tanulmányi, mind a pénzügyi kérdések lebonyolítására s mindegyiket külön megvitatván magának a tanácsnak fog jelentést tenni róluk, akár királyi jóváhagyás elé terjesztendők azután, akár haladék nélkül az iskolák előjáróival közlendők.

A tanulmányi ügyekre vonatkozó királyi rendeletek egyenesen a királyi helytartótanácshoz küldetnek át, ahonnan az ügyek különböző természetűe szerint vagy az egyetem királyi tanácsával, vagy a tankerületi igazgatókkal fognak közöltetni, akik módját fogják ejteni, hogy az érdekelt feleknek tudomására jussanak.

Ennélfogva a királyi helytartótanács főadata lesz általában gondoskodni arról, hogy ezen közoktatási szervezet vagy tanulmányi rendszer jóváhagyása után mindenütt végrehajtsassék és azontúl pontosan ellenőriztessék. Ugyancsak reá fog tartozni, hogy minden, a tanulmányok érdekét szolgáló ügyben belátása szerint előterjesztéseket tegyen a királyi felségnek. A megüresedett tanszékekre a legkiválóbb férfiakat ajánlja; a tanulmányi vagyoni kezelése fölött szakszerűen és hűségesen őrködik és királyi jóváhagyás nélkül sohasem engedi meg, hogy rendkívüli kiadások támadjanak akár a tanítók fizetésének megállapításából vagy felemeléséből, akár jutalomdíjak kitűzéséből, akár épületek emeléséből, vagy más hasonló alkalmakból. Végül minden hónap végével naplót vagy jegyzőkönyvet (protocollum) terjeszt a tényállás megismertetése végett a királyi felség elé, amelybe fölveendők a bizottságban tárgyalandó tanügyi vonatkozású ügyek. Ugyanez vonatkozik Horvátország, Szlavonia és Dalmácia királyi tanácsára is.

X. §.

A királyi egyetemről valamint Magyarország közoktatásának legfőbb vezetőjéről.

Az egyetemnek és Magyarország közoktatásügyének legfőbb vezetője ugyanaz lesz, aki, miként fentebb közöltük, a tanulmányi bizottságnak elnöke a királyi helytartótanácsban. Ennek különös feladata lesz, hogy az összes tanulmányi ügyeknek a legfelsőbb fokon gondját viselje és az egyetemet minden harmadik esztendőben, a többi tanintézeteket, ahányszor jónak fogja látni, vagy az ügy érdeke kívánni fogja, a király nevében, azaz királyi biztosi minő-

ségben meglátogassa és lelkiismeretesen megvizsgálja, milyen az egyetemnek vagy más tanintézeteknek az állapota, mi módon történik a királyi tanácsra vagy az akadémiai előjáróságra tartozó ügyek intézése; vajjon az előírt tanulmányi szabályzat lelkiismeretesen érvényesíttetik, vajjon az ifjúság fegyelme jó lábon áll; ugyancsak vajjon mind magának a tanácsnak, mind az akadémiai előjáróságnak naplóit (vagy jegyzőkönyveit) pontosan vezetik-e; vajjon az egyetem folytatólagos történetét följegyzik-e; maguk az iskolai épületek, múzeumok, könyvtár, könyvsajtó kellő állapotban vannak-e. Azonkívül módját fogja ejteni, hogy a jogos panaszok orvosoltassanak, a hibák megjavíttassanak, az egyetem vagy tanintézet érdeke, a tudományok gyorsodása és fénye előmozdítottassék: szóval látogatásának egész lefolyását és az ügyről alkotott véleményét a királyi helytartótanács útján a király ő felségének megvesztegethetetlen hűséggel elő fogja adni.

XI. §.

A tankerületi kir. igazgatók.¹

Kötelességeik kellő kifejtése céljából meg kell jegyezni, hogy az egész magyar királyság és a kapcsolt területek bizonyos köz-igazgatási vidékekre, illetőleg kerületekre vannak osztva, melyek az ország és csatolt tartományainak valamennyi vármegyéjét és tartományát foglalják magukban.

Ezek közül nyolc a királyi helytartótanács alá tartozik és pedig:

1. a budai,
2. a pozsonyi,
3. a besztercebányai,
4. a győri,
5. a pécsi,
6. a kassai,
7. az ungvári,
8. a nagyváradi

és egy Dalmácia, Horvátország és Szlavonia királyságaiban, mely ugyancsak e tartományok tanácsának van alárendelve, azaz

9. a zágrábi.

Ezen kerületek mindegyikének az élén egy királyi kerületi igazgató áll, aki a fent említett hatóságoknak felelős. Ha a körül-

¹ «Regii provinciales studiorum directores» ez a főigazgatók rendes címe a Ratióban; a «főigazgató», «director superior» cím ritkábban fordul elő benne. Ugyanezban alább «director regius provincialis» néven szerepel.

mények úgy hozzák magukkal, két-két kerület élére is egy igazgató¹ fog állíttatni, oly módon, hogy ahhoz a kerülethez, melyben királyi akadémia van elhelyezve, egy másik szomszédos tankerület fog csatoltatni ugyanazon hivatali főnök alatt.

Ezen igazgatóknak feladata, miként azt az ő külön utasításaik bővebben ki fogják fejteni, főleg arra fog irányulni, hogy a kerületükben elhelyezett összes iskolákat éber gonddal szemmel tartsák és arra törekedjenek, hogy vezetésükre a legalkalmasabb erők neveztesse ki; hogy a helybeli előjárók és a tanítók között kölcsönös lelki egyetértés és szellemi összhanghonoljon; hogy a megállapított tantervi szabályzatot buzgón megtartsák; hogy a teendők bevezetett rendjét lelkiismeretesen kövessék; hogy a józan gazdálkodást mindenütt szem előtt tartsák. E célból kerületük intézeteit legalább kétévenként, vagy ha a körülmények kívánják, többször is önként meg fogják vizsgálni s róluk a fentebb említett hatóságoknak pontos jelentést fognak tenni. Ezt különben, miként mondtuk, az ő külön utasításuk bővebben fogja megvilágítani.

XII. §.

A nép- (azaz nemzeti) iskolák királyi felügyelői.²

A falvakban, kisebb és nagyobb városokban szétszórt népiskolák, melyekben a gyermekeket a leghasznosabb dolgok ápolására oktatják, különös gondot igényelnek. Egyrészt azért, mivel tanulóiknak száma igen nagy szokott lenni, másrészt, mert az oktatás egyforma jellege, melytől a tanításnak csaknem minden eredménye függ, ha valahol, itt megtartandó. Végül, mert ezen iskolákban rakjuk le az egész nevelésnek első alapjait s lehetetlen, hogy az itt elkövetett hiba később igen súlyos bajokat ne okozzon. Épen ezért minden kerületben az efajta népiskolák élére egy királyi felügyelő állítandó.

Ennek a felügyelőnek kötelessége lesz gondoskodni, hogy a tanítómesterek és az iskola-igazgatók egymás között a lelki egyetértést ápolják, hogy a tanulmányok elfogadott módszerét gondosan megőrizték, hogy a gyermekektől szigorú fegyelmet követeljenek, hogy a tanítók az életfenntartás megfelelő eszközeiben hiányt ne szenvedjenek, s hogy ezek a kellő időben rendelkezésükre bocsáttassanak. E célból legalább háromévenként a kerületében föllállított összes

¹ Ez időben ugyanegy főigazgatója volt a győri és pécsi tankerületnek (gróf Niczky Kristóf), valamint a nagyváradinak és az ungvárinak (gróf Károlyi Antal).

² Inspector.

iskolákat meg fogja látogatni, a panaszokat orvosolja, az ellentéteket kiegyenlíti és ha valamely nagyobb fontosságú dolog fordul elő, melyet maga el nem intézhet, jelentést tesz a királyi kerületi igazgatónak, akitől a királyi rendeleteket vagy a felettes hatóságok utasításait átveszi. Különben e kérdéseket később ezen hivatal külön utasítása bővebben fogja kifejteni.

II. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatása az egyetem, az akadémiák, gimnáziumok és a grammatikai iskolák szempontjából.

XIII. §.

Az egész fejezet rövid vázlata.

Az eddigi rendelkezések többnyire arra irányultak, hogy a tanügyi igazgatás magától a forrástól, azaz a királyi trónustól kiindulva a különféle — hogy úgy mondjuk — ereken és csatornákon át az oktatási intézmények minden fajáig zavartalanul lebonyolíttassék. Most közelebbről kell a dologra rátérni és szemügyre venni, mi módon hajtható végre ez a nagy föladat állandóan az iskolák bármely fajtájában.

Ez iskolák sokféleségét már a bevezetésben kifejtettük, amennyire ezen rendszer első alapvonalainak megrajzolásához elégségesnek mutatkozott. E tekintetben az oktatás módja a természet útmutatása szerint a gyermekek korához s a hazai szükségletekhez alkalmazkodik. Hajlítható lelkeik az első ismeretektől kezdve fokozatosan vezettetnek át az iskolák különböző osztályain, míg végre ily módon eljutnak egész az egyetemig, minden nemes tudomány és művészet székhelyéig. Ezentúl azonban az ellenkező utat fogjuk követni, még pedig elsősorban szó lesz az egyetem politikai igazgatásáról. Innen fokozatosan az akadémiákra, gimnáziumokra és grammatikai iskolákra s azon kérdések kifejtésére kerül a sor, melyek ugyanezen iskolák kormányzására vonatkoznak.

I. A királyi egyetem.

XIV. §.

A királyi egyetemről általában.

Mi a királyi tudomány-egyetem föllállításának közelebbi célja, s melyek azok a tudományok és művészetek, melyek kebelében ápolandók, ez a kérdés a második részben fog megvilágítást nyerni;

e helyen csupán politikai kormányzatának biztosítása jő tekintetbe. Ilyen egyetem az egész országban és a magyar korona örökös területein csak egy van, mely Budán az országrészek kellő közepén nyert nagyszerű elhelyezést, föl van szerelve gazdag alapítvánnyal és jól van ellátva a tudományok minden ágában kiképzett tanférfiakkal. Legfőbb előjárójáról, illetőleg igazgatójáról már fentebb volt szó. Most a kormányzására vonatkozó egyéb kérdések kifejtése következik.

XV. §.

A királyi egyetem tanácsa.

Ez a királyi tanács összetevődik az elnökből és a négy kar igazgatóiból, valamint a humaniorák és szabad tudományok igazgatójából, akik királyi elhatározással neveztetnek ki s ugyancsak egy jegyzőből. Feladata különösen a következő pontokra terjed.

1. Hetenkint legalább egyszer ülést tart. A hozzászólás sorrendje ugyanaz, mint a karoké.¹

2. Ezen gyűlésekben először az esetleges királyi rendeleteket hirdetik ki s végrehajtásukról tanácskoznak. Ha csupán az egyik karra vonatkoznak, ezen kar igazgatójának a véleménye külön kikérendő.

3. Az egyhangúlag vagy a szavazatok többségével hozott határozatokat a jegyző rendbe szedi, melyek ezután a tanácsban nyilvánosan fölolvassandók, a jegyzőkönyvbe szokás szerint beiktatandók s havonként a királyi helytartótanácsához tudomásvételre átküldendők.

4. A később kiadandó külön szabályzatok intézkedései alapján a tanács szorgosan gondoskodni fog, hogy a királyi rendeletek buzgón megtartassanak, hogy a hanyag és lanyha tanárok elvállalt kötelességeik teljesítésére utasíttassanak, hogy az egyetem gazdasági ügyei lelkiismeretes hűséggel gondoztassanak.

5. Ha a tanárok valamelyike makacs viselkedést tanusít, a tanács enmű vétségéről az előleges kimerítő vizsgálat megejtése után és saját véleményének csatolásával a királyi helytartótanácsnak s ennek közvetítésével a királyi felségnek jelentést tesz. A felelet megérkezése előtt azonban a büntetés kiszabására, a hivataltól való felfüggesztésre vagy hivatalvesztésre nem kerülhet a dolog.

6. Ha a tanuló ifjúságnak súlyosabb vétségeiről tesz előterjesztést az akadémiai előjáróság a tanácsnak, szorgos vizsgálat megejtése után a bűnösökre a kizárás büntetése is szabható. De

¹ A karok sorrendje ugyanaz volt akkor is, mint ma: theologiai, jogi, orvosi, bölcsészeti kar.

valahányszor ez előfordul, tudomásvétel céljából a királyi helytartó-tanáccsal írásban közlendő.

7. Ugyancsak a tanács föladatához tartozik, hogy a tanulmányok egyöntetű rendszeréről s a tudományoknak gyarapodásáról az egész országban általában, az egyetem tökéletesedésének és tekintélyének emeléséről pedig különösen is gondoskodjék. Ha tehát valamelyik tanácstag üdvös javaslatokat ajánl ilyen célra, nemcsak vissza nem utasítandók, hanem hálás elismeréssel kell azokat fogadni és mérlegelni s magának a tanácsnak saját véleményével egyetemben a királyi helytartótanácsához kell átküldeni. Azonképen, ha valamely tanintézet iskolaügyben tanácsért fordul hozzá, a megkeresésnek készséges jóakarattal helyet fog adni.

8. A karok igazgatóinak a félévi vizsgálatok eredményéről szóló jelentéseit, ép úgy minden ügyet, mely vagy a tanulmányi rend végrehajtásában, vagy az erkölcsi fegyelem terén, vagy végül a pénzügyi kezelésben azalatt fölmerült, félévenként a királyi helytartótanácsához írásban fölterjeszt és az időközben elkészült összes nyomtatványoknak egy-egy példányát mellékeli.

9. Gondoskodni fog, hogy az egyetem történetét keletkezésétől fogva a történelemnek valamelyik tanára, vagy a könyvtári tisztviselők összeállítsák és pontosan tovább vezessék, és hogy a már kidolgozott részek minden félév elején nyilvános tanácsülésben fölolvassanak.

10. Végül ugyancsak a tanács föladata lesz az is, hogy a sajtóban kiadandó könyveket és mindazokat a nyomtatványokat, melyeknek tárgya a tanulmányokra és az iskolákra vonatkozik, megvizsgálják azzal a föltétellel, hogy fontosabb és közügyeket érintő tartalmuk az említett tanács véleményezésének is alávetendő. De a szokásos vizsgák vagy védőiratok tételeit az akadémiákon vagy a gimnáziumokban a királyi tartományi igazgató jóváhagyásával az akadémia vagy főgimnázium előjárója s a lyceumokban¹ a kormányzók vagy az egyházi előjárók jóváhagyásával ugyancsak az ő előjáróik is megbírálhatják. Ezek azonban a királyi tartományi igazgató, vagy a kormányzók, mint lyceumaiknak királyi igazgatói útján évenként az egyetem tanácsához küldendők, hogy a tanulmányok kezelésének egyöntetű rendje mindenütt megállapítható legyen, és hogy ha e részben valami hiba történt, ez az illetékes királyi igazgató figyelmének fölhívásával kijavíttassék, vagy ahol mánakodás észlelhető, az úgy a tanács útján a királyi felséghez

¹ Itt a papnevelő intézetek értendők.

továbbbittassék. Ez a rendelkezés arra is fog szolgálni, hogy ezen tételekből és más a tanulmányok és iskolai ügyek tárgyára vonatkozó dolgozatokból a kívül álló tanítók tehetsége és rátermettsége az egyetem tanára előtt kitűnjék, mely a megüresedett tanszékekre a szerzett tapasztalatok alapján a legalkalmasabb tanárokat fogja ajánlhatni.

A királyi tanács ügykörébe tartozó egyéb föladatok részint a következő fejezetekben fognak előfordulni, részint külön rendelkezéseknek tartatnak fenn.

XVI. §.

Az egyetem akadémiai hatósága.

Ezen hatóságot, Európa más neves egyetemeinek módjára alkotják: ennek rektora, titkárja, a négy kar dékánjai és a szeniorok s ugyancsak a szabad és nemes művészetek prorektora. A rektor magnifikus tiszte természetesen azokat a tanárokat illeti meg, kik a többiek között tudásukkal vagy méltóságukkal kitűnnek. Ez a hivatal, bevett szokás szerint egy évi tartamú. A titkár hivatala állandó és épen ezért királyi elhatározással töltendő be. A dékánok évenként a saját karuk szavazataival választatnak.

E hatóság jogszolgáltatásának körébe tartozik a peres ügyek méltányos és igazságos elintézése, az erkölcsi fegyelem és kellő rendfenntartás védelme, az akadémikusok vétségeinek megvizsgálása és megbüntetése és az egyetem saját közrendjének felügyelete. Valahányszor tehát ilyen eset előfordul, ülést hív össze és tanácskozás tárgyává teszi. Továbbá bűnügyekben is a többi egyetem példájára fog eljárni, erről azonban a részletes szabályzatban lesz pontosabban szó.

XVII. §.

A királyi egyetemen felállított karokról általában.

A felsőbb tudományok szakosztályainak, vagy amint már nevezik, karainak száma, az egyetemen négy, t. i. hittudományi, jogi, orvosi és bölcsészeti, ideszámítva a szabadművészeteket is. Ezek mindegyikének saját elnöke vagy igazgatója, dékánja, szeniorja, tanárai, tollnoka (azaz jegyzője) van, valamennyiüknek kötelességeit röviden mindjárt ki fogjuk fejteni.

XVIII. §.

A karok elnökei, azaz igazgatói.

Bármely karnak királyi elhatározással kinevezett igazgatója (amely méltóság mindig csak kitűnő és hőséges érdemeket szerzett

férfiakra fog ruháztatni) egyúttal királyi közoktatási tanácsos¹ is lesz és élvezni fogja mindazokat a kitüntető címeket és méltóságával járó előjogokat, melyeket a többi királyi tanácsosok Magyarországon élveznek. Gyakorolni fogja továbbá a tanácskozási és szavazati jogot az egyetem királyi tanácsában, saját karának ülésében pedig az elnöki tisztet fogja ellátni. Külön feladatai egyébként a következők lesznek.

1. Ha bármely ügyben valamely karnak véleményét kéri, az elnök kötelessége, hogy ennek tagjait összehívja, véleményüket az előterjesztett ügyben kikérje, a jegyzővel megfelelő formában írásba foglaltassa és további megbeszélés végett az egyetem tanácsához valamint az érdekelt felekhez eljuttassa.

2. Ugyancsak ő mond ítéletet a könyvekről és bármely más kinyomtatásra szánt dolgozatokról, melyek az ő karának tudomány-szakaira vonatkoznak. Ennélfogva a királyi helytartótanácsnak is kitűzött feladata lesz, hogy a pozsonyi sajtóbíróshoz érkezett ilyen dolgozatokat az egyetemnek bírálatra átengedje, ha bármi tekintetben vonatkozásban állanak a tudományokkal és szabad művészetekkel. Magán az igazgatón kívül azonban ugyanazon karnak valamelyik idősebb tanára is megejti a vizsgálatot s a kézirat kinyomtatása csak akkor engedhető meg, ha mindkettőjüknek jóváhagyását megkapta. Ugyanígy kell itélni az akadémiákon kidolgozott vitatételek jóváhagyása és irodalmi művek megbírálása tárgyában. Ezek szerzőinek valamelyes jutalomdíj állapítandó meg. Ha bírálat közben valami nehezebben megoldható kérdés merülne fel, nemcsak az egyetem tanácsának, hanem olykor magának a királyi helytartótanácsnak is eléje terjesztendő.

3. Amikor az üres tanszékek új tanárokkal töltendők be, az igazgató tesz először indítványt s minden erejével oda fog hatni, hogy a tanárok kellően teljesítsék kötelességeiket. Ezért gyakran váratlanul megjelenik az előadásokon, hogy a tanítás és tanulás módszereiről tudomást szerezzen. A hanyag tanárokat először barátságosan, majd szigorúbban megint és ha azontúl is hanyagul teljesítik kötelességeiket, feljelenti őket a királyi tanácsnak.

4. Ugyanő elnöke a saját karán megtartott nyilvános vizsgálatoknak és szigorlatoknak, bekéri a tanároktól a félévi minősítéseket és bemutatja a tanácsnak.

Tisztére tartozó egyéb kötelességei külön szabályzatba lesznek foglalva.

¹ Regius in re literaria consiliarius.

XIX. §.

A szabad és nemes művészek igazgatója¹ az egyetemen.

Mind az akadémiák, mind a gimnáziumok e nemű igazgatói a királyi tartományi igazgatónak² vannak ugyan alárendelve, mint-hogy azonban az egyetem gimnáziuma egyenesen a helytartótanács illetőleg a királyi tanulmányi tanács³ alá tartozik, maga igazgatója is szükségképen ennek van alávetve. Ennélfogva a többi karok előjáróival hasonló fokú kitüntetésben és méltóságban van része és az egyetem tanácsosai között foglal helyet. Melléje fog rendeltetni egy igazgató-helyettes, akinek csak olyan feladatok jutnak, aminek magán az igazgató kifejezetten reá fog bízni.

Az igazgató feladata azonban a többi igazgatókkal közös és az imént elsoroltakon kívül még abból is fog állani, hogy legalább havonként az alá rendelt tanítókkal értekezletet tartson és a reá bízott tanulmányok állapotáról velük tanácskozzék s fontosabb esetekben a királyi tanácsnak jelentést tegyen. A tankönyvekről vagy a polgári tudományok⁴ és szabad művészetekről szóló dolgozatok megbirálása is ugyanőrá tartozik teljesen azon szabályok szerint, melyek fönt ez ügyben megállapítottak.

Egyéb kötelességei az előbbi fejezetben vannak felsorolva.

XX. §.

Az egyetem kari dékánjai.

A dékánok kötelességei általában ismertebbek, semhogy e helyütt részletezni kellene azokat. Különösen reájuk tartozik a tanuló ifjúság erkölcsi fegyelmének gondozása. Ezért először nekik jelentik fel vétségeit. Ezeket vagy maguk büntetik és javítják, vagy ha valamivel súlyosabbak, az akadémiai hatóság tudomására hozzák, hogy határozatot hozzon felőlük. Kari ülést összehívni a dékánoknak csak az elnök, azaz igazgató kifejezett hozzájárulásával szabad.

XXI. §.

Az egyetemi tanárok.

Az egyetemi előadások ellátására a tanárok mindig királyi jóváhagyással neveztetnek ki. Még pedig vagy az akadémiákról,

¹ Director artium liberalium et humaniorum.

² Tankerületi kir. főigazgató.

³ Senatus regius literarius: a helytartótanács kebelében szervezett tanulm. bizottság, más néven: comissio studiorum.

⁴ Ellentétük: a hadi tudományok.

vagy a gimnáziumokból hivatnak meg, ahol tudományos működésüknek kiváló tanújeleit adták, vagy bárhol élő és kitűnő tanultságukról ismert férfiakból választatnak. Továbbá a királyi egyetemi tanács bármely üres tanszékre három jelöltet ajánl a királyi helytartótanács útján a király ő felségének, miután előbb az illetőknek életrajzát, jellemét, érdemeit, tudományosságát stb, pontosan feltárta.

A kegyelmesen kinevezett tanárok a tanári kötelmeikre vonatkozó dolgokban kari elnöküktől függnék s ha valaki az ő hivatalos intézkedéseinek ellenszegül, a királyi tanács hatáskörébe tartozik a makacszkodót gondos vizsgálat után akár állásától való elmozdításal is büntetni, oly módon azonban, hogy előbb az egész ügy a királyi helytartótanáccsal közlendő s a határozat előbb meg nem hozható, sem ki nem hirdethető, mielőtt a királyi végzés e tárgyban meg nem érkezett.

XXII. §.

Az egyetemi hilszónokok és hitelemzők.¹

Minthogy ezen tudományos intézetnek kitűzött célja nem csupán az ifjúságnak tudományos kiképzése, hanem az erényre, nevelése és a hit titkaiba való beavatása is, az egyetemen két áldozópap² neveztetik ki, kiknek tiszte egyaránt kiterjed a jó erkölcsök ápolására, mint a vallástannak az akadémikusok között való terjesztésére azon külön szabályok szerint, melyek az ő kötelmeiket össze fogják foglalni. Addig is e helyütt a következő általános megjegyzések veendőek tekintetbe:

1. Ez a két lelkész végzi a mindennapi isteni tiszteletet és pedig az egyik az akadémiai, a másik viszont a gimnáziumi növendékek számára.

2. A Mária-gyűléseket vasárnapokon a megjelölendő helyen és időben ősi szokás szerint pontosan megtartják és a hallgatóknak az Isten ígését fejtegetik. Az erkölcsöket serényen ellenőrzik, az eltévelyedőket jobb útra térítik, a megátalkodottakat a dékánoknak vagy az igazgatóknak feljelentik. De ezekről tervszerűleg a harmadik részben lesz szó.

XXIII. §.

Az egyetemi hivatalszolga,³ azaz pedellus.

A egyetemnek saját pedellusa is van, akit a tanács nevez ki. Kötelességeihez tartozik, hogy az akadémiai épületeknek, ahol

¹ Exhortatores et Catechetæ. ² Sacer curio. ³ Publicus minister seu pedellus.

ingyen lakást élvez, gondját viselje, különösen pedig azoknak a helyiségeknek, hol az ifjúság az előadások meghallgatására össze szokott jönni. Úgyszintén a hűségére bízott és pontos jegyzékbe foglalt egész butorzatot is őrzi és számon tartja; figyelemzteti a tanácsot az épületen és egyéb dolgokon esett károkról. Télen, míg a helyiségeket fűteni kell, a tűzveszedelemnek tőle telhetőleg elejét veszi, az akadémiái hatóság gyűléseit bejelenti, a vádlottakat megidézi, az elítélteket börtönbe zárja, őrzi s több más eszlét, ami a tanács belátásának van fenntartva.

XXIV. §.

Az egyetemre vonatkozó néhány más tárgyról.

A királyi egyetem politikai kormányzása körülbelül ezekre terjed ki. Egyéb, ugyancsak reá vonatkozó dolgok a következő fejezetekben kerülnek megfelelőbb tárgyalásra; ilyenek: a leendő tanárok szemináriuma,¹ csillagvizsgáló, különféle tudományos felszerelést tartalmazó múzeumok, könyvtár s végül a könyvsajtó.

II. A királyi akadémiák.

XXV. §.

A királyi akadémiák szükségéről és székhelyeiről.

Mondottuk a bevezetésben, hogy az állam érdekében rendkívül fontos, hogy az ország különböző tartományaiban ilyen akadémiák állittassanak. Először azért, hogy az ifjak, akik magukat az egyetemen a tudományokban kiképezni óhajtják, emitt mintegy előrekeszüljenek s műveltségüknek első alapjait lerakják. Másodszor, hogy azok is elsajátíthassák azokat az ismereteket, melyek a jövőben hasznukra fognak válni, akiket különböző okok az egyetem látogatásától visszatartanak.

Már abból kitünik ezen akadémiák olytén elosztásának szükségé, hogy e királyi jótétemény gyümölcse Magyarország és kapcsolt tartományainak minden részébe eljusson. Minthogy azonban az egész ország mintegy négy kerületre oszlik, legcélszerűbb a királyi akadémiáknak a következő helyeken való felállítása:

1. a dunántúli kerület számára Győrött,
2. a tiszántúli kerület számára Nagy-Váradon,
3. a dunáninneni kerület számára Nagyszombatban,
4. a tiszáninneni kerület számára Kassán,
5. a horvát, szlapon és dalmát királyságok részére Zágrábban.

¹ Doctorum succrescentium seminarium.

E királyi akadémiák az egyetem leányintézeteinek tekintendők nemcsak vele való kapcsolatuknál fogva, melyről részben már említés történt s részben alább lesz szó, hanem azért is, mert a felsőbb tudományok akadémiai tanárainak tanári képesítésüket az egyetemen kell elnyerniök. Egyebekben azonban igazgatásuk egyedül a királyi tartományi igazgatóktól függ. Ezen igazgatás módját már most kifejtsük.

XXVI. §.

A királyi akadémiák igazgatói, azaz elnökei.

Ezen igazgatók, akiknek állandó székhelyük az akadémiák mellett van, mindig királyi elhatározással neveztetnek ki. Hivatalos teendőiket külön szabályzat fogja bővebben kifejteni. Most általánosságban csak arra történik utalás: törekedjenek minden erejükkel arra, hogy a tanítás bármely iskolában az elfogadott szabályzat útmutatása szerint folyjon, hogy az erkölcsi fegyelem a tanárok között ép úgy, mint a tanulók között sértetlenül fenntartassék, hogy a tanárok a tanítási időt pontosan és hallgatóik hasznára kitöltsék. E célból az előadásokra gyakran ellátogatnak, mint váratlan hallgatók. Ugyanők elnökölnek az összes nyilvános vizsgálatokon és szigorlatokon s a tartományi igazgatót a már összeállított, szokásos jegyzőkönyv alapján az akadémia állapotáról tudósítják.

XXVII. §.

Az akadémiák előljárói.

Hogy az akadémia kormányzásának egész terhe ne csupán az igazgató vállaira nehezedjék, segítségül adatik mellé az akadémiai előljáróság, melynek tagjai a következők:

1. Maga az igazgató, mint az egész előljáróságnak elnöke.
2. A hittudomány idősebb¹ tanára, ha ez a tudomány szak képviselve van.
3. A jogtudomány idősebb
4. A bölcséletnek idősebb
5. Az akadémiai hitszónok.
6. A humanitas idősebb tanára, aki a gimnázium helyettes igazgatója is lesz.
7. A jegyző, aki a történelemnek mindenkor tanára a bölcsészeti karon.

Az előljáróság minden hónap elején és közepén, vagy ha a körülmények úgy kívánják, gyakrabban is összeül. Az igazgató

¹ Minden szakon rendszerint két-két tanár működött.

távollétében a legidősebb ülnök fog az ülésen elnökölni. Ezen üléseken felolvassák a tartományi igazgatótól leküldött rendeleteket s ezeknek gyors végrehajtásáról tanácskoznak. Tárgyalásra kerülnek az erkölcsi fegyelemre, a tanulmányi rend megtartására, és a gazdasági ügyekre vonatkozó dolgok. A róluk hozott határozatokat a jegyző bevezeti az akadémia jegyzőkönyvébe, s minden hónapban átküldi tudomásvételre a királyi tartományi igazgatónak. Fontosabb esetekben a királyi tartományi igazgató véleményét kell kikérni. Végül, az akadémia történetét a jogi kar történelem tanára írja.

XXVIII. §.

Az akadémiaiak rendes tanárai.

Fentebb szó volt arról, hogy az akadémiaiak rendes tanárainak az egyetemen kell tanári képzésüket megszerezniök. Ezért akadémiai tanszékre csak az alkalmazható, aki ezt a tudományos fokozatot elnyerte, még pedig csak pályázat útján s rá következő kegyelmes királyi kinevezéssel. Ennek módját ezen szervezeti szabályok harmadik része fogja leírni, még pedig állapotra¹ vagy bármely más feltételekre való különbség nélkül.

XXIX. §.

Az akadémiaiak rendkívüli tanárai.

A tanárok száma az előadandó tárgyak számához van szabva. De mivel mégis megtörténhetik, hogy némelyiküket betegség vagy más körülmény az ő szokott előadásaitól visszatartja, szükséges volt gondoskodni, hogy minden karhoz megfelelő rendkívüli tanár osztassék be, aki időközben az előadásokat folytatja az iskolában, hogy a hallgatók tanulmányi előmenetelében semmiféle haladék vagy akadály fel ne merüljön.

XXX. §.

Az akadémiaiak hitszónokai.

Az akadémiai hitszónokoknak feladatai teljesen azonosak azokkal, amelyekről fentebb említés történt, midőn az egyetemi hitszónokokról volt szó. Valahányszor az akadémiai előljáróság összehívatik, ő is helyet fog foglalni benne. Az akadémia elnökének van alárendelve s ha kötelessége teljesítésében bármi módon akadályozva van, teendőit a gimnázium hitszónoka fogja ellátni, akiről a maga helyén még lesz szó.

¹ T. i. egyházi vagy világi egyén-e a pályázó.

XXXI. §.

Az akadémia pedellusa.

Minden akadémiának saját pedellusa van, akit ugyanannak elnöke ajánl és a királyi tartományi igazgató megerősít. Továbbá, kötelessége ugyanaz lesz, mint az egyetem hivatalszolgájának, azaz pedellusának, akiről fentebb szó volt a 23. §-ban.

XXXII. §.

A királyi akadémiákra vonatkozó néhány más tárgyról.

Az akadémiákhoz tartoznak a természetrajzi, természettani és műszaki múzeumok, ép úgy a könyvtár és a könyvsajtó; azonban ezeknek tárgyalására alkalmasabb hely kínálkozik ezen tanulmányi szervezet második részében.

III. A főgimnáziumok.

XXXIII. §.

A főgimnáziumok¹ elhelyezése és száma.

Már a bevezetésben megjegyeztük általánosságban, hogy a nagyszámú ifjúság nagyobb kényelmére alkalmas helyeken számos gimnázium van elhelyezve. Ezek kétfélek: némelyek t. i. tartományaikra, azaz kerületeikre való tekintettel kiválnak a többiek közül, főgimnáziumoknak nevezetnek s a többieknek utánzandó példaképekül vannak odaállítva. Ilyen főgimnáziumok elsősorban minden olyan helyen állítottak, ahol királyi akadémiák vannak és pedig:

1. *Budán a királyi egyetemmel kapcsolatban.*²

2. *Nagyszombatban.*

3. *Győrött.*

4. *Kassán.*

5. *Nagy-Váradon.*

6. *Zágrábban.*

A többiek továbbá, igen alkalmasan vannak elhelyezve a többi kerület fővárosaiban (in primariis urbibus);

7. *Pozsonyban.*

8. *Besztercebányán.*

9. *Ungvárott.*

10. *Pécsell.*

¹ Archigymnasia.

² A II. ker. kir. kath. gimnázium címében azóta van az »egyetemi« jelző.

XXXIV. §.

A főgimnáziumok igazgatói.

A királyi egyetemen felállított főgimnázium igazgatója ugyanaz, aki a nemes tudományoknak és szabad művészeteknek az elnöke, akiről a 19. §-ban volt szó. Az akadémiákon ez a tiszt az elnökök hivatalával együtt jár, akik mellé a humanitás idősebb tanára igazgató helyettesül van beosztva. A többi négy főgimnáziumnak királyi jóváhagyással kinevezett saját igazgatói vannak, akik a királyi tartományi igazgatók alá tartoznak.

Ezen igazgatóknak külön rendeletbe foglalt feladatai körülbelül a következő pontokra vezethetők vissza. Gondosan ügyeljenek, hogy a tanárok kötelességüket el ne mulasszák, hogy az erkölcsi rendet és fegyelmet, különösen pedig a hitbuzgóságot és kegyeletet a tanuló ifjúság között ápolják, hogy a kiadásokat józan takarékoszággal osszák be, hogy havonként legalább kétszer gyűlést tartsanak tanáraikkal s a tanulmányi ügyekről tanácskozzanak velük, a tárgyalta ügyeket jegyzőkönyvbe vétessék, a főgimnázium történetét megírassák, végül, hogy a fő, azaz tartományi igazgatókat minden dologról oly gyakran, amint kívánni fogják, írásban értesítsék.

XXXV. §.

A főgimnáziumok tanárai.

Valamint az akadémiákon, azonképen a főgimnáziumokon is a rendes tanítás másra nem bízható, csak aki a jelöltek pályázatán képességét igazolta és a királyi felségtől kineveztetett, állapotára vagy helyzetére való minden különbség nélkül.

De rendkívüli tanárok és magántanítók, azaz az ifjaknak házi nevelői is csak szigorú megválogatással alkalmazhatók.

XXXVI. §.

A főgimnáziumokban tartandó gyűlésekről.

Ezen gyűléseket már fentebb a 27. §. vázolta. Meghivandók rájuk nemcsak a humanitás, hanem a grammatika rendes tanárai, kiknek gyülekezetében az igazgató elnököl. Helyét, ha bármi módon akadályozva lenne, vagy a legidősebb tanár foglalja el, vagy az, akit a királyi tartományi igazgató kijelöl. A szabályszerűen lezárt iratok pedig havonként a királyi tartományi igazgatóhoz küldendők át.

XXXVII. §.

A főgimnázium hitszónoka.

A hitszónokoknak közös feladataik vannak, ennél fogva szükségtelen azokat e helyütt ismételni. A szokásos tanári gyűléseken nekik is van helyük.

XXXVIII. §.

A főgimnáziumok rendkívüli tanárai és magántanítói.

A rendkívüli tanárok kijelölésének okát adtuk a 29. §-ban.

Ezek sorában főképen azok lehetnek majd, akikről ezen szervezeti szabályok harmadik részében lesz szó, ahol a leendő tanárok és tanítók képzőintézetét kell tárgyalnunk. Mérsékelt és munkájukhoz mért tiszteletdíjat fognak kapni s engedélyt nyernek, hogy fennmaradó szabad idejükben magántanítással vagy más módon, valamelyes keresetre szert tegyenek, mely rájuk bízott feladatuktól legkevésbé sem vonja el őket.

XXXIX. §.

A főgimnáziumi szolgálók.

Kötelességük ugyanaz lesz, mint a pedellusoknak az akadémiákon, azért itt a 31. §-ban mondottakra emlékeztetünk.

IV. A gimnáziumok.

XL. §.

A felállított gimnáziumok száma és elhelyezése.

A Magyarországon és kapcsolt tartományaiban felállított gimnáziumoknak számát és helyét külön táblázat fogja feltüntetni. E gimnáziumok szétosztásában egyedül a helyeknek a tanuló ifjúság számára való alkalmatossága volt szem előtt. Azonban semmi akadály sem forog fenn, hogy a jövőben több gimnázium is állíttassék föl, ha nagyobb vagy kisebb városok, melyek a táblázatban egyáltalán nincsenek fölveve, polgártársaik nagyobb javára a királyi felségtől erre engedélyt akarnak kérni. Ennek megnyerését biztosan remélhetik, csak jelöljék meg az intézmény állandóságához szükséges alapokat.

Ami az előadott tárgyakat illeti, a gimnáziumok a főgimnáziumoktól semmiben sem különböznek. Ami pedig a tanárokat illeti, ezek legnagyobb részt a különböző szerzetesrendekből szemeltetnek

ki és pedig elsősorban azokból, akik birtoklási jogot, terjedelmes fekvőségeket, vagy kamatozó tőkéket élveznek s ennél fogva növekedéik kiképzésére segítő eszközökkel rendelkeznek. Végre azokból is, akik koldulásból tartják fenn életüket. Ahol egyik rend sem alkalmazható, vagy jogos okoknál fogva alkalmazásuk nem látszik célszerűnek, meghívható mindenki, legyen bármilyen társadalmi állapotban vagy helyzetben, csak jól föl legyen szerelve ehhez a hivatáshoz megkívántató tudással és ügyességgel.

XXI. §.

A gimnáziumi igazgatók.

Ha egy gimnázium valamely meghatározott rendre van is bízva, mindazonáltal szabad lesz igazgatóját vagy ugyanabból a rendből, vagy bármely más rendből és osztályból venni, aszerint, amint az ügy érdeke kívánni fogja.

Ha az igazgató valamely szerzetesrendből választandó, a rend kormányzói három alkalmas jelöltet tartoznak a királyi tartományi igazgatónak fölterjesztetni, aki a legméltóbbat fogja ajánlani a kormányhatóságnak, kinevezéséhez pedig a királyi jóváhagyást fogja kérni.

Bárki nyeri el azonban az igazgatói tisztet, tartozni fog azokat a kötelességeket teljesíteni, melyeknek fő pontjai fentebb a 34. §-ban vannak röviden összefoglalva. Amennyiben ezt a hivatalt nem annak a rendnek az embere látja el, amelyre az iskola ellátása egyebekben rá van bízva, a tanárok csupán hivatali kötelességük szempontjából tartoznak az igazgató joghatósága alá. Ha ennek teljesítésében hanyagság volna tapasztalható, először házi előjáróik értesítendők és csak ha ezek nem tudnák, vagy nem akarnák a tétlenkedőket kötelességükre rászorítani, akkor kell a dolgot a királyi tartományi igazgatónak följelenteni.

XLII. §.

A gimnáziumi tanárok.

Ha a gimnázium ellátása valamelyik rendre van bízva, ennek főnökei tartoznak az ifjúság tanítására alkalmas férfiakat idejében, tehát legalább három hónappal az előadások megkezdése előtt javaslatba hozni, úgyszintén a hitszónokot és hitoktatót is. A jelöltek névsorát a gimnázium igazgatója róluk való véleményének csatolása mellett átküldi a királyi tartományi igazgatóhoz, akinek

döntésétől függ, hogy az ajánlott jelölteket elfogadja, vagy a dolgot az illető rend előjáróival megbeszélje és más megoldáshoz nyuljon.

Az egyszer kijelölt és a királyi igazgató¹ döntésével megerősített tanárokat a rendfőnököknek nincs jogában a maguk kifejezett hozzájárulása nélkül helyükről vagy hivatalukból elmozdítani, kivéve, ha egészen különleges ok forog fenn. Az e nemű pedagógusok buzgalmának felébresztésére azon intézkedés is kegyelmes megerősítést nyert, hogy ha a házi lelkiatyákat, vagy a szent ige hirdetőit bármely szerzetes rendben előjogok illetik meg, ezeket, mint gimnáziumi igazgatók, iskolavezetők, vagy tanárok teljesen azon módon élvezzék, mintha közszolgálatban eltöltött éveiket az említett rendi kötelek teljesítésében töltötték volna. Ugyancsak ide értendő a kórusolvasástól való felmentés is s végül, hogy a koldulás terhétől fel legyenek mentve, amíg a gimnáziumok üdvös ellátásával vannak elfoglalva.

XLIII. §.

Néhány, a gimnáziumok igazgatására vonatkozó egyéb ügyről.

Az igazgatói és tanári gyűlések a gimnáziumokban ugyanazon módon tartatnak, amint azt a 27. §. megállapítja. A tanárok létszámához még egy pedagógus járul rendkívüli minőségben, aki őket betegségükben vagy más akadályoztatásuk esetén kíséri. Végül egy gimnáziumi szolga is alkalmazandó, kinek kötelességei a 23. §-ban vannak röviden vázolva. A gyűlések írásba foglalt tárgyalásai havonként a királyi tartományi igazgatóval közölnetnek.

V. A grammatikai iskolák.

A grammatikai iskolák jellege és száma.

Ez iskoláknak jegyzékét külön táblázat foglalja magában, melynek beosztásában főleg arra irányult a figyelem, vajjon főnállottak-e már valamely helyen ilyen fajta iskolák és vajjon e helynek magának van-e a szomszédos környékhez képest alkalmas fekvése. Egyébként, miként az már a gimnáziumoknál megjegyeztetett, a nagyobb vagy kisebb városoknak, melyek ettől a jótéteménytől meg vannak fosztva, módjukban lesz ilyen iskolákat állítaniok s nem is lesz nehéz ebben a királyi jóváhagyást kieszközölniök, csak bocsássák rendelkezésre a fenntartásukhoz szükséges eszközöket. Ezek az iskolák három grammatikai osztályban foglalkoznak a tanuló ifjúság kiképzésével.

¹ Értsd főigazgató.

XLV. §.

A grammatikai iskolák igazgatói¹ és tanárai.

Ezen iskolák nagyjából az ugyanott vagy a szomszéd helységben megtelepedett szerzetesrendekre vannak bízva. Ilyenek hiányában másokra is bízhatók, állapotra és állásra való különbség nélkül. Az igazgatóra nézve minden tekintetben ugyanazoknak a rendelkezéseknek van helyük, melyek valamivel előbb a gimnáziumok igazgatóiról szóltak. Az egyházi tanárokat a rend előjárói hozzák javaslatba az igazgató tanácsának tekintetbe vételével a tartományi igazgatónak, aki megerősítésükről dönt. Azokon a helyeken pedig, ahol nincsenek szerzetesek vagy egyházakra bízott iskolák, ugyancsak a tartományi igazgató fogja a praefectus véleményének meghallgatása után a tanerőket kinevezni.

Az igazgató tisztére és a havi gyűlésekre vonatkozó dolgok a fentebbiekből bőségesen megérthetők. Ezen grammatikai iskolának három tanítója lesz, kik közül a legidősebb az igazgató teendőit is el fogja látni annak távollétében, vagy más akadályoztatása esetén s az iskolai hivatalos iratokat is elkészíti; a második a gyűléseken a jegyzői tisztet teljesíti. Hozzájuk járul a hitoktató, aki a hittitkokat és az erkölcsant csepegteti a zsenge gyermeki lelkekbe. Ha azonban valahol kisebb a tanulók száma, a királyi igazgató² belátásához képest az iskola igazgatója egyúttal a hitoktató tisztét is végezni fogja. Az egyetemen, az akadémiákon, a főgimnáziumokban és gimnáziumokban a grammatikai osztályok számára külön igazgatóra nincsen szükség.

XLVI. §.

Néhány, a grammatikai iskolák igazgatását illető más egyéb ügyről.

Ugyanaz a rend, melyre ezen iskolák igazgatása bízva van, szolgáltatja a hitoktatót is és a rendkívüli tanárt. Ha ez nem lehetséges, akkor más valakit kell erre kijelölni, akit a tartományi kir. igazgató fog jóváhagyásával megerősíteni és aki a *correpelitor* névvel jelölendő meg. Ha e tisztét megfelelően teljesíteni fogja, reménye lehet, hogy elnyeri a rendes tanári állást. Alkalmaztatni fog egy iskolaszolga is ugyanazon célból, miként már fentebb mondtuk.

¹ Az eredeti szövegben praefectus.

² Főigazgató.

III. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatása, tekintve a népiskolákat, illetőleg a Magyarországon és kapcsolt tartományaiban lakó nemzetek iskoláit.

XLVII. §.

A népiskolák szükségessége és hasznossága.

Ezen közoktatási szervezetnek mintegy egyik tagozatát teszik a népiskolák, melyekről már ezért is a legnagyobb körültekintéssel kell gondoskodni, mert az itt elkövetett legkisebb mulasztás az egész közoktatás épületének és a nevelésnek alapját megingatná és a felsőbb tudományokból majdan az országra háruló hasznot késleltetné, vagy teljesen megsemmisítené. Ennél fogva ezeknek igazgatásában mind a tulajdonképeni tanulmányi ügyek, mind az erkölcs-fegyelemre vonatkozók különös gonddal rendezendők.

Minden intézkedés főképp arra irányuljon, hogy a tanulás munkája a gyermekeknek könnyűvé és kellemeassé tétessék és épen ezáltal azon néhány éven belül, amennyit legtöbbjüknél a tanulásra szálni szokás, sok ép oly hasznos, mint szükséges ismerethez jussanak.

Ennek a megfontolása azzal együtt, amit a bevezetés az ország lakóainak sokféleségéről és magukról ezen népiskolákról mondott, fogja megadni azokat az irányelveket, melyek szerint politikai szervezetük és kormányzásuk berendezendő. Természetesen mindenek előtt arra lesz szükség, hogy a tanítók, akik ezen iskolák vezetésére hivatva vannak, a tanítás mesterségét és módját megtanulják és ügyességükről ismételtan tanubizonyyságot tegyenek. Csak ezután osztatnak be az elsőrendű (vagy fő) népiskolákhoz,¹ hogy ott a tanítójelölteket a tanítás ugyanezen mesterségére megtanítsák.

Ez iskolák királyi felügyelőiről szóló fentebbi részt e helyütt ismételni felesleges volna. Hogy azonban politikai kormányzásuk leírásában sorrendben haladhassunk, bizonyos osztályokba kell őket osztani, melyek közül az egyik az elsőrendű népiskolákat, a második a többi nagyobb városi népiskolákat és a harmadik a kisebb városi és a falusi népiskolákat fogja magában foglalni.

¹ Scholae vernaculae primariae (seu capitales).

I. Az elsőrendű nép-, azaz nemzeti iskolák.

XLVIII. §.

Az elsőrendű nép- (azaz nemzeti) iskolák elhelyezése és száma.

Az imént mondottakból eléggé kitűnik, hogy ezen iskolák fő célja abban rejlik, hogy az egész országban elhelyezett népiskolák élére állítandó tanítók bennük képeztesse, akik mindenütt ugyanazon tanítási módszert vezetik be és állandóan megtartják. Azért ezen főelemi iskolákat közönségesen *normalis* iskoláknak szokás nevezni, mivel mintegy mintái és nevelőintézetei a többieknek.

Számukat illetőleg szükséges, hogy valamint minden kerületben főgimnázium s ugyancsak népiskolai királyi felügyelő van, azonképen egy elsőrendű nép-, azaz *normalis* iskola is legyen. Ebben nemcsak a gyermekeknek kell teljesebb és bővebb oktatásban részesülniök, mint a többiekben, hanem maguknak a tanítóknak is, hogy hivatásuk teljesítésében gyakorlatot szerezzenek. Nem is alkalmazandók tanítói állásban előbb, mintsem képességüknek szigorú vizsgálaton tanújelét adták. Hogy mindez annál biztosabban elérhető legyen, a királyi felügyelő sohasem fog hosszabb ideig távolmaradni az e nemű iskolától, kivéve, ha a többieknek ellenőrzésével lesz elfoglalva.

XLIX. §.

Az elsőrendű népiskolák igazgatója.

Ezen iskolák igazgatóit kettős vagy hármas jelöléssel a királyi tartományi felügyelő¹ hozza javaslatba ugyanezen kerület királyi tanulmányi igazgatójának, aki a jelöltek névsorát átküldi a maga felettes hatóságához. Maga a kinevezés azonban a királyi felségnek van fenntartva, miként a főgimnáziumoknál. Az igazgató alá lesz rendelve a népiskolák királyi felügyelőjének, ennek távollétében ellátja teendőit. Egyéb kötelességeit pontonként külön rendelet fogja egybefoglalni. Lényegük a következőkben jut kifejezésre.

1. Gondosan őrködni fog, hogy a tanítók a rájuk bízott feladatot minden részében pontosan teljesítsék: a tanítói állásra pályázókat személyesen fogja kioktatni, mikép közlendők a gyermekekkel a tantárgyak, főképen azonban arra a módszerre, hogy magukat velük megértessék, körültekintő eljárásra, kimutatások és jegyzőkönyvek készítésére és más elféltre.

¹ Inspector regius provincialis.

2. A gyermekeknek, sőt maguknak a tanítóknak erkölceit is megfigyeli és szemmeltartja. Pontosan felterjeszti az előirt táblázatos kimutatások mintája szerint félévi jelentéseit. A tanítót, akit a kerületben megüresedő tanszékre az illetékes lényezők ajánlanak a királyi felügyelő véleményének meghallgatása után, megerősíti. Az iskolákat gyakran váratlanul meglátogatja, jelen van a nyilvános vizsgálatokon. Szóval, a reá bízott feladatot minden részében kiváló gonddal teljesíti.

L. §.

Az elsőrendű népiskolák tanítói.

1. A tanítók megválasztásánál gondoskodni kell egy jeles tanító kiszemeléséről a szépírás számára, aki a csinos és helyes írásmód szabályait gyakorlatilag is tudja tanítani és könnyen olvasható s a szemnek is kellemes írást tudjon a tanulókkal elsajátíttatni.

2. Alkalmazandó egy rajztanító,¹ vagy amint mondják, egy rajzoló mester is és a többiek mind, akiket a német örökös tartományokban felállított efféle iskolákban alkalmazni szokás. A rajztanulásra a gyermekek csak válogatva, a tanítójelöltek azonban különbség nélkül valamennyien odabocsátandók s ha ebben a tárgyban kitűnnek, egyenlő feltételek mellett előnyben fognak részesülni a tanítói állások elnyerésében.

3. De a zenetanár² sem hiányozhatik s ez a tanítókat, akik többnyire templomi szolgálatra vannak kötelezve, mind más hangszerek kezelésére is, mind főképp orgonálásra fogja tanítani. Mert nemcsak a falvakon, hanem többnyire a nagyobb és kisebb városokban is régi szokás, hogy isteni tisztelet alatt a zenének, mint egyik fontos kötelességüknek ellátását, az iskola tanítóitól várják.

4. Mindazokat a pedagógusokat, kikre népiskolák igazgatása fog bízni, a királyi tanfelügyelő és az elsőrendű, azaz *normalis* iskolának az igazgatója hozza javaslatba. A kerületi tanulmányi igazgató erősíti meg őket s alá lesznek rendelve az elsőrendű iskola igazgatójának. Végül a szépírást és a rajzot a többi népiskolában is tanítani fogják a rendes tanítók mint rendkívül tárgyakat külön meghatározott díjért.

LI. §.

Az elsőrendű népiskolákban tartandó gyűlésekről.

E gyűlések a fentebbiekben meghatározott időben és módon tartatnak a királyi tanfelügyelő elnöklete alatt s meghivatnak reájuk

¹ Praeceptor graphidis.

² Magister musicae.

az elsőrendű iskola igazgatója, a legidősebb tanár és a hitoktató. Ezeken megvitatandó minden, ami az iskolák kellő rendjére és a gyermekek oktatására vonatkozik. Különösen pedig gondoskodni kell azok pontos jegyzékének összeállításáról, akik a kerületben betöltendő tanítói állásokra készülnek. Ebben külön-külön feljegyzendő az időpont, melyben az előadások hallgatására jelentkeztek, születésük helye, szüleik, koruk, előmenetelük a nyelvek, zene s más tárgyak ismeretében, erkölcsi viseletük, kilépésük ideje és okai. Azonkívül a távozóknak adandó szokásos bizonyítványok csak ezen gyűléseken állíthatók ki. Ezek a királyi tanfelügyelő, az igazgató és a hitoktató által aláírandók és az intézet rendes pecsétjével megerősítendők.

LII. §.

Az elsőrendű népiskolák szolgálja.

Itt is ugyanazért van szükség szolgára, mint bármely más iskolákban; ugyanaz a kötelessége is. Minthogy községi épület gondozását veszi át, megfelelő ellátást a községtől kell kapnia.

II. A többi nagyobb városi népiskola.

LIII. §.

A nagyobb városi népiskolák elhelyezése.

Minthogy nemcsak a szabad királyi városokban, hanem számos más községben is az iskola igazgatón kívül még kántor és orgonista is van, a nagyobb városi népiskola kellő berendezéséhez pedig a hitoktatón és a latin nyelv elemeinek tanítóján kívül három tanító elegendő, nem lesz nehéz az ország számos községében ilyenmű népiskolákat nyitni, hogy bennük a gyermekek szüleik legkisebb megterheltetésével a tudományokra és jó erkölcsökre taníttassanak.

LIV. §.

A nagyobb városi népiskolák igazgatói.¹

Mivel az e nemű iskolák fenntartása és az összes költségek és szükséges épületek szolgáltatása, már régi szokás szerint, a községi előjáróságot terheli, mindenesetre méltányos, hogy az igazgatónak és a tanítóknak megválasztása is ő reá tartozzék. Szükséges azonban, hogy ezek az elsőrendű népiskola képző tanfolyamát elvégezzék és a

¹ Rectores.

képesítést megszerezze előbb. Ezek közül ajánl az előjáróság jelölteket a királyi tanfelügyelőnek, akiket a tankerületi igazgató erősít meg, a tanulmányi és fegyelmi ügyekbe azonban semmiképp sem avatkozik bele.

Továbbá, az iskola igazgatójának a város anyanyelvén kívül a német nyelvet is értenie kell s legyen ezen iskola tantárgyaiban annyi gyakorlottsága, hogy magukat a tanítókat irányíthassa s mintegy kezével vezethesse, példájával buzdítsa. Mindenütt, ahol elsőrendű népiskola áll fenn, ott a rektor teendőit maga az igazgató¹ látja el. Egyebekben pedig valamelyik tanácstagot fogja a királyi tanfelügyelő a gondnoksággal megbízni, hogy a rektor kétes esetekben hozzá folyamodjék. Kényes ügyekben azonban mindig a kir. tanfelügyelő véleményét kell írásban kikérni.

LV. §.

A nagyobb városi népiskolák tanítói.

Ez iskolák tanítóinak kinevezése, miként fentebb szó volt róla, a városi előjáróságtól függ, mely a helybeli lelkész tanácsát is meghallgatja. Csatolni kell azonban az elsőrendű iskola igazgatójának véleményét és írásba foglalt bizonyítványát az illető rátermettségéről. Minthogy pedig a tanítói állásra többnyire kántorokat és orgonistákat választanak, ahol nincs mód másokat alkalmazni, könnyen kitűnik, mily nagy gonddal kell kiképezni az elsőrendű iskolákban a zenéből a tanítójelölteket.

Mindenütt, ahol elég jelentékeny a jobb nevelésre érdemes ifjúságnak száma, a polgárok azonban oly szűkös anyagi helyzetben vannak, hogy a tanítókat fenntartani és ellátni nem tudják, a királyi kerületi tanfelügyelő minden utat-módot gondosan meg fog vizsgálni, hogy a polgárokat szegénységükben akár szerzetesek közreműködésének igénybevételével, akár bármi más segítség nyújtásával támogassa.

LVI. §.

A nagyobb városi népiskolák hitoktatói.

A plébánosoknak egyik legfontosabb kötelességük, hogy a gyermekeknek gyöngéd lelkébe az erény szeretetét, a becsületesség magvait és a hit titkainak ismeretét beoltsák. Ha tehát hivatásuknak fő feladatait teljesíteni, a hazának derék polgárokat és a királynak hű alattvalókat nevelni akarnak, önként meg kell ragadniok

¹ T. i. az elemi képző igazgatója.

az alkalmat és maguknak kell követelniök a hitoktató feladatait. Mindenesetre jogtalanságot követne el velük szemben, aki rajtuk kívül más erkölcs és vallástanítókat vezetne be az iskolába. Más a helyzet a felsőbbfokú iskolákban, noha ezeket is be kell jelenteni a püspököknek a joghatóság elnyerése végett. Az oktatás e jámbor feladata tehát, mint egy öröklött tulajdon a plébánosoké lesz, melyről egykor szigorú számadást kell adniok Istennek. Szabadságukban lesz azonban segédlelkészeiknek helyettesítését, vagy szerzetesek közreműködését igénybe venni, ha csak nincs valami akadály, melyről ilyen esetben az igazgatók a királyi kerületi felügyelőket értesítik.

III. A kisebb városi és falusi népiskolák.

LVII. §.

A kisebb városi és falusi népiskolák elhelyezése.

Ezek az iskolák a nagyobb városi iskolákkal egyebekben meg-egyeznek, egy tanítójukkal és a tantárgyak számával azonban különböznek tőlük. Először, mert a kis városokban és a falvakon az ifjúságnak társadalmi helyzetéhez képest sokkal kevesebb ismeretre van szüksége; továbbá, több tanító fenntartásának költségeit rendesen nem bírják fedezni. Azért igen gyakran megtörténik, hogy a hitoktatón kívül csak egyetlen egy, vagy két tanító állhat rendelkezésre. Így tehát a lakosság buzgóságán fog mulni, hogy gyermekeik olyan oktatásban részesüljenek, mely az ő viszonyaiknak megfelelő.

LVIII. §.

A kisebb városi és falusi népiskolák igazgatói¹ és tanítói.

Ez iskoláknak igazgatása és gondozása különösen a kisvárosok és falvak földbirtokosainak s a templomok kegyurainak ajánlandó fel, akik a helység lelkészének tanácsát is meghallgatják. Nem alaptalanul reméli a haza, hogy alattvalóink javáért a tanítók szerény javadalmazását nemes lelkűen fedezni fogják s felajánlják ellátásukra és elhelyezésükre segítségüket s erejükhöz képest támogatni fogják ezt az üdvös intézményt.

Az iskolák felügyelete a plébánosra bízatik, aki írásba foglalandó külön szabályzat utasításai szerint fogja igazgatásukat ellátni és nem kevésbé óvakodni fog, hogy igen sok helyütt megrögzött helytelen szokás szerint a tanítókat házi magán szolgálatokkal elfoglalja. Az erkölcs- és vallás tanítását magának fogja fenntartani.

¹ Az eredetiben: praefectus.

Ha valahol a földesurak, vagy maguk a lakósok iskolájukat tökéletesíteni s a tanítók számát felemelni akarják, közöljék a dolgot a királyi tanfelügyelővel és teljességgel semmi akadály se riassza el ezen üdvös tervüktől, csak állandóságáról kellően gondoskodjanak.

IV. Fejezet.

Az árvaházak.

LIX. §.

Az árvaházak politikai igazgatásáról, tekintettel az ifjúság oktatására és nevelésére.

Az oktatásügynek az árvaházakban való rendezése és az egyöntetű eljárásnak biztosítása mindenesetre a jelen szervezet körébe tartozik, noha a gazdasági és fegyelmi ügyek intézése más hatóságot illet meg.¹ Ennélfogva a népiskolai királyi tanfelügyelőnek lesz a feladata arról gondoskodni, hogy a tanulmányokra, a módszerre, az iskolai rendtartásra vonatkozó minden ügy az ezen szervezetben megállapított szabályok szerint kezeltessek, hogy a félévi jelentések hozzá pontosan beküldessenek s hogy a távozó tanító helyét a tartományi igazgató hozzájárulásával betöltse. Egyébként kívánatos volna, ha minden kerületnek meg volna a maga saját árvaháza, abban a helységben, vagy annak szomszédságában, ahol elsőrendű elemi népiskola van. Ez esetben t. i. az árva fiúkat ki lehetne néptanítóknak képezni és az ilyen árvaház mintegy magvető iskolája volna ezen tanítóknak.

Ezek tehát a fő elvek és módok a népiskolák berendezésére és egyöntetű szabályozásuk keresztülvitelére. Hátra van most még a tanintézeteknek egy másik neme, a lyceumok. Minthogy ezek nem a tanulmányi közalaphól, hanem egyes magánfelek költségeiből tartatnak fenn és igazgattatnak, megfelelő külön tárgyalást igényelnek.

V. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatása, tekintettel azon intézetekre, melyek nem élveznek a tanulmányi közalaphól segítséget.

LX. §.

Az érseki és püspöki lyceumok.

A főpapok bőkezűségéből épen nem kis számban keletkeztek tanintézetek Magyarországon, melyekben mindkét közösség²

¹ T. i. a kegyes alapítványok bizottságát. ² T. i. állam és egyház.

javára neveltetik az ifjúság. Ez áldozatkészség kiváló emlékeit mutatják Kalocsa, Eger, Veszprém, Vác, Nyitra, Várad és Pécs. De ma is akadnak kiváló férfiak, akik elődeik nyomdokain haladva ezen lyceumokat fejlesztik, noha a nagyobb vetélkedés kedvéért még azon egyházmegyékből is, amelyekben ilyen tanintézetek fennállanak, a kispapok egy részét az egyetemre és a királyi akadémiára kell küldeniök.

E lyceumok kormányzása a dolog természeténél fogva a főpapok kezében van, akik éppen erre való tekintettel semmiben sem függenek a tartományi királyi igazgatóktól, hanem a tanulmányi ügyekben közvetlenül érintkeznek a politikai hatóságokkal, innen kapják a királyi rendeleteket s kétes esetekben ő hozzájuk fordulnak. A tételeket és a vizsgálatok eredményét azonban a királyi akadémiákon divó szokás szerint az általános egyöntetűség kedvéért átküldik az egyetemi tanácshoz. Ugyancsak ők fogják kijelölni a lyceumoknak királyi jóváhagyással megerősítendő helyettes igazgatóit, azaz elnökeiket, akik ezen teendőket ellátni s mindazon kötelességeket szorgosan teljesíteni tartoznak, melyek a királyi akadémiák elnökei számára a 26. §-ban megvannak szabva. Különösen a félévi táblázatos kimutatásokat magának a püspöknek, mint az ő királyi főigazgatójuknak útján terjesztik fel.

Mint hogy az egyetemes közoktatásügynek égető érdeke, hogy a tudománynak mindenütt ugyanaz a szelleme és a tanításnak ugyanazon szabálya érvényesüljön: senki sem alkalmazható ezen lyceumok tanári székén, aki a tudományos fokozatot a királyi egyetemen meg nem szerezte, vagy tanultságának nyilvános tanújelét nem adta s erről azon kartól, melyhez az általa elnyerni kívánt tanszék tartozik — jeles bizonyítványt nem kapott. Szóval ezen lyceumok minden tekintetben a királyi akadémiáktól átvett szabályokhoz fognak alkalmazkodni.

LXI. §.

A szerzetesrendi iskolák igazgatása.

A házi tanulmányoknak vezetőjét maga a szerzetesrend nevezi ki, de a királyi tanulmányi igazgató megkérdezésével, aki a jelöltet királyi jóváhagyással leendő megerősítés végett a politikai hatóságoknak javaslatba hozza. Ennek azonban tudományos fokozat vagy legalább egyetemi licentiatus birtokában kell lennie. Ez igazgatók teendői tökéletesen ugyanazok, mint a királyi akadémiákon kinevezett elnököké. Közéjük tartozik az is, hogy a tételeket pontosan átküldjék az egyetemre.

Maguknak a tanároknak épenséggel az egyetemen vagy legalább valamely közelebb fekvő akadémián kell szaktudományukkal megismerkedniök és képesítést szerezniök. Ha ennek a feltételnek nem akarnak megfelelni, tudniok kell, hogy a tanári működéstől eltiltatnak. De nemcsak ezen okból tétetik a rendeknek kötelességévé, hogy legkiválóbb növendékeiket az egyetemre vagy a királyi akadémiára küldjék kiképzésre, hanem főképen azért, mert a grammatikai iskoláknak és a gimnáziumoknak nagy része ő rájuk van bízva. Tartoznak ennél fogva minden eszközt felhasználni, hogy ismétlődő tanfolyamok segítségével tagjaiknak helyes kiműveléséről és kicsiszolásáról gondoskodjanak.

LXII. §.

A papnevelő-intézetek.

A lelkészeknek az ifjúság nevelésében vállalandó feladatait fentebb kifejtettük. Nagyon fontos tehát, hogy a kispapokat a papnevelő intézetekben ezen feladatok ismeretére és teljesítésére kellően ráoktassák s idejekorán hozzászoktassák azon kötelességekre, melyeket később végezni fognak.

A papnevelő-intézetek kormányzása, bevett szokás szerint, teljesen a főpapok kezében marad, úgy azonban, hogy bennük a jelen tanulmányi szervezet teljesen figyelembe vétessék mind a tantárgyak főrészei, mind az időbeosztás tekintetében. Ezért tehát e dolgokban állandó érintkezés tartandó fenn a királyi politikai hatóságokkal. Ugyancsak a tanulmányi előmenetelről szóló jelentések is az összes tételek egy-egy példányainak csatolásával átküldendők. Jó volna azonfelül, ha az igazgató és helyettesének tisztére is nem igen alkalmaznának másokat, mint akik az egyetemen kiválóságuknak tanújelét adták.

LXIII. §.

A nemes ifjak akadémiái és konviktusai.

A nemes ifjak nevelőintézeteinek kormányzói nemcsak a gazdasági ügyekre és háztartás vezetésére tartoznak felügyelni, hanem a növendékeknek tudományos és erkölcsi oktatására is. Valamint tehát a gazdasági ügyek kezelésében, a növendékek felvételében s egyéb kormányzati teendőkben a főgondnokoknak és fő hatóságoknak vannak alárendelve, azonképen a tanulmányi ügyek gondozásában teljesen a tartományi igazgatóktól függnék s az oktatás állapotáról nekik adnak számot, a félévi jelentéseket az előírt

táblázatos kimutatásokkal hozzájuk terjesztik fel. Ebből kiderül, hogy ezen kollegiumok vezetőit a gondnokok nevezik ugyan ki, de a tartományi igazgatók tudomása nélkül hivatalukat sem el nem foglalhatják, sem el nem hagyhatják. Ezen állásra továbbá csak tudásukkal és derék jellemükkel kiváló férfiak alkalmazandók.

De mind a házi felügyelőknek s ezek helyetteseinek, mind a tanároknak olyan embereknek kell lenniök, akik az egyetemen megújították ismereteiket s kiművelték magukat. Ezeknek kötelessége, hogy az iskolában előadottakat otthon az ifjakkal átismételjék s a hozzájuk beosztottakat a rokon tárgyakra és nyelvekre oktassák. E célra az illető tankerületi királyi igazgató tisztán erre a tárgyra vonatkozó külön rendtartást és szabályzatot fog kidolgozni és a politikai hatóságok útján a királyi felségnek megerősítés végett felterjeszteni. Egyébként, ha az ilyen nevelőintézetek vezetése nincs valamely meghatározott rendre bízva, felügyelőiket és nevelőiket bármely rendből vagy osztályból lehet kiszemelni. De ha ilyen kollegiumnak kormányzása valamely szerzetesrend kezében lesz, felügyelőik kinevezésénél ugyanazok az elvek veendő figyelembe, aminőkről fentebb az iskolák tanárainak kijelölésénél szó volt.

LXIV. §.

A nem római katolikus vallásúak iskolái.

Igen sok helyen vannak iskolák olyanok számára, akik nem a római katolikus vallást vallják. Minthogy ezekben leendő polgárok neveltetnek, királyi gondoskodás tárgya ezeknek helyes igazgatása. Ez az intézkedés azonban semmi módon sem kívánja megzavarni azon jogok birtoklását, melyeket nekik vallásuk dolgaiban a törvények és királyi engedmények juttattak. Ám az állam boldogsága, mely főképen a tudományok tárgyalásának egyöntetű formájától függ, mindenesetre megköveteli, hogy a különböző iskolákban az illető tudományszaknak azonos fejezetei tárgyalassanak, ugyanaz a módszer, az igazgatásnak ugyanaz a módja, ugyanaz az erkölcsi fegyelem biztosíttassék, mely az egész országot és kapcsolt tartományait egyetemlegesen kötelezi.

Hogy ezen elvek mindenkorra gondos figyelembe véssenek, ezen iskolák igazgatói és gondnokai tankerületük királyi igazgatójának alárendelendők, a félévi jelentéseket pontosan felterjesztik, az iskolák megvizsgálását szívesen megengedik abban a biztos meggyőződésben, hogy a királyi igazgató befolyása a tanulmányi és fegyelmi ügyek korlátait nem fogja átlépni.

Az igazgatók¹ és tanítók elbocsátásának joga régi helyén fog maradni. Azonban az ilyen elbocsátást mindenkor be kell jelenteni a királyi tanulmányi igazgatónak, annak a megállapítása végett, hogy ezen állások alkalmas egyénekké töltettek be. Továbbá az igazgatóknak kötelességei teljesen ugyanazok, mint az elnökök és igazgatók kötelességei az ország többi gimnáziumaiban vagy akadémiáin.

Egyébként bármely felekezethez tartozó ifjúságnak jogában lesz tanulmányait magán a hazai egyetemen vagy a királyi akadémiákon vagy bármely más intézetben és gimnáziumban végezni. Hogy pedig vallása miatt senkinek semmiféle nehézségek ne támasztassanak, a legszigorúbban meghagyatik minden nevelőnek és tanítónak, hogy a tanulókkal minden különbség nélkül bánjanak, s őket mint egyazon királynak alattvalóit és egy országnak polgártársait kölcsönös szeretetre és egyetértésre buzdítsák, a béke és egyetértés megzavaróit pedig szigorúan megbüntessék.

Az iskolai tankönyvek a királyi egyetem bírálata alapján engedélyezendők (a vallástalanra vonatkozóknak teljes érintetlenségükben való meghagyásával) s az egyetem sajtóján nyomandók, hacsak valamely királyi kiváltságba nem ütközik. De általában óvakodni kell mindegyikben attól, hogy a vallás védelmére keserű indulat és vádaskodás vegyüljön az előadásba. Mert ahelyett, hogy az ellentétes érzületű felek ily módon kölcsönös hibájukról meggyőznék egymást, inkább a gyűlölet és megvetés lángját gyújtják meg egymásban.

II. SZAKASZ.

Az iskolák gazdasági igazgatásának módjáról különösen.

LXV. §.

Az iskolák igazgatására szükséges különféle költségek.

Az iskolák és tanulmányi ügyek politikai kormányzásának megállapítása után most már azt kell szemügyre venni, micsoda költségekből és befektetésekből igazgatható és tartható fenn állandóan ilyen nagy intézmény. Az e célra felmerülő összes kiadások körülbelül a következő pontokban foglalhatók össze:

1. hogy a nyilvános iskolai épületek gondoztassanak és karban tartassanak, 2. hogy a tanügyet szolgáló tanítóknak megfelelő fizetés adassék, 3. hogy az országos tanügy terén kiválóan érdemesült férfiak-

¹ Rectores.

nak tiszteleti díjak utalványoztassanak, 4. hogy azoknak, akik kiszolgáltak és az iskola porondján kifáradtak, tisztességes megélhetésük eszközei megadassanak, 5. hogy a jövődöbeli tanítók számára képzőintézet állíttassék. Végül 6. mivel az intézmény egész életképesége és állandósága a helyes rendtől és a köteleességek célszerű felosztásától, kölcsönös összefüggésüktől függ, szükséges, hogy a tanügy terén működő igazgatók, elnökök, felügyelők és előjárók a hivataluk ellátásához szükséges költségekkel ellátassanak. Kezdjük az utolsó pontnál.

I. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatására szükséges költségek.

LXVI. §.

A királyi egyetem és az összes magyarországi tanulmányi ügyek igazgatóját illető költségek.

E főigazgatónak hivatali állása miként föntebb szó volt róla, össze lesz kötve a tanulmányi bizottság¹ elnöki tisztével. Minthogy ezen diszes hatáskör egyébként is kiváló és az országban előkelő állást betöltő férfiaknak fog jutni, s minthogy csupán az egyetem és más főiskoláknak megvizsgálása fog rájuk hárulni, melyre külön királyi elhatározással kapnak megbízást, nem szükséges ezen főigazgatói állást azok osztályába sorozni, akiknek fizetése a tanulmányi közalapból utalványozandó.

LXVII. §.

A tankerületi igazgatókat és a népiskolák felügyelőit illető költségek.

Ezen kerületi királyi igazgatók, valamint a népiskolák felügyelői vagy a papok és a mágnások, vagy a nemesek rendjéből fognak kiszemelteni; mindkét esetben azonban olyan férfiakból, akik a megkívántató képességek birtokában vannak és kimagasló hivatali állást foglalnak el. Az ő vonzódásuk a nemes tudományokhoz és fenkölt gondolkodásuk tehát bizonyosan ösztönözni fogja őket, hogy nagy lelkesedéssel megragadják ezt a szép alkalmat, hogy a hazának és a királynak jó szolgálatokat tegyenek. Fáradozásuk jutalmát főképp abban a büszke tudatban fogják találni, hogy ezen hivatásuknak derekasan megfeleltek. Évi tiszteletdíjat mindazonáltal kapni fognak a tanulmányi közalapból és pedig a nép-

¹ A helytartó tanácsban szervezett comissio studiorum.

iskolák felügyelői azonnal, s tankerületi igazgatók pedig akkor, ha majd a kincstár pénzügyi viszonyai megengedik. Jövőben még egyéb más jutalomdíjakat is remélhetnek a fejedelem bőkezűségéből. Ezenkívül minden tankerületi igazgató kerületeinek számához képest tiszti irnokot fog kapni a tanulmányi pénztárból fizetendő évi járandósággal.

Mínthogy az eddig felsorolt állások a tanulmányi alapot nem fogják nagy költséggel megterhelni, mindenesetre méltányos, hogy az oktatás eme vezérférfiai üdvös hivatásuk teljesítésében új kiadásokkal ne terheltesse. Tekintve tehát, hogy az iskolák megvizsgálása és a hivatalos levelezés ezen állás különös teendői közé tartozik, legméltányosabb, ha az elsőre vonatkozólag napidíjak utaltványoztatnak számukra, e másodikat illetőleg pedig, ha kész kiadásaik megtérítettnek.

II. Fejezet.

Egyenes iskolai és tanulmányi költségcsúszások.

LXVIII. §.

Az akadémiák elnökeit, a főgimnáziumok és az elsőrendű népiskolák igazgatóit és a grammatikai iskolák előjáróit illető költségek.

Ezen előjáróknak fentebb meghatározott hatósági teendői mindenkor a különféle tudományszakokban jártas férfiakra bízandók, elsősorban az iskolák kiérdemesült tanáraira, akik számára ennél fogva a tanulmányi pénztárból megfelelő évi fizetés állapított meg. Joguk lesz azonban tisztas kárpótlás fejében bármely tanszéket rendkívüli minőségben ellátni.

LXIX. §.

A tanárokat és tanítókat illető költségek.

Mínthogy az egész serdülő ifjúság, azaz az egész haza reménye és legdrágább kincse van a tanítók lelkiismeretére bízva, hogy tanítsák és képezzék mindazon tudományos ismeretekre, melyektől általában az ország jóléte függ: minden bizonnyal nagyon terhes feladat és csömörrel s temérdek hosszúsággal járó súlyos munka nehezedik vállaikra. Azért nagy jutalmakkal kell őket buzgalomra serkenteni, csüggedésükben felemelni. Ami az évi fizetést illeti, elég gondoskodás történt, hogy a tisztességes megélhetés kifussa belőlük, túlságos mégsem legyen, mert a szerény otthon szorgalomra, a jutalmak versenyre szoktak sarkalni. Ezért nem fog

hiányozni az alkalom, hogy jövedelmüket gyarapítsák, vagy azért, hogy rendkívüli tárgyakból magánórákat adnak, vagy irodalmi működést fejtenek ki, vagy végül azzal, hogy tanítói hivatásukat példás szorgalommal teljesítik. Hasznos munkák íróinak a sajtópénztárból, a többieknek az erre a célra szánt alaphól fog megfelelő díjazás jutni.

Az ifjúság oktatására hivatott tanítók két osztályba tartoznak. Egyik részük t. i. a világi papok és a szerzetesek rendjéből, másik bármely más rendből toborozható. Egyetemi, akadémiai és főgimnáziumi tanszékre minden különbség nélkül bárki előtt nyitva van az út, csupán arravalóságát kell szabályszerű bizonylatokkal igazolnia. Azonban a gimnáziumoknak és grammatikai iskoláknak tanerőikkel való ellátása legnagyobbbrészt szerzetesrendekre van bízva.

Az elsőkre nézve három fizetési osztály állapított meg vállalt kötelezettségüknek különböző időtartama szerint s elrendeltetett, hogy szolgálati éveiknek növekedésével fizetésük is megfelelő arányban növekedjék.

A gimnáziumoknak szerzetesrendű igazgatói és a grammatikai iskoláknak prefektusai pedig, noha meg is kapják rendüktől a megélhetés eszközeit, mindazonáltal nagyobb ösztönzés kedvéért évenként kapni fognak helyzetükhöz mért fizetést a tanulmányi közpénztárból. De a szerzetes tanárok számára is megvan állapítva bizonyos pénzjutalom a fent elsorolt kiváltságokon¹ kívül, ha három évi tanítás után szorgalmukért elismerő minősítést kaptak.

Ez a tiszteletdíj a dicséretesen eltöltött tanári évek számával ezután még növekedni fog s ha a tanári szolgálatban megöregedtek vagy megrokkantak, életük hátralevő részére is pontosan ki fog szolgáltatni nekik.

LXX. §.

A népiskolai tanítók fizetésére fordítandó költségek.

A gyermekek nevelését, míg valamivel jobb oktatásra alkalmas korba jutottak, a természet a szülőkre bízta. Ennélfogva a falvak, kisebb és nagyobb városok népiskoláira fordítandó kiadások, miként eddig is szokás volt, magukat a községeket illetik. Az előjáróknak és a tanfelügyelőknek azonban gondosan ügyelniük kell, hogy az iskoláknak szánt épületeknek alkalmas fekvésük és jó felszerelésük legyen; hogy a tanítóknak illő tiszteletet szerezzenek s a megélhetésükhöz szükséges eszközöket biztosítsák számukra. Azon-

¹ A kórusolvasástól és a koldulástól való mentesség.

ban az első rendű népiskolák költségeiről a tanulmányi közalap fog gondoskodni. Es pedig igazgatójuk meghatározott évi fizetést, a többi tanító pedig a községektől fedezendő fizetésükön kívül csupán tiszteletdíjakat fog kapni a tanulmányi közpénztárból.

III. Fejezet.

A tanárjelöltek szemináriumára és a tanári nyugdíjakra fordítandó költségek.

LXXI. §.

A tanárjelöltek szemináriumára fordítandó költségek.

Ezen szeminárium berendezésére és fenntartására vonatkozó kérdések e szervezet harmadik részében fognak alkalmasabban kifejtetni. Itt csupán annyit kell mondanunk, hogy az egyetemen minden társadalmi rendből és osztályból kiszemelt ifjak tartatnak fenn, hogy szaktárgyaiknak majdani tanítására készüljenek. Közülök némelyek két, mások három év alatt fejezik be a tudományok és művészetek feldolgozására szánt tanfolyamot és ezalatt a tanulmányi alaphól kiutaltványozandó meghatározott pénzsegítségben részesülnek.

LXXII. §.

A kiszolgált tanárookra fordítandó költségek.

Minthogy a tanárok számára megállapított évi fizetések csak mérsékelt arányuak lehetnek, hogy t. i. buzgóságuk további fokozására és tiszteleti jutalomdíjak elnyerésére ne hiányozzék az ösztönzés, könnyen kitűnik, hogy a tanárok még a legnagyobb takarékoság mellett sem szerezhetik meg azokat az anyagi eszközöket melyek egész életükre és agg korukra kiterjedő szükségleteiket kielégíthetnék. Ezért minden módon gondoskodni kell, hogy azok a férfiak, akik életüket az oly sok hosszúság elviselésével járó iskolai munkának szentelik, előrelátván kisebb nélkülözéseiket, el ne landadjanak és ezen szomorú gondolat hatása alatt hivatásuktól el ne tántorodjanak. A hálátlanságnak bizonyára nem közönséges bűnével bélyegezné meg magát az állam, ha megengedné, hogy oly kiváló érdemeket szerzett polgárai, miután a munkában megrokkantak s nem tudnak neki többé szolgálatokat tenni, nélkülözésekkel és nyomorúsággal legyenek kénytelenek küzdelem. Ugyanígy kell itélni hátrahagyott özvegyeikről és árváikról. Ebből kifolyólag, hacsak lelkészi vagy másféle hivatalba való elhelyezésük által, vagy a fejedelmi bőkezűségnek valamely más módján nem történik róluk

gondoskodás: a nyugalomba vonuló tanár elsősorban a munkában eltöltött évek arányához képest vagy teljes fizetésének, vagy legalább jókora részének élvezetébe lép, továbbá az elhaltak hátrahagyott özvegyeinek és árváinak is fizetésüknek a fennforgó szükségletnek megfelelő része fog kiszolgáltatni.

IV. Fejezet.

Az iskolai épületekre vonatkozó költségek.

LXXIII. §.

A népiskolák épületeinek költségei.

A népiskolák számára való épületek kijelölése, kellő felszerelése, karbantartása a községeknek lesz kötelességük, amiben a földesurak is segítségükre lesznek, különösen azok, kik ajánlási jogot¹ élveznek. Elsőrendű népiskolák felállításában azonban ott, ahol maga a város az összes költségeket egyáltalán nem bírná viselni, a tanulmányi kincstár is fog segítyt nyújtani.

LXXIV. §.

A löbbi tanintézetek épületeire vonatkozó költségek általában.

Azon épületeknek tatarozása, melyek a szerzetesrendeknek iskolai célra engedettek át, ezentúl a szerzeteket fogja terhelni, még a kolduló szerzeteket is, akiknek egyébként iskoláik fenntartására a tanulmányi közpénztár évi segítséget fog adni.

Az összes többi épületek, melyek az egyetemhez, az akadémiákhoz, főgimnáziumokhoz és a grammatikai iskolákhoz tartoznak, állami költségen fognak fenntartatni.

V. Fejezet.

Az egyetemes tanulmányi közpénztár, illetőleg tanulmányi alap.

LXXV. §.

A tanulmányi alapról általában.

A fentebbiekben a tanulmányi pénzeknek felosztása, illetőleg mintegy számos csatornába való elvezetése vázoltatott, most ez alapnak természetét és kezelésének módját kell röviden kifejtenünk.

¹ Ius praesentandi, a tanítók kinevezésére.

LXXVI. §.

Ezen alap mindenkori állandósításának szüksége.

Ha a fent részletezett sokféle költségek, melyek az országos oktatásügy fenntartására és gyarapítására minden körülmények között szükségesek, rendesen folyósítatnak, könnyen kitűnik, hogy ennek a tanulmányi alapnak minden tekintetben biztosnak és meghatározottnak kell lennie, nehogy az anyagi eszközök megfogyatkozása miatt vagy a közoktatás menete a maga helyrehozhatatlan kárára megakadjon, vagy oly költségek támadjanak, melyeket a kincstár teljesítő képessége el nem bír.

LXXVII. §.

A tanulmányi alap jelen állapota.

Minthogy a közoktatás ellátására szánt évi jövedelmek részben még most is a felosztott Társaság¹ tagjainak fenntartására fordítandók, lehetetlen, hogy az iskolák összes szükségleteit teljesen fedezzék. Ebből következik, hogy a közoktatás rendszerének megalkotására és végrehajtására vonatkozó tervek csak a jelenlegi pénzforrás jövedelméhez alkalmazkodnak, a további fejlesztés lépésről-lépésre a jövő feladata lesz. Azért most akként állapított meg a dolog, s úgy osztattak fel a költségek, hogy a jelenleg tervezett intézményekre elegendők legyenek.

LXXVIII. §.

Ezen alap igazgatásáról általában.

Hogy pedig ezen állandó alap ki ne apadjon és a közoktatásügy valamikor pénzügyi válságba sodortassék, mindenestre nagy előrelátással kell gondoskodni, hogy becsületes hűséggel és megfelelő rendben kezeltessek, még pedig annyival inkább, mentől több és aprólékosabb részre osztandók fel évi jövedelmei.

Legfelsőbb igazgatása a politikai hatóságok kezében van, kiknek tudomása és jóváhagyása nélkül, sőt a dolog természetéhez képest még a királyi felség kegyes engedélye nélkül is semmiféle rendkívüli, vagy a meghatározott és előírányzott összeget meghaladó kiadásokat tenni nem szabad. Ennélfogva a bevételekről és kiadásokról szóló összes számadások minden kezelő hivataltól a megállapított határidőben az illető hatóságokhoz pontosan átküldendők,

¹ Jezsuiták.

szigorúan felülvizsgálandók s ha a szabályoknak megfelelnek, bizonyítvánnyal, az úgynevezett felmentvénnel jóváhagyandók.

Továbbá ezen alap részint ingatlan javakból, részint kamatra elhelyezett tőkékből¹ áll. Ami az ingatlanokat illeti, lelkiismeretesen gondoskodni kell, hogy vagy bérbe adassanak, vagy a körülmények alakulása szerint járatos és kipróbált becsületességű emberek kezelésére bizassanak. Abban az esetben, ha bérbe adatnak, ügyelni kell, hogy a bérbeadás időpontja miatt az ingatlanok kárt ne szenvedjenek. E célból vagy maga a királyi felségtől kinevezett jószágigazgató, vagy, ha ez akadályozva van, legalább valamely ugyanabban a körzetben működő köztisztviselő, akit a politikai hatóságok a körülmények szerint erre kiküldenek, évenként megvizsgálja azokat. A felmerülő panaszokat a kerületi hatóságokhoz, vagy az illető tankerületi igazgatóhoz továbbítja, aki maga is megbízható ilyen vizsgálat megtartásával.

Azok a pénzösszegek, melyek nincsenek a királyi kincstár közalapjába letéve, csak olyanoknál helyezendők el, akiknél mind az évi jövedelem, mind maga a tőke a legnagyobb mértékben biztosítva van.

LXXIX. §.

Ezen alap kezeléséről különösen.

A királyi egyetemen a jelen állapotot tekintve, a dolgok minden tekintetben rendezve vannak s az összes kiadások kezelése az egyetem királyi tanácsának kezében marad. Erre nézve tehát további intézkedésre nincs szükség. Ami pedig az akadémiákon és a többi iskolákban felmerülő kiadásokat illeti, az előjárók és igazgatók dolga lesz, hogy alárendeltjeiknek bármily című illetményeiket a megállapított időben kifizessék, a számadásokat a rendesen vezetett naplókba bejegyezzék, mellékelvén mindenütt a szabályszerű nyugtákat, illetőleg bizonylatokat a kifizetett összeg átvételéről. A számadások jegyzékét minden negyedévben a tartományi királyi igazgatóval közlik. Ezen előjáróknak a pénzösszegek a tanulmányi közpénztárból fognak a meghatározott helyeken kiutaltatni.

¹ A tanulmányi alap a Ratio kibocsátásának évében még rendezés alatt állott. 1780-ban a kamatra elhelyezett tőkék összege 2,693.994 frt, melyeknek jövedelme 126.804 frt volt. Az ingatlanok akkori értéke 1,084.000 frt, ezek 54.244 forintot jövedelmeztek. Ehhez járult a hercegprimás évi 10.000 frtot kitevő járuléka s a kisebb jövedelmek címén befolyt 290 frt, úgy hogy a tanulm. alap egész vagyon-tömege 1780-ban 191.338 rénes forintot jövedelmezett, ami 3,826.760 frtnyi tőkének felel meg 50/0-ot számítva. A horvát tanulm. alapot 1777 közepén hasították ki a magy. tanulm. alaphól s ennek jövedelme 33.761 frtot tett ki. (L. Fináczy i. m. II. 177 l.)

LXXX. §.

A tanulmányi alap gyarapításának módjai.

A tanulmányi pénztárból évenként fizetendő sokféle kiadások nem csekély gondot okoznak kezelőinek, akik minden eszközzel megelőzni tartoznak, hogy mostoha körülmények, vagy terméketlen évek ezt az alapot meg ne gyöngítsék és a terhek viselésére képtelenné ne tegyék. Ezért elsősorban a tanulmányi ügyekben teendő utazásoknál kellő mérték és takarékoság lesz szemelőtt tartandó. Továbbá, jutalomdíjakkal, melyekre bizonyos évi összeg részben az egyetemnek külön alapjából, részben az egyetemes tanulmányi kincstár másik közalapjából van kijelölve, csak kétségbevonhatatlan és kiváló érdemek jutalmaztassanak. Előre nem látható balesetekre és károkra bizonyos, már eleve készentartott orvosszerekről kell gondoskodni. Végül, nehogy az összes tiszteletdíjak ezt az egy pénztárt terheljék, legméltányosabb, hogy az egyetemi nyomdában nyomtatott műveknek szerzői a munkájuknak megfelelő díjat ugyanettől kapják, minthogy ezen dolgozatok magának a nyomdának nem csekély hasznot szoktak hajtani. Ugyancsak jelentékeny könnyítést fog nyújtani ennek a közalapnak a nyugdíjalap elkülönítése, melynek felállítása és biztosítása már most szóba kerül.

LXXXI. §.

A nyugdíjalap felállítása és biztosítása.

Már fentebb jeleztük, mennyire méltányos, hogy a kiszolgált és az iskolai munkában megrokkant tanférfiak, úgyszintén hátrahagyott özvegyeik és árváik a nélkülözés gondjától a jövőben felmentessenek. Erre pedig nem képzelhető jobb eszköz, mintha egy meghatározott pénzösszeg gyűjtetik s külön költségvetésben és elszámolásban kezeletik. E célra már most van egy meghatározott évi összeg felvéve, részint az egyetem pénztárából, részint a tanulmányi alap többi részéből. Mivel az első években ezen nyugdíjak nagyon mérsékeltek lesznek, méltán fölcillan az a remény, hogy ez az összeg nemsokára érezhető járulékokkal fog megnövekedni. Nagyobb mérvű gyarapítására az egyetem királyi tanácsa felhatalmaztatik, hogy a királyi akadémiákkal és főgimnáziumokkal közösen megállapított terv szerint találjon módokat, más főiskolák példájára további új pénzforrások nyitására, hogy segítségükkel a nyugdíjalap növeltesék és biztosítsák.

II. RÉSZ.

A tanulmányok tervezete és tantárgyai.

Miután ezen szervezet első részében szó volt az útmutató szempontokról, melyek szerint az oktatásügy (melynek a magyar királyság egész területén való megújítása most tervezetik) kezelhető és kellő rendben mindenkorra fenntartható, majd a költségekről is, melyek ezen új tanulmányi rendszer életheléptetésére és állandó biztosítására a jövőben szükségeseknek mutatkoztak: hátra van, hogy ezen második részben maguk a tantárgyak az iskolák különböző neme és osztályai szerint megválasztassanak. És pedig elsősorban azokat a tárgyakat kell megállapítani, melyek az egész ország alkotmányának s az itt lakó nemzetek és rendek szükségleteinek, a különböző vidékek egymáshoz való viszonyának és összetartozandóságának leginkább megfelelnek és így az ifjúság helyes nevelésére üdvösen hatni látszanak. E tekintetben a természet nyomdokain kell majd haladni s így szükségképen először azon iskola-faj kerül tárgyalásra, mely a legszélesebb területekre terjed és a polgárok legnagyobb részét érdekli, t. i. a népiskolák.

I. SZAKASZ.

A nép- (vagy nemzeti) iskolák tantárgyai.

LXXXII. §.

A tantárgyaknak a népiskolák változatosságához mért fölosztásában nem csupán az oktatandó ifjúság szükségletei tartandók szem előtt, hanem az a körülmény is igen beható megfontolást igényel, mennyire terjednek a tanítók képességei, akiknek gondjaira ezentúl az iskolákat bízni fogjuk, hogy ily módon most azonnal meg legyenek szabhatók a felfogásukhoz mért megfelelő követelmények. Mert nagy különbség van a tanulmányok megállapítása között valamely városban vagy valamely vidék területén és az oktatásügynek az egész országban való új rendezése között, mely mindenesetre sok és komoly megfontolásra ad alkalmat. Azért az ügy érdekében szükségesnek mutatkozott ehelyütt egyes külön észrevételekre felhívni a figyelmet a nép- azaz a gyermekek iskoláit illetőleg.

I. Fejezet.

Általános megfontolások a nép- (azaz nemzeti) iskolákról a Magyar-birodalom területén.

LXXXIII. §.

Általános megfontolások a nép- (azaz nemzeti) iskolákról.

Amiről ezen mű bevezetésében megemlékeztünk és ami a közoktatás rendszerének megalkotásában bizonyos elvszerű alkalmazást nyert, ugyanazt itt, mint a maga voltaképeni helyén néhány hozzáadással újra emlékeztünkbe kell idéznünk. Nevezetesen, hogy Magyarországon és kapcsolt örökös tartományaiban vannak lakosok:

1. akik szembeötlő nemzeti és nyelvi különbségük miatt szerfölött elütnek egymástól. Közülök némelyek bizonyos vidékeken külön, mások a többiekkel vegyesen laknak, úgy hogy gyermekeik majd csak egy, majd két, sőt három nyelvet is mintegy magával az anyatejjel szívnak magukba és sok helyütt egyforma könnyűséggel többféle nyelven beszélnek;

2. olyanok, akik vallásukra nézve különböznek a római katolikusoktól. E vallások követői szétszórtaan elvegyülve laknak s eddig csak kevés helyen tartanak fönn saját iskolákat. Ebből szükség-szerűen következik, hogy vagy abban a tudatlanságban maradnak, amelyben születtek, vagy költséggel kell őket a távoli iskolákban iskoláztatni.

3. Megfontolandó, hogy a latin nyelv ismerete azoknak, kik Magyarországon és kapcsolt tartományaiban laknak, rendkívül szükséges;

4. a német nyelv birása pedig különösen hasznos.

LXXXIV. §.

Ezen általános megfontolások gyakorlati alkalmazása.

I. Épen ezen elvekből önként folyik: valamiként ezen nemzetek mindegyikét megilleti, hogy részükre a lehetőség szerint saját és pedig jól szervezett népiskolák állíttassanak föl, azonképen nem kevésbbé szükséges, hogy egy vagy több elsőrendű népiskolában — ezen szervezet politikai részében feltüntetett fölosztás szerint — reájuk egyenkint különös figyelem fordíttassék. Ily módon lehetséges lesz, hogy czután oly tanítók képeztessenek és alkalmaztassanak, akiknek ezen különféle iskolák vezetésével és az ifjúság nevelésével való megbízatása haszonnal fog járni.

II. Már a tanulmányok tárgyalásában követendő egyforma-ság is, mely a közjólét előmozdítására annyira szükséges, megköveteli, hogy a tanulmányok ezen új berendezése királyi jóváhagyással a nem római katolikus vallásuak eddigi iskoláiba is bevezetessék. Azokon a helyeken pedig, ahol semmiféle iskolák sincsenek, a más hitelveket követő polgárokból alkalmas és félreértést kizáró eszközökkel ki kell irtani lassankint a féltelmet, mely eddig fogva tartotta őket, hogy t. i. gyermekeik ilyenformán a római katolikus szertartások követésére kényszerítették, avagy bármily módon odacsalogattatnának s kétségtelen biztosságot, illetve bizalmat kell bennük kelteni, hogy gyermekeiknek a katolikus iskolák látogatását megengedjék.

E végből *a/* a népiskolák használatára rendelt könyvek úgy fognak megszerkesztetni, hogy azokat mindenki szabadon és minden aggodalom nélkül használhassa, bármely vallás híve legyen is.

b/ A katolikus ifjúságnak szánt katekizmus nemcsak külön könyvbe fog foglaltalni, hanem maguk a vallástant tartalmazó könyvek is más formában fognak nyomtatni, mint a többi népi iskolai tankönyv.

c/ Az ifjúságnak a keresztény vallásban való oktatása teljesen a helybeli plébános gondjaira bízatik, azzal a föltétellel, hogy hacsak nem merül föl valamilyen akadály, ugyanazt a templomban magyarázzák vagy legalább a plébánia épületében, hogy oda a serdültebb ifjúság is összejöhessen tanulni. Szigorúan tiltva van azonban nekik, hogy más vallású gyermekeket ugyanoda összegyűjtsenek, vagy bármily módon a szülők kifejezett akarata nélkül erre buzdítsanak.

Végül *d/* a népiskolák összes tanítóinak szigorúan meg-hagyandó, hogy a más vallású ifjakat is a legemberségesebb és a legnyájasabb bánásmódban részesítsék s az oktatásukra bizott összes tanulókat úgy neveljék, hogy mindenütt és mindenkor kitűnjék szeretetük és a jóságuk, végül egyszersmindenkorra tartózkodjanak minden hitelvi vitatkozástól.

III. Minthogy ezen népiskolákban némely ifjak előkészítendőek a latin nyelv tanítására és az erre szükséges alappal, egy kisebb latin tankönyv utasítása szerint ellátandók, mindenki belátja, hogy ezen iskolák tanítóinak megválogatásánál a latin nyelv ismeretére is tekintettel kell lenni, ha egyébként a többi képességek meg-vannak.

IV. Épügy, mivel senki sem vonja kétségbe, hogy a német nyelv birása a magyar ifjúságnak igen nagy hasznára van és későbbi

életviszonya között csaknem nélkülözhetetlen, kiváló gondot kell majd fordítani a népiskolákban arra, hogy annak ismeretét minden tanuló különbség nélkül elsajátítsa. E célra, mivel a gyermekek számára való könyvek az összes fentemlített nyelvekre lefordítottak, a német fordítás is csatolandó, úgy hogy az első hasábot az anyanyelv, a másodikat a német fordítása fogja elfoglalni s mellékelletni fog a mindkét nyelvben gyakrabban előforduló szavak jegyzéke. Az ily módon szerkesztett könyvek kinyomatandók és az összes népiskoláknak megküldendők. Ennélfogva gondosan ügyelni kell, hogy a nagyobb városokban azonnal, a kisebb városokban legalább néhány év múlva, végül a falvakon, amikor az alkalom megengedi, csak olyanok bizassanak meg a gyermekek tanításával, akik az otthon használt nyelven kívül annyi jártassággal bírnak a német nyelv ismeretében, amennyi ennek tanítására elegendőnek látszik.

LXXXV. §.

Az írás tanításáról.

A népiskolákról fölmerülő általános megfontolásokhoz tartozik nem csekély mértékben az is, hogy röviden kifejtessék, mi módon tökéletesíthető a szépírási készség. Midőn a gyermekek a népiskolából a latin iskolába átlépnek, kétségtelenül ezt is követelik tőlük egyebeken kívül, sőt joggal várható, hogy tudjanak jól és szépen írni, ha nem is azzal a minden tekintetben befejezett tökéletességgel (ebben a zsege korban annyit nem is lehet várni), de legalább közepes ügyességgel, hogy a tanítónak ne maradjon más dolga, minthogy a betűk csínosságát és a vonásoknak már kedvezően indult kialakulását lassankint fejlessze és tökéletesítse. Minthogy pedig igen gyakran megtörténhetik, hogy a népiskolák és a latin iskolák más-más tanítói egyébként igen jó, de mégis igen elűtő formájú írásmódot használnak, lehetetlen, hogy ezen különböző írásmódból az ifjakkal bizonyos zavar és összevisszásság ne támadjon. Nem lehet ugyanis kívánni a gyermekektől, hogy a betűvetés megszokott módjában elég erősek és gyakorlottak legyenek s így bekövetkezik, hogy az új tanítótól eléjük tett mintákhoz való alkalmazkodás bajt okoz nekik, a betűk előbbi alakját lassankint elfelejtik s amint korban előrehaladnak, nem minden bosszúság nélkül azt veszik észre, hogy első fáradozásuk gyümölcsét teljesen elveszítették. Sőt, mivel nem csekély nehézségen fognak átesni, míg a már megszokott betűvetést elhagyják vagy módosítják és az újat megtanulják, saját kárukra fogják tapasztalni azt a nagy igazságot, hogy az efféle változtatások a tanuló ifjúságra mindig veszedelmesek.

Amennyire világos, hogy ez igen súlyos és ártalmas következményekkel jár a gyermekekre nézve és hogy milyen nehézségek támadnak lassankint ebből, ép úgy nyilvánvaló, hogy a népiskolák mai tanítói között alig találhatók — még a nagyobb városokban is, nemhogy a falvakban és a kisebb városokban — olyanok, kiknek írását az ifjúságnak mintául lehetne odaállítani. Erre pedig mindenesetre szükség volna. Pedig mily sok esztendő fog kelleni, hogy a sok népiskolai tanító valamelyes szép írásmódot elsajátíthasson, ha azonnal nem történik gondoskodás oly eszközökről, melyek ezen általános bajon mentől előbb nem segítenek.

Hogy tehát nemcsak tetszetős, hanem egyforma írásmód vezetesség be ugyanazon időben mind e nagyszámú népiskolákba, mind Magyarországnak és örökös tartományainak többi gimnáziumaiba s ugyanaz lassankint az egész országban elterjedjen és így az előbb említett káros következményeknek eleje vétessék, mindenesetre szükséges, hogy kiváló írásminták formáltassanak és rézbe vésetessenek. Ezek a szükséges mennyiségben kinyomatandók az elsőrendű népiskolák igazgatóinak hivatalosan megküldendők, ahonnan ismét az összes népiskolák között szétosztatnak, hogy a tanítók nemcsak a tanulókat szoktassák ezen mintabetük utánzására és alakítására, hanem maguk is iparkodjanak ezek szerint írni.

Ezek voltak tehát a legfőbb elvek, melyekről a magyar birodalmi népiskolákat illetőleg általánosságban szólni kellett. Hátra van, hogy ezeknek néhány faja kerüljön tárgyalásra, mely annyival rövidebb lehet, mivel a német¹ iskolák Németország örökös tartományaiban, sőt azoknak példájára már ezen népiskolák is Pozsonyban² úgy vannak berendezve, hogy szervezetük a többi magyarországi nép- (illetve nemzeti) iskolák osztályaira is könnyen alkalmazható és előnyösen hozzájuk idomítható.

II. Fejezet.

A falusi nép- (azaz nemzeti) iskolák.

LXXXVI. §.

Az I. részben tárgyalt falusi iskolák nevezete alá tartoznak mindazok az akár a kisebb városokban, akár a falvakon föllállított tanintézetek, melyek a hitoktatón kívül csak egy tanítóval rendelkeznek. Ezen iskolák föllállításánál és berendezésénél gondosan

¹ A népiskolák neve Ausztriában: «Deutsche Schulen».

² A pozsonyi elemi tanítóképzővel kapcsolatos iskola a Felbiger szervezte bécsi *normalis iskola* mintájára létesült.

ügyelni kell, hogy a tanítókat, akik bevett szokás szerint a templomban is tartoznak szolgálatot teljesíteni és minden eszközzel kiirtandó visszaélés folytán a lelkészeknek magánszolgálatokat kénytelenek teljesíteni, — legalább most kezdetben a tanítandó tárgyaknak erejüket meghaladó nagy tömege ne terhelje. A tanítás munkája tehát ne legyen a méltányosnál súlyosabb és terhesebb, nehogy az ifjabbak látván a hivatás nehézségeit, ettől az életpályától teljesen visszariadjanak.

Komolyan ki kell tehát itt fejtenünk azokat a gondokat és kellemetlenségeket, melyek a falusi iskola tanítóját körülveszik. A tanító egymaga kénytelen mindkét nemű és gyakran egészen különböző nyelvű és vallású ifjúságot, különböző koruk szerint, különböző tantárgyakra tanítani. Már ebből könnyen kitűnik az a nagy nehézség, hogy valamennyiük számára most mindjárt közös eljárásmód állapíttassék meg az ezen iskolákban tárgyalandó tananyagra vonatkozólag. Mindenesetre a dolog természetéből következően tehát, ha most csak ideiglenes szabályok állíttatnak föl és számos dolog az előjárók belátására marad, akiknek lelkiismeretére ezen iskolásgyermeknek bízni fognak, úgyszintén a helyes érzékű plébánosok előrelátására s végül maguknak a tanítómestereknek buzgóságára. Ha majd ezen első szervezet eredményéről a félévi jelentések elkészültek és egy év lefolyása után maguknak ezen iskolák előjáróinak gyűlésén közös tanácskozásban megtárgyaltattak és a politikai hatóságok útján királyi jóváhagyás alá terjesztettek, csak akkor állapítható majd meg a teljes és egyetemes utasítás és fejthető ki a falusi iskoláknak sokféle helyzete és változata, mint:

1. ahol az ifjúság között egyetlen nyelv és egyetlen vallás uralkodik;
2. ahol egy nyelv és két különböző vallás divik;
3. ahol két nyelv és egy vallás;
4. ahol két nyelv és ugyanannyi vallás, végül
5. ahol (s ez a legkritkább eset) több különböző nyelv és vallás van a tanulók közt elterjedve.

LXXXVII. §.

Mi módon tárgyalandó a falusi iskolákban a vallás tan.

A zsengekorú ifjúságnak a vallás alapelveire való oktatása a falvakon első és kétségtelenül kiváló feladata lesz a plébánosoknak, akik, mint fentebb említettük, mindenütt a hitoktatók tisztét ellátni és az ifjúságot erényre és jámborságra nevelni tartoznak. E célból

vasár- és ünnepnapokon s azonfelül minden hét egyik napján a plébános buzgalmához és hivatásbeli lelkesedéséhez képest be fogja oltani anyanyelvükön mindakét nemű ifjúság lelkébe ugyanazon vagy különórakon, a vallástan alapelemeit és a jámborság magvait, amit a maga idején az evangélium és az apostolok leveleinek magyarázásával fog megtoldani. Ez minden népiskolában egyetemlegesen megtartandó s ezen tanításon ünnep- és vasárnapokon a szülőknek, de legalább az anyáknak jelen kell lenniök, egyrészt, hogy a hittanár tanításait otthon gyermekeikkel átismételhessék, másrészt, hogy amit talán gyermekkorukban elmulasztottak, azt ily módon maguk is megtanulhassák.

LXXXVIII. §.

Mely tantárgyak tárgyalandók a falusi iskolákban és mily módszerrel.

A tantárgyak, melyeket a falusi iskolákban tárgyalni kell, nem mind egyformán szükségesek minden tanulónak.

Valamennyiüket oktatni kell:

1. a betűk megismerésére, a szótagolásra s mind a nyomtatott, mind a kézzel írott könyvek olvasására;

2. a helyes és szépírásra;

3. az első számtani műveletekre és ezeknek a mezei gazdálkodásban való alkalmazására, tekintettel az itt előforduló sokféle esetre;

4. azon ismeretekre, melyek segítségével a parasztemberek becsületességre és vagyonuk figyelmes gondozására nevelendők. E célra külön tankönyv fog kinyomtatni;

csak némelyeket:

5. a latin nyelv elemeire és pedig főképen azokat, akiknek idővel vagy a latin iskolába kell átlépniök, akik közé tartoznak elsősorban a nemes elődöktől származó ifjak, akiknek szülei többnyire falvakon alapítanak maguknak állandó lakhelyet, vagy akik kitünő tehetségükkel kiválnak a többiek közül s így nemcsak erre a kiváltságra, hanem nagyobb pártfogásra is méltóknak mutatkoznak. Sőt magukat ezen falusi iskolák tanítóit is ezen iskolákból, mint az ő első nevelőintézeteikből kell toborozni. Már ebből is kitűnik, mily nagy gond fordítandó ezen iskolák helyes szervezetére, hogy ezen életpályára hivatott tehetségek kiművelésére alkalmasak legyenek;

6. a német nyelv elsajátítására, ahol ennek használata nem általános. Azonban most eleinte, mikor még az iskolamesterek előtt

is csaknem egészen ismeretlen, ez ügyben semmi határozott intézkedést sem lehet tenni. A tanítás módszeréről magáról itt nincs mit mondanunk. Ugyanis ezen iskolák tanítóinak mintául fog szolgálni a pozsonyi tankerület elsőrendű népiskolája, mely mindenestre a legjobb tanítási tervek szerint és az ország igen nagy hasznára állíttatott föl, ezután a többi elsőrendű népiskolák, melyek a különböző tartományokban, illetőleg kerületekben fönállanak.

LXXXIX. §.

A tanítás ideje a falusi iskolákban.

Kíváncsinos volna ugyan, hogy a falusi fiatalság nyári és téli időben egyaránt mindaddig köteleztessék az előadások hallgatására, míg a mezei munkák végzésére alkalmas kort el nem érte, ezt azonban csak nagyon kevesektől lehet elvárni. A legtöbb szülő ugyanis gyermekeit, alig hogy ötödik vagy hatodik életkorukat átlépték, földművelésre, házi munkára vagy más foglalkozásra is fogja. Ez az ősidők szentesítette és az állam összességére igen hasznos szokás már azért is meghagyandónak látszik, mert igen nagy érdek fűződik ahhoz, hogy a falusi serdülő ifjúság, hogy úgy mondjuk, már zsenge korától megedződjék s az egész életfolyásán elviselendő nehéz munkához korán hozzászokjék. Ennélfogva a dolgot úgy kell majd szabályozni, hogy az ifjak a mezei munkák befejezése után, mikor a szülőknek már kevésbbé van rájuk szükségük, köteleztessenek az iskola látogatására, ahol a tanítást a fentemlített tantárgyakból reggel két és délután ugyanannyi órában szorgalmasan hallgatni tartoznak.

Továbbá a latin nyelvnek és a maga idején a német nyelvnek az elemeit is a tanító vagy az iskolai időben, vagy ha már az egész ifjúság együtt van, az iskola igazgatójának jóváhagyásával megállapított magánórákban fogja tanítani azoknak, akik erre a tanulmányra rászánták magukat. De mihelyt a tanulóknak nagyrésze a mezei munkára szétoszlik, célszerű lesz ennek a két nyelvnek gyakorlását a többiekkel a különben tanításra szánt órákban folytatni. Hogy azonban az ifjúság többi része a tanultakat azalatt, míg az iskolától távol van, el ne felejtse s a télen fáradtsággal összegyűjtött ismereteket nyáron el ne szórja, nagyon célszerű lesz, ha ünnep- és vasárnapokon a lelkész által végzendő keresztény vallásoktatás előtt vagy után a tanítómester abból, amit télen tanított rövid ismétlést tart. A falusi iskolákra tartozó többi dolgok mind ehelyütt, mind a következő efajta iskoláknál rövidség okáért mel-

lőztetnek, mert sem a tárgyakra, sem a tanítás módszerére, hanem inkább az iskolai törvényekre és fegyelemre vonatkoznak, amelyekről e mű harmadik részében lesz tervszerűen szó.

III. Fejezet.

A kisebb városi népiskolák.

XC. §.

Mit értünk kisebb városi népiskolákon.

Kiseb városi népiskoláknak nevezetnek helyütt azok az iskolák, melyeknek két iskolamester áll az élén, legyenek bár ezek akár kisebb városokban, akár nagyobb falvakban vagy kisebb községekben is. De habár ezekben az iskolákban két-két tanító is van alkalmazva, akik az ifjúságot külön helyiségekben oktatják, ezeket sem szabad, különösen kezdetben, sok különböző tárgy tanításával megterhelni. Egyrészt azért, mert erre a feladatra alkalmas egyének igen ritkán találhatók, másrészt, mert munkájukat azoknak szükségleteihez kell szabni, akik az illető helyen tanításban részesülnek.

XCI. §.

Mit kell a kisebb városi iskolákban tanítani.

A keresztény vallás tanításáról helyütt nem szükséges külön utasítást adni, mivel mindaz, amiről kevéssel ezelőtt szó volt, itt is alkalmazandó, azzal az egy különbséggel, hogy itt a helybeli plébános a maga segédjét (közönségesen káplánját) is kénytelen lesz munkatársául fogadni és a belterjesebb tanítás kedvéért a gyermekeket két-két osztályra osztani, valamint meghatározott órákban az evangéliumokat és a szent leveleket magyarázni.

A tanítás többi tárgyai itt is két osztályba soroztatnak, melyek közül némelyek különbség nélkül előadandók az összes gyermekeknek, mások csak egyeseknek tartandók fön.

Mindnyájukat tanítani kell

1. a betűk ismeretére és helyes szótagolásra s akár nyomtatott, akár kézzel írott könyvek olvasására;

2. a helyes és szép betűvetés ügyességére, még pedig mindkét osztályban;

3. a számtanra, mely két osztály között oszlik meg. Ennek szabályai a ház körüli gazdálkodásra és az illető helyen üzött különféle mesterségekre úgy alkalmazandók, hogy az elemi számtani mű-

veletek gyakorlására a mindennapi élet tapasztalatai és szükségletei szolgáljanak alapul;

4. a német nyelvre;

5. különféle feladatok megszerkesztésére az anyanyelven és német nyelven;

6. azokra a szabályokra, melyek a becsületességre, józan életre és takarékosagra vonatkoznak.

Egyeseket pedig

7. a latin nyelv elemeire.

XCII. §.

Mely időben folyjon a tanítás a kisebb városi iskolákban.

Mint hogy a magyar korona örökös tartományaiban nemcsak a vidéki, hanem a kisebb városi lakosság is életét többnyire földmíveléssel, szőlőtermeléssel, méh- és marhatenyésztéssel tartja fenn, könnyen érthető, hogy sokkal kisebb a tanulók létszáma nyáron, mint télen, az ősz végén vagy tavasz kezdetén. Azért hódolni kell a bevett szokásnak s mielőtt e tekintetben is állandó és egyetemes szabályok állapíttatnak meg, meg kell tudakolni azoknak az előjáróknak véleményét, akiknek gondozására az efajta iskolák bízva vannak.

IV. Fejezet.

A nagyobb városi népiskolák.

XCIII. §.

Mit értünk a nagyobb városi népiskolákon.

A népiskolák ezen csoportjában a hitoktatón és a latin nyelv elemeinek tanítóján kívül három-három tanító működik. Ez némely nagyobb mezővárosban is dívik, ahol t. i. az iskolaigazgatón kívül kántor és orgonamester is van, akik egyébként templomi szolgálatra vannak kötelezve s megfelelő fizetéssel vannak ellátva. Az ő segítségükkel az ifjúságot több tárgyra lehet oktatni (noha tanácsosabb, ha az eszközök megengedik, az egyházi szolgálatra hivatott egyénektől különálló iskolamestereket alkalmazni) föltéve, hogy a változatos nyelvi viszonyok a nép között nem akadályozzák a dolog végrehajtását. Magyarországon ugyanis kevés város található, melyeknek lakosai két, sőt háromféle nyelven nem beszélnének. Ez a változatosság különösen kezdetben nem engedi meg, hogy minden

intézmény, mely a nagyobb városi iskolákban haszonnal föllátható, meghonosíttassék. Mert ha ezeket az iskolákat teljesen Németország iskoláihoz kellene idomítani, minden nemzet számára külön tanítókat kellene rendelni. Most tehát nem marad más hátra, mint-hogy a népiskolák királyi felügyelői, miként fentebb mondtuk, a helyi viszonyok megismeréséből vonják le e tekintetben véleményüket és tapasztalataikat. Csak akkor lehet majd az egymástól annyira elütő és különböző nagyobb városi iskolákat bizonyos meghatározott és egyetemes szabályok szerint szervezni és állandósítani.

XCIV. §.

A nagyobb városi iskolákban tárgyalandó tantárgyak.

Mint-hogy Magyarország legtöbb szabad királyi városában a plébánosoknak a plébániájuk területén élő nemzetek számához képest segédek (illetőleg káplánjaik) szoktak lenni, sőt ugyanott helyütt olykor szerzetesrendek is vannak segítségére: a plébánosok kötelessége lesz, hogy az ifjúságnak a hit titkaiba való bevezetésében ők maguk is járjanak elől példaadással, segédeknek pedig tegyék kötelességükké, hogy ki-ki a hozzá tartozó gyermekeket a saját nemzeti anyanyelvükön buzgón oktassa a hit elemeire és a keresztény ember egyéb kötelességeire.

A többi tantárgyat illetőleg arra kell ügyelni, hogy addig is, míg minden tekintetben tökéletes állapotok létrejöhetnek, az ifjak a szükséges dolgok tanulásában kárt ne valljanak. Módját kell tehát ejteni, *hogy mindenki megtanulja:*

1. a betűk fölismerését és szótagolását, a nyomtatott és írott könyvek olvasását;

2. a szép- és nyelvtanilag helyes írást;

3. a számokkal való elbánást, hogy a számtani műveleteket mindazon esetekre, melyek a kereskedelembe és üzleti életbe s a fontosabb kézműiparban még a legnagyobb városokban is előfordulnak, alkalmazni tudják;

4. a háztartás elemeit;

5. az anyanyelvet, ugyancsak

6. a német nyelvet, ahol nem szerepel anyanyelvként;

7. különböző feladatok írásbeli megszerkesztését;

8. végül az erényes és becsületes polgári életmód folytatásához hozzátartozó ismereteket, melyekre mindenkinek egyformán szüksége van.

Egyesek viszont, még pedig azok, akik vagy a grammatikai

iskolába átlépni szándékoznak, vagy kitűnnek a többiek közül, vagy legalább kérni fogják, hogy ugyanebben az oktatásban részesülhessenek, a következőkben fognak gyakoroltatni:

9. a latin nyelv elemeiben,

10. a mértan és természettan alapelveiben, szabadkézirajzban és más ügyességekben, amelyekre azoknak lesz szükségük, akik nem kívánnak a latin iskolába átlépni.

XCIV. §.

A tanítás időtartama a nagyobb városi népiskolákban.

Ezekben az előadások tartására délelőtt, nyáron a 7-től 10-ig, télen a 8-tól 11-ig, délután pedig állandóan a 2-től 4-ig terjedő órák állapítottak meg. Egyébként ebben a dologban is az iskola-felügyelőknek az egyes helyeken régóta divó szokásokat kell figyelembe venniök s meg kell tartaniok a hosszú gyakorlat szentesítése beosztást, ha ugyan célszerűen van eltalálva; ha nem, akkor megszüntetik.

Mindenesetre nagyon fontos mozzanat, hogy a gyermekek már zsenge koruktól fogva hozzászokjanak korán fölkelni és foglalatostkodni, iskolába járni és a tanulást mindjárt hajnalban, a muzsák előtt kedvelt időben, megkezdeni. A rendkívüli tárgyakat, melyeknek ismeretére a fentiek szerint csak egyes tanulókat kell majd megtanítani, a három tanító között alkalmas módon föl kell osztani, hogy ezeket, miként a többi népiskolákban, magánórákban oltsák be a gyermekek zsenge lelkébe.

V. Fejezet.

Az elsőrendű népiskolák.

XCVI. §.

Az elsőrendű népiskola fogalma.

Mit jelent ezen elnevezés, már fentebb mondtuk. Ezek az iskolák t. i. úgy vannak szervezve, hogy bennük nemcsak a gyermekek nyernek oktatást különböző tudományokban és ügyességekben, hanem maguk a tanítók is, akik majdan a népiskolákban a tanítói hivatást teljesíteni fogják, az osztályok változatosságának megfelelő és szükséges kiképzésben részesülnek.

XCVII. §.

Az elsőrendű népiskolák tananyaga.

Ezen iskolákban tárgyalandó tananyagának teljesen alkalmazkodnia kell ahhoz, melyet a nagyobb városi iskoláknál felsoroltunk. A többi, ott nem érintett dologra vonatkozólag — amilyen pl. az időbeosztás is — szükséges lesz a Pozsonyban gyakorlatilag már elfogadott eljárásmodot követni, kivéve, ha a különböző alattvalóknak szükségletei vagy maguknak a városoknak körülményei, ahol ilyenfajta iskolák vannak elhelyezve, valamelyes változást nem követelnek. Azért határozott és állandó szabályok e tekintetben csak akkor lesznek föllállíthatók, ha ezen népiskolák kijelölt királyi előjárói véleményeiket és javaslataikat előadták, akik nélkül a dolgok ezen nagy sokaságában és változatosságában semmi biztos és állandó határozatot hozni nem lehet. De általában mind ezen, mind bármely más nagyobb városi népiskolában számbaveendő az a körülmény, hogy az ifjúság legnagyobb része a népiskolai tanfolyam elvégzése után különböző mesterségekre, üzleti és kereskedelmi pályára adja magát és csak igen keveseknek jut alkalmuk megkezdett tanulmányainak folytatására és újabb ismeretekkel való gyarapítására.

Ebből bőven kiviláglik, mily gondos figyelem fordítandó minden ilyen iskolában egyrészt az illető nemzetre, melynek javát szolgálja, másrészt annak a helynek sajátos körülményeire, ahol az efajta tanintézet elhelyezést nyer, hogy t. i. főképp azokat a tantárgyakat válasszák ki és sajátíttassák el a gyermekekkel, melyek jövőendő életszükségeiknek és körülményeiknek leginkább megfelelnek. Így ragadhatók meg az alkalmas eszközök, hogy a nevelés hasznos és szükséges munkája az elhanyagolástól megóvassék.

XCVIII. §.

A tanítás idejének megállapítása az elsőrendű népiskolában.

Figyelembe véve azon körülményeket, melyek fentebb az idő beosztásánál szerepeltek, mindenesetre magából a dolog érdeméből következik, hogy az órabeosztást a népiskolák előjáróira és az elsőrendű iskolák igazgatóira kell bízni. És pedig olyformán, hogy ők tegyék meg az indítványt s közöljék a királyi tartományi igazgatókkal, kiknek joghatóságához tartoznak s ez úton kérjék a legfelsőbb királyi jóváhagyást. Ennek az ügynek nagy fontosságát

már az a körülmény is növeli, hogy az órabeosztásban gondosan ügyelni kell, hogy az ifjúság tanítására szánt idő alkalmas módon egyezzenek maguknak a tanítóknak oktatására kitűzött idővel.

XCIX. §.

A tárgyalandó tananyag, tekintettel a népiskolák vezetésére kiképzendő tanítókra.

A népiskolák helyes szervezete követeli, hogy az elsőrendű iskolákban megfelelő és a tanítói hivatalra alkalmas emberek képeztesse. Ezért az elsőrendű népiskola igazgatójának azon kell fáradoznia, hogy ezen egyének nemcsak kiképzést nyerjenek azokban a tárgyakban, melyekre a gyermekeket tanítani fogják, vagy amelyek a jövőben kötelezőkké fognak tétetni, hanem megtanulják és sűrű gyakorlással egészen elsajátítsák a módszert is, ahogyan a gyermekeket tanítani s velük azt, amit maguk megtanultak, közölni kell. Azonkívül kiképzendők a szépirásban és különböző alakok és épületek megrajzolásában. Épúgy a mértanban, a természettan elemeiben s ugyancsak a zenében, főképen azonban az orgonajátékban.

Valamint tehát kitűnik ezekből, mit adjanak elő az elsőrendű iskolák tanítói az ő hallgatóiknak, azonképen világos az is, hogy az igazgatóknak szorgosan közre kell működniök abban, hogy maguk a tanítók lelkiismeretes kiképzésben részesüljenek a feladatokhoz tartozó tárgyakban. Ép azért ezen elsőrendű iskolákban kiváló gond fordítandó, hogy (miként az I. részben mondtuk) a felsorolt tárgyakra külön tanerők alkalmaztassanak.

II. SZAKASZ.

A magyarországi latin iskolák, azaz grammatikai osztályok.

C. §.

A latin-, azaz grammatikai iskolákról általában.

Ezen mű bevezetésében felhozott s legott a népiskolákra alkalmazott észrevételek főképen arra irányultak, hogy kitűnjék, mennyire szükséges új és eddig alig használt alapelveknek bevezetése. Annál inkább kell épen ezeknek szemünk előtt lebegniök, amialatt a grammatikai iskolák megalapozása folyik, hogy a polgári nevelés helyes mértékét levonhassuk belőlük.

A népiskolák szervezésénél minden intézkedés főleg azt vette

figyelembe, hogy az ifjúság, különösen a földmives és a polgári származású, mely a többenél számosabb szokott lenni, oly nevelésben részesüljön, hogy

1. mindegyikük derék emberré és jó kereszténnyé legyen ;
2. hogy azokat a tantárgyakat sajátítsák el, melyek helyzetüknek, foglalkozásuknak, életmódjuknak és állapotuknak megfelelnek ;
3. hogy azok, akik a latin iskolába szándékoznak átlépni, a latin nyelv elemeiben oktatást nyerjenek.

Az utolsó pontban követendő módszert és eljárást a jelen szakasz fogja kifejteni, néhány elvi jelentőségű észrevétel előrebocsátásával, amelyek a jó nevelés és oktatás tervét és célját megvilágítják.

I. Fejezet.

Általános észrevételek a magyar birodalmi latin iskolákról, azaz grammatikai osztályokról.

CI. §.

A latin nyelv szükségessége a magyar birodalom különféle lakosainak szempontjából.

A latin nyelv szükségességéről a népiskolákkal kapcsolatban már megemlékeztünk. Itt azonban közelebbről kell róla nyilatkoznunk. Aki meggondolja, hogy vallásunk szertartásai, az istenitisztelet és a szent cselekmények mind latinul végeztetnek; a könyvek, melyekben ezek foglaltatnak, nemcsak a legrégibb időkől fogva, hanem manapság is ezen a nyelven adatnak ki és jutnak a közönség elé: bizonyára már ebből is be fogja látni, mily nagy gonddal kell hozzálatni az iskolázás ezen újjáalakításánál ahhoz, hogy a tanulók lelkébe idején bevéssük a latinság elemeit s hogy napról-napra mind nagyobb mértékben fölismerjék a nyelv szépségeit, értékeljék jelességeit s örömeiket leljék az írók olvasásában, forgassák és utánozzák őket iskolai pályafutásuk befejezése után is, s nemcsak gyönyörűséggel, hanem haszonnal is foglalkozzanak velük. Ezt annál könnyebben fogják megtenni, minél tisztább forrásokhoz szoktak zsenge korukban s minél inkább magukévá fogják tenni azt a meggyőződést, mely Magyarország tartományaiiban szerte-szét oly régen meggyökeredzett, hogy a latin nyelv ismeretének hiánya, az elhanyagolt nevelésnek leghatározottabb bizonyítéka.

A latin nyelv szükségessége továbbá főképen még a következőkből fog kitűnni.

1. Az összes hazai törvények és jogtudományok latinul vannak megírva.

2. A királyi határozatok csaknem mind, épúgy az ország különböző kormánysszékeihez és bármely hatóságaihoz átküldött királyi rendeletek és válaszok ugyan e nyelven vannak fogalmazva.

3. Ugyancsak ez a tárgyalás nyelve minden ügyben az ország összes tanácsai és kormánysszékei előtt, a vármegyék közgyűlésein és ítélősszékei előtt, a polgári hatóságok testületeinél s más, főképp az igazságszolgáltatásra vonatkozó dolgokban.

4. Végül, mivel a latin nyelv jóformán már szinte anyanyelvünké és sajátunkká lett, segítségével az országban élő sok különféle nemzetek könnyebben megérthetik egymást és könnyebben érintkezhetnek egymással.

CII. §.

A német nyelv rendkívüli hasznáról.

Az alsóbbfokú latin iskolák intézményének kitűzött célja, hogy az ifjak jövőendő pályájuk szükségleteinek és feltételeinek megfelelő tudást sajátítsanak el s a hazának egykor hasznos polgáraivá váljanak. Ez a cél azonban nem kis mértékben eltévesztetnék, ha nem történnék gondoskodás arról, hogy az ifjak iskoláik elvégzése után, amikor valamely meghatározott életpályának szentelik magukat, a tanultakat újra elővegyék, bennük tovább haladjanak és a maguk erejéből nagyobb tökéletességre emeljék. Hogy erre buzdítást nyerjenek, alkalmas eszközöket kell nekik nyújtanunk. Ilyenek főképpen olyan könyvek olvasása, melyek bővebb előadásban azt az anyagot tartalmazzák, melynek elemeibe egykor az iskolában beavatták őket. Azonban az efajta könyvek latinul vagy anyanyelven megírva csak nagyon kis számban találhatók s nem is remélhető, hogy idegen nyelvekből megfelelő fordítások készüljenek, csak nagy fáradság és nagy költség árán. Ellenben németül megírt kitűnő könyvek vannak a legtöbb tudománysszakban s könnyen beszerezhetők, azért nyilván lelkiismeretes gond fordítandó, hogy a latin nyelv tanulásához a német nyelv is csatlakozzék, főleg, ahol nincs elterjedve a használata. Ilyformán az ifjak tanulmányaik elvégzése után, ha már valamely életpályára szegődtek és megismerték mindennapi foglalkozásukban ennek a nyelvnek sokféle hasznát, egykor hálás szívvel fognak visszagondolni erre a tantárgyra s valamikor a maguk gyermekeivel is megtéttetik ezt az utat. És tényleg ez a könnyű és gyors módja annak, hogy ez a nyelv, mely annyi ha-

szonnal, sőt a kölcsönös érintkezés szükségyszerűségével is együtt jár, rövid idő alatt az ország egész területén elterjedjen s közkeletűvé váljék.

CIII. §.

A nemzeti nyelvek.

Fentebb a grammatikai iskolák tárgyalásánál emlékeztettünk azon fejtegetésekre, melyek a bevezetésben a Magyarországon lakó különféle nemzetek nyelvéről szóltak. De e helyütt bővebben kell a dologról szólnunk. Ha ugyanis fontolóra vesszük a nemzeteknek, tehát a nyelveknek is sokféleségét Magyarországon, legott ráeszmélünk, mily nagy hasznára válhatik hazájának az a magyar ember, aki több nyelv ismeretével rendelkezik. E tekintetben két, épen e tapasztalat által megerősített észrevétel merül föl e helyütt.

1. Hogy a gyermekek iskolai tanulmányaikban olyan előmenetelt tanusítsanak, aminőt az állam elvár és hogy a tudományoknak egész a velejébe behatoljanak: a magyarázatnak mindenesetre oly világosnak kell lennie, hogy azt teljesen és pontosan megértsék. Azonban mindenki belátja, hogy ez lehetetlenség, ha a tanító nem a nép nyelvén beszél.

Továbbá.

2. Ahol nem lakik több nemzet vegyesen, hanem egyetlen egy nyelv dívik és a szülők más nyelvek ismeretére is szeretnék taníttatni gyermekeiket: vagy e nyelvekben jártas házi nevelőt kénytelenek tartani vagy gyakran távoli vidékekre küldeni és néha több éven át ott eltartani őket. Mindkét eset bizonyára nem csekély költséggel és sokszor nem jelentéktelen alkalmatlansággal jár s ha ezeket a szülők nem bírják viselni, gyermekeik, a maguk legnagyobb kárára, szükségszerűen egy igen hasznos ismeret nélkül nőnek fel.

Ezen két szempont gondos mérlegelése alapján célszerűnek mutatkozott ezen újonnan szervezett tanulmányi rendben a következő utasítást fölvenni.

1. Minden nemzetnek, amennyire lehetséges, a latin iskolákkal együtt saját népiskolái is legyenek, ahol a megszabott tantárgyakat a gyermekeknek anyanyelvükön adják elő.

2. A latin iskolák élére olyan tanítók állítandók, akiknek egyike az országban bevett nyelvek egyikét, a másik a másikat tudja tanítani. Pl. magyar helyeken németet és tótót, német helyeken magyart és tótót, tót helyeken magyart és németet és így tovább.

Ily módon az ifjaknak is alkalom adatik az országban divó nyelvek megtanulására, a szülők is megszabadulnak jelentékeny pénzbeli kiadástól.

CIV. §.

Valláskülönbség.

Amit a valláskülönbségről a 64. §. megállapított, itt különösen helyén való. Ugyancsak a legapróbb részletekig figyelembe veendő azok a szempontok, melyek e tekintetben a népiskolák tárgyalásánál kitűzettek.

CV. §.

A hű alattvalók különböző osztályairól.

Magyarország polgári alattvalóinak különböző osztályairól már ezen mű bevezetésében is történt némi említés. Ott ugyanis, a tanulmányi rendszer általános vázolásánál csupán a legfontosabbakat kellett érinteni, hogy a mű további folyamán a népiskolákba bevezetendő sokféle tárgy számára biztosan megállapított határok legyenek fölláthatók. E tekintetben az volt a legfőbb cél, hogy a serdülő gyermekek elsősorban azokban a segédeszközökben nyerjenek oktatást, melyek a földművelésre, mesterségek űzésére s más, a földművelő élethez tartozó foglalkozásokra alkalmasaknak látszottak. Most, amikor a latin grammatikai iskolákra térünk, a polgárok különféle osztályait, melyeket magában e mű bevezetésében a grammatikai iskolákra való tekintettel felsoroltunk, valamivel pontosabban kell vizsgálnunk s meg kell határoznunk az egyes osztályoknak megfelelő tudományágakat. Ezek közül némelyek jövőendő tanultságuknak csupán első elemeit szívják magukba a latin iskolákban. De a többieket, akik ezen iskolákból kilépnek és nagyobb fokú műveltségre nem törekszenek, minden esetre oktatni kell mindazon tárgyakra, melyek az ő helyzetükben hasznosaknak vagy szükségeseknek tekinthetők.

CVI. §.

A grammatikai iskola tantárgyainak megválasztása.

Ha figyelembe vesszük azon különféle társadalmi rendek és osztályok szükségleteit, melyek számára ezen grammatikai iskolák szerveztetnek, könnyű lesz meghatározni azokat a tárgyakat, melyeket ezen iskolákban tanítani kell.

Ezenfelül könnyen ki fog derülni, hogy ezek a tárgyak két

osztályba sorolhatók: egyesek ugyanis föltétlenül szükségesek, mások csupán hasznosak.

A szükségesekhez sorolandók között kétségtelenül az a legfőbb és legelső, hogy miként a népiskolákban, úgy itt is az isteni félelmet csepegtessük az ifjak zsenge lelkébe. Ennélfogva a keresztény vallástan magyarázatát és az erkölcsstan tanítását ezen intézetekben is a legnagyobb gondossággal folytatni kell. Különösen arra kell törekedni, hogy az ifjúságot a tisztesség és becsület minden törvényeire úgy neveljük, hogy az állam méltón derék férfiakat, a királynak híven szolgáló alattvalókat és szorgalmas polgárokat remélhessen belőlük.

Az oktatás többi szükséges tárgyai a következőkben foglalhatók össze.

1. A gyermekek tanuljanak meg szépen és helyesen írni.

2. Tanuljanak számtant, illetőleg számvetési szabályokat.

3. Latin nyelvet, melyhez az utolsó esztendőben hozzácsatolandó 1. a helyes és rendszeres gondolkodás, 2. stílusgyakorlatok, hogy t. i. különböző tárgyú föladatokat épúgy tudjanak latin nyelven kidolgozni, mint anyanyelvükön.

4. Végre természetrajzot.

Általában mindenkire nézve hasznos ismeretek:

1. Az ó- és új-szövetség története.

2. Magyar történelem.

3. Hazai földrajz.

Csupán egyes tanulóknak pedig nagy javára fog válni, ha némi oktatást nyernek részint

1. a görög nyelvből, részint

2. a mértanból.

3. Míg azoknak, akiknek eltökélt szándékuk a grammatikai tanfolyam elvégzése után az iskolától megválni, nagy hasznára lesz, ha a természet és hazai jog elemeit legalább annyira elsajátítják, hogy a mindennapi élet gyakrabban előforduló eseteiben maguknak tanácsot adhatnak és ügyleteiket a magyar jog szabványai szerint írásba foglalni tudják, minők: a szerződések, egyességek, kötelezvények, végrendeletek stb.

CVII. §.

A latin grammatikai tanfolyam.

A fentemlített tantárgyak megtanulására három év van kitűzve. Ennek leforgása után a grammatikai tanfolyam véget ér,

olyformán, hogy azok a tanulók, akik szorgalmuknak és igyekeztüknek elegendő bizonyítékát adták, szabályszerű bizonyítványt kapnak s szüleik kívánságára elbocsáttatnak, vagy a magasabb műveltséget adó gimnáziumba lépnek át.

E grammatikai iskolákban ugyanis a grammatika legfelsőbb osztálya vagyis a syntaxis¹ a végső célpont. De valamint a természet a maga ajándékait nem egyenletesen osztotta föl mindnyájunk között, hanem a lelki tehetségek egyeseknél később, másoknál gyorsabban fejlődnek, úgy a tanulóknak az iskolába való bocsátásánál sem kell a kort tekinteni. Mindazonáltal vigyázni kell, hogy tizedik életkora előtt senki sem léphessen át a népiskolából a latin iskolába, kivéve az olyant, akiről észreveszik, hogy egészen rendkívüli természeti adományokkal és tehetséggel van megáldva. Még a serdült kor sem fog elegendő indítóokul szolgálni arra, hogy valaki, miután a népiskolát épen csak középszerű előmenetellel végezte s tanulmányait folytatni akarja, a humaniorák tanfolyamára bocsátassék. Az efajta enyhesség nemcsak nem gyarapítaná az illetőnek műveltségét és boldogulását, hanem ezenfelül nagy nehézségek elé is állítaná, melyekkel a felsőbb iskolákban találkozniék. De erről a dologról alább, a 3-ik részben lesz helyén szólanunk.

CVIII. §.

A szorgalmi idő.

A tanulmányokra szentelendő időnek, vagyis az óráknak és napoknak beosztása inkább a III. részbe tartozik. Az általános megjegyzéseket azonban itt kell főlemlitenünk. Ilyenek:

1. Valamint a vásár- és ünnepnapok főképen az istenitisztelnek vannak szentelve, azonképen a latin iskolákban is ezen napokon nem lehet más tárgya az iskolai foglalkozásnak, mint az, amely az ifjúságot az isteni Lény megismerésére és szolgálatára vezéreli.

2. Az iskoláknak naponként reggel két és fél órán át s délután ugyanannyi ideig kell nyitva lenniök.

3. Minden héten egy nap, 1. i. csütörtök, pihenésre van szánva. Ugyancsak szabad lesz tavaszkor vagy nyáron is az előjárók bejegyzésével néhány napot engedélyezni jutalmul azoknak kedvéért, kik szorgalmasabban foglalkoznak tanulmányaikkal és a többiek közül ezen a téren kitűnnek. Viszont célszerű a nagy szünidőt

¹ A jezsuita iskolákban így hitták a IV. grammatikai osztályt (classis suprema grammaticae), melyben a mondattant befejezték.

vagyis az őszi szünetet a különböző helyi viszonyokhoz képest összevonni,¹ hogy a gyermekek az oly drága időt el ne vesztessék, mivel a legtöbben a hosszú szünidőt minden haszon nélkül töltik el s a tanultakból sokat felejtnek, sokan pedig a grammatikai iskolák végeztével a tanulásnak búcsút mondanak.

Ezen megjegyzésre — noha nem a maga helyén áll — mégis azért volt szükség, hogy legott megfeleljünk azoknak, akik esetleg a tananyag mennyiségét az idő rövidségével szembeállítják. Mint-hogy t. i. ily módon a tananyag tárgyalására jelentékenyen több idő jut s a három esztendő a régi négy² évvel joggal egyenlőnek tekinthető: ki fog derülni a következőkből, ahol a megtanulandó tananyagról lesz szó, hogy a három évi időszakban sem a tanítóktól erejüket fölülmuló munkát nem kívánnak, sem a tanulókra nem nehezedik olyan teher, hogy azt el nem viselhetnék.

Ezen általános megjegyzések után most már át kell térnünk az oktatásnak részint szükséges, részint hasznos tárgyaira és pedig szólni fogunk róluk egyenként, először általánosságban, majd részletesen.

II. Fejezet.

A grammatikai iskolák tantárgyai.

CIX. §.

A grammatikai iskolák tanulmányi anyagáról általában.

A grammatikai iskolában, miként az imént mondtunk, első-sorban azokról kell gondoskodni, akik a grammatikai tanfolyam elvégzése után legott valamely, a gondviseléstől számukra kijelölt meghatározott életpályára lépnek s ennél fogva a tanulásról teljesen és mindenkorra lemondanak.

Ezeknek a száma lesz többnyire a legnagyobb. Közvetlenül utánuk azok igényelnek figyelmet, akik a tanulmányok megkezdett ösvényén továbbra is meg akarnak maradni. Mindkét fél javát úgy kell biztosítani, hogy míg amazoktól a szükséges vagy hasznos ismeretek egyikét sem vonjuk meg, ezek a következő esztendőkből tárgyalandó tárgyak egyikével sem foglalkozzanak előre. És épen ennek a megfontolása szolgált alkalmul az összes tudományágaknak

¹ Hat hétre, szept. 21-től nov. 1-ig, az eddigi nyolc hét helyett. L. a 242. §. 4. bekezdését.

² A grammatikai tanfolyam a Ratio előtt négy évre terjed. A negyedik évet az 1806-iki Ratio ismét visszaállította.

szükséges és hasznos tárgyakra való felosztására, valamint a csupán némelyek számára szükséges vagy hasznos tárgyak megfelelő megkülönböztetésére.

Ez utóbbiak azonban csak magánórákban taníthatók és semmi esetre sem a rendes tanítási órákban.

CX. §.

A vallástan, mint főtantárgy.

Nincs okunk kételkedni, hogy ezen tanulmányi rendszernek kellő betartása mellett az ifjak a népiskolából a latin iskolába való átlépésük idején a keresztény vallástanban, melynek amott elsőrendű szerepe van, olyan előmenetelre tettek szert, hogy ezen szilárdul megvetett alapra állandó gondozás mellett a keresztény igazságoknak minden tekintetben erős és megingathatatlan épülete emelhető.

A keresztény vallástan tanárának tehát a latin iskolában bővebb és oly formán szerkesztett hitelemző könyvet¹ kell rendelkezésre bocsátani, hogy három év alatt, amennyire a grammatikai tanfolyam terjed, az ifjúságot a keresztény hit elemeiben évről-évre fokozatosan kiképezze és mindjobban tökéletesítse. E célból a könyv főfejezeteit ezen időn belül legalább három ízben átismételteti és bevéseti, ügyelvén, hogy a hallottak szilárdan megragadjanak az ifjak emlékezetében és hogy lassankint felvegyék a keresztény emberhez és a jó polgárhoz illő erkölcsöket.

Továbbá a vallástan tanítására legalkalmasabbaknak mutatkoznak a vásár- és ünnepnapok, habár a szerdai és szombati napokon is az előadás végén különös gonddal kell vele foglalkozni.

Altalában pedig megjegyzendő, hogy vásár- és ünnepnapokon az evangéliumot és egy epistolát² kell felolvasni, a hitelemzés pedig mindenütt a tankönyvhöz és az illetékes egyházi hatóság hozzájárulásával a királyi egyetemen megszabott utasításhoz alkalmazkodják.

A hitoktatás gondját azért kell mindenkinek különösen szíven viselnie, mert

1. ez a foglalkozás az isteni tisztelettel a legszorosabban van összekötve s az ifjakat már zsenge korukban a vásár- és ünnepnapok rendes megünneplésére s a jámborság gyakorlására szoktatja s azon felül azzal a haszonnal jár, hogy

¹ Liber catecheticus.

² A Szentatyák leveleiből.

2. ezt a meg nem állapodott korú fiatalságot azokból a bajokból, melyeknek magára hagyatva rendesen ki van téve, kiragadja és az ifjúkori pajzánságra szolgáló alkalmaknak, mely igen gyakran veszedelmekkel jár, elejét veszi.

Egyébként a hitoktató tanítását ékes szavakba foglalja, amire ilyenkor bő alkalmja van. A bevezetés rövid buzdításból álljon, mely az ifjúságot éberebb figyelemre indítsa. A kérdéseket a különböző osztályokhoz alkalmazza, amelyekből hallgatói összeverődnek. Végül beszédét az előadott igazságokhoz illő rövid imával fejezze be, hogy szavai a gyermekek lelkébe annál mélyebben bevésődjenek. Ha egyes ifjak előtt az a nyelv, melyen a tanítás folyik, ismeretlen lenne, vagy más nehézségek merülnének föl, a praefectusnak¹ kötelessége lesz orvoslásról gondoskodni, a tartományi igazgatónak jelentést tenni és tanácsát kikérni.

III. Fejezet.

Azon tantárgyak, melyek általában mindenkire nézve szükségesek, nevezetesen pedig a helyesírás, szépírás, számtan stb.

CXI. §.

A helyesírás és a szépírás.

Ha a helyesírás és szépírás tanítására vonatkozó utasítások a népiskolában alkalmazást nyernek és végrehajtatnak, ha, mint önként értetődik, kitűnő minták állíttatnak oda utánczásul s az ifjúság ezeknek lemásolásában szorgos igyekezettel gyakorolta magát: reményünk lehet, hogy a legtöbben elég csinos írást fognak magukkal hozni, mire a latin iskolába átlépnek.

Hogy azonban a betűvetés ügyességét mind a latin, mind az anyanyelvben és a német nyelvben is, ahol nem használják anyanyelvül, minden tekintetben tökéletesen elsajátítsák, az első esztendőben hetenkint két óra fordítandó az írás gyakorlására és a hibák pontos javítására. Amikor a második évben megkezdődnek az otthoni házi írásbeli feladatok, az írásbeli munkálatok minden héten egyszer az iskolában megvizsgálandók. A helyesírásra mind a latinban, mind az anyanyelvben és a németben úgy az első, mint a második esztendőben, de különösen a harmadikban kell nagy gondtal és pontossággal ügyelni, amikor a rövid tartalmi feladatok kidolgozása megkezdődik.

¹ A grammatikai iskola igazgatóját a R. rendesen „praefectus»-nak nevezi.

CXII. §.

Számtan.

Egészen ugyanazt mondhatjuk a számtanról is, t. i. hogy ha a fent előadott utasítások rendesen megtartatnak, az ifjak már a népiskolában legalább az első négy egész számokkal való egyszerű művelettel eléggé megbarátkoznak.

Mindazonáltal módját kell ejteni, hogy a grammatika első évében mind ezen négy művelet alkalmazásában, mind a törtszámok kezelésében szorgosan gyakorolják magukat. A második esztendőben az arany szabály, az arányok, a haladványok és a velük összefüggő műveletek könnyebb példák alapján legyenek a tanítás tárgyai, melyeknek alkalmazása a közéletben a legelterjedtebb. Végül a harmadik esztendőben tanulják meg, miként kell az előző években szerzett ismereteket arra a sokféle esetre alkalmazni, melyek az emberi életben kinek-kinek állása, vagyoni viszonyai és helyzete szerint előfordulnak. E tekintetben a fent elsorolt összes társadalmi osztályokra figyelemmel kell lenni.

Erre a tantárgyra az egész három évi tanfolyam alatt hetenkint két-két óra van szánva. A tanulók, ép úgy a tanítók nagyobb segítségére és az eljárás egyöntetűségének biztosítására, a tárgynak megfelelő tankönyvet kell írni, mely nemcsak a szokásos szabályokat és példákat, hanem pontos meghatározásokat és a szabályoknak levezetését is magában foglalja. Ezen könyvbe felveendők:

1. az összes fajta pénznemek leírása, melyek akár a császári királyi tartományokban, akár a külföldi országokban, különösen azokban, melyekkel kereskedelmi viszonyban vagyunk, forgalomban vannak.

2. Az összes súlyok magyarázata, melyek mind nálunk, mind azokban az országokban használatosak, melyek velünk valamely üzleti összeköttetésben állanak.

3. Végül a különböző nemzeteknél divó mértékrendszerek jegyzéke.

CXIII. §.

A latin nyelvről és tanításának módszeréről általában.

A latin nyelvnek szükségességéről és hasznáról Magyarország örökös tartományaiban már fentebb volt szó s e két szempont mindegyike a jelenlegi viszonyok között bizonyára teljesen vitán felül állónak tekinthető. Ezért itt csupán az az egyetlen kérdés van helyén, t. i. mi módon sajátíttatható el az ifjúsággal egy csupán három

évre összevont tanfolyam ideje alatt a latin nyelvnek tökéletes ismerete anélkül, hogy más nem kevésbé szükséges s némely tekintetben talán hasznosabb tudományoknak kárát vallanák.

Bármely nyelv megtanulásában az egész dolog lényege kiváltképen a következő három főelven sarkalik.

1. Hogy a lehető legnagyobb szókincset vessük emlékezetünkbe.
2. Hogy a nyelv szabályait teljesen megértsük.
3. Hogy az írásbeli és olvasásbeli képességet sokszoros gyakorlással megszerezzük.

Ha a grammatikai tanfolyam az előadott módon összehoztatott, a gyermekektől ennek elvégzése után nem követelünk mást, mint hogy a maguk különböző életviszonyaira vonatkozó gondolataikat szóval vagy írásban világosan és pontosan kifejezni tudják. Nem célszerű az egész életkor legdrágább idejét az ékes latin-ság hajhászásával eltölteni. Erre az alkalom maguknak a gimnáziumoknak van fenntartva. De a tanítóknak módjában lesz, hogy e részben is támogassák a gyermekek tudását.

CXIV. §.

A latin nyelvtanítás első éve.

A grammatikai iskolákban kiváló gondot kell fordítani, hogy

1. az ifjúság a lehető legnagyobb latin szókincset vesse emlékezetébe.

Ennek elérésére szükségesnek mutatkozik, hogy mihelyt az ifjak hozzáfogtak a tanuláshoz, a latin nyelv főszavait az első esztendőben megtanulják, gyakrabban ismételjék és így annál mélyebben emlékezetükbe vessék.

Ez a cél azonban könnyebben lesz elérhető, ha a tanár a megtanulásra leckéül kitűzött szavakat valamelyik tanulóval délelőtt és délután jó hangosan felolvastatja, ha a hibás kiejtést nyilvánosan kijavítja, ha nemcsak azon szók értelmét és jelentését magyarázza meg, melyek talán anyanyelvükben is ismeretlenek előttük, hanem az előforduló más hasonló szókhoz is oly megjegyzéseket fűz, amelyek a gyermekek figyelmét felébreszthetik.

Ezen egyszerű szókból állítandók össze egészen rövid szövegek, melyeket elemezve kell a gyermekeknek a szabályok útmutatása szerint megmagyarázni és az anyanyelvre lefordítani. Minden fejezet addig ismétlendő, míg meg nem állapítható, hogy a kitűzött anyagot a legtöbben megértették. Az ily módon megmagyarázott szöveget otthon mindenki papirosra veti. A legközelebbi alkalommal

az iskolában újra elolvassák, a hibákat kijavítják, végül csinosan leírják, hogy egyúttal a szépirásban is gyakorolják magukat.

Valamint ez úton sok szó vésődik a zsenge elmékbe, úgy egyszersmind arra is kell törekednünk, hogy ugyanazon igyekezettel

2. a latinság szabályait tisztán és világosan adjuk elő.

Hogy ezeket a tanulók teljesen megértsek, arra nézve már fentebb megjegyeztük, hogy a nyelv elemi szabályait anyanyelvükön megfogalmazott külön könyvben kell nekik nyújtanunk. Egyrészt azért, hogy már az elemi iskolában a további tanulásra készüljenek, másrészt, hogy a latin iskolába való átlépésük után a maguk szorgalmából is haladhassanak és a tanár magyarázatát jobban megérteni és megtartani tudják.

Ezért az első tanévben leendő használatra és a népiskolában szükséges előkészítésre való tekintettel is az előbb említett olvasmányokon kívül, melyek egyszerű szókincsből vannak összeállítva, még egy külön könyv is szerkesztendő. Ennek segítségével megfogják tanulhatni a gyermekek az általános és a részletes szabályoknak támogatásával a különböző beszédrészeket mind önmagukban, mind egymáshoz való viszonyukban, anélkül, hogy emlékezetüket megterhelnék. Ezt úgy fogják könnyen elérhetni, ha az iskolában mindent fennhangon olvastatunk és ha kijelöljük nekik a főbb szabályokat, hogy azokon emlékezetüket gyakorolják és a tanár is mindenütt hozzáfűzi a maga magyarázatát; ha az egyszerű szavakat szorgalmasan ismételjük és a már olvasott szövegeknek elemzését el nem hanyagoljuk.

Miután az ifjak ez úton megtanulták a szókat és a latinság szabályait is, ügyelni kell,

3. hogy az írásban és olvasásban könnyedségre tegyenek szert.

Az első évfolyam tanulóitól senki sem fog tökéletes beszédet kívánni, aki a latin nyelv természetét jól ismeri. Ez a következő évek eredménye legyen. Sőt az ifjakat nem is szabad rászorítani a beszélésre az első esztendőben, mert a felmerülő sokféle tárgyra nincs meg a szókészletük s joggal félni lehet attól, hogy ilyen időelőtti buzgósághól hibás szólásokat és idegenszerűségeket tanulnak meg.

CXV. §.

A latin nyelvtanítás második éve.

Ebben az esztendőben is kiváló helyet foglal el a fentemlített két feladat, t. i. a szóbőség megszerzése és a szabályoknak emlékezetbe vésése.

Az ajánlott módszer alapján a tanulók könnyen elérik, hogy a kezükbe adott könyvből a latin nyelv elemeit megtanulják, ismételtlen emlékezetükbe vésik és használatukban sokszoros gyakorlással otthonosságot szereznek. Ezután semmi nehézséget sem fog nekik okozni, hogy, ha a tanár is szorgalmasan egyengeti útjukat, az elméjükben elszórt szavakat a második esztendőben összefoglalják és a latin nyelv megkezdett épületének kiépítését folytassák.

Ehhez a célhoz két út vezet. Az egyik a dolgok természetes rendje szerint halad, a másiknak helyességét a tapasztalat bizonyítja s ezt a magyar ifjúság számára most kell először megépíteni és mintegy kiegyengetni.

Az elsőre akkor lépnek a gyermekek, mihelyt a latin iskolát kezdik látogatni s amialatt a latin nyelv tőszavait tanulják és a kitűzött módszerben foglalkoznak velük. Ezt az eljárást kell a második esztendőben is megtartani azzal a különbséggel, hogy itt ezek a tőszavak a mag szerepét játsszák, melyet a tanító szorgalma fejleszt és érlel, miután az ifjak elméjébe elvetette.

Ugyanis egy másik szókönyvet kapnak, mely az egyszerű szavakon kívül, ezeknek származék és összetett szavait is magában foglalja. Ezeket nem lesz nehéz megjegyeztetni, ha azokat a tanár, mint az előbbi esztendőben, újból nyilvánosan fölolvastatja, a kiejtést és a szótagok mértékét megfigyeli, a szónak az anyanyelvben is homályos jelentését megvilágítja s a származék vagy összetett szók keletkezésének módját bemutatja. A könyvben ugyanazon betű alá foglalt szókat az ismétlés alkalmával nem a sorrendben kérdezi ki, úgy hogy a gyermekek az összetett szavakról az egyszerűekre, a származék szavakról a tőszókra kénytelenek visszatérni. Végül felhasználja azokat a segéd-eszközöket, melyek az emlékezet támogatására alkalmasaknak mutatkoznak.

Valamint az első esztendőben olyan gyakorlatok szerepelnek, amelyekbe csak tőszók vannak alkalmasan beleillesztve, azonképen a második esztendőben olyanokat kell adni, amelyekben a tőszavakon kívül származék és különféle összetett szavak is legyenek összefüvve és egybekapcsolva. Ezek a gyakorlatok a tanítás idejében a nyelvtan szabályai szerint elemezve végezendők, úgy, hogy meghatározzuk a szavak jelentését s azután először részenként és végül az egészet az anyanyelvre lefordítjuk. Magát a fordítást otthon a tanulók írásba foglalják, az iskolában azután a tanár újra elolvassa és kijavítja, a gyermekek pedig a gyakorlatot tartalmazó könyv segítségével ismét latinul adják vissza. Ezt a gyakor-

lást napról-napra feladott lecke kitűzésével lépésről-lépésre folytatjuk.

A másik út, melyet, miként mondtunk, a tapasztalat igazol, azoknak való, akik a francia vagy bármely más nyelvet magántanítás révén tanulják. Ha ugyanis a nyelvmester kellően járatos a maga dolgában s a tanítvány is szorgalmas, tény, hogy az ifjak heti öt órában két év alatt még oly helyeken is bizonyos tökéletességre vitték, ahol azt a nyelvet csak a legritkább esetben használják.

Emlézésre nyelvek tanulásánál általában szükség van. Ennek a módszernek azonban az a sajátossága, hogy olyan fogalmaknak és tárgyaknak nevét szedi össze, melyeknek használata mindennapos és hogy a fordítandó kedves történetek, tréfás kérdések, elmés gondolatok s más, a figyelmet és tudásvágyat felkeltő elbeszélések könnyebbé teszik a tanítást.

Mi állja útját annak, hogy ezt a hosszú tapasztalat igazolta módszert a latin nyelvre is alkalmazzuk, kivált, ha az előbbivel okosan egyesítjük? Sőt nem tartalmazhatnának-e ezek a gyakorlatok, noha különben a tőszók rendje szerint volnának megcsiszolva, a mindennapi életben előforduló fogalmakat. Nem lehetne-e beléjük szőni a már elkoptatottak helyébe a hazai történetről, az egyházzal, a tudósokról, a természetről szóló kis elbeszéléseket? Továbbá oly eseményeket, melyeknek emlékét megünnepeljük. A hazai királyok bölcs mondásait és tetteit, azonkívül a polgárok kiváló tetteit és egyéb emlékeztetőre méltó dolgokat? Nemde ezek nagy mértékben figyelemre serkentének az ifjúságot és fokoznák szorgalmát?

Amily tér nyílik ezen kétféle úton-módon a gyermekeknek szóbozság szerzésére, épúgy arra is kell tehetségünk szerint törekednünk, hogy ebben a második esztendőben a szabályok behatódó ismeretére tegyenek szert. E célból bővebb nyelvtant kell a kezükbe adnunk, melyet a harmadik évben és azontúl is használni fognak. Mindjárt a második év elején kivonatot kell készíteni a szabályokból egy nagyobb táblázatban a tanterv főbb pontjai szerint és be kell mutatni az iskolában, amikor az egyes részek használatát és előnyét megmagyarázzuk. Azonfelül megvilágítandók minden részben az előforduló szabályok kivételeikkel együtt. Olvasásközben megmutatjuk a szavak alkalmazását, különösen a gyakorlatok elemzésénél, amikor mindig a szabályokra hivatkozunk, hogy ezen gyakori ismétlésekkel az ifjak nem annyira a szavak jegyzékét vessék emlékeztetőbe, mint inkább ezeknek jelentését és értelmét elsajátítani iparkodjanak.

És ily módon mind a két út annyira egymásba fonódik, hogy az ifjúság minden csömör és kedvetlenség nélkül s mindkettőn egyszerre haladva, eljut végre az óhajtott célhoz.

Hátra van még, hogy a helyesírás és beszélés képességéről mondjunk néhány szót.

Ha az első esztendőben elég bő szókészletet szereztek az ifjak, a második év elején már tudni fognak latinul csacsogni, egymásnak bizonyos kérdéseket feltenni és azokra felelni. Akikről észrevesszük, hogy az első félévben a rendes társalgáskor latinul beszélnek, azokat nyilvánosan meg kell dicsérni és buzdítani, anélkül azonban, hogy megszidnók azokat, akik ezt a képességet még nem szerezték meg. Ám a második félévben mindnyájukra nézve közös szabály legyen, hogy a mindennapi érintkezésben mindig ezt a nyelvet használják. Azokat, akik a kölcsönösen ejtett hibákat s a szókincsben észlelt fogyatékoságot mindjárt az első alkalommal a tanárnak tudomására hozzák, ezért nyilvánosan meg kell dicsérni. A tanár pedig a tudomására hozott hibákat a szabályok útmutatása szerint javítsa, a hiányos szókincset pótolja, mindenkor nagy türelemmel és szelidséggel.

Nagy mértékben fogja előmozdítani a latinul való beszélni tudást, ha a tanár a tanulókat ugyanebben az esztendőben a gyakorlatok elmondása közben rögtönzött fordításban és ugyanazon mondatnak sokféle változataiban gyakorolja, úgy hogy megszokják a névszókát eseteik szerint, az igéket pedig mód, idő, személy és nem szerint ragozni s végül a beszédrészeket különféle módon összefűzni. Ez úton bizonyos ügyességre fognak szert tenni abban, hogy gondolataikat szóval más és más formában kifejezzék és gyűjtött szókincsüket helyesen alkalmazni tudják.

CXVI. §.

A latin nyelvoktatás harmadik éve.

Miután a tanulókat két esztendőn át bőséges szókészlettel felszereltük (amire az adott módszer alapján reményünk lehet) és a szabályok ismeretét is teljesen elsajátították, könnyen el fognak jutni ez esztendőben a latin nyelvi tanulás kitűzött fokához.

Ettől kezdve a tanár gondja a harmadik esztendőben általában arra fog irányulni, hogy

1. a tanulók a gyűjtött szókincset emlékezetükben megőrizték.
2. a nyelvtant tökéletesen értsék.
3. a kitűzött beszédképességet, melynek alapjai már le vannak rakva, teljesen elérjék.

Ami a szóbőség megtartását illeti, megbiztosabb óvszer a feledés ellen a gyakori ismétlés. E célra a legalkalmasabb és a leginkább használatos segédeszköz az volna, hogy a tanulókkal az előző esztendőben emlékezetbe véselt szógyűjteményt ismételtessük és az előadás alatt emlékezetből elmondassuk. Azonban ez a segítség nem látszik épen a legjobbnak. Jó lesz talán, hogy ezt a munkát külön órákra bizzuk, melyeket azzal a célzattal és abban a hitben engedélyezünk a számukra, hogy remélhetőleg a leghasznosabban fogják fölhasználni. Erre minden eszközzel buzdítani és serkenteni kell őket.

Ellenben azok az ismétlések, melyekről itt szó van, az anyag pontos feldolgozását követelik s azért az előadásra szánt órákban úgy intézendők, hogy amit ismételték, mély gyökeret hajtson az elmékben.

Már fent mondtuk, midőn a helyesírásról volt szó, hogy a tanár minden buzgalmával szorgosan tökéletesítse benne az ifjúságot. E végből a fiúknak papírra vetett és kidolgozott gondolatait a legpontosabban átvizsgálja, még pedig mindegyikét az illetőnek jelenlétében. Hogy azonban a többiek ezalatt tétlenül ne üljenek, foglalkoztassa őket azoknak a gyakorlatoknak újból való latinra fordításával, amelyeket az előző esztendőben anyanyelvükre tettek át. Ezen iskolai gyakorlás idején nem engedjük meg, hogy magukkal hozzák azokat a könyveiket, amelyekből az említett gyakorlatokat merítettük és buzdítjuk őket, hogy azokat odahaza forgassák és ily módon a fordításhoz való készülésre hozzászokjanak. És mint-hogy az előírt könyv szójegyzékében foglalt összes szavak ezen gyakorlatokba be vannak szöve, nyilvánvaló, hogy az efféle ismétléseknek nem csekély a hasznuk, mert nemcsak a puszta szavakat idézik vissza ily módon az emlékezetükbe, hanem helyes használatukat és alkalmazásukat is elméjükbe vésik.

De ha a fordításokat egyenkint kell ily módon átvizsgálni, talán a kellenénél több időt vonnak el a tanítási órákra szánt időből, főképen, ha az ifjúság nagy számú. Mindenesetre célszerű volna ezt a munkát külön-külön végezni mindenkivel, de ez épen-séggel nem szükséges. Ezeknek a gyakorlatoknak t. i. úgy kell megszerkesztve lenniök, hogy egész rövid kör- és egyszerű mondatokból álljanak. A tanár e gyakorlatok valamelyikét kezébe veszi és részenkint hangosan felolvassa s ha valami hibára talál, anélkül, hogy azt megmondaná, néhány fiúval a maguk fordításából is ugyanezt a pontot fennhangon elolvastatja, hogy meggyőződjenek, vajjon mások is elkövették-e ugyanezt a hibát. Így azután a nyelv-

tan szabályai szerint az egészet kijavítja. Ha az idő megengedi, tanácsos lesz ezt a gyakorlási módot többekkel elővenni, mindenkor különös tekintettel a lassúbb észjárásúakra.

Ami a második feladatot, t. i. a nyelvtan megtanulását illeti, rendkívüli hasznót fog hajtani, ha mindjárt az év elején egész szerkezetét, beosztását és részeit a szabályokkal és kivételekkel együtt egy táblán az iskolában feltüntetjük és miként fentebb ajánlottuk, bemutatjuk, gondosan megmagyarázzuk s mentől több példában pontosan megvilágítjuk valamennyinek használatát. Úgyszintén lelkiismeretesen kutatjuk, hogy a fiúk könyvecskéjük tartalmát és szerkezetét teljesen megértették-e. Ezzel azt érik el, hogy a föltornyosuló nehézségekből sokkal könnyebben fognak kibontakozni. Az ismételések alkalmával elegendő a legfőbb szabályokat és kivételeket újra tanulni, kivált, ha mind a gyakorlatok átvizsgálásakor, mind az írók magyarázatánál, akikről alább lesz szó, újra és újra megragadjuk az alkalmat a nyelvtani szabályoknak fölfrissítésére.

Hátra van a harmadik pont : a helyesírásra és beszédre vonatkozó képesség. Már fentebb ajánlottuk, hogy a tanulók a második esztendő második félévében a latin beszédnek egymás között való használatához lassankint hozzászokjanak. Most a harmadik esztendőben sokkal nagyobb igyekezettel kell őket erre buzdítani, sőt még kényszeríteni is a tanár pedig állandóan adjon alkalmat nekik erre a dologra.

Evégből

1. Az egész tanítás latin nyelven folyik ; s minthogy megtörténhetik, hogy a magyarázatot nem értette meg azonnal mindenki, meg kell engedni, hogy még az előadás alatt, vagy utána a tanulók megkérhessék a tanárt a félreértett vagy kétséget okozó részek megfajtására, amit a tanár természetesen igen szívesen meg fog tenni és a tanulók buzgalmát nyilvánosan kitünteti.

És minthogy a szóbőség megszerzése után, amikor a nyelv szabályait is jól megértették, nem lesz nehéz az ifjaknak az elismert latin remekírókat megérteni, szükséges, hogy mindjárt a harmadik év elején

2. kötelezővé tegyük forgatásukat.

Itt azonban felmerül az a kérdés, hogy az eddig elfogadott írók közül, kiket adjunk az ifjúság kezébe, hogy a kitűzött céltól el ne térjünk és a jelen tanulmányi rendszernek a legnagyobb mértékben eleget tegyünk.

Hogy ezzel a kérdéssel jól szembenézhessünk, gondoljunk arra, hogy nemcsak azokat kell figyelembe vennünk, akik ebben az iskolá-

ban a magasabb műveltségre és a további tanulmányokra készülnek, hanem elsősorban azokat, akik a grammatikai tanfolyam elvégzése után búcsút mondanak a tanulásnak: s így gondosan ügyelnünk kell, hogy míg a tanítás ezekhez alkalmazkodik, amazok ne maradjanak elegendő támogatás nélkül.

Ha ugyanis az a főcél, hogy az ifjak a három évi grammatikai tanfolyam leforgása után könnyen és folyékonyan latinul beszéljenek, leveleket, elbeszéléseket, jelentéseket s több efféle, a mindennapi életben előforduló dolgot ügyesen megfogalmazni tudjanak, nyilvánvaló, hogy Cicero levelei, Cornelius Nepos s más bevett remekírók egymagukban erre a célra távolról sem elegendők és hogy vannak okok, melyek ezen választás ellen szólanak.

Célunk itt t. i. nem tudós emberek, hanem hasznos és tevékeny honpolgárok képzése: az igazi műveltségnek csupán megízeltetéséről van szó, s arról, hogy a hozzá vezető utat messziről megmutassuk azoknak, akikbe a természet nemesebb szikrákat oltott és jobb anyagból formálta elméiket a Teremtő. A gyermekek főtanulmányainak tehát különösen egyezniök kell jövőendő életük szükségleteivel és feltételeivel.

Azért e különböző célokhoz alkalmazkodó külön tankönyvre lesz szükség, mely nemcsak az aranykori, hanem más elismert újabbkori írókból is fog a kitűzött célnak megfelelő gyűjteményt tartalmazni.

Továbbá az írók és a kiválasztandó tárgyak kiszemelésekor az lebegjen előttünk, amit már fentebb is ajánlottunk általánosságban, hogy a szemelvényeket oly ifjak fogják használni, akik különböző nemzetiségűek, és majdan az életfenntartás legkülönbözőbb útjaira fognak rálépni. A könyvnek tehát mind az összességhez, mind az egyesekhez egyformán kell alkalmazkodnia.

Az ékes latin beszéd, miként mondtuk, a humanitás osztályainak van fenntartva. Itt elegendő lesz az ifjakkal annyira vinni, hogy iskoláik elvégzése után gondolataikat helyesen kifejezni és hibátlanul írásba foglalni tudják. Egyedül arról van szó, hogy a latinságnak jó alapot vessenek és ennek mintegy első vázlatát megrajzolják. Ép ezért az írók egy fajának sem szabad előttük ismeretlennek lennie. Magának a stílusnak és a tárgyaknak folytonos változatossága és egymásra való kölcsönös hatása kinek-kinek hajlandósága szerint izgatni és serkenteni fogja őket, hogy otthon is olvassanak és felkutassák magukat a forrásokat, ahonnan ez vagy az a mondás merítettet. Ellenben ha állandóan ugyanazt az írókat kell nyűniök, ez az egyformaság csömört idéz elő a gyermekekben s

haladásukat nagyon hátráltatja. Sőt a tapasztalat elég gyakori tanúsága szerint az egyébként legkiválóbb és olvasásra legméltóbb író is nem ritkán nemcsak unalmassá, hanem gyűlöletessé is válik.

Az írókból való gyűjteményes kiadás ezt a bajt kikerülhetővé teszi és a kitűzött céloknak akkor fog megfelelni, ha következő tartalma lesz :

a/ Néhány válogatott jelenet Plautus és Terentius vígjátékai-ból és Minutius Felix párbeszédeiből.

b/ Cicero, Seneca, Plinius és Paulus Manutius egyik-másik jobb levele.

c/ Az ifjúságot vonzó rövidebb beszélgetések, melyek a régi történetíróknál lépten-nyomon előfordulnak.

d/ Az ország alkotmányának és az ifjúságnak megfelelő eszményképek, melyek ugyanezen írókból és Valerius Maximusból vannak merítve. Ha ezeket kellő módon a tanulók szeme elé állítjuk, képzelőtehetségük után akaratukat is áthatják s lelküket erkölcsi feddhetetlenségre és az erény szeretetére serkentik.

e/ Vázlatok az idősebb Plinius természetrajzából, melyek az ifjúság céljaihoz alkalmazkodnak.

f/ Vázlat a földműveléssel foglalkozó írókból, minők Porcius Cato, Terentius, Varro, Columella, Taurus Aemilianus, melyhez a magyar királyság területén üzött mezőgazdaságra vonatkozó megjegyzések fűződnek.

g/ Válogatott helyek Virgilius, Horatius, Phaedrus, Ovidius műveiből.

h/ Végül oly közmondások és szállóigék, melyekben valamely erkölcsi tanulság rejlik.

Ez a gyűjteményes művecske a dolog természeténél fogva legyen rövid, mert a tanárnak ebben a harmadik esztendőben az egészet át kell vennie tanítványaival.

Azonban az imígy megválogatott helyeknek olvasása és magyarázata száraz és unalmas volna, ha csupán arra szolgálna, hogy a latin nyelv művelésére és sajátságaira tanítsa a gyermekeket. Ennél tovább kell haladni s azon kell fáradozni, hogy az ifjúság a kifejlett példák alapján szokják hozzá jellemét képezni és a tanulságokat jövőendő életében hasznára fordítani.

Ez elérhető, ha a tanár az egyes mondatok elolvasásakor nemcsak a szavakat magyarázza meg, hanem az író gondolataiba is behatol, összefüggésüket és eszmemenetüket teljes világításba helyezi és így tanítja rá az ifjakat, hogy a maguk gondolatait ezen minták szerint fejezzék ki.

Továbbá, hogy a tanításnak ez a része szándékunknak megfelelően sikerüljön és különös hasznót hajtson, az írók magyarázatát mindenestre tökéletessé kell tennünk.

E célból szükséges:

3. hogy az ifjúságot ugyanebben az esztendőben a gondolatok helyes elrendezésére és a következtetések összefűzésére tanítsuk.

Az ifjak már abba a korba lépnek, amikor az értelem és ítélőképesség fejlődni kezd, és a tanító magyarázatának hozzájárulásával már elég könnyen fel tudja fogni, mi a fogalom, ítélet, bizonyítás, következtetés, és hogy mi módon szokás ezekből végkövetkeztetést vonni; mi a tudás, hit, vélemény, előítélet, tévedés; mikép kell megkeresni az igazságot és megbírálni az írásműveket; hogyan tudunk haszonnal olvasni mi a mások meggyőzésének vagy megcáfolásának a módja? stb.

Ha a tanár ezen dolgok világos magyarázatához alkalmas példákat csatol, ha az írók olvasása közben a tanulók figyelmét ismételten rájuk irányítja, kétségtelen, hogy a tanításnak ezen módjával nemcsak rövidebb idő alatt fognak tudáshoz jutni, hanem jövőendő életükre biztos hasznót is fognak merithetni.

Ha ily módon előkészítettük s mintegy átitodítottuk tanítványainkat, igen könnyű lesz már nekik kisebb feladatokat kidolgozniok, még pedig akár latin nyelven, akár az anyanyelvükön.

Mindenestre a körmondatok tanán kezdjük és kifejítjük mind az egyszerű, mind az összetett körmondat részeit és sajátosságait; majd a kapcsoló és átmenetet jelző kötőszókat és fordulatokat. Kiválasztunk az írókból az ifjak felfogásának megfelelő sajátos példákat, melyeknek magyarázata mindezeket gondosan megfogja világítani. Miután e részben bizonyos készséget szereztek, anyagot a kidolgozásra és elemzésre válogatott és az ország mai közéletéhez szabott levelek és elbeszélések fognak szolgáltatni. Sőt magukat a tanulókat is egymással való levelezésre és egyéb rövid írásbeli kis feladatok kidolgozására buzdítjuk, melyeket a tanár jóakarattal átvizsgál és gondosan örködik, hogy az ifjúság a mindennapi életben előforduló dolgokat el ne hanyagolja és izléstelen léhaságok lejtőjére ne csusszék.

És ezzel a grammatikai iskolákról eleget mondottunk volna általánosságban, ha a magyar viszonyok, miként többnyire egyebekben is, úgy itt is különleges és kivételes megjegyeznivalókat nem követelnének. Már fentebb említettük, hogy a latin Magyarországon egyike a legfontosabb nyelveknek s bizonyos tekintetben anyanyelv számba jő, mely ugyan ama ismert régi latinságtól nagyon sok

tekintetben eltért s nemcsak tájszólásszerű szavai és elnevezései, hanem ilyen mondatkötései és kifejezésmódjai is vannak. Ezeket hiába keresnők az elismert remekírókban, megtanulásuk is csak hosszú gyakorlattal érhető el, mégis a magyar közhivatali és jogi pályákon feltétlenül szükségesek. Ezért az iskolákból kilépő és közhivatali pályára tért ifjaknak a legkevésbé sem szabad bennök járatlanoknak lenniök.

Ennélfogva ezen tájszólásokat, műszaki és jogi kifejezéseket, melyek a minden áron kerülni való barbarizmusz-okkal nem tévesztendőek össze, a tanulókkal meg kell ismertetni és nagy gonddal meg kell magyarázni, miként helyettesíthetők jobbakkal.¹

CXVII. §.

A természetrajzról s különösen azon okokról, melyek miatt a természetrajz a szükséges tantárgyak közé soroztatik a magyar grammatikai iskolákban.

Ha az ifjúsági latin iskolák csupán a felsőbb tudományokra készítenének elő, alig volna elegendő ok arra, hogy a természetrajz a szükséges tantárgyak közé soroztassék, mivel ennek tökéletes tárgyalása magasabb iskoláknak van fenntartva. Minthogy azonban a tanulók közül a legtöbben a latin iskolai tanfolyam elvégzése után tanulmányaikat teljesen abbahagyják s új foglalkozás ösvényére térnek, szükséges, hogy már zseme korokban oktatást nyerjenek abban a tudományban, mely elismert tárgyi gazdagságánál és hasznosságánál fogva csaknem mindenkinek, bármely állásban legyen is, előnyére válik. És pedig, annyival inkább, minél bizonyosabb, hogy a magyar királyság területén bőségesen elszórt természeti kincsek többnyire csak azért maradnak eltemetve, mert nem ismerik őket. Nem szabad tehát a legnagyobb gondosságot sem sokallanunk, hogy ezt a hasznos és szükséges tanulmányt előrevigyük.

Hiszen amit csak a föld, a víz, a levegő, a föld belseje ölében rejteget, mindaz tárgya ennek a tudománynak. A tárgyak, amelyek körülvesznek bennünket, amelyeket naponkint látunk s amelyek nélkül el nem lehetünk, sorban előkerülnek a természetrajzban, osztályoztatnak és leíratnak. Méltányos volna-e tehát a jövőendő polgárokat ettől a nagy haszontól megfosztani? Vagy ne avassuk-e be őket már első tanulmányaik küszöbén a legszebb dolgok ismeretébe, amelyben nemcsak kellemes élvezetet és ösztön-

¹ A Ratio első szövegezése szerint e provincializmuszokat össze kellett volna gyűjteni és kinyomatni, hogy a tanulók könnyebben megtanulhassák.

zést találunk a tanulásra, hanem amelyből, ahogy mondtuk, mint valami forrásból bőséges haszon árad minden rendű és rangú emberre.

CXVIII. §.

A természetrajz felosztása és tárgyalása, tekintettel a grammatikai iskolák tanfolyamára.

A természetrajz körébe tartozó összes tárgyakat három osztályba szokás sorozni, melyek közönségesen a természet három országának nevezetnek, t. i.:

1. Állatország,
2. Növényország,
3. Ásványország.

És ebben a sorrendben fognak a grammatikai iskolában is tárgyalatni.

Ezért az első évben az állatvilág fog tárgyalatni osztályai, nemei, fajai szerint s ezeknek sajátosságai, hasznos vagy káros tulajdonságai; még pedig leirandók a

1. Házi és a vadonban élő négylábuak.
2. Házi szárnyasok és madarak.
3. Halak.
4. Kétlélűek.
5. Rovarok.
6. Férgesek.

Különös gondot fordítsunk azon honi állatokra, melyeknek elterjedése az országban és haszna a földművelésnél s a mezőgazdaság és kereskedelem egyéb terén általános.

7. Ez az ország végül az emberrel, mint a többi élőlény fejelmével zárul. Itt a leghövebben kínálkozik a gyermekek lelkével a Teremtő végtelen hatalmát, bölcsességét és jóságát újra és újra megértetni, hogy így a legfelsőbb Lényt megillető alázatosságra s hálás lelküknek megnyilatkozására ösztönzést merítsenek s ilyen üdvös elmélkedésre kora fiatalságuktól hozzászokjanak.

A második esztendőben a növényország, vagyis azon egyedek rajza kerül sorra, melyek élnek ugyan, de nem éreznek. Itt nem az a növénytan lesz a tanítás tárgya, mely az orvosi tudományhoz áll közel s ezért az egyetemi tanulmányoknak van fenntartva, hanem főleg azon növények természete és haszna, melyeknek ismerete a gazdálkodásban s az ember életében előforduló egyéb hasznos foglalkozásokban nagyon szükséges. Ilyenek a különböző gabonanemek, hüvelyes vetemények, zöldség- és takarmányfélék, épügy a dohány,

kender, len, répa stb., főleg pedig a szőlő, a gyümölcs- és erdei fák, amelyek között különösen a hazai növényekre kell majd figyelmet fordítanunk.

A harmadik esztendőt az ásványország fogja lefoglalni. Itt szó lesz:

1. a sók különböző fajáról,
2. földgyantákról és kőszenokról,
3. a különféle talajokról,
4. a kőzetek osztályairól,
5. a nemes és nem nemes kővekről,
6. a fél ércekről,¹
7. az ércekről és tellérjeikről,
8. ezen osztályok egyikébe sem sorozható kőületekről.

Itt is, miként a természetrajz többi ágaiban, elsősorban a hazai ásványok jönnek tekintetbe.

Hátra van még, hogy a könyvről szóljunk, amely mindezeket magában foglalja. Megszerkesztése nem kerülhet nagy munkába s megfelelően összeállítható azokból az írókból, kiknek e tárgyú kiváló művei közkézen forognak.

Minthogy annak nincs haszna, hogy a tanulók emlékezetét e könyv megtanulásával fárasztjuk, hanem elegendő ha elolvastatjuk velük s megjegyeztetjük az előforduló tárgyak latin neveit s oda-csatoljuk anyanyelvi jelentésüket is: szükségtelen a könyvet a nemzeti nyelvekre lefordítani, hanem elegendő csupán a latin kiadás is. Emellett mindenütt odafűzzük a sorra kerülő tárgyak népies elnevezéseit, mind a tanulók, mind a tanítók nagyobb kényelmére. A tanár mindazonáltal egy füzetet ad a tanulók kezébe, melyben a legközelebb megmagyarázandó tárgyak nevei latinul és anyanyelvükön csinosan le vannak írva, hogy különösen azok vegyék hasznát, akiknek esetleg nincs könyvük. Tanítványaitól az elnevezéseket a következő előadási órán egyenkint számon kéri s nem halad tovább, míg az előzőket jól meg nem tanulták.

Tudásvágyuk a természetrajz iránt már magában is tüzelni fogja a fiúkat, hogy azon tárgyak nevét, melyeknek magyarázatát az iskolában a tanártól halották, szívesen megtanulják s emlékezetükben megőrizték. Így ez az annyira szükséges és hasznos tantárgy kedvessé és kellemessé válik előttük.

¹ Semi-metalla, a német nyelvű kéziratokban: die halb Metallerte.

IV. Fejezet.

Az egyetemesen hasznos tantárgyak a grammatikát iskolákban.

CXIX. §.

Az egyetemesen hasznos tárgyakról általában.

Aki a fent kifejtett szempontokat elolvassa, az előtt világos, hogy a biblia története, Magyarország története s mind ennek, mind a felséges ausztrai ház közös uralma alatt egyesült többi országnak földrajza közhasznú ismeretek tárgyát képezi. Azért felesleges volna hosszadalmas okfejtéssel igazolni, miért előzik meg a sorrendben a többi tudományokat. Elegendő röviden rámutatni a következőkben, miért kell mindegyiküket az ifjúságnak célul kitűzni.

CXX. §.

A biblia története.

Semmi sem vésődik oly mélyen a gyermekek zsenge lelkébe, mint a tetteknek emléke. Az erényesség példái vonzanak és a bűnnek élénk színekkel ecsetelt képe visszatetszést kelt: nincs az ifjú kornak olyan szakasza, mely ezen tanulmány iránt nem volna fogékony. Sőt mivel a velünk született tudásvágy, a feszült lelki figyelem, az élénk emlékezőtehetség oly eszközök, melyeket a természet önként rendelkezésére bocsát a zsenge elméknek, azért nincs is szükség más segítségre, mint az események természetes elbeszélésére, hogy a lelkükbe vésődött példák utánzására buzduljanak.

Mindazonáltal nem tanácsos, hogy a gyermekeknek a patriarchák, vezérek, bírák és királyok történetét egyhuzamban előadjuk. Ezek érettebb elmét követelnek. Ehhez a korhoz gyönyörködtető részletek illenek s ilyen példáknak nincs is híjjával sem a az ó-, sem az újtestamentum. Példának okáért Mózes első könyvéből kiválasztandó:

1. A világ teremtésének története	1. fejezet.
2. Az ember teremtése és a paradicsom leírása	2. «
3. A dédszülők bűnbeesése	3. «
4. Abel megöletése	4. «
5. A nagy vízözön	6. 7. 8. «
6. Babylon tornyának építése, nyelvzavar	11. «
7. Ábrahám története	12. «
8. Sodoma városainak feldulása	19. «

9. Izsák története	21. fejezet
10. Jákob története	25. »
11. József története	37. »

És ily módon kiválaszthatók mind a két testamentumi szentírás könyveiből azok a részek, melyek a kitűzött cél elérésére különösen hatékonyaknak látszanak. Ugyanakkor mindig megemlékezzünk az elbeszélésekből meritendő tanulságról, hogy a büntől elriasztó és az erényre serkentő mozzanatok annál mélyebben megragadjanak az ifjak lelkébe.

Mínthogy ezen szent történet az első évre van szánva, nyilvánvaló, hogy az elbeszélések megválasztásában a zsenge korra nagy figyelemmel kell lennünk; rövidség és egyszerűség párosuljon világossággal az előadásban minden cikornya nélkül. Azért némely rész, mint pl. a patriarchák élete több fejezetre osztandó. A tanárok támogatására, akik ezen a téren még ujoncok és gyakorlatlanok, az elbeszélésekből eredő tanulságok és következtetések záradékul mindenütt odafűzendők, s mínthogy ennek a tárgynak hetenkint csak két-két tanítási óra van szánva, a biblia történetére is csak ugyanannyi fejezet tűzendő és nyomtatandó ki és pedig egy az ó- s egy az újtestamentumból.

Nincs rá ok, hogy ennek a tárgynak hasznáról hosszasan értekezzünk. Hogy a belőle áradó erkölcsi nemesbedésről ne is szólnunk, már az is nagyon fontos mozzanat, hogy a hitelvek és vallások sokféleségében az ifjak nemcsak megmenekülnek a másféle meggyőződésűek megvetésétől és sokszor a tudatlanság bélyegétől, hanem tudni fognak velük vallási dolgokról erőteljesen vitatkozni és vallásukat már kiskoruktól fogva védelmezni.

CXXI. §.

Magyarország történeléről és azon okokról, melyek miatt az egyetemesen hasznos tantárgyak közé sorozzuk.

Senki sem fogja tagadni, hogy a történelem tanulmányozása a közérdek szempontjából rendkívül hasznos. Mínthogy itt az ifjúságnak a leghasznosabb tárgyakban való kiművelése a cél, ez a kiváló segédeszköz semmiesetre sem nélkülözhető. De a történelmet a maga egész terjedelmében bevezetni az iskolába annyit jelentene, mintha az ifjút egy nagy kiterjedésű, a természet és művészet alkotásairól híres külföldi országba utazni küldenők, hogy onnan hozzon magával a jövő számára hasznos tanulságokat s ugyanakkor oly szűkre szabnók utazásának idejét, hogy az útvonalak megfigyelé-

sére is alig volna elegendő s végül még sürgetnök, hogy mentől előbb hazatérjen.

Az egyetemes történelem több évezredet magába foglaló rengeteg terület. Aki ezt a maga hasznára be akarja utazni, annak szorgosan kutatni kell, mily népek születtek, virágoztak és pusztultak el a világ teremtese óta, kik támadtak az ő pusztulásukból, kiknek az utódait emlegetjük tisztelettel még ma is. Ép úgy figyelembe kell vennie a birodalmak, a kormányformák, a vallások és erkölcsök változatait, az emlékezetes tetteket, a tudományok keletkezését és fejlődését és a mesterségek találmányait stb. Mindezen dolgok nagyobb terjedelműek, mintsem a kitűzött rövid idő tartama alatt a még magatehetetlen gyermeki lelkükkel megfelelően elsajátíthatók volnának. De nem is szorítható össze annyira a sokféle tények és események ezen tömege, hogy a tanár és tanítvány munkája egyaránt kárba ne vesszen.

Ha az újabb történetírókat akarjuk e tekintetben követni, a kínaiakkal vagy az egiptomiakkal kell kezdenünk, ha pedig a régiek nyomdokain haladunk, akkor a zsidó néppel kezdjük, azután áttérünk a szíriai, perzsa, görög, római egyeduralomra, melynél lárgyalni fogjuk a császárok sorozatos uralkodását a birodalomnak Arcadius és Honorius között való felosztásáig. Tovább folytatjuk a római és keleti császárok történetét egész megdülésükig. Nem mellőzzük azon királyságokat és államokat sem, melyek ugyanazon időben virágoztak és mintegy az előzők hamvaiból keltek életre egész napjainkig. Ennek a rengeteg és sokféle anyagnak azonban csak két évi időt lehetne szánni. Ha ezt a nagy és változatos anyagra elosztjuk, kétségtelenül alig marad valami idő a hazai történelem számára, pedig ez szükségképen s mindenesetre sokkal jobban érdekel bennünket, mint idegen nemzeteknek emlékezetes tettei, melyeket Magyarország történetéhez semmiféle közösség vagy szövetség sem fűz.

És végül mi haszon származik abból, ha a történelmet a nyilvános iskolákban elfogadott módszerrel tanítjuk? Ennek a tudománynak megrajzolt képét, az egésznek és részeinek összefüggését emlékezetben tartani s másokkal közölni oly feladat, melyet még tudományosan képzett embertől is csak akkor kívánhatunk, ha egész életét ennek gyakorlatában töltötte.

Vajjon az egyetemes történelemben jártas emberek képzésére törekszünk-e? Távolról sem, mert ez sem a szóban forgó korról, sem az idő rövidségével nem fér össze s ellenkezik az iskolák szervezetével, melyekben a gyermeki elmék csak olyan tudományokra

készíttetnek elő, amelyekre zsenge koruktól fogva valamelyes hajlandóságot mutatnak. Ezen iskolák főcélja az, hogy azok, akik anyagi eszközök hiányában, avagy más felmerülő okból a tanulást abban hagyni kénytelenek — s azok lesznek mindig a legnagyobb számmal — mindazon dolgokat megtanulják, melyeknek ismerete nélkül, tekintve jövőendő életviszonyaikat, el nem lehetnek. Ha ezenkívül még valamit tanulniok kell, az legyen olyan, hogy kedvüket leljék benne s majdan bőséges hasznot igérjen nekik.

De ha az egyetemes történelem mindenesetre az élet mestere is és az erényeknek legszebb példaképeit is szolgáltatja az ifjúságnak, vajjon ezért megtartandó-e tanulásának régi módja? Ki remélhet eredményt, ha az emlékezetet császárok, királyok, hadvezérek neveinek lajstroma foglalja le. Az a módszer inkább árt, mint használ a zsenge gyermekkorának és valószínűleg sokkal nagyobb joggal mellőzendő, mintsem ajánlható.

Hogy a történelem tanulásától alapos hasznot és igaz okulást várhassunk, célszerűbb csak egyetlen nemzetnek történetét behatóan, de sok kitérés nélkül tárgyalni és átvenni. Mindazonáltal előre megmagyarázzuk a történelem általános fogalmát, amelyben kifejtjük a történelem lényegét, segédtudományait és tárgyát, tanulságait, de túlságos terjengőség nélkül. Érintenünk kell azon népek sorsfordulatait is, akik a jelenleg tárgyalandó nép történetével szoros kapcsolatban állanak, hogy ily módon az ifjak figyelmét azokra a dolgokra, melyeket nemsokára hallani fognak, felhívjuk és mintegy előkészítsük.

Nagyobb könnyebbség okáért tehát a Magyarország történetéhez való bevezetésben röviden kiemeljük az egyetemes történelemből azokat a részeket, melyek reá vonatkoznak.

Mások ügyeivel foglalkozni s a magáét elhanyagolni a magánéletben is nem egykönnyen megbocsátható hiba: kötelességét cserben hagyni s a neki szentelendő időt más, bár dicséretreméltó dolgokkal tölteni, rút s nem ritkán büntetésre méltó cselekedet. Mi ok van tehát arra, hogy a magyar serdülő ifjúságot ebbe a hibába kergessük, hogy fedelme, hazája és önmaga iránt tartozó kötelességét cserben hagyni kénytelen legyen. Miért ne neveljük inkább úgy, hogy megtanulja a hazai történetet, ismerje királyainak tetteit, akiknek engedelmeskedik, nemzetének évkönyveit, amelyből származik, a korona viszontagságait, melynek alattvalója, az ország viszonyait, melynek valamikor polgára lesz. Oly szegény-e a hazai történet, hogy hijával volna az olyan példáknek, melyek az ifjúságot a fejedelem iránti hűségre, hazaszeretetre s a jó polgárhoz és

alattvalóhoz méltó más erényekre buzdítsa. Vajha hijával volna oly tényeknek is, melyeknek szörnyű emléke borzalmat s a bűn iránt utálatot ébreszt.

A csaknem nyolc századra terjedő időköz, amelyben a korona a sors különféle viszontagságain általment, az egymásra következő negyvenkilenc király sorozata, akik a jelen korig a birodalom kormányát kezeikben tartották, bizonyára az események óriási mezejét nyitja meg előttünk, melyeknek emléke a zsenge ifjúság lelkébe szeretetet olt a király, családja s a haza iránt, a kötelesség teljesítéshez nélkülözhetetlen hűségre, a közérdek ápolására serkent s szilárd alapot vet az összes polgári erények számára.

Ha pedig a történelem tanításának célja az ismeretszerzésen kívül a tanulók erkölcsi képzése is, akkor ez bizonyára könnyebben lesz elérhető, ha a hazai történelem tanítás módszere maga is megfelelő és kellemes lesz. A mohó érdeklődéssel magába szítt és megtartott események ugyanis elpusztíthatatlan gyökeret hajtanak a lélekben, ha elbeszélés közben többször megemlékezünk róluk.

Miként már gyakran mondtuk, e tárgy tanításának ebben az iskolákban nem feladata tudósokat képezni, hanem derék polgárokat és hű alattvalókat, akiknek az erény és a haza szívéükön fekszik. Mi hasznát veszi annak az az ifjú, akiből az iskolából való kilépése után állami pénztárnok, vagy egy magánvagyon gondnoka, tanácsnok, gazda, iparos, mesterember stb. lesz (és itt főleg ilyen társadalmi osztályú emberek nevelkednek); mondjuk, mi hasznát veszi annak, ha a kínaiak vagy az egiptomiak, Nagy Sándor vagy bármely más európai nép történetében kiváló jártasságot szerez és mi kárát fogja vallani, ha nem ismeri őket? Ellenben a hazai történelem ismerete sokszor nagy hasznára, ennek hiánya pedig ártalmára lehet. S azonfelül mekkora haszonnal gyarapodik az állam is, ha a hazai történelem tudós kutatói igen sok, eddig még homályba burkolt részletet nyilvánosságra hoznak és új bizonyítékok kinyomozása által még most is sok tekintetben fogyatékos hazai történelmünkre világosságot derítenek.

CXXII. §.

A magyar történelem tanítása.

Maga a magyar történelem tanítása a történelem általános fogalmáról szóló bevezetés előrebocsátása után szent István első királlyal veszi kezdetét. Még pedig felöleli:

1. Az ország állapotát, tekintettel a vallásra, alkotmányra, belső

erőforrásaira és kifejtésüknek akadályaira, ép úgy a nemzeti jellemre, közműveltségre, az ország határait, az idegen népekkel való viszonyára a magyar királyság bölcsőjétől kezdve.

2. Az uralkodó élettörténetét, még pedig:

a/ Egész nemzetségét, t. i. szüleit, nagyszüleit, dédszüleit, vérokonait, feleségét, gyermekeit.

b/ Jellemezni fogja őt mint családfőt,

c/ mint népének atyját s ezzel kapcsolatban

d/ röviden felsorolja az általa hozott törvényeket és rendeleteket és ezeknek folyományait;

e/ a követségeket, szerződéseket, országgyűléseket, a megívott háborúkat;

f/ végül megrajzolja röviden és őszintén minden egyes király élet- és jellemképét.

3. Röviden megemlékezik azon kiváló férfiakról, kik bármely király uralkodása alatt kitűntek a király, a vallás és a haza iránt tanusított hűségben, vagy akik bölcs belátásukkal, tudományosságukkal, a közgazdaság előmozdításával vagy más egyébbel a többiek közül kiemelkedtek akár bennszülöttek, akár idegenek voltak.

4. Végül minden egyes király uralkodása rövid összefoglalással fog zárulni, amely leírja az ország állapotát a király halálától kezdve, tekintettel a vallásra, alkotmányra, az ország belső anyagi erőire, a szomszéd népekre, a nemzeti jellemre, tudományra és művészetre s egyúttal ide kapcsolódik az átmenet utódjának uralkodásához.

Ezen módon lehetne előadni Magyarország történetét az ifjúságnak a második iskolai évben s folytatni lehetne egész az 1526. évig, amelyben a szomorú mohácsi vész bekövetkezett. A második esztendő meg kellene kezdeni a dicsőséges I. Ferdinánd császár és király uralkodásával és azután a további királyok során végighaladva a mai szerencsés kormányzattal fejezhetnők be Magyarország történetét.

CXXIII. §.

A földrajz tanulásáról általában,

Eddig az a szokás divott szerte az iskolákban, hogy a földrajz tanulást a földgömbbel kezdték és azért olyan dolgokat tukmáltak rá az ifjúságra, melyek sem koruknak, sem fölfogó képességüknek meg nem feleltek. Először ugyanis a négy ismert földrészt adták elő. Innen áttértek Európának rövid tárgyalására. Utána következett Portugália, Spanyolország és a többi országok. Végül

mikor már csak nagyon szűkre szabott idő maradt hátra s a tanár és a tanulók egyaránt elfáradtak, került sor a hazai föld száraz és sovány leírására, amelyben épen a hagyományos módszer miatt a nevezetesebb városokon kívül alig volt más fölemlítve.

Már pedig világos, hogy a földrajz tanulásának az a kitűzött célja, hogy az ifjak az egész vidéket teljesen megismerjék, mellyel foglalkoznak. Hogy tehát a tanítás a kitűzött célt el ne tévessze, juttassa minduntalan eszünkbe, hogy ez iskolákban Magyarország és örökös tartományainak polgárait neveljük s azért elsősorban hazájukkal kell őket behatóan megismertetnünk, másodsorban a szomszéd területekkel és végül az ausztriai ház uralma alá tartozó többi országokkal. Ha ezenfelül marad még idő, át lehet venni a magyar királysággal valamely összeköttetésben vagy kereskedelmi viszonyban lévő országokat. Távoleső országok ismerete, melyek Európa határszélein, vagy talán épen Ázsiában, Afrikában vagy Amerikában fekszenek, a grammatikai iskolákban nevelt magyarországi lakosokra nézve lehet gyönyörködtető, de foglalkozásukban semmi hasznót sem hozhat nekik.

CXXIV. §.

Az első és második esztendő földrajzi tananyaga.

Az első esztendőben Magyarországnak és a hozzátartozó királyságoknak és tartományoknak földrajzával ismertetjük meg az ifjúságot. Természetesen előrebocsátjuk, mint fentebb ajánlottuk, készségükhöz és értelmükhöz mérten a világegyetem általános ogalmát és bemutatjuk

1. Magyarország általános térképét a négy világtájnak megfelelő helyzetben, úgyszintén leírjuk a királyságnak és az ide tartozó tartományoknak fekvését. Ezt mindaddig ismételjük, míg ez a beosztás egészen az ifjak lelkébe nem vésődik.

2. Ezután elővesszük Magyarország részletes térképét, melyen az ország négy kerülete és a színes elhatárolással megkülönböztetett vármegyék láthatók. A tanító ugyanezt a módszert fogja alkalmazni, mint fentebb. T. i. pontosan felsorolja a kerületi beosztást, a vármegyék számát és nevét minden egyes kerületben és bevéseti a tanulókkal. Ennek elvégzése után közelebbről halad a kitűzött cél felé és

3. Hozzá fog azon vármegye térképének tanulmányozására, melyben az ő intézete van elhelyezve. Kikeresi a várost, amelyben tanulóival lakik és megmagyarázza a benne található nevezetes-

ségeket. Majd áttér az északnak, keletnek, délnek és nyugatnak fekvő nevezetesebb helyekre s ezek tárgyalása után a szomszéd vármegyékre.

Ily módon bizonyára el fogjuk érni, hogy a tanulók tanárjukat gondolatban követni fogják azokra a helyekre, melyeket még nem láttak. Helyes képet nyernek legalább a nevezetes helyek távolságáról és fekvéséről és hozzászoknak, hogy a körző segítségével is meggyőződjenek arról, amiről egész napjainkig rendszerint csak bizonytalan és homályos fogalmakat alkottak maguknak.

Hogy a földrajz tanulása meghozza a kívánt eredményt, természetesen szükséges lesz, hogy a tanár tanítványaival együtt gondolatban mintegy beutazza az országot és minden vármegyében gondosan szemügyre vegye azt, ami valamely tekintetben figyelmet érdemel. Ilyenek:

1. a *tavak, folyók és hegyek*. Még pedig:

A *tavaknál* meg kell vizsgálni a kiterjedésüket, valamint azt, hogy miféle halak tenyésznek bennük és hogy micsoda kárt okoznak vagy micsoda hasznót hoznak a szomszéd helységeknek.

A *folyóknak* megmagyarázandó a folyásuk és a forrásaik az égtáj, mely felé folyásuk irányul. Vajjon medrük fővényes, kavicsos vagy agyagos-e. Aranytermő-e vagy más különös hasznót hajtó.

A hegyeknél figyelembe veendő, vajjon szirtekben vagy sima sziklában végződnek-e s milyen kőzeteket rejtenek méhőkben. Bővelkednek-e érc- vagy másféle ásványerekben, alkalmasak-e földművelésre, baromtenyésztésre vagy szőlőművelésre. Miféle fafajok és vadállatok tenyésznek bennük?

E dolgoknak kellő kifejtése után:

2. a tanító feladata, hogy meghatározza az utazás helyét, ahonnan t. i. az említett képzeleti¹ vándorlás kezdetét veszi. Ez a hely a grammatikai iskolákban, miként mondtuk, maga az intézet székhelye lesz. Innen indulunk útnak és az egész vármegyét apróra megvizsgáljuk. Ha pedig a szomszéd vármegyékre térünk át, ismét valamely várost, várat, mezővárost kell mintegy utazásunk középpontjául és kezdetül megjelölnünk és ugyanezzel a kitzűzött képzeleti utazással a folyókat, hegyeket, városokat, várakat stb. végigszemlélünk, fekvésüket a világtájak szerint meghatároznunk és a térképen megmutatnunk. Végül, ha akad valami említésre méltó valahol, semmiesetre se mellőzzük. Avárosokról például: vajjon szabad királyi

¹ «Umbratilis peregrinatio».

vagy egyúttal bányaváros-e. Mekkora a kiterjedése, milyen a népessége, fekvése s micsoda előnyöket nyújt ez, kik a polgárai, mik a nevezetes foglalkozásaik, szokásaik, nyelvük, melyek a város régi nevezetességei, szóval mindent föl kell sorolni, ami említésre méltó vagy látni való akad benne.

A várakról: királyi vagy magántulajdont képeznek-e, micsoda viszontagságokon mentek egykor által, ki mai tulajdonosuk, a gazdálkodásnak miféle ága virágzik leginkább azon a helyen: a földmívelés, baromtenyésztés, bortermelés stb.

A mezővárosokról: kinek a fennhatósága alatt állanak ma, milyen nemzetiségűek lakosai, minők az erkölcsaik, szokásaik, foglalkozásuk. Ezeknek tárgyalása után ismét a vármegyékre kell visszatérni. És pedig felsorolandók:

3. a kerületek (vagy járások), melyekre föloszlik, szóvá teendők mindegyiknek nevezetesebb helyei s magán a térképen is föltüntetendők. Föl kell sorolni a területén létező királyi városokat, várakat, szerzetes-zárdákat, kastélyokat és nagyobb birtokokat.

4. De különösen vizsgálni kell a vármegye sajátos viszonyait a természet kincseire és három országára való tekintettel. És pedig általánosságban aszerint, hogy a földterület, ahol a vármegye fekszik síkság-e vagy hegyekkel borított, termékeny vagy terméketlen-e? A részleteket illetőleg:

a/ Minő a földmívelés módja, melyek azok a gabonaneműek, melyeket sűrűbben termelni szoktak, minő a bortermelés, fatenyésztés, kender-, len-, dohány- és komlótermelés.

b/ Minő állapotban van az állattenyésztés, különösen a ló-, ökör-, juh-, szárnyas állat, vad- és madártenyésztés.

c/ Mi hasznót hajt az állattenyésztés, micsoda halfajták vagy halban bővelkedő folyók vannak, tartanak-e főnn halastavakat. A természeti kincsek vizsgálata után következni fog

5. azoknak az iparcikkeknek számonvétele, melyeket a lakosok szorgalma termel. Meg kell figyelni, vajjon a házi szükségletek fedezésére szolgálnak-e, vagy más vármegyékbe, vagy talán épen külföldre is kivitetnek-e?

A földrajztanítás ezen módja azzal a nem alaptalan reménnyel kecsegtet, hogy a gyermekek kicsi koruktól kezdve önként kezdenek gondolkodni ezen dolgokról és önerejükkel vizsgálgatják az életfenntartás tágabb és szűkebb értelemben vett forrásait vármegyénkint. Összehasonlítják a vármegyéket először egymással, azután a kerületeket, s végül az egész országot a többi országokkal és megértik a köztük fennálló viszonyt. Ily módon lassankint ké-

pesek lesznek ebből a térképeken való képzeleti utazásból azt a hasznót meríteni, amely majdan nemcsak az egyesnek válik javára az ő magánéletében, hanem az államnak is.

Ezen képzeleti utazásnak az első két esztendőben ki kellene terjeszkednie Magyarországra, Horvátországra, Szlavóniára és Dalmáciára.

Ép úgy a temesi Bánságra és az erdélyi nagyfejedelemségre. Végül Galicia és Lodomeria királyságaira.

De nehézséget okoz e dologban, hogy hiányzik oly könyv, mely az anyagot ebben az elrendezésben tartalmazná, továbbá, a részletes térképeknek hiánya. Addig is, míg ez az egész anyag egy kötetbe foglalva nyomtatásban ki lesz adható, Bél Mátyás Magyarország földrajzának négy részből álló vázlata lesz használható, mely Pozsonyban 1767-ben második kiadásban megjelent, épúgy az ezen műhöz (melyet sok oknál fogva érdemes volna folytatni) csatolt tizenkét vármegyei térkép, míg a királyi tudomány-egyetem gondoskodni fog, hogy a most még hiányzó térképek megszerkesztesenek és Magyarország saját iskolai atlasza elkészüljön.

CXXV. §.

A hazai földrajz tanítása a harmadik iskolai évben, tekintettel az örökös tartományokra.

A harmadik esztendőben a császári királyi német örökös királyságok tárgyalandók, még pedig a következő sorrendben:

1. Az Ens fölötti és Ens alatti osztrák főhercegség, Stájerország, Karinthia, Krajna, Tirol innenső Ausztria tartományaival.

2. A cseh királyság, Morva örgrófság, Szilézia, Osvic és Zátor fejedelemségek.

3. Osztrák Belgium.

4. Az itáliai császári és királyi tartományok.

5. Porosz Szilézia, Lengyelország, Törökország, Velence, az Itáliával szomszédos országok, Svájc, a Római szent birodalom, különösen Bajorország és Szászország és a Belgiummal határos népek, rövid ismertetése.

E helyütt még nem különíttetnek el sem a fő-, sem a mellék-szemponatok, melyek ezen országok áttekintésénél szem előtt tartandók lesznek. De ezeknek befejezése után maga a dolog és az alkalom meg fogja követelni;

6. hogy a matematikai földrajz általános fogalmait a gyermekekkel elsajátíttassuk, a földgömbnek sokféle használatát s a

földünkre, mint égi testre, vonatkozó nevezetesebb dolgokat általánosságban megmagyarázzuk s hozzáfűzzük a földrajz történetének rövid irodalmát.

Ha az ifjakat ezen országoknak, különösen pedig Magyarországnak ismeretére alaposan megtanítjuk, amit ezen módszer segítségével joggal remélhetünk, kétségtelen, hogy azok is, akik nem folytathatják tanulmányaikat, lelkükben mindenkor meg fogják őrizni szeretetüket ezen tanulmányaik iránt, úgy hogy nemcsak elhanyagolni nem fogják, hanem adott alkalommal újabb adalékokkal is gyarapítani fogják, amiből mind önmagukra, mind másokra nem megvetendő haszon fog háramlani.

V. Fejezet.

Más tantárgyak, melyek nem az összes, hanem csupán némely ifjakkal szükségesek vagy hasznosak.

CXXVI. §.

A másodrendű tantárgyakról általában.

Az úgynevezett másodrendű tantárgyak közé, mivel az iskolai időn kívül magánórákban tárgyalandók, azok a tudományok soroztatnak, amelyeket vagy olyanoknak adnak elő, akik tanulmányaikat folytatni szándékoznak — mint pl. a görög nyelv — vagy azoknak, kik a grammatikai iskola tanfolyamának elvégzése után teljesen abbahagyják tanulmányaikat, ilyen a geometria, sőt a természet-jog elemei is és azon jogi eseteknek tana, melyek a hazai szokásjog és hazai törvényeink szerint a közéletben gyakrabban előfordulnak. A grammatikai iskola igazgatójának pedig (aki a maga idején meg fogja kapni az erre vonatkozó utasítást) kötelessége lesz ezen tárgyak előadására alkalmas tanárokat kiszemelni és a magánórákat kijelölni.

CXXVII. §.

A görög nyelv tanítása.

A görög nyelv a theologusoknak föltétlenül szükséges, az orvosoknak pedig hasznos, valamint a jogtudománnyal vagy más tudományokkal foglalkozóknak is, akik bizonyos tudós műveltségre és az írók alapos ismeretére törekcsenek. Azért ép olyan oktatást, ép oly gondosságot és gyakorlatot kíván, mint a latin nyelv. A gyermekeket tehát korán kell erre a tanulmányra fogni. A második esztendőben, miután valamelyest a latin nyelvben előrehaladtak, meg kell kezdeni ezt a nyelvet, de bizonyos határok között.

Ennek a tanulmányi rendszernek a célja t. i. mindenkorra akként van megállapítva, hogy mindaz, amit az ifjak tanulnak, jövőendő életviszonyaikkal összhangban álljon és hogy ne veszteggessék a drága időt még oly csekély munkára sem, ha előnyei bőségesen ki nem mutathatók. Ez pedig mindenestre bekövetkeznék, ha tehetségre való tekintet nélkül, mindenki egyformán kényszerítettnek ennek a nyelvnek megtanulására, holott két évi idő alatt nyilván lehetetlen valamennyi tanulóval odáig vinni, hogy a nyelv igazi értékét fölfoghassák s így megessék, hogy a kelletlenül magukba szedett ismeretek csakhamar feledésbe mennének, az idő eredmény nélkül telnék és a ráfordított fáradságnak semmi eredménye sem lenne.

A görög nyelv tanulása tehát csak azoknak engedhető majd meg, akik vagy tanulmányaik folytatására, vagy az iskolában majdan teljesítendő tanári hivatásra határozták el magukat. De még ezeknél is tekintetbe kell venni, milyen szorgalmat tanusítottak a latin nyelvben az első esztendőben. Azonban erővel kényszeríteni bárkit az irodalom ezen ágára távolról sem szabad.

Mivel tehát a nyelv művelése nem engedhető meg különbség nélkül mindenkinek, hanem csak azoknak, akik a tanulmányaikat folytatni akaró társaik között szorgalmukkal különösen kiválnak, ezt a tárgyat mintegy jutalomképen nyújtjuk nekik. Hogy pedig sem ők maguk, sem a többiek megkezdett tanulmányaik folytatásában ne hátráltassanak, a tanár az előadásra kitűzött időn kívül hetenkint két-két órát fog ennek tanítására szentelni teliszésszerinti napokon.

Mialatt az ifjak az olvasásban és a nyelv elemeinek megtanulásában gyakorolják magukat, nem lehetnek el egy olyan szójegyzék nélkül, melyben a gyökérszók, ezek származékszavai és az összetett szók foglaltatnak és amelyek miként a latin órákon szokás, az emlékezetbe vésésre kezük ügyében vannak. Megmagyarázandók ezenkívül a nyelvtani szabályok és olvasás közben, valamint az írók értelmezésekor újra meg újra emlékezetbe idézendők.

Végül, minthogy nem szándékunk a tanulókkal többre vinni a grammatikai iskolában, minthogy a nyelvtannal és a szójegyzékkel fölszerelten írójukat megérteni tudják, nincs ok új könyvek szerkesztésére, hanem elegendő a már meglevőket az egyetemi nyomdában újra lenyomatni és az iskolákba bevezetni.

CXXVIII. §.

A geometria tanítása.

Valamint a görög nyelv, mint melléktantárgy azoknak kedvéért tanítandó, akik tanulmányaikat még ezentúl is folytatni akarják, azonképen azok számára, kik a grammatika végeztével az iskolának búcsút mondanak, néhány igen hasznos, sőt szükséges tárgyat kell előadni, melyeknek megtanulására amazoknak a felső iskolákban, emezeknek azonban sehol sem lesz alkalmuk.

Ezek között nem az utolsó helyet követeli magának a geometria, amely bámulatosan képezi az ifjak elméjét a helyes gondolkodásra és a tárgyakról való igaz fogalmaknak megalkotására. Fő gondunk itt arra irányuljon, hogy csak azokat a meghatározásokat és feladatokat vegyük föl, melyeknek alkalmazása és megfejtése a közéletben előfordul. Tanítsuk meg tehát a tanulókat, hogy a polgári életben előforduló mérési módokat vagy maguk elvégezhessek, vagy legalább alaposan megítélhessek. A tanár továbbá módját fogja ejteni, hogy a földmérés módszereit nemcsak mennyiségtanilag, hanem gyakorlatilag is és a megértésre alkalmas módon adja elő s minden feladatnak az alkalmazását is bőségesen bemutassa, vonatkozással a mindennapi élet viszonyaira, az iparra, kézművességre és az emberi társadalom egyéb segédeszközeire.

Ennek a tudománynak a megkezdése, miként a görög nyelv, a második esztendőre fog esni, de tanulása csak a szorgalmasabbnak engedtetik meg, akik a múlt évben a számtanból és a szépírásból kitűntek a többiek közül; közepes tehetségű és szorgalmú ifjaknak ismételt kérésükre megengedhető, a hanyagokat azonban mindenkorra ki kell zárni belőle. Tanítására hetenkint két-két órát kell szánni és e célra mentől előbb az iskolai igényeknek megfelelő tankönyv irandó.

CXXIX. §.

A természetjog elemeinek és a polgári életben gyakrabban előforduló jogi ügyleteknek tanítása az országos törvények és szokásjogok szerint.

A második tantárgy, mely az ifjaknak ép oly hasznos, mint szükséges: a természetjog lesz és az a képesség, hogy a polgári élet bizonyos ügyleteiben értelmesen eljárni tudjanak. Minthogy ennek a tanulmányi szervezetnek feladata jó polgárokat képezni, feltétlenül szükséges, hogy a serdülő ifjakat azokra a köteleességekre oktassák, melyeknek teljesítése által a jó polgár nevére szert tehetnek. Mivel

a kötelességeket a természetjog foglalja magában, semmi sem tiltja, hogy ezen jognak némely első és majdan hasznukra váló elemeit, elméjükbe vessük és ezen tanulmány iránt égő vágyat és kívánságot oltunk beléjük, hogy ha majd a férfikort elérték, maguktól vizsgálják szabályait és már életmódjukkal is érvényt szerezzenek nekik.

Csupán arra kell vigyázni, hogy az e tárgynak szánt tankönyv ne hemzsegen üres, körmönfont meghatározásoktól s az előadásmód se legyen fogas. Csak a fontos esetek és a polgári élet számára belőlük folyó tanulságok választandók ki, kiváltképen pedig a magyar történelemből vett példák, melyeknek rendszerint nagyobb súlyuk van, a figyelmet jobban fölébresztik s mélyebben vésődnek az emlékezetbe.

Amily mértékben szükséges, hogy minden ember megfelelő oktatásban részesüljön ezen kötelességekből, azonképen a jó polgár kötelessége, hogy ismerje hazája törvényeit, amelyeknek szabványai szerint végzendők a társadalmi élet legtöbb ténykedései, aminők a szerződéskötések, egyezségek, végrendeletek, bérbeadások, stb. Innen bőven megindokolható, miért kell a tanulókat ezekbe is beavatni.

A cél azonban itt legkevésbé sem az, hogy jogtudósokat neveljünk, csupán futólagosan kell a tanulóknak foglalkozniuk azokkal az alapfogalmakkal, melyeknek ismerete nélkül annak a kétségtelen veszedelemnek vannak kitéve, hogy ki nem bonyolítható perek hálójába esnek és vagyonukat elveszítik.

Ennek a tárgynak a tanítása abból a fontos okból is szükségesnek látszik, hogy a gyermekek már kis koruktól fogva szokjanak hozzá okosan cselekedni és ügyeikről gondoskodni s így sok kártól és perpatvartól megóvják magukat.

Ezt a tanulmányt is csak az eszesebbeknek tesszük hozzáférhetővé és pedig főképen azoknak, akik munkabírásuksuknak a természetjog, Magyarország és az örökös királyságok történetének tanulásaiban bizonyosságát adták és különösen, akik a grammatikai tanfolyam elvégzése után felsőbb tanulmányokra nem lépnek. Tanítása legott a geometria után fog következni és heti két-két órát fog igényelni az utolsó esztendőben. Továbbá, egy a célnak megfelelő külön tankönyv is fog megszerkesztetni, mind a természetjog, mind a magyar szokásjogok szabványai számára.

VI. Fejezet.

Azon tankönyvek, melyek az egyetemesen szükséges tantárgyakat fedlelik.

CXXX. §.

A vallás tan.

A keresztény vallás alaptanainak tömör foglalata a latin iskolák számára Magyarország örökös országaiban.

A keresztény vallás tanításáról fentebb volt szó, ahol egyszerűsmind az alkalmazandó könyv berendezése is megvilágított.

E tankönyvnek t. i. úgy kell megszerkesztve lennie és a keresztény vallás tananyagát oly terjedelemben kell magában foglalnia, hogy a három iskolai évfolyamban az ifjak fokozatosan haladhasanak és segítségével lassankint behatóbb oktatásban részesülhessenek; különösen pedig, hogy a vallás fő ágazatai ez alatt az idő alatt velük három ízben átismételhetők legyenek s ennél fogva azok az igazságok, melyek keresztény emberek és jó polgárok nevelésére szükségesek, annál mélyebben lelkükbe vésődjenek.

Itt két megjegyzésre merül föl alkalom, t. i.

1. hogy ebbe a könyvbe a népiskoláknak szánt káté is bennfoglaltassék, mely a főhitelveket tartalmazza, egyrészt, hogy mindenütt egyöntetű eljárás biztosíttassék, másrészt, hogy magát a tanulást könnyebbé tegyék a gyermekeknek s a zavart kikerüljék.

2. hogy a benne foglalt hitigazságok érthetően adassanak elő, bármilyen módszerben legyen is megírva.

CXXXI. §.

Egyéb könyvek és segédeszközök a grammatikai osztályok számára.

A szépírás számára való nyomtatott minták legközelebb kerülnek forgalomba.

A számtani és geometriai tankönyv már készül s a következő tanév folyamán meg fog jelenni.

Míg a tantervnek megfelelő új latin nyelvtan elkészül, addig az ismert régi nyelvtan használható.

A gyakorlatok anyagát és a remekírókból vett válogatott helyeket a három első osztály azon könyvei fogják nyújtani, melyek egész mostanáig használatban vannak: mert helyüket valamivel később egy chrestomatia fogja elfoglalni, amely ezen grammatikai osztályoknak megfelelő.

A természetrajz számára is hasonlóképen legközelebb az iskolához alkalmazott kis könyvet fognak kidolgozni.

A bibliai elbeszélések ismertetésére már van kiszemelt író, aki sürgősen dolgozik a munkán, addig a mostanáig használt kis-tan-könyvet kell használni.

A földrajzra, míg az új mű elkészül, Bél könyve és ennek pótkötete áll rendelkezésre s ez vezethető be kezdetben az iskolákba.

Magyarország történetét ki fogják dolgozni. Míg ez megtörténik, a tanárok az eddig elfogadott könyvekből válogassák ki minden osztály számára a neki megfelelő anyagot.

A görög nyelvre a paduai nyelvtant kell használni, mely már régen közkézen forog és könnyen megszerezhető.

CXXXII. §.

A haszon, melyet ezen új könyvek egyrészt a gyermekek oktatása szempontjából, másrészt magának a tanulmányi kincstárnak szempontjából ígérnek.

Bár a fentebbiekből látható, hogy e felsorolt könyvek a jelen tanterv legközelebbi végrehajtását semmiben sem késleltetik, mégis emlékeztetni kell azokra a jelentékeny előnyökre, melyek ebből egyrészt a tanulmányokra, másrészt a kincstárra háramlani fognak. Gondoskodni kell ugyanis, hogy az ajánlott könyvek ára a legolcsóbb legyen. Ez igen könnyen elérhető, ha a királyi egyetemi nyomda igazgatója, melynek a könyvek kiadására és elárusítására ugynevezett magán kiváltsága¹ van, pontosan kiszámítja a könyvek kiadásának költségeit és az elárusításból megtérülő hasznót s erről az egyetem legfőbb tanácsát értesíti. Ennek határozata alapján állapítják meg minden egyes könyvnek méltányos árát,² mely a címlapon is kinyomatandó. És ily módon nemcsak a tankönyvszükséglet lesz könnyebben beszerezhető, hanem jelentékenyen gyarapodni fog a kincstár jövedelmi többlete is, mely magában véve szerény ugyan, de éppenséggel nem megvetendő, ha felhalmozódik, amire különös gondot kell majd fordítani.

VII. Fejezet.

Utószó a magyarországi örökös tartományok latin grammatikai iskoláinak tantervéhez.

Ezek tehát azon tantárgyak, melyek három év tartama alatt az ifjakkal elsajátítandók, akár folytatni szándékoznak megkezdett

¹ Privilegium privativum.

² A kiadott könyvek ára 8 és 40 kr. között váltakozott.

tanulmányaikat a jövőben, akár valami másnemű polgári foglalkozásra adják magukat, miután a grammatikai iskola pályáját megfutották és a tanulást abba hagyták s azontúl minden további művelődési alkalomtól meg vannak fosztva.

Továbbá, e tantárgyak, miként eddig kifejtettük, ha nem mind szükségesek is, de legalább hasznosak és számukat sem tarthatja senki nagyobbnak, mintsem hogy a három évi tanfolyam alatt a fiatal gyermeki lelkekbe szilárdan beolthatók és megerősíthetők ne volnának.

Ez a vélekedés talán akkor volna helyénvaló, ha most is lennének még alapos okok a megszokott őszi szünidők megtartására és azonfelül a különféle ürügyek alatt adott sok iskolai szünetre s végül a hetenkinti két-két úgynevezett *pihenő* napra.¹ Ám ezeket a szüneteket nagy mértékben korlátozni kell majd, amiről a harmadik részben lesz bővebben szó. Mert ha a mindennapi tapasztalat arra tanít, hogy a lélekbe vésődött fogalmak könnyen kiesnek az emlékezetből, ha állandóan föl nem ujtatnak: mindenestre nagyon fontos annak megakadályozása, hogy az ifjúság hosszabb időre, vagy kelleténél gyakrabban foglalkozás nélkül magára hagyassék. És végre is, van-e elegendő ok arra, hogy ne legyen naponkint tanítás? A pihenésre és a szabad időre a tanítóknak természetesen szükségük van akár tanulmányaikra, akár egyéb magán ügyeik elintézésére. Azonban túlságosan sokat nem követelünk tőlük. Munkájukat szünetek fogják megszakítani, úgy hogy meg is pihenhetnek és iskolai napokon is találhatnak időt, amelyet másféle tudományos foglalkozásra szánva, bőven képezhetik magukat. Másféle pihenésre talán nincs szükség. Nem is engedhető meg nekik, hogy vállalt hivatásuktól elütő foglalkozást űzzenek, mivel a királyi bőkezűség nem csupán szükségleteikről, hanem kényelmükről is eléggé gondoskodott, csak a kellő takarékossgal kezeljék jövedelmüket és már ezzel is világos példát adjanak a zsenge korú fiatalságnak.

Viszont, ki ne tudná, ha a gyermekek viselkedését pontosan megfigyelte, hogy egy pillanatig sem tétlenek, mindig valami foglalkozást keresnek és ha a tanító ébersége nem irányítja tevékenységüket, mindenféle szertelenségbe esnek. Vajjon helyes volna ilyenekre még több időt juttatni nekik?

Az állam boldogságához nemcsak erényes és művelt erkölcsű, hanem kötelességtudó és szorgalmas polgárok is kívántatnak.

¹ Recreatio.

Ha tehát ezt szívünkön viseljük, ha utódainkban majdan ilyen polgárokat akarunk látni, szükséges, hogy azalatt, míg az ifjak a tudományokat elsajátítják, míg lelki életük kialakul, míg értelmük megvilágosodik: ugyanakkor az erényességre, nemes erkölcsökre és szorgalomra is buzdítsuk őket.

Ettől a céltól azonban bizonyára nagyon messzire eltávolodnánk, ha a tanulásban akkora megszorításokat, sűrűbb szüneteket, hetenkint több pihenő napot engedélyeznénk nekik. Mindenesetre joggal tartani kellene attól, hogy némelyek abba a hitbe esnének, hogy lehetetlenség ugyanazzal a munkával, ugyanazokkal a teendőkkel több napon át egyhuzamban foglalkozni. Ebből a téves hitből olyanforma meggyőződés fejlődhetnék, hogy előrehaladott korukban is mintegy teljes joggal követelnék a közügyektől való mentességet és az iskolában megszokott szüneteléseket. Hozzájárul ehhez még több más és súlyos baj, melyek ugyanezen forrásból erednek.

Ily körülmények között világos, hogy a nagy szünetet és a többi szünetnapokat szűkebb határok közé kell szorítani. De azért még sem szabad az ifjúságot tanulmányai közben minden szellemi pihenéstől megfosztani. Inkább kívánatos, hogy ezek a pihenők mind a nép-, mind a grammatikai iskolákba, sőt az általában az összes gimnáziumokba és akadémiákba bevezetessenek, de úgy, hogy az ifjúság szorgalmának jutalmául jusson hozzájuk és benső örömmel és haszonnal élvezze őket.

Most már mindenki láthatja, hogy a jelen szervezet által jelentékeny időt nyerünk az ifjúság nevelésére, amely különben hiába veszne el.

Míg ugyanis

1. a keresztény igazságok hallgatására főleg a vásár- és ünnepnapok,
2. a geometria magyarázatára,
3. a görögnyelv tanítására,
4. a természetjog és az országos szokásjog fejtegetésére külön-órák vannak szánva: nincs kétség, hogy a kitűzött évek bőven elegendők, anélkül, hogy az ifjak elméjét elfárasztani, vagy emlékezetüket megterhelni kellene.

Egy aggodalom azonban talán még most is fennforog, hogy a nehézségre, amennyiben felmerülhet, megfelelhessünk, t. i., hogy miért vannak némely tantárgyak számára különórák kitűzve és mi okból soroltnak ezek közé a görög nyelv, a geometria, a természetjog és az országos szokásjogok. De hogy a már fölhozott okokat ne ismételjük, ez az intézkedés nemcsak a tanulók, hanem a tanítók

miatt is történt. Kezdetben ugyanis, míg nincsenek elegendő számú alkalmas tanárok,

1. nem lehetett józanul remélni, hogy a grammatikai iskolának két tanítója egyformán járatos legyen a görög nyelvben. Mindenesetre megbocsátható közülük az elsőnek, ha a geometriát, a természetjogot és az országos szokásjogokat nem ismeri, csak a többi tantárgyba legyen jól beavatva, mert ezekre a tárgyakra a másik kettőnek a segítsége vehető igénybe, úgy, hogy pl. az első évfolyam tanítója a geometriát, a másodiké a természetjogot és az országos jogszokásokat, végre a harmadiké a görög nyelvet adja elő jutalomdíjért különórákban. De rendkívüli tanítók és képesített korrepetitorok segítsége is igénybevehető ezen rendkívüli tárgyak tanítására, amint a maga helyén szó lesz erről. Elesik tehát az a kérdés, hogy ki és mikor tanítson, s nem fogja hátráltatni ez az üdvös oktatást.

2. A fentebbiekben is kifejtettük, a görög nyelv tárgyalásánál, hogy ez csak bizonyos társadalmi osztálynak felel meg s azért nem is kell az ifjakat különbség nélkül ennek tanulására fölvenni, hanem csak a szorgalmasabbakat, kényszeríteni pedig senkit sem szabad. Teljesen így kell vélekedni a geometriáról, természetjogról és az országos jogszokásokról. Ezeknek tanulása is csak azoknak engedhető meg, akik a melléktárgyakban szorgalmukkal kitüntették magukat és különösen azoknak, kik tanulmányaikat nem fogják folytatni, hanem valamely meghatározott polgári életpályára szánták el magukat. A hanyagságukról ismert tanulókat pedig csak többszöri kérelmükre bocsássuk ide. Aki jól ismeri az emberi természetet, aki ifjúkori éveit visszaidézi lelkében, aki látja, micsoda tudásvágy ragadja a gyermekeket a dolgok megismerésére és hogy mennyire lehet ezzel, mint valami csaláttal velük eljutni, akinek a három fentebbi tantárgy elméjébe vésődött: az bizonyára semmi ellenvetést sem fog találni ellenük, kivált, ha megfontolta, hogy a jutalom reménye, mely sohasem fog elmaradni azoktól, akik szorgalmuknak tanujelét adták, nem csekély versenyt fog még a tanítók között is előidézni.

Egyébként az iskolai időben naponként délelőtt és délután egy félóra az előadottak ismételtesére van szánva és két óra a tantervben megállapított tárgyak előadására. Ezt az időt a tanítók semmiesetre sem fogják túlságosnak tartani. Lesz pihenésük is, amennyire lehetséges, hogy ezen munkájuk kellemesebb lehessen. A tanítás óráit valamint a tantárgyakat is a végén csatolt táblázat¹ mutatja. A többi

¹ L. a 256-ik lapon.

három rendkívüli tárgynak nincs előre kitűzve az ideje, hanem a tanítók és az előjárók elhatározására van bízva. Tőlük függ, hogy a helyet, az időt és az ezzel kapcsolatos egyéb körülményeket megfontolják, különösen mivel a görög nyelv és a geometria tanítása először a második esztendőben kezdődik és csak ezek után következik a természetjog és az országos szokásjogok tanítása.

Ha már most az ifjak a tanítók munkáján, szorgalmán, hűségese támogatásán és atyai gondoskodásán fölbuzdúlva ezen az úton vezetettnek, ha a megállapított tantárgyakból helyes oktatásban részesülnek, ha az erényre, jó erkölcsökre és szorgalomra ösztönöztenek, kétségtelenül tudni fognak csinosan írni, folyékonyan beszélni, érteni fogják a számtant, járatosak lesznek a latinban és az országos nyelvekben. Otthonosak lesznek a hazai történelemben és földrajzban; tanultak természetrajzot és geometriát, tudni fogják az emberi kötelességeket és országos jogszokásokat, csaknem minden feladatra alkalmasak lesznek s ily módon mindenféle hivatáskörben arravaló tisztviselőkké és előjárókká képeztenek és a népiskolákban a tanítók hiányának teljes elhárítására sokszoros segítségül fognak szolgálni. Ezzel végül el lesz érhető, hogy miután az ifjak lelkébe a valódi tudományoknak alapjai letétettek, belőlük igaz haszon fog a közre háramlani s maguk a művészetek és tudományok is tovább fejlődnek és tartós megállapodásra jutnak.

III. SZAKASZ.

A magyar királyi főgimnáziumok és gimnáziumok.

I. Fejezet.

Általános megjegyzések a magyar királyi gimnáziumokról.

CXXXIII. §.

Mit értünk a királyi gimnáziumok nevezetén.

A fentemlített királyi főgimnáziumoknak és a többi gimnáziumoknak nevezetén olyan tanintézetet értünk, amely nemcsak arra nyújt alkalmat az ifjúságnak, hogy a grammatikai iskolában tárgyalandó tárgyak tanulását folytassa, hanem arról is gondoskodik, hogy a humanitásban, mely bevett szokás szerint a költészettant és a szónoklatot foglalja magában, és más bevezető és segédanyagokban is oktatást nyerjen. Ebből kitűnik, hogy a grammatikai iskolák három rendes tanárján kívül még kettőt kell bennük alkalmazni.

CXXXIV. §.

Azon tantárgyak, melyeket a tanulóknak tudniok kell, amikor a humanitás iskolájába állépnek.

Ha azok a feladatok, melyeket az első fejezetben részletesen kifejtettünk, kellően elvégeztettek, eléggé kitűnik, hogy a grammatikai tanfolyam elvégzése után (feltéve, hogy a tanítók és a tanulók egyaránt teljesítették kötelességüket) a következő tárgyakból részesültek megfelelő oktatásban:

1. a helyes- és szépírásból;
2. a számtanból;
3. a latinból és a hazai nyelvekből;
4. a természetrajzból;
5. Magyarország történetéből;
6. a magyar birodalom földrajzából;
7. végül egyesek közülük a görög nyelvből.

Ezek a tantárgyak azok a tudományos fegyverek, melyekkel felszerelve kell majd az ifjaknak a gimnáziumok porondjára lépniök. Itt néhány tárgy, mely az ifjúságnak kitűzetett, újnak és eddig szokatlannak tetszik. Azonban a mai kor szükséglete magában véve és a belőlük háramló haszon eléggé rácsafol a még ma is élő szokásra, hogy azokat a tárgyakat csak a felsőbb iskolákban adják elő. Innen származott azon előítélet, melynek védelmezői előtt mind a már bevezetett, mind az ezentúl bevezetendő tantárgyak talán túlságosan koraiaknak s azonkívül maga a tanulók kora ily nagy feladatokra képtelennek tűnhetik föl. Azért a gimnáziumi tanfolyamban egyenesen arra kell törekedni, hogy ezen tantárgyakban az ifjúság kitartó gyakorlással megerősödjék s teljesebb és behatóbb ismeretre vezéreltessék.

CXXXV. §.

Azokról a tárgyakról, melyeknek ismerete a gimnáziumi tanfolyam elvégzése után a tanulóktól joggal követelhető, ha tekintetbe vesszük életkorukat, melyben vannak, a hasznát, melyet belőlük a jövőben merítenek s a pályát, melyre vállalkoznak és mintegy előre készülnek.

Miként a grammatikai iskoláknak, úgy a gimnáziumoknak is fő céljuk az állam boldogsága. Nincs is más különbség köztük, mint-hogy erről itt mintegy nagyobb fokban és nagyobb tökéletességgel kell gondoskodni. A bevezetés második fejezete a királyi gimnáziumokban tanítandó tárgyak megválasztásában főleg azon ifjak jövőjét vette

figyelembe, kik a gimnáziumi tanfolyam befejezése után tanulmányaikat nem folytathatják, hanem azokra az életpályákra tökélik el magukat, melyeket a bevezetés rendre felsorolt. Ha ezeket itt újra megfontolás tárgyává tesszük, magától ki fog tűnni, hogy a tudományok rengeteg birodalmából mely tárgyak választandók ki és adandók elő, mint olyanok, amelyek mindenkinek szükségesek vagy hasznosak és melyek azok, amelyek csupán egyesek igényeinek felelnek meg.

Természetesen pontosan ragaszkodni kell a grammatikai iskolákban megszabott tantárgyak rendjéhez és ezekhez kapcsolandó egyenkint a tanulók további kiképzésére az új gyarapodás, mely már e helyütt a gimnáziumokban tárgyalandó tananyag címén röviden a dolog természete szerint ki fog fejtetni.

II. Fejezet.

A fő- és szükséges gimnáziumi tantárgyak.

CXXXVI. §.

A keresztény vallás tanítása.

Minthogy nem alaptalan a remény, hogy az ifjak a grammatikai iskolából megfelelő képzettséggel lépnek át a gimnáziumba, a gimnáziumi hitoktatóknak nem kell a kátéból meríteniök szentbeszédeiket, hanem előkelőbb forrásból választják a szent evangéliumokat és leveleket és innen veszik az alkalmas példákat.

Hogy azonban mégis mindenütt ugyanaz maradjon a szabály, nem tanácsos ezen beszédek tárgyát egészen az ő tetszésükre bízni. Gondoskodni kell tehát, hogy ezek az erkölcstannak az ifjúsághoz illő részeiből választassanak s mindjárt az év elején összeállíttassék ezeknek jegyzéke s terjesztessék az igazgató elé, aki ezt az ülésben felolvastatja. A gimnáziumi tanfolyam leteltével a hitoktatók, ha erre felhivatnak, közreadják beszédeiket. Ezeket szigorú bírálatnak fogják alávetni, de akinek művei a bírálók többségének szavazatát megkapják, az biztos jutalomra számíthat. Végül maga idején a szent szertartást is fejtegetni fogják.

CXXXVII. §.

A helyesírás és a szépírás.

Ha mind a tanítók, mind a tanulók a grammatikai iskolában gondot fordítottak a helyes és szép írásra, nem akad a növendékek

között talán egy sem, aki a gimnáziumba való átlépésekor úgy latinul, mint a hazai nyelveken, anyanyelvén és németül is szépen és helyesen írni ne tudna. Hogy tehát állandóan gyakorolják és tökéletesítsék magukat, ügyelni kell, hogy nemcsak iskolai dolgozataikban a szép írástól semmi fáradságot ne kiméljenek, hanem azt is szépen leírják, amit a tanító kijavított. Ezen javított és helyesbített írásbeli dolgozatokat, melyeknek élére egyenkint ki-teendő az év és a nap, havonként minden tanuló a gimnázium igazgatójának bemutatja, hogy a szorgalmasabbakat érdemük szerint megdicsérhesse, a hanyagokat pedig nagyobb szorgalomra serkenthesse. A szebbek pedig egybegyűjtve, a nyilvános vizsgálatokon a hallgatóság számára kiállítandók.

Noha ezeket a készségeket méltán elvárhatjuk az ifjúságtól, kíváncsi, hogy még egy harmadik is csatlakozzék az előbbiekhöz, t. i. a tachygraphia vagyis a sebes¹ írás ügyessége, ami a gimnáziumoknak van fenntartva. Hogy ezt a képességet megszerezzék, különböző alkalmakkor, amelyekről újra szó lesz még máshol, lassú tollbamondás után kell velük íratni az első félévben, később pedig fokozatos sebességgel, de azután folyton vigyázni kell, hogy mi-alatt a sebes írásban gyakorolják magukat, a már megszerzett helyes-és szép írásról le ne szokjanak.

CXXXVIII. §.

A számtan és a mennyiségtan elemei.

Sokszoros tapasztalat tanít rá, hogy semmi sem esik ki oly gyorsan emlékezetünkéből, mint a számtan, ha a szabályokat kellően meg nem értettük és ha alkalmazásukban folytonos gyakorlat által nem tökéletesedtünk. Ép ezért nagyon hasznosnak, sőt szükségesnek mutatkozik, ha a tanulókkal átismételjük a gimnáziumban, amit a grammatikai iskolában tanultak és így számtani tudásukat elméjükben még jobban elmélyítjük.

Ilyen ismételésre az első hat hónap elegendő. Nyomban ezután a többi félévben

1. a tiszta mennyiségtan tanítása következik, melynek magyarázásához Büschnek «Mennyiségtan a polgári élet céljára és használatára»² című kis művét fogják használni, míg egy alkalmasabb iskolakönyv megjelenik, mely az erömütant is magába foglalja. Mindkét tárgyat úgy kell majd kezelni, hogy főképp nyáron a

¹ Nem azonos a mai értelemben vett gyorsírással vagyis a stenographiával.

² «Mathesis in utilitatem et commodum vitae civilis».

szokásos pihenőnapok fordítottassanak gyakorlásukra és még maradjon idő, hogy a gimnáziumi tanfolyam lezárása előtt

2. az úgynevezett kettős könyvvitel¹ (doppia)némi általános ismeretét elsajátíthassák és abban a részben, mely a helyes vagyongazdálkodásról és háztartásról² szól, alapos oktatást nyerhessenek a tanulók s oly segédeszközzel felszerelten lépjenek ki a gimnáziumból, amelynek jövőendő életviszonyaikkban igen nagy hasznát vehetik.

Bővebb oktatásnak a számtanból, aminő a nagyobb pénzügyi igazgatásban kívántatik, nincs helye a gimnáziumban, ahol polgárok, nem pedig kincstári és pénzügyi tisztviselők neveltetnek (ami a felsőbb oktatás feladata volna).

CXXXIX. §.

A latin nyelv tanításáról általában.

Az előbbi szakasz a latin nyelvi tanítás korlátozott mértékét adta elő. Egészben véve ugyanis a szóbőség megszerzésére, a tiszta kiejtésre, helyes beszédmódra és a közéletben gyakrabban előforduló fogalmazványok kidolgozására szorítkozott. Magának a latin nyelvnek természete és jelleme s a kötetlen és kötött ékesbeszéd rendszere teljesen a gimnáziumoknak tartatott fenn.

E részben különösen szem előtt tartandó, hogy a tanulók akkor, amikor a grammatikai iskolából az ékesszólás iskolájának küszöbére állépnak, sem koruknál fogva nem érettek még a kötetlen és kötött ékesbeszéd finomabb szabályainak és forrásainak megértésére, sem elméjük nem dolgozta föl előzetesen azokat a tárgyi fogalmakat, melyeknek ismeretét az ékesszólás alapos tárgyalása megköveteli.

Elsősorban már a költészettanban is mennyi segédtudományra van szükség, mennyi segédeszközre, mily tiszta latinságra, mily nagy szó- és gondolatbőségre, kifejezésbeli gazdagságra, képzelőtehetségre, a mythologia ismeretére és sok egyébre, ami oly rövid idő alatt ebben a tökéletlen életkorban nem egy könnyen szerezhető meg!

Azért az ékesszólásban még járatlan növendékeket nem szabad versírással foglalkoztatni s nem szabad tőlük annyi vissza nem idézhető órát elrabolni, melyeket sokkal hasznosabb dolgokra kell fordítaniok. Csak az írókat kell fejtegetni és az ékes beszéd hatását és szépségét kell velük megértetni a költemények minden fájában.

¹ Scriptura duplex, olaszul doppia.

² Oeconomia domestica.

De ha mégis fognak akadni olyanok, akik a versírásban örömeiket lelik s bizonyos természeti hajlam és készség vonzza őket a költészethez, helyes lesz ezt a parázsló szikrát élesztetni s a velük született ihletnek tüzes magvait gyarapítani és táplálni bennük.

Ami a kötetlen ékesbeszédet illeti, ez is számos segédtudományt kíván, mint pl. a történelemnek, jognak, bölcsészetnek és sok más tárgynak ismeretét és főleg érett ítélőképességet. Ebből mindenki könnyen láthatja, hogy az az ismert, méltósággal teljes cicerói ékesszólás, a tökéletes szónoki elrendezés még nem ennek a kornak való. Legalább ma a gyakorlati élet Magyarországon nem kíván szónokokat máshol, mint a templomok szószékein, akiknek kiképzése az akadémiáknak és az összes tudományok egyetemének van fönntartva. Akik máshol szerzik meg maguknak a szónoki képességet, ritkán lépnek föl igazi szónoklattal a nyilvánosság elé.

Az ékesszólás tanításának tehát általában a jövőben használható tárgykörökben kell mozognia. A tapasztalat tényleg amellett tanuskodik, hogy a humanitás iskolájából kilépő ifjak, amikor írásbeli teendők végzésére utaltatnak, gyakran semmi hasznát sem vehetik annak, amit oly fáradsággal megtanultak. Új tanulás árán kell teendők végzéséhez hozzátörödniök, természetesen azon nagy különbség miatt, mely az iskolában megszokott gyakorlatok és a közélet mindennapi feladatai között fönforog.

CXL. §.

A latin nyelvi tanítás helyes módja a magyar királyi gimnáziumokban.

Valamint ezen szervezetben minden törekvés általában arra irányul, hogy a magyar ifjúság saját és a maga jövő szükségleteinek megfelelő nevelésben részesüljön: azonképen itt is erre semmiféle más cél nem állapittatik meg, mint aminő az ország alkotmányos szervezetének, nemzeti jellemének s ezentúl folytatandó életmódjának különösen megfelel.

Mindenesetre óvakodni kell tehát, hogy a legfelsőbb akarattal fölállított országos királyi akadémiák jogába és kötelességébe ütközzünk, melyekben már csak a tudós közönség nevelésére rakjuk le az első alapokat.

A gimnáziumoknak itt nem tudósok képzése a céljuk. Az előkelőbb polgárok számára vannak rendelve, hogy bennük családjuknak, földieiknek és államuknak hasznos polgáraivá váljanak. Arra mindazonáltal gondunk legyen, hogy akit mintegy természeti

ösztöne arra felé vonz, azt költői és szónoki gyakorlataiban előzetesen is támogassuk és fölszereljük a költészettannak és szónoklattannak a kívánt eredménnyel való hallgatására a felsőbb iskolákban.

CXLI. §.

A humanitás tanítása a neki szánt két év alatt.

Hogy a tanulók a grammatika harmadik évében csiszolt stilusra tegyenek szert, meg kell tanulniok;

1. az írók olvasását;
2. a helyes gondolkodást és következtetést;
3. a fogalmazást;

4. végül meg kell ismerniök a hazai latin írásmódot, meg kell szerezniök a szavaknak, szólásmódoknak és kifejezéseknek ismeretét és ezek kidolgozásában kell fáradniok.

Azért szorgosan azon kell munkálkodnunk, hogy a gimnáziumban ezt a négy főkövetelményt ne csak mélyítsük bennük, hanem nagyobb tökéletességre is vigyük.

CXLII. §.

A tanulók oktatása az írók olvasására.

Minthogy stilusunk az írók sűrű olvasásán nem azáltal művelődik, ha sokat olvasunk, hanem ha az olvasásraméltó és a célnak megfelelő olvasmányokat pontosan megjegyezzük és megtartjuk: szükségesnek mutatkozik, hogy a latin iskolák ismert tankönyvén kívül más könyvet adjunk az ifjaknak, t. i. egy chrestomatiát, mely az elismert remekírók munkáinak nevezetesebb helyeit foglalja magában. Ez gyakrabban átvehető és annál nagyobb haszonnal ismételhető, minél tágabb tér nyílik az efajta ismételtségből a nyelv olyan szépségeinek beható megismerésére, melyek a grammatikai tanfolyam alatt legnagyobbrészt észrevétlenül maradtak. Ily módon gyakrabban fogják újra elővenni azokat a könyveket, melyek máskülönben az iskolai tanfolyam befejezése után az atkák és molyok prédáiként porlepte állapotban hevernének.

Már ez is ok arra, hogy a tanár ne siessen az olvasással, hanem minden figyelmét inkább oda irányítsa, hogy semmit sem mellőzzön, ami a stilusképzésre alkalmas. Föl kell jegyezni az előforduló szóképeket s okát kell adni, miért alkalmazta őket az író, mi módon adnak dísz és erőt a nyelvnek s miképen szolgálhatnak utánzásra méltó például.

Ami a különböző írókból vett szemelvények sorrendjét illeti, e tekintetben a tanárnak nem szükséges magát határozott szabályokhoz kötnie. Az ugyanazon osztályba tartozók közül hol az egyiket, hol a másikat választhatja előbb, különösen, ha észreveszi, hogy valamelyik a többiekénél jobban megnyerte tanítványainak tetszését. De a sorrendnek ez a megváltoztatása a tanulóknak kívánságától, sőt ezek nagyobb számától is függjön, hogy lelkük sóvárogjon a munkára. Ám e tekintetben a tanár legyen körültekintő, hogy a tanulók készségét ilyen választásra szépszerével megnyerje és gondja legyen, hogy az előbb mellőzött részek tárgyalását annak idején kérjék és sürgezzék.

Minden következő tárgyalásra az íróból egy meghatározott fejezet tüzendő ki, hogy odahaza a tanulók előre megizlelhessék. Az előadás idején valamelyikük emelt és a tartalomnak megfelelő hangon fölolvassa, részint azért, hogy az ifjak lassanként a helyes előadáshoz hozzászokjanak, részint azért is, hogy a szónoki ritmust észrevegyék, mely jobban megragad a lélekben, ha ismételten válik érezhetővé, mint ha szabályok segítségével tanulja meg az ember. Az esetleg becsúszó mesterkelt szónokias hanghordozást azonban javítani kell.

A tanulók sorrendben váltsák föl egymást; a fejezetet valamelyik fordítsa le az anyanyelvre, azután pedig, azonnal németre, föltéve, hogy nem szerepel mint anyanyelv. Ha ezt néhány héten át folytonosan gyakorolják, akkor már a nyelv szépségeit és kifejezésbeli sajátosságait kell megjegyezniök. A véletlenül becsúszó hibák javítására buzdítani kell az ifjakat s ha sokan akadnának, akik nem tudnák kijavítani őket, a tanár kötelessége a javítást megmondani.

Valahányszor újra belefognak az írók olvasásába, az előbb tanultakat ismételni kell, úgy, hogy a nyelv minden szépsége és bája, elmés fordulatai, átmenetei s nyelvezete az első félórán meg egyszer megfigyelés tárgyát képezzék.

Az írók olvasásának az egész gimnáziumi tanfolyamon ugyanannyi időt kell szentelni, mint amennyi a latin nyelvgyakorlásra van szánva.

Ha pedig az olvasókönyvet előbb végeznék el, azok az írók ismétlendők, akik az ifjaknak legjobban tetszettek.

Továbbá az írók könnyebb és helyesebb megértésére, a nyelv teljesebb megismerésére és széleskörű használatára való tekintettel gondos magyarázat tárgyát fogják képezni:

1. a római régiségek a gimnázium első évében, még pedig hétfőn délután az első iskolai órában Nieuport könyvéből.

2. Hasonlóképen elő fog adatni a mythologia vagyis az istenek meseszerű története, mely az írók megértésére annyira szükséges, a második év első és második felében ugyanazon napon és órában Holle Fülöp József művéből.

CXLIII. §.

A helyes és rendszeres gondolkodás tanítása.

Minő haszon háramlik ennek tanításából az ifjakra, azt röviden már fent kifejtettük. A gimnáziumi tanfolyam alatt a tanulóknak olyan tanulmányokkal kell majd foglalkozniok, amelyek minden tekintetben helyes gondolkodási képességet követelnek. Milyen tudnának azonban hasznot huzni belőlük, ha előbb gondolataik helyes elrendezésére nem oktattuk őket? Tehát nemcsak pontosan ismételniök kell azt, amit erről a dologról a grammatikai iskolában tanultak, hanem mindezen ismereteket ki is kell bővíteniök és behatóbban kifejteniök.

Ezért egy megfelelő módon szerkesztett gondolkodástant¹ kell a gimnáziumi tanfolyam kezdetén elővenni, még pedig az első félévben. Mindenekelőtt természetesen azok a pontok tárgyalandók, melyek különös szolgálatot tesznek az írók vagy bármely más írásművek megértésére, a bennük foglalt gondolatok mérlegelésére, a bizonyításra, cáfolásra, vádolásra szóval a közélet sokféle alkalmaira. E dolgok nemcsak részletesebben adandók elő, hanem bőséges példákkal is megvilágítandók és gyakran emlékezetbe idézendők akár az írók magyarázásakor, akár a gyakorlatok fölülvizsgálása alkalmával.

CXLIV. §.

A fogalmazásról vagy stílusképzésről.

Rövidebb dolgozatok megszerkesztésére már a grammatikai iskolában kaptak útmutatást az ifjak s évégből a körmondatok tanát tárgyalták velük.

Mostantól fogva a stílusfejlesztés a körmondatok tanának ismétlésével és a szabályok rövid megmagyarázásával fog kezdődni és pedig egy más, alkalmasabb könyv megírásáig abból a könyvből, amelyet ezen iskolákban használnak. Azután tárgyalásra kerülnek kivonatok Horatius Tursellinusból a latin mondatrészekről, melyek gondosan átveendők. Erre a szóképek és alakzatok fejtegetése következik. Végül bemutatandók kisebb szavalatok, rövidebb beszédek, aminők a nyilvános életben gyakrabban előfordul-

¹ Logica.

nak. Hasonlóképen elbeszélések, folyamodványok, üdvözlések és más effélék, amiknek majdan hasznát vehetik. Utoljára adandók elő a kötetlen és kötött stílus különböző fajtái s kimutatandó a különbség a szónoki és a költői művek között olyan módon, ahogy a stílusfejlesztésről kiadandó tankönyv meg fogja szabni.

CXLV. §.

A fogalmazás különböző fajairól.

A fogalmazványok tárgyai mindenkor a mindennapi életben előforduló dolgok legyenek, mert igen gyakran megesik, hogy közügyben kell beszédet mondanunk, levelet írunk, szóbeli vagy írásbeli feleletet adunk. Ezek megszerkesztésére olykor elég időnk van és akkor írásaink megszerkesztése és kidolgozása egészen tőlünk függ. Módunkban lesz tehát, hogy a fölhalálást, elrendezést, előadás-módot megfontoljuk, szóval mindenre gondot fordítsunk.

Ezért a stílusképző gyakorlatokat a gimnáziumban három osztályba sorozzuk.

1. Vannak úgynevezett *rögtönzési* gyakorlatok (Extemporalia), fordítások latinból az anyanyelvre vagy viszont; kisebb szónoklatok és elbeszélések a közéletben gyakran fölmerülő dolgokról; üzenetek, levelek, válasziratok stb. Ezeket a tapasztalat tanúsága szerint rögtönözni kell, nem tűnnek hosszás megfontolást. A tárgyak megválasztása a tanárra van bízva, aki azonban ezeket már készen hozza a gimnáziumba és az iskolai naplóba, azaz a jegyzőkönyvbe bevezeti s a vizsgálatok alkalmával az igazgatónak bemutatja.

Ezen rögtönzött gyakorlatokra a gimnáziumi oktatás tartama alatt a stílusgyakorlást közvetlenül követő délelőtti óra tűzetik ki, olyformán, hogy a tanulók gyakorlatait ugyanazon idő alatt újra megbeszéljük és kijavítjuk. Majd odahaza szépen leírják és összefűzik s az évet és napot odajegyzik. Ugyanezeket a nyilvános vizsgálatok alatt a tanulók szorgalmának bemutatása végett a hallgató-ság számára kiállítjuk.

2. *Heli* gyakorlatok. Ezeknek mindenkor olyanok a tárgyaik, melyek a közéletben jelentékeny részben szerepelnek, pl. rövidebb beszédek nyilvános gyűlekezetekben, levelek, üdvözlések és más efajta írásművek, melyeknek majdan hasznát vehetik. Itt különösen helyén lesz az elismert remekírók utánzása, melyet soha sem lehet eléggé ajánlani, s amiről épen a stílusképzésre szánt tankönyvnek kell majd tárgyalnia.

A tanár óvakodni fog attól, hogy ezen gyakorlatok számára

idegenszerű és a közhasználattól távoleső tárgyakat válasszon. Evégből idejekorán összefogja állítani jegyzéküket az egész esztendőre s bemutatja jóváhagyás végett a gimnázium igazgatójának, ki az intézet megvizsgálása alkalmával ezen tankerület kir. igazgatójával közli azt. Ezen dolgozatokra anyagot nyújthatnak a többi között maguk a tantárgyak, ha pl. a természet három országából, a történelemből, a földrajzból vétetnek és levél-, elbeszélés-, leírás-formájába foglaltatnak. Nevezetes események, ünnepélyek, melyek abban a járásban (vagy kerületben), ahol a gimnázium van, vagy máshol az országban előfordulnak, szintén adhatnak alkalmat néha rendkívüli gyakorlatokra, de mindenkor a gimnáziumi igazgató tudtával és beleegyezésével.

E gyakorlatok kitűzésére és átvizsgálására, melyek javítás után otthon tisztán leírandók és összefűzendők, másfél óra fog szenteltetni szerdán és szombaton délelőtt az egész kétévi gimnáziumi tanfolyam alatt.

3. *Havi dolgozatok.* Ezek a remekírók válogatott helyeinek és sajátos kifejezésmódjainak kivonatolásából állanak s olykor a tanulók szabad választására bízotnak, hogy t. i. a maguk hajlandóságát követhessék.

Ezeknek a gyakorlatoknak javítása is szerda és szombat napjain végzendő s ha már kijavítottak, tisztán leírandók. Ha a kitűzött napok nem volnának elegendők, igénybevehető a rögtönzött gyakorlatokra szánt idő s a gimnázium utolsó félévében a hétfő délelőtti első óra egy része is.

CXLVI. §.

A latin beszéd némely, Magyarországon meghonosodott szavainak, kifejezéseinek és szólásmódjainak ismerete.

Az efajta szók és kifejezések megmagyarázásának indító oka nem azon fordul meg, hogy velük idegenszerűséget plántáljunk át és ajánlásuk által a tiszta latinságot megrontsuk, hanem egyegyedül azon, hogy a tanulók az efféle szólásokat jól megértsék, mert a gyakorlati életben előfordulnak.

Amikor tehát a tanár ezen szók és kifejezések magyarázatára áttér, minden eszközzel hasson oda, hogy ezen idegen beszéd- és írásmódot tiszta és tőzsgyökeres kifejezésekkel helyettesítse. E tekintetben élő példával járjon a tanulók előtt, hogy önmaguktól is iparkodjanak ezen hibák kiirtására különösen a havi dolgozatokban és pedig annyival inkább, minél kevesebb idő fordítható erre a gimnáziumban.

CXLVII. §.

A természetrajz.

Miért soroltatott a természetrajz a közös és szükséges tanulmányok közé a latin iskolában, ennek az indokolását a II. szakaszban fejtettük ki. Az ifjúságnak e tárgyban való bővebb kiképzése a gimnáziumokban a jelen tanulmányi rend feladata. Ezért az amott tanított dolgok itt mindenesetre ismétlendők és pontosabban be-tanítandók.

És pedig a kétévi tanfolyam első félévében a természettan főbb elemei fognak előadatni. A másodikban az ásványország, a harmadikban a növényország, a negyedikben az állatország fog sorra kerülni. Mindenütt odacsatolandók a közhaszonra és a mindennapi élet szükségleteire utaló megjegyzések, azonban mértékkel, hogy maradjon idő az emberrel való részletes foglalkozásra és a testi erő és egészség ápolására szolgáló ismeretek tárgyalására.

III. Fejezet.

Az egyetemesen hasznos tantárgyak.

CXLVIII. §.

Az egyetemesen hasznos tantárgyakról általában.

Mínthogy a gimnáziumnak is az a célja, hogy a hazának hasznos polgárokat neveljen, itt is alapvetőknek tekintendők mind-azok a tárgyak, melyek a grammatikai iskolákban egyetemesen hasznosoknak voltak föltüntetve.

CXLIX. §.

Történelem.

Az egyetemesen hasznos tantárgyak közé soroztatott a grammatikai iskolában a bibliai történet és Magyarország története. Főlöszleges volna ezeket jelességükért e helyütt újból ajánlani. De amily kevésbé kívánható a bibliai történetnek ismétlése a gimnáziumban, époly fokozott mértékben ajánlatos Magyarország történetének a legnagyobb gonddal való újraátvétele és bővebb magyarázása.

Az ismétlést természetesen a grammatikai iskolák számára szánt könyvből kell végez-nünk az első év első félévében, de valamivel bővebben, a kiválóbb történetírók és a hazai történelem for-

rásainak megjelölésével. A másodikban a császári-királyi tartományok története következik. Ez bizonyára jelentékeny hasznót fog hajtani s arra fog szolgálni, hogy a növendékekben szeretetet és becsülést ébresszen ugyanazon fejedelem alattvalói iránt. Ehhez járul a második esztendőben egy rövid bevezetés a császárok történetéhez, kezdve I. Rudolffal, a nyomtatásban kiadandó tankönyv utasítása szerint. E tanulmány befejező része a vallástörténet rövid összefoglalása legyen, különösen pedig a magyar egyház és mind a két közösség¹ tudósainak története. Ennek a tárgynak tanítására az első esztendőben szerdán és szombaton a reggeli második tanítási óra fog kitűzteni, a második esztendőben pedig a délutáni utolsó óra az egész gimnáziumi tanfolyam alatt.

CL. §.

Földrajz.

A grammatikai iskolában bizonyos képzeleti utazás vétegett tervbe a szomszédos vármegyéken és tartományokon át, hogy ezen a legtermészetesebb úton vessék be a tanulók a földrajz elemeit. Most ezen tudomány általános fogalmai befejezésül adandók elő.

Kiindulni az általános földrajz fogalmából kell. Megmagyarázandó a földgömb beosztása és használata az első félévben. Ezután a térképen be kell mutatni a négy földrészt és általánosságban Európa országait és tartományait. A hátralevő három gimnáziumi félévben átismételik s bővebben és részletesebben tárgyalják a grammatikai iskolában tanultakat.

Ez tehát a grammatikai iskola egyetemesen hasznos tárgyainak az anyaga. Azonban a gimnáziumban határvonalaik tágabbra nyújtandók s ezekhez csatolandók a rájuk következő ismeretek.

CLI. §.

Természetjog s bevezetés néhány hazai jogszokásunk ismeretébe.

A természetjog és az országos szokásjog tanítása a grammatikai iskolában a rendkívüli tantárgyak közé soroztatott. E helyütt a bevezetésben felsorolt különböző társadalmi rendekre és életfoglalkozásokra való tekintettel az összes tanulókra kiterjesztendő a gimnázium két utolsó félévében. Mert noha egyeseknek, akik a gimnáziumból az akadémiára, vagy a tudomány-egyetemre lépnek

¹ Egyház és állam.

át, alkalmuk lesz a természetjog hallgatására, nem volna méltányos, hogy e néhány tanuló miatt megfosszuk az élet ezen majdani fontos támasztékától azt a nagy többséget, amely a gimnáziummal befejezi tanulmányait.

IV. Fejezet.

A gimnázium másodrendű, azaz rendkívüli tantárgyai.

CLII. §.

A rendkívüli tárgyakról általában.

Említettük a maga helyén, hogy másodrendű tantárgyak közé azok soroztatnak, melyeknek tanítása magán- és rendkívüli órákban nem az egész ifjúságra nézve hasznos és szükséges, hanem részint azoknak, kik iskolai tanulmányaikat azontúl is folytatni szándékoznak, részint azoknak, akik ezeket a gimnázium végeztével befejezik. Azok a tárgyak, melyek a grammatikai iskolában ebbe az osztályba soroztattak, az egyetlen görög nyelv kivételével, a gimnáziumban az egyetemesen és mindenkire nézve szükséges vagy hasznos tárgyak sorába lépnek. Ugyanezeknek helyét elfoglalja itt

1. a görög nyelv;
2. a kísérleti természettan;
3. az ujságolvasás;¹
4. a költészet.

CLIII. §.

Görög nyelv.

Ha a növendékek a görög nyelv tanulásában elérték a tökéletességnek fentebb megkívánt fokát, elegendő, ha egy chrestomatiát, azaz a görög remekírók válogatott helyeiből összeállított és az egyetemi nyomdában kiállítandó gyűjteményt adunk kezükbe s pontosan átveszszük velük, hogy ily módon a magasabb tudományos előadások hallgatására előkészítsük őket. Egyébként szükségtelen újból arra emlékeztetni, hogy e nyelv tanulására senki sem kényszeríthető.

CLIV. §.

Kísérleti természettan.

A természettannak, mint a természetrajz segédtudományának a fentebbiekben a szükséges tantárgyak között jelöltünk ki helyet.

¹ Collegium novorum publicorum.

Ép oly hasznos s nem kevésbé szükséges a kísérleti természettan is, mely a tüneményeknek nem várt változatosságával bámulatosan hat az ifjakra. Ugyanez a másodrendű tantárgyak közé soroztatik, hogy a tanulókat a természetrajz szorgalmas tanulására serkentse, mert csak azok számára fog megnyilni ez a természettani oktatás, akik amabban buzgóságuknak tanujelét adták.

Tanítása május havától kezdve az iskolai év végéig heti egy vagy két rendkívüli órában fog folyni.

CLV. §.

Ujságotlás.

A polgári életben nem csekély hatással van a művelődésre és nem ritkán sok haszonnal jár azon dolgoknak az ismerete, melyek a világ különböző részeiben nap-nap után történnek. És semmit sem emlegetnek beszédközben gyakrabban az emberek, mint az új eseményeket. Fonák dolog volna, ha a magyar ifjak ezen a téren tájékozatlanok lennének. Ezért nemcsak alkalmat kell adni a gimnáziumban a közérdekű ujdonságok olvasására, hanem a belőlük való kíváncsú és hasznos okulás megszerzésére is.

A legnevezetesebb eseményeket tartalmazó hirlapot a királyi egyetemen fogják szerkeszteni. Hogy azonban egészben véve miként rendezendő e tantárgy, arról a maga idején lesz szó, mert a dolog bővebb megfontolást kíván.

Csupán arra kell e helyütt a figyelmet felhivnunk, hogy a gimnáziumi igazgató az év kezdetén vezesse be ezen ujságotlást és hetenkint kétszer maga tartsa meg. A anyag és kevésbé figyelmes tanulókat zárja ki, ellenben a jó erkölcsűeket és szorgalmasokat vegye föl.

CLVI. §.

A költészet tanítása.

Miután az ifjak a stílus gyakorlásában annyira haladtak, hogy a költészet különböző fajaiban elegendő jártasságot szereztek a közéletben való használatukra, bármely remekíró értelmezésére és előkelő nyelvezetének megértésére: nem lesz nehéz közülök azokat, kiket szerencsés természeti hajlamuk is arra felé vonz, költemények írására tanítani. Ezért a gimnázium igazgatója gondosan vizsgálni fogja, kik éreznek a másodéves tanulók között természetes hajlandóságot és tehetséget a költészetre s számukhoz képest alkalmas időt fog tanításukra kijelölni.

CLVII. §.

A nyilvános szónoki gyakorlatok.

A nyilvános szónoklatokra az ifjúságnak mindenesetre szüksége van, mivel a természet keveseknek adta meg, hogy nyilvános gyülekezetben félelem nélkül merjenek szólani a hallgatósághoz. A legtöbb embernek nagy erőfeszítést kell tennie, hogy a természettől beléjük oltott, vagy a hibás nevelés által valamiképp beléjük nevelt félelmüket elnyomják, amely a megfontolt felnőtt embereket is nem ritkán zavarba hozza. A gyakorlat mindent legyőz. Erről azonban a részletes utasításokban lesz bővebben szó.

CLVIII. §.

A hazai nyelvek.

Itt is ép oly gonddal kell arra törekedni, mint a grammatikai iskolában, hogy az ifjak a hazai nyelvek használatában, különösen pedig a németben, ahol nem ez az anyanyelv, gondosan gyakoroltassanak. Evégből elismert írókat kell kezükbe adni és föl kell hívni figyelmüket a különféle kifejezésmódokra. A gimnázium igazgatója természetesen gondoskodni fog, hogy a tanárok egyike a tanulókat közösen a német nyelvre tanítsa ott, ahol nem közkeletű; a másik a magyar, vagy bármely más hazai nyelvre az egyes vidékek természete szerint.

Igy az ifjak anyanyelvükön kívül mindenütt két más nyelvet tanulhatnak meg. Erre a tanulmányra a hétfő délutáni utolsó óra van kitéve az egész gimnáziumi tanfolyamon át.

V. Fejezet.

Az új gimnáziumi tantervhez szükséges könyvekről.

CLIX. §.

A gimnáziumi tankönyvek.

A mennyiségtanra: Büschnek «Mennyiségtani gyakorló könyve a polgári életben való használatra és szórakozásra.» (Tentamen Mathematicum in usum, et oblectamentum vitae civilis.) E könyv helyébe legközelebb más fog lépni, amely már sajtó alatt van.

A római régiségek ismertetésére Nieuport, mely mindenütt kapható.

A mythologiai ismereteket eleinte az eddig elterjedt könyvek nyújthatják, azután Holle jegyzetekkel és függelékekkel ellátott mythológiáját fogják használni, mely az egyetemi nyomdában legközelebb újra kinyomtatásra kerül.

A gondolkodástanban Ebert logikáját fogják ideiglenesen használni, míg egy más író új művet fog kidolgozni.

A latin stílust a mostanáig bevett iskolai írók fogják szolgálni, helyüket azonban egy új chrestomatia fogja elfoglalni.

A természettanra az eddig kiadott elemi természettanból lehet egyet-mást felhasználni, míg latin munka léphet helyébe.

Az egyháztörténetre az eddig használt történetíró (Rhetorum historicus); a császárok történetére I. Rudolftól kezdve ugyanazt a könyvet fogják használni, melyet eddig használtak az iskolában. Mindkettőt annak idején új könyv fogja felváltani.

A földrajzra Bél Supplementumát fogják kapni valamennyien, mindjárt az iskolázás kezdetén.

A kötött és kötetlen stílus gyakorlására az eddig kiadott szabályok fognak szolgálni.

A görög nyelvre a Bécsben kiadott görög remekírók gyűjteménye (Collectiones auctorum Graecorum) könnyen és eredménnyel használható.

VI. Fejezet.

Utószó a magyarországi királyi gimnáziumokról szóló szakaszhoz.

CLX. §.

Magyarázat a tanítás idejének elosztását fellüntető táblázathoz a királyi gimnáziumokban.

A tanítás ideje a gimnáziumokban ép úgy, mint a grammatikai iskolában két és fél délelőtti és ugyanannyi délutáni órában állapítatik meg, úgy hogy a szünet, illetőleg pihenőnapot leszámítva, a tanárok és a tanulók naponként öt órában foglalkoztatandók. Mint-hogy tehát az így megállapított idő a tanítás rendjére különösen fontos, a táblázatban kitűzött órákhoz (melyekről bővebben tárgyalni itt nincs helyén) a gimnáziumok ép úgy alkalmazkodni tartoznak, mint az előző szakasz utasítása szerint a grammatikai iskolák.

A humanitás tanulmányaira szánt két évi gimnáziumi évfolyamot célszerűnek mutatkozott négy félévre osztani. Egyrészt azért, hogy a gimnáziumban minden félév végén megtartandó vizsgálatok

elvégezhető legyenek, (ezekről máshol lesz szó) másrészt pedig, hogy az egymást föl váltó ama tantárgyak tárgyalására, melyeknek tanítása nem tart végig az egész gimnáziumi tanfolyamon, biztos és meghatározott idő jusson és hogy a gimnázium két tanárja annál könnyebben elláthassa a maga tisztének feladatait és nevelhesse az ifjúságot, minél kevésbbé van másfelé elfoglalva.

Továbbá a tantárgyak közöttük a következő rendben oszlanak meg.

A/ Az első tanárnak jut

1. a latin stílus tanítás;
2. a rögtönzött gyakorlatok;
3. a heti és havi dolgozatoknak megvizsgálása;
4. a német vagy más hazai nyelv tanítása;
5. a földrajz;
6. Magyarország, az örökös tartományok, a császárok, a valóság és a magyar egyház története;
7. a gondolkodástan;
8. a Holle-féle mythologia.

B/ A második tanárnak jut:

1. a latin remekírók olvasása és fejtegetése a chrestomatiából;
2. a német nyelv, vagy egy másik belföldi nyelvnek tanítása;
3. sebesírási gyakorlatok;
4. számtan az előirt tankönyvből a mennyiségtan többi részével;
5. a természettan elemeinek tanítása az előirt tankönyvből;
6. Nieuport-féle római régiségek;
7. természetrajz az előirt tankönyv szerint;
8. természetjog és hazai szokásjog.

Az idő és órabeosztást, amely szerint a tanításnak folynia kell, az idecsatolt táblázat tünteti föl.

A rendkívüli tantárgyak tanítási óráinak megállapítása, valamint maga a tanítás módja az igazgató és a kartársak kölcsönös megbeszélésétől fog függni, úgy azonban, hogy ezt a királyi főigazgatónak mindenkor bejelenteni tartoznak.

Eszerint

1. a görög nyelv az egész gimnáziumi tanfolyam tartama alatt hetenkint kétszer fog taníttatni;
2. a kísérleti természettan május havától egészen a tanév végéig mind a két esztendőben és hetenkint kétszer fog előadatni;
3. ujságolvasással az egész két évi folyamán hetenkint kétszer fognak foglalkozni;
4. a költészet a második esztendőben fog kezdődni, melynek tanítására az időt és a tanárt az igazgató fogja kijelölni.

CLXI. §.

Az előnyök, melyek ezen tanterv bevezetéséből és a királyi gimnáziumok szerveztéléből a polgárokra és az egész államra háramlani fognak.

Nincs rá ok, hogy a gyakorlatoknak és a tantárgyaknak sokasága bárkinek aggodalmat okozzon. Mert azonkívül, hogy sok dolgot csupán emlékezetbe kell visszaidézni az ismétlésekkel, a tananyag nagyobb részét úgy van összeállítva s egymásba fűzve, hogy az egyik rész mintegy a másikából folyik, a maga összességében pedig igen alkalmas hasznos állampolgárok képzésére. A gimnáziumból kilépő polgárnak t. i. tudnia kell szépen, helyesen és sebesen írni; gondolatait szóval és írásban szabatosan, rendezetten és szerényen kell latinul, németül és más az országban használatos nyelven kifejeznie; a számtan minden részében s különösen a gazdasági számadásokban ügyesnek és gyakorlottnak kell lennie. Különböző alkalmaknál, ahol a geometriára, mechanikára stb. szükség van, tudnia kell magán és másokon segíteni. Ugyancsak ismerje hazáját és a többi császári királyi tartományokat. Legyen helyes fogalma a négy világrészre s főleg az európai országokra vonatkozó legfőbb tudnivalókról. Tudjon helyesen itélteni Magyarország, valamint az örökös tartományok és az uralkodók történetéről és más külföldi nemzetek dolgairól és eseményeiről. Bárhol fog megfordulni, tudja megkülönböztetni a természet alkotásait, kivált azokat, melyek az ásványtanba tartoznak s becsülje meg és tudja a kellő célra visszavezetni mindazt, amit eddig tudás hiányából lábával taposott, végül alaposan el kell sajátítania a jelen táblázatban¹ kitűzött többi ismereteket.

IV. SZAKASZ.

A magyarországi királyi akadémiák.

I. Fejezet.

A magyarországi királyi akadémiák jellege és célja.

CLXII. §.

A királyi akadémiák céljának kitűzése.

A bevezetésben közölt általános terv szerint a királyi akadémiák szervezetén azt a tanintézetet értjük, melyben a gimnázium-

¹ L. a 257-ik lapon.

ból kilépő és felsőbb tudományokra törekvő ifjúságnak Magyarország minden egyes kerületében, valamint Horvát- és Tótország és Dalmátországokban könnyű út nyílik a nemes művészetek és tudományok teljesebb és tökéletesebb megtanulására. Ha ezeket kellően elsajátították, alkalmasak lesznek akár az uralkodónak, akár a hazának teendő szolgálatokra s azonkívül gazdagabb műveltségre is tehetnek szert az egyetemen.

Ezen közoktatási intézmény legfőbb feladata azon fordul meg, hogy hasznos polgárokat képezzen. Hogy azonban az ősi, vagy átvett szokások ürügye alatt a helyes útról le ne térjünk és az ifjút, a leendő polgárt becsületes s egyúttal nemzeti nevelésben részesítsük, elsősorban arra volt szükség, hogy a polgárok különböző osztályait tegyük megfontolásunk tárgyául, akik a nemzedék folytonosságát képviselik. Bennük kell megkeresni egy biztos törvényt, hogy a tudományok anyaga szerinte megállapítható és mérlegelhető s megfelelően rendezhető legyen számukra. Ennélfogva a szükséges és nélkülözhetetlen tárgyak helyesen megkülönböztetendők a tágabb értelemben vett és általánosan hasznos tárgyaktól, emezek viszont azoktól, melyek csak egyeseknek valók.

CLXIII. §.

Az akadémiái tanulmányok megválasztásánál szem előtt tartandó elvől, tekintettel a kilüzött cél elérésére.

Hogy a királyi akadémiák szervezése alkalmából az eddig megállapított elvtől eltérés ne essék, sem pedig az ifjúság kitűzött céljától el ne térítenek, emlékezzünk vissza a bevezetésben fölhozott különféle életpályákra, melyekre a tanulók az akadémiái tanfolyam elvégzése és a tanulmányaik abbahagyása után, vagy azonnal, vagy idő multával törekedhetnek, hogy a tanulmányok anyaga ezeknek szükségletei szerint megválasztható és megszabható legyen.

Ezen különféle célok elérésére pedig elsőrendű érdek, hogy az ifjak nemcsak az országot és a szomszéd tartományokat s belső politikai szervezetüket kitűnően megismerjék, amit a pontos földrajzi tanítás szokott előmozdítani, hanem, hogy az egész történelmet tudják, az életbeléptetett és fennálló honi állami törvényeket jól megértsék. Ismerjék a vallásügynek, hadügynek, a polgári, állami és falusi gazdálkodásnak, az iparnak és kereskedelemnek állapotát. Ezen kívül a külföldi és különösen a szomszéd országokkal és tartományokkal való jogi viszonyokat, amint ezek az állami szerződésekben, megállapodásokban, kötésekben s a békét fenntartó eszközökben győ-

keredznek, mivel ezen forrásokból meritendő mindaz, ami a többi tartományokkal és országokkal való helyes viszonyt szolgálhatja és az ország saját javát bármi módon előmozdíthatja és megvilágíthatja.

Ép úgy, világos, hogy itt a gimnáziumokban előadott és általánosan hasznosaknak elismert tárgyaknak behatóbb tárgyalására kell törekedni. Minthogy pedig — miként fentebb mondottuk — a királyi akadémiák nemcsak polgárokat nevelnek, hanem a tudós műveltség alapjait is lerakják, szükséges, hogy ezeken kívül más-nemű tudományokat és tanulmányokat is vezessenek be és adjanak elő.

Evégből az egész akadémiai tanfolyam két részre osztandó. Az első a filozofiának és a vele kapcsolatos tudományoknak, a másik a hazai jogtudománynak és a közigazgatásnak legyen szánva. Mindkét tudományág gyakorlatokkal kötendő össze, melyek azonnal az akadémiába lépéskor kezdődnek és egészen a jogi tanfolyam végéig tartanak.

II. Fejezet.

A kiszemelt tananyagról szóló előadások és ezek alkalmas beosztása az akadémiákon.

CLXIV. §.

Az akadémiai előadásokról általában.

Miután a tanulók az akadémiára minden szükséges vagy hasznos tudnivalót magukkal hoztak a gimnáziumból, az akadémiákon pedig magasabb fokra jutni s szorgalmuknak gazdagabb gyümölcsét kívánják élvezni, nagyobb teret kell nekik a tanulásra nyitni s az összes előadásokat mind a tanárok, mind a tanulók érdekében két osztályba kell sorozni — t. i. a rendes előadásokra, melyeknek hallgatása mindenkire kötelező és a rendkívüliekre, melyeknek hallgatása kinek-kinek tetszésére van bízva.

Ezen megkülönböztetés szerint a rendes előadásoknak megvannak a maguk kijelölt tanárai, megállapított idejük és meghatározott óráik és az összes akadémikusok kivétel nélkül tartoznak szorgalmasan eljárni reájuk és őket hallgatni. De egészen másképp áll a dolog a rendkívüli előadásokkal, amelyek vagy a tanulók tudásvágyától, vagy az oktatásra kiváló készséggel rendelkező tudós férfiaktól fognak függni, akik új érdemeket akarnak maguknak szerezni.

CLXV. §.

Az akadémiái előadások elrendezésénél és beosztásánál szem előtt tartandó körülmények.

Hogy pedig a rendes előadások elrendezésére és beosztására nézve a királyi akadémiákon a kitűzött terv érvényesüljön, szükséges az egész dolgot néhány meghatározott pontban összefoglalni. T. i.

1. *Az akadémiák érdekében gondoskodni kell:*

a) hogy azok a tantárgyak, melyek vagy szükségesek, vagy igen elterjedt használatuak, ép úgy mint a gimnáziumokban, azonképen itt is a rendes előadások nevezete alá foglaltassanak és a legbehatóbban tárgyalassanak;

b) hogy azon ifjak kiképzésére, akik valamely külön célt tűztek ki maguknak, vagy bővebb műveltség megszerzésére tökélték el magukat az egyetemen, céljuknak megfelelő rendkívüli tárgyak adassanak elő.

2. *A hallgatók érdekében:*

a) hogy a tanulmányok elrendezésében mindenkor a legnagyobb tekintettel kell lenni az újonnan érkező ifjakra s figyelni kell, mit bírnak meg vállalk s mit nem bírnak meg;

b) hogy naponkint annyi előadás tartassék, amennyi akadály nélkül és a tudományokban való haladás megzavarása nélkül megkívánható.

3. *A tanárokat illetőleg:*

a) hogy gyakrabban, mindenesetre legalább kétszer napjában tartssanak előadást s tudmányszakuk anyagát a kitűzött idő alatt elvégezzék;

b) hogy a rokon tárgyakat egymással összekapcsolják és egymásból levezessék.

4. *Az időre és a tananyagra való tekintettel:*

a) hogy az előadások délelőtt és délután egyformán megoszoljanak és az ifjaknak az előkészületre és a tanultak ismétlésére elegendő idő engedessék;

b) hogy a tudományok anyaga a kellő rendben tárgyalassék s végül, az ifjúság még nem érett kora tekintetbe vétessék.

III. Fejezet.

Az akadémiai tanfolyamról általában.

CLXVI. §.

Az akadémiai tanfolyamra fordítandó idő.

Az ifjúság kiképzése a magyar királyi akadémiákon a bölcséleti tudományokkal veszi kezdetét. A bölcseletre következő évek pedig azon tudományok tanítására fordítandók, melyek nemcsak a hazai jogban és a politikában járatosná teszik az embert, hanem diszére is válnak. Mindkét rész állandó gyakorlattal kötendő és kapcsolandó össze. Ebből önként következik, hogy az akadémiai tanfolyam bölcséleti és jogi (ide nem számítva a theologiaiakat) előadásokból áll. Ezen tudományágak mindegyikének természetesen megvan a maga saját külön tananyaga, melynek beható tárgyalása huzamos időt vesz igénybe. Emellett nincs is semmiféle ok az akadémiai tanfolyamon a sietésre. Az ügy érdekében való tehát, hogy az egész akadémiai tanulmányi idő, mely ama két tudomány-szak részére meg van állapítva, általában négyévi ciklusra terjedjen, még pedig olyformán, hogy:

1. a négy éven belül mind a kettő tárgyalassék, még pedig oly sorrendben, hogy
2. az első két év a bölcséleti tanulmányokra,
3. a későbbiek a jogtudományra fordítandók.

CLXVII. §.

Az akadémiai hílszónoklatokról.

A gimnáziumi hitoktatóknak már fent kötelességükké tétetett, hogy az ünnepnapokra és vasárnapokra szóló evangeliumokat és leveleket nyilvánosan felolvassák és a két gimnáziumi tanfolyam alatt az összes legfőbb keresztény kötelességeket a hallgatóknak kifejtsék. Ugyanez lesz a hitoktatók kötelessége a királyi akadémiákon is. Az erkölcsant ugyanis egész terjedelmében fel fogják ölelni és ebből fogják meríteni a hallgatókhoz alkalmazott tételeiket. Ezeket úgy fogják beosztani, hogy mind a két esztendőre legyen készletük belőlük, amelyet az akadémiai tanács ülésén be kell mutatniok. Ezen jegyzék szerint fogják azután megszerkeszteni és összegyűjtve maguknál tartani beszédeiket azon célból, hogyha úgy fordul, bemutathassák, vagy ha kiválóan sikerülnek, ki is nyomat-

hassák, a szerzőknek pedig munkájukat megillető jutalom legyen megszavazható.

CLXVIII. §.

A nyelvek gyakorlásáról.

Nyilvánvaló, hogy ügyes és folyékony beszélő képességet állandó gyakorlat nélkül sem szerezni, sem megtartani nem lehet.

A gimnáziumban megkezdett tanulmányok folytatásáról és teljesebb kifejtéséről ezután lesz helyén szólni, ott, ahol a dolog tárgyalása sorra kerül: itt a latin, a német és a többi nyelveket kell röviden megbeszelnünk. E nyelveket semmiesetre sem szabad az akadémiákon elhanyagolni, hanem az egész akadémiai tanfolyam ideje alatt folytatólag gyakorlandók.

Mindazonáltal nem lesz szükséges külön, rendes tanárokat alkalmazni a nyelvek tanítására. Azonban nagyon ajánlandó, hogy minden akadémián egyesület alakuljon az akadémiai tanárok vezetése alatt, akiknek e nyelvek használatában nem közönséges gyakorlatuk van és a vidék igényeihez képest, ahol működnek, majd a latin és német nyelvet, majd a magyart és tótót, majd a három elsőt s az utolsó helyett a horvát nyelvet művelni törekedjenek. E végből hetenkint a közös órarenden kívül megállapított órákban gyűlést hívjanak össze s a hallgatók itt gyakorolják magukat a nyelvben, melynek művelésére az egyesület vállalkozott s igyekezzenek benne a tökéletesség bizonyos fokát elérni.

Azon nyelvekből, melyeket már ékes nyelvezetük is ajánl, szükséges lesz minden műfajban elismert írókat mintául bemutatni, akikben mindenki hajlandósága szerint megtalálja a maga tehetségének megfelelő táplálékot. Ugyancsak különös gonddal kell minden jeles és szép mondásukat vizsgálat tárgyává tenni, elemezni, megvilágítani és ajánlani. Míg az olyan, akár írott, akár nyomtatott könyvekből, melyeknek nyelve még nincs teljesen kiművelve, hasznos dolog lesz a kifogástalan helyeket kiszedni, az ülésben elolvasni s vizsgaszemmel megítélni, a helyes és jóhangzású kifejezéseket feljegyezni, a hibákat és tökéletlenségeket akár a stilusban, akár a tartalomban, akár a gondolatok kifejtésében megállapítani és nemcsak az értelmet meghatározni és helyes formában visszaadni, hanem maguknak a szavaknak elhelyezését és összhangját is helyesbiteni és kiigazítani.

De nem lesz elegendő ezeket csupán felolvasni és róluk ítéletet mondani: hanem buzdítani és serkenteni kell ezen egyesületek elnökeit, hogy valamely tehetségüknek megfelelő tárgyat, amelyben

kedvük is telik, meg bizonyos hasznót is hoz, az egyesülettől kitűzött nyelven megbeszéljenek s rövid értekezéseket szerkesszenek, melyeknek anyaga a hazai történelemből, természetrajzból, topografiából stb. van véve; majd újsághireket s más efféléket készítsenek s adják elő nyilvánosan az ülésben. Az ekkép kidolgozott gondolatok erre a gyűlésre nyilvánosan kifejtendők, megvizsgálandók, kijavítandók, javított alakban papírosra vetendők és a kör elnökétől láttamozandók. Az elnök a róluk készített jegyzéket az akadémia igazgatójának, ez meg a királyi tanulmányi főigazgatónak fogja bemutatni az iskolalátogatás alkalmával. Tőle fog függni, hogy ezen dolgozatokat további bírálatnak vesse alá s odahasson, hogy a közönség előtt napvilágra jussanak, ha a bírálat kedvezően fogadta őket.

CLXIX. §.

A rajz gyakorlásáról.

Főlsleges volna itt felsorolni azt a hasznót, mely a rajz-művészetből, mindenféle tervrajzolásból a közéletre különféle körülmények között háramlani szokott és hosszasan bizonyítani, mily szükséges, mily hasznos arról gondoskodni, hogy az ország elsőrendű népiskoláiban, amelyek oly városokban állanak fön, ahol akadémia is van elhelyezve, a tervrajzban¹ kiválóan járatos tanító neveztessek ki. Ez az állami díjazáson kívül magándíjazásban is részesülhet a tanulóktól. Bizonyára mindenki belátja, hogy jelentékeny kárára volna az államnak és az általános óhajtnak, ha a tehetséges és erre rátermett ifjak megfosztatnának azoktól a segédeszközöktől, melyekkel ezen hasznos és szép művészetben magukat gyakorolni és tökéletesíteni tudják.

IV. Fejezet.

A vitatkozásokról, melyeket az akadémiai tanfolyam tartama alatt mind a bölesészet-, mind a joghallgatóknak rendezniök kell.

CLXX. §.

A nyilvános vitatkozásokról általában.

A nyilvános vitatkozások is az akadémiai gyakorlatokhoz tartoznak. Mivel azonban ezekről egyet-mást bővebben kell kifejteni, célszerűnek mutatkozott ezeknek tárgyalását külön fejezetbe foglalni.

Ha e vitatkozások a kitűzött célnak megfelelően rendeztetnek, kétségtelen, hogy a tudományok gyarapításához kiváló segédeszközt

¹ Ichnographia.

nyújthatnak. Ha ugyanis oda céloznak, hogy az ifjak szorgalmuknak nemcsak azon tudományokban adják különös tanújelét, melyeknek tárgyalása meghatározott időhöz van kötve s amelyek tulajdonképen a nyilvános vizsgálatokra vannak szánva, hanem azokban is, amelyeket rendkívüli és a közös órarenden kívül megállapított órákban kiváló igyekezettel tanultak: akkor a tanároknak is örömük telhetik ezek sikerén és jó helyen alkalmazott tevékenységükön, melynek folytatására szívesen vállalkoznak s az iskolatársakat is élénkebben fogja sarkalni a versenyre az ösztönzés és buzdítás.

CLXXI. §.

Az akadémiái vitatkozások tárgyai.

Mínthogy ezen akadémiái vitatkozások a tanulmányok fő-céljával legkevésbé sem ellenkeznek, az ifjúságnak nem megvetendő hasznót hajtanak és a tudományban való gyarapodásához igen jelentékenyen hozzájárulnak, kellően meg kell őket különböztetni mind a szokásos vizsgálatoktól, mind más versenyektől, melyek tentamenek vagy defensiók neve alatt ismeretesek.

Az akadémiái vizsgálatok ugyanis arra irányulnak, hogy minden félév végén látni lehessen, hogy ezen időn belül micsoda helyes munkát végeztek mind a tanárok, mind a tanulók; mennyire haladtak a tudományok kitűzött fő részeiben, hogy egyrészt a tanároknak az ifjúság művelésében kifejtett gondosságára, másrészt a tanulóknak készségére és szorgalmára bőséges bizonyíték álljon rendelkezésre. Ezért senkinek sem szabad magát ezen vizsgálatok alól kivonnia.

A tentamenekre azonban, miként ismeretes, nem mindnyájan szoktak vállalkozni, hanem csak egyesek vagy szüleik kívánságára, vagy a tanárok választása szerint. Tárgyuk vagy valamely egész tudományág vagy legalább annak egyik nevezetese része, vagy több tudományág is egyszerre. Az utolsó eset főleg azokra vonatkozik, akik királyi tanulmányi ösztöndíjakra akarnak igényt szerezni.¹

Defensiókat, vagyis kiválasztott tételeket védelmező előadásokat valamely tudományág egyik vagy összes részeiből azok szoktak készíteni, akik valamely karon tudományos fokozat elnyerésére törekednek, vagy akik szüleik, gyámjaik, gondnokaik kívánságára előmenetelüknek ilyen nyilvános bizonyítékát szándékoznak adni. A defensiókra vonatkozólag a tudományos fokozat elnyerése tekin-

¹ V. ö. a mi versenyvizsgálatainkat az egyetemen.

tetében a királyi egyetem minden jogot magának tart fenn. De ha más okból vállalkozik rájuk valaki, az akadémiákon is lesz helyük, de bizonyos korlátozással.

Ebből már világosan kitűnik, mi a céljuk ezen különféle előadásoknak és minő dolgok kerüljenek bennük tárgyalásra.

Ellenben az akadémiai vitatkozások arra irányulnak, hogy az ifjak rendkívüli szorgalmának magánuton összegyűjtött gyümölcsét és a közös szorgalmi időn kívül erre a célra fordított törekvéseit próbára tegyék. Ez az előleges — mondhatnók — szárnypróbálgatás kellemes úton bevezeti és hozzászoktatja őket, hogy fürge elmével olyan ügyességre és tudásra tegyenek szert, amely mind a hazának, mind nekik maguknak hasznukra válik. És egyedül erre szorítkozik ezen vitatkozások egész berendezése.

Amily mértékben különböznek ezen vitatkozások végső céljukra nézve a többi próbatétektől, szükségképen még sokkal inkább elűtnek a bennük feldolgozandó tárgyakra nézve. A legritkább esetben tűzhető ki ugyanis valamely egész tudományág megvitalására, hanem csak annak egy bizonyos része: de mindig azon tudományszakoknak kell szerepelniök, melyek a közügyre nézve a többiekénél hasznosabbak és kiváló hasznót hajtanak.

A források, melyekből az anyag meríthető, körülbelül ezek:

1. Az osztrák monarchiának, valamint különösen a magyar királyságnak egyetemes világi és egyházi története: a hadügy, kereskedelem, a szabad tudományok, a többi tudományágak, a mezőgazdaság és az egész földmívelés és állattenyésztés története. Épúgy a biografia, vagyis híres férfiak élettörténete, különösen azoké, akik Magyarországon ezen tudományok valamelyikében kitűntek, akár belföldiek, akár idegenek voltak.

2. Magyarország polgári és egyházi törvényei.

3. A magyar királyság közigazgatása, kereskedelmi és pénzügyi ismerete.

4. A magyar királyság természetrajza.

5. Az országban meghonosodott mezei gazdálkodás, amelyhez a természetrajznak és mennyiségtannak némely kérdései is csatolhatók s végül több más effélék, amiknek felsorolását a rövidség kedvéért mellőznünk kell.

Az itt megszabott korlátozás azonban senkinek se okozzon aggodalmat, hogy az anyag, mely ezen vitatkozásokban ki van tűzve, valamikor teljesen kimerülhet. Mert aki szemlét akar tartani a tudományok és művészetek tágas területén s ezek hasznát és alkalmazását az ország és a hozzátartozó tartományok érdekeivel vonatko-

zásba hozza, annak legott a dolgoknak mérhetetlen mezeje fog szeme elé tárulni, amelyek kiváló és fáradságos munkát és számos munkást igényelnek, hogy sok század hiányait és vágyait kielégíteni segítsenek.

CLXXII. §.

Az akadémiai vitalkozások anyagának megválasztása és tárgyalása.

Magának az anyagnak megválasztása nem fog függni sem a tanulók, sem a tanárok tetszésétől. Ebből ugyanis jelentékeny tévedések és bajok következnének és nem is volna elérhető sohasem a kitűzött cél, mely azon tudományok művelésén alapul, amelyeknek ismerete a közügy kára nélkül az államban nem egykönnyen hiányozhatik. Ez a megválasztás tehát tekintettel a tárgyaknak egymással való pontos összefüggésére és egybevetésére, részint másokhoz való viszonyára, miként alább szóba kerül, okvetlenül határozott terv szerint irányítandó, szabályozandó és kiegészítendő. Meghatározott tételeket kell kijelölni, hogy e közös törekvések mindenkor a főcélra irányíttassanak.

Az ilyen tárgyaknak megválasztása azonban nem épen könnyű természetű feladat, ha helyesen történik a végrehajtása. Másrészt igen sok körülmény ajánlja, hogy ez a magyar királyi egyetem tanácsára bízassék. Ennek feladata lesz, hogy a felsorolt öt forrásból, amelyek száma még növelhető, kiválasszák a kérdéseket, szabatosan és világosan megfogalmazzák s a kitűzött célt megjelöljék. Majd be fogja jelenteni a tanulmányi főigazgatóknak, akik ismét az akadémia elnökeivel közlik azokat kihirdetés végett. Gondoskodni fog továbbá az egyetemi tanács, hogy e tételek a tanügyi folyóiratokban közzététessenek és az egész országban szerte közhírré tétessenek, (ahol a szokás ilyen gyakorlatokat megszakítás nélkül állandósított).

A tételeket átvételük után azok az akadémia tanárok, akiknek tárgyaira vonatkoznak, egy kijelölt rendkívüli órában hallgatóiknak világosan magyarázzák meg, pontosan tagolják szét és apróra fejtik ki, minő elrendezést, minő felosztást igényel a feladat; világosan jelöljék meg a megfelelő könyveket, amelyek segítségükre lehetnek. Figyelmeztessék a növendékeket, hogy ezen gyakorlatokban nem annyira a gyors, mint a pontos, kimerítő és tökéletes munkára ügyeljenek s ne azt nézzék, hogy terjedelmes legyen munkálatuk, hanem hogyan kell megcsinálni. Végül vigyázzanak, hogy csinos írással írják le a felsorolt feladatokat, amely kellemesen hat az olvasók szemére.

A többi akadémiai tanárnak, akiknek előadásai nincsenek vonatkozásban a kitűzött tételekkel, valamint bármely más, akár az országban, akár külföldön tartózkodó tanférfiúnak és tudósnak szabadságában fog állani, hogy a nyilvánosan közzétett kérdések egyikének vagy másikának megfejtésére és kidolgozására vállalkozhassanak és azt nevük aláírásával vagy legalább olyan jeggyel ellátva, melyből szükség esetén a szerző nehézség nélkül felismerhető legyen, a szomszéd akadémia elnökének vagy az egyetem tanácsának megküldhessék.

E tételek továbbá a tanév vége felé idején kihirdetendők, hogy az ifjuság az őszi szünidő alatt megkaphassa, megfontolhassa, és elméledő vizsgálat tárgyává tehesse azokat. Már ez magában is rendkívüli hatással lesz épen a szünidő hasznos felhasználására. A kidolgozott feladatok legalább három hónappal az év vége előtt az erre kijelölt tanárhoz átutalandók, aki ezeket az átutalás rendjében elolvassa és megbirálja. Ezután annak a szerzőnek, aki a tételt kiválóbban tárgyalta, a védő, a három hozzá legközelebb állónak pedig az ellenzék szerepét jelöli ki. Erről az elnöknek jelentést tesz s egyúttal valamennyi dolgotat bemutatja neki, azokat is, amelyeket gyanusaknak vagy csempészetteknek tart. Az elnök pedig arra fog ügyelni, hogy a részrehajlásnak semmi szerepe se legyen, hogy minden pályázónak jogos érdeme elismertessék, és senki se küzdhesse ki magának idegen vagy kölcsönvett munkával a dicsőséget, bárki legyen is, szóval hogy semmi helye se legyen a visszaélésnek s bevonván a tanácskozásba az akadémiai tanácsot is az elfogadott dolgotatokat egyenkint megbirálja. Az e célra kijelölt tanárnak hozzá átküldött véleményét vagy elfogadja, vagy ha valami visszaélést neszel, figyelmeztetni fogja, hogyan leplezendő le, vagy ha szükséges lesz, mikép büntetendő a szerző. Végül kitűzi a napot a vitatkozás megtartására.

CLXXIII. §.

Az akadémiai vitatkozások módja.

E vitatkozásokon, melyeket tulajdonképen a védő és támadó felek rendeznek, az a tanár fog elnökölni, akinek előadásai körébe tartozik az elfogadott értekezésnek tárgya. Ezekhez a tanár néhány rokon tételt is csatol s gondoskodni fog, hogy ezeket jó sok példányban leírják és a jelenlevők között kiosszák. Mindenkinek szabadságában fog állani, hogy akár a kitűzött értekezést, akár a hozzácsatolt tételeket vitathassa, amely alkalommal az illendőség és

mérséklet gondosan megóvendő s a heveskedés és lármás civakodás kerülendő.

Ha az iskolában megszokott vitatkozási módhoz ama jólismert sokratesi vitatkozási módszer járulna s az ifjak erre idejekorán ráneveltetnének és szorgalmasan gyakoroltatnának, idővel ebből bizonyára nem jelentéktelen haszon háramolnék. De mivel ez inkább csak óhajtható, semmint remélhető, mindegy bármi uton derül ki és közöltetik másokkal az igazság.

Az értekezésnek, azaz a kitűzött tételeknek megfejtését általában latin nyelven kell ugyan megfogalmazni, de nincs semmi akadályja annak sem, hogy német, vagy bármely más hazai nyelven is megírhatók legyenek. Ez azután vitatkozás közben is használható úgy, hogy mind az ellenvélemény képviselői a maguk kétségeit, mind a védőfel a maga fejtegetéseit ugyane nyelven adhatja elő, mert itt az ifjúságot nemcsak az iskola számára neveljük, hanem a király és a haza szolgálatára, főképen pedig az élő emberi társadalom számára, amelyben gyakrabban fordul elő az anyanyelv, mint a latin nyelv.

CLXXIV. §.

Az eredménnyel végződő vitatkozások megjutalmazása.

Ezen akadémiai vitatkozások nem fognak azonnal kinyomatni, hanem mind a védők, mind ellenfelek munkái a legfelsőbb tanügyi tanács további elbírálásáig az összes tudományok királyi egyeteméhez átküldendők.

Ennek feladata lesz, hogy az összesekből a legjobbat kiválassza, ajánlólag a felebbvalókhoz továbbítsa s mind a tanár, mind a tanulók számára a megérdemelt jutalomról gondoskodik. A pályanyertes értekezést pedig, ha kiválóan sikerült, kinyomatásra is ajánlja. Végül mindezeket az ifjúság nagyobb ösztönzésére a hivatalos tanügyi folyóiratokba felvételi.

Továbbá, a jutalmak, ami a hallgatókat illeti, nem állhatnak máshol, mint kitűnő és hasznos könyvekből, amelyeket a legfelsőbb tanügyi tanács belátása szerint a királyi egyetemi nyomda fog kiszolgáltatni. Ellenben a tanárok és más tudós férfiak, akiknek a kitűzött tételről benyújtott dolgozatai közös elismerésben részesültek, kaphatnak a királyi egyetem tanácsától jutalmat a jutalmazási pénztár előirányzatából, amely megfelel a tételek jelentőségének és a belőlük háramló haszonnak.

Gondoskodás lesz arról is, hogy ezenfajta értekezések vagy

más tudományos értekezések is évenként összegyűjtessenek és egy kötetbe foglalva az egyetemi könyvnyomdában elárúsíttassanak.

CLXXV. §.

Azon előnyökről, melyek az efféle vitatkozásokból mind magára az ifjúságra, mind a tudományok haladására háramlanak.

A nyilvános védőbeszédnek (defensio) és próbálkozásoknak (tentamen), haszna, melyek eddig divtak az akadémiákon, főképen azon fordul meg, hogy a reájuk vállalkozó akademikusok különös ösztönzést nyerjenek ama tudományok alapos és pontos megtanulására, amelyeknek vagy védelmére vállalkoznak bizonyos ellenféllel szemben, vagy amelyeknek fő fejezeteire ünnepélyes előadásban nyilvánosan felelniök kell. Nincs is a kétféle gyakorlatok faja között más különbség, minthogy a védőbeszédnek (defensiók) többnyire nagyobb készüllettel járnak, a tárgyak nagyobb terjedelmét ölelik fel s a tudásnak magának nagyobb változatosságát és nagyobb elméleti erőfeszítést kívánnak. De egyikök sem járul hozzá a tudományok határainak kiterjesztéséhez, mivel többnyire évről-évre ugyanaz kerül ismétlésre bennük. Az innen származó összes haszon csaka jelenlevőket érinti és főképen arra vezethető vissza, hogy kitűnjék, vajjon azok az ifjak, akik magukat e versenyeknek alávetették, a kitűzött tárgyat alaposan elsajátították-e, vagy csak felületesen foglalkoztak vele s külső kérgénél megakadtak.

Ellenben az akadémiái vitatkozásoknak haszna a következő fő pontokra vezethető vissza.

1. Ami az ifjakat illeti, a különféle szokásos vizsgálatok a rendes és rendkívüli előadások serény hallgatására, figyelemre, a hallott dolgok ismétlésére, szóval hivatalos szorgalomra serkintik őket. Úgy viszont semmivel sem ösztönözhetők hathatósabban a magánszorgalomra s egyúttal nem szoktathatók jobban szabad idejüknek helyes felhasználására, mint ilyen vitatételek kitűzésével, amelyek rendes tanulmányaikkal összefüggenek és ily módon alapos gondolkodásra és a tárgyalandó tételek behatóbb vizsgálatára készítetik őket.

2. De a tudományoknak is lesz részük valamelyes gyarapodásban ebből az üdvös intézményből. Mert az évről-évre kiválasztott ilyenféle tételek megtárgyalása és mindkét irányban való megvitatása által szükségképen számos dolog kikerül a homályból, sok új világításban jelenik meg, sok tökéletesebb alakban és jobb elrendezésben jut kifejezésre.

3. Magának a közoktatásnak is az a haszna lesz belőle, hogy

a szaktanitóknak és tanároknak úgy általában, mint bármely szakon külön-külön erős és évenként megújuló ösztönzésül fog szolgálni a versenyre.

4. Végül az ilyen fajta elismert és a sajtó útján elterjesztett dolgozatoknak olvasása magának az országnak is részt fog juttatni polgárai magánszorgalmának gyümölcseiből.

V. Fejezet.

Az akadémiai tanfolyamról tekintettel a bölcséleti előadásokra, illetőleg a bölcséleti tanfolyamról különösen.

CLXXVI. §.

A bölcséleti előadások anyagáról a királyi akadémiákon.

A felállított akadémiáknak célja abban rejlik, hogy az ifjúság, mely a gimnáziumban az eddig kifejtetett szabályok utasítása szerint neveltetett, nem csupán már megszerzett tudását itt mindinkább alaposabbá tegye és egyéb, az államnak és neki magának hasznos tudományokban kellő módon kiképeztessék, hanem abban is, hogy tanulmányaiknak az összes tudományok egyetemén való folytatására és befejezésére előkészítettessék.

E célból a bölcséleti tanfolyam anyagának meghatározásánál szemelött tartandó a fentebb megejtett felosztás, mely szerint a rendes előadások sorozatába elsősorban azok helyezendők:

1. amelyekben a növendékeknek már részük volt a gimnáziumban s most bővebben kell magukat ez irányban kiképezniök.

2. Ezután következnek a tulajdonképeni akadémiai előadások, amelyek tudósok képezéséhez alkalmazkodnak, természetüknél fogva rokonok az előbbiekkal vagy legalább összekapcsolandók velük. Viszont a rendkívüli előadások osztályába jutnak:

3. azok a tárgyak, amelyek részint azoknak szükségesek vagy nagy mértékben hasznosak, akik az akadémiai tanfolyammal tanulmányaikat befejezik, részint azoknak, akik ezeket a tudományegyetemen folytatni szándékoznak.

CLXXVII. §.

A rendes bölcséleti előadások anyaga a királyi akadémiákon, tekintettel azokra a tudományokra, amelyekkel a tanulók a gimnáziumban már foglalkoztak.

Azon tárgyaknak kötelező ismétlése az akadémiákon, amelyeket az ifjak a gimnáziumban, sőt már a népiskolában tanultak, senki-

nek sem tűnhetik fel idegenszerűnek vagy feleslegesnek, mert mindenki belátja, hogy tökéletes ismeretük sok idő és sűrű gyakorlat árán szerezhető meg. Az ifjak tehetsége éveikkel együtt fokozatosan növekszik, azonkívül az ifjaknak fentebb számonvett különféle társadalmi helyzete, főleg pedig az iskolamestereknek és más az iskola élére állítandó tanítóknak nevelése mindenesetre megköveteli, hogy megkezdett tanulmányaikban megerősítsenek és napról-napra mindjobban tökéletesítsenek.

Enemű tanulmányokhoz tartoznak:

1. a *Logika*, azaz a helyes és rendszeres gondolkodás tudománya. Ha a tanítók s épígy a tanulók is kellően teljesítették kötelességüket a gimnáziumban, lehetetlen, hogy az akadémiai növendékek a logikában idegenek legyenek, mivel tárgyalására elegendő idő volt szánva. Ép ezért annnyival könnyebb lesz itt a tanárnak őket a tökéletesség bizonyos fokára emelni, azaz arra képesíteni, hogy a logika szabályait bármely tantárgy tanulásánál ügyesen alkalmazni tudják. Az elméleti részben ugyan az emberi elme műveletei bővebben fognak kifejtetni, de a tanításnak mindazonáltal mindenkor maguknak a tárgyaknak hasznára és céljára kell tekintettel lennie s legkevesbbé értéktelen és mesterkelt iskolai elméskedésekre. Ellenben a gyakorlati részben úgy kell eljárni, hogy ne ragaszkodjunk pusztán a szabályok magyarázatához, hanem alkalmazásukat az írókból választott példák felsorolásával tegyük a növendékeknek felfoghatóvá. Ehhez járuljanak utánzások és maguknak a tanulónak ezen tudomány szabályai szerint kidolgozott értekezései, melyeket a tanár mindig pontosan el fog olvasni és ki fog javítani, hogy az ifjak elméje ily módon gyakoroltassék és hogy a gondolkodásban fürgeségre tegyenek szert. A logika magyarázatát követni fogja bizonyos művészeti szabályokhoz alkalmazkodó előadásmód rövid tanítása.

2. *Természettan*. A természettanból a gimnáziumokban éppen csak a legszükségesebbeket vették elő. A kísérleti természettant is csak rendkívüli órákon tárgyalták még pedig futólagosan és csupán a legszorgalmasabb tanulókkal. Ellenben az akadémiákon bővebben fogják előadni és nemcsak a szokásos kísérletek segítségével hívásával, hanem ha lehetséges, a természetvizsgálat más módjával is. Nem a gyógyszerészeti vegytanból vett módszerekkel, hanem abból, amelynek a földmívelésben, a különféle mesterségekben és a bányászatban van gyakorlati haszna s amelyeknek segítségével természetesen a keresett igazságok könnyebben felfoghatók s a felállított törvények vizsgálat tárgyává tehetők, hogy ezáltal a közre

háramló hasznuk biztosítható legyen. De a kozmológiának eddig a metafizikában tárgyalt elemei ezentúl a természettan körébe fognak áttétni.

3. *Természetrájk.* A természetrájkban az akadémiai növendékeknek többé nem a vendégek, hanem a kellően beavatottak szerepe jut. A természetrájk felszerelés, különösen az, mely az ásványtan tanításának szolgálatában áll, a gimnáziumokban és az elemi iskolákban a tanítók előrelátására és gondoskodására volt bízva, bár e célra a tanulmányi alap is juttatott némi rendkívüli segítséget: de a királyi akadémiákon királyi elhatározás és gondoskodás tárgyát fogja képezni. Azonban valamint az akadémikusok már nemcsak a tárgyak pusztá nevét értik, hanem lényeges különbségeiket is megtanulták: azonképen a tanárok lehetőségükhöz képest rájta lesznek, hogy a tárgyak gazdasági hasznát és műszaki jelentőségüket tanítványaikba oltásák, nevezetesen, mikép kell a természet ezen kincseivel bánni és az emberi élet javára feldolgozni, mert ennek a tudománynak e helyütt ez a főcélja.

4. *Mennyiségtan.* A tiszta mennyiségtanból és némely alkalmazott részeiből az ifjaknak a gimnáziumokban csak annyit adtak elő, amennyi a gyakorlati életre szükségesnek vagy hasznosnak látszott. Itt azonban a növendékeket nemcsak e tekintetben kell teljesebben kiképezni, hanem azon részeiben is, melyeket a földmívelés segédeszközeinek és támogatóinak tartunk, mint a földisme, vízműtan, polgári építészet s más efféle. Ezek pontos és apróra szedett oktatást igényelnek.

5. *Hazai történelem.* A hazai történelmet az ifjaknak már a grammatikai iskolában előadták és a gimnáziumban átismételték velük; de csak elbeszélő módon, úgy, ahogy ez még nem érett koruknak megfelelt. Azonban itt, mivel maguknak a tanároknak, miként fent mondtuk s a gimnáziumok előjáróinak képzéséről is van szó, az ifjúságot hazája oknyomozó történetére kell tanítani. Az elbeszélte eseményeket mérlegelni, a forrásokat, amelyekből a történelmi hagyományok merítették, nemcsak felsorolni, hanem feldolgozni és vizsgálni is kell, miközben a dolgokat pontos magyarázatokkal világítjuk meg, melyeket a magyar oklevéltanból, családfákból, cimertanból, éremtanból, pecséttanból stb. veszünk. Érett ítélet és megelőző fejtegetés nélkül semmit sem szabad előadni.

E célra külön könyv lesz szükséges, melynek alapjául fog szolgálni a gimnáziumban már tárgyalt történelmi tankönyv. Ez azonban sokkal rendszeresebb lesz s az írók és más történelmi források sokkal bővebb készletével és segédeszközeivel fog felszereltetni.

6. *Vallástörténel*, főleg pedig a magyar egyház és tudós férfiai-nak története, mely a gimnáziumokban a hasznos tárgyak osztályába soroztatott s amelynek az utolsó félév volt szánva. Ott elegendő volt belőle egy rövidre fogott s helyesen elrendezett történelmi sorozatot a tanulók szeme elé állítani s a forrásokat éppen csak érinteni, hogy belőlük a maguk erejéből meríteni tudjanak: itt azonban mindent mélyebben kell megvizsgálni s egyenkint sokkal részletesebben tárgyalni.

7. *A császárok története* I. Rudólftól kezdve napjainkig és az örökös tartományok története. A gimnáziumban nem látszott célszerűnek a császárok történetét előbb kezdeni, mint I. Rudólftól. Itt azonban ki kell terjeszkedni egészen a birodalom kezdetéig, felujtván különféle viszontagságait, felosztását, kormányzásának határozott törvényekhez kötött formáit, de a lehető legnagyobb rövidséggel. A német-római császárok ép oly röviden tárgyalandók. Az akadémiákra tartozó eme történelem II. Henrikkel fog kezdődni, kinek nővérét a dicső István király birta feleségül — tehát 1002-től. Ilymódon a gimnáziumokban kitűzött kivonat mintegy folytatódni fog és kibővül.

8. *Az örökös tartományok és a velük szomszédos országok-nak története* a gimnáziumban már megrajzolt alapvázlat szerint fog előadni, csak hogy minden újból nagyobb terjedelemben és alaposabban tárgyalandó.

E történelmi előadások befejezése után a tanár rövidre fogott ismétlést fog tartani az időrendi¹ táblázat szerint, melyben Magyarország története lesz a vezető fonál s ehhez járulnak a szomszéd tartományok is. Ezen ismétlések alkalmával elsősorban azok az emlékezetes események újítandók fel, melyek Magyarország történetével bármilyen módon összefüggnek, még pedig chronologiai rendben, hogy ily módon a terjedelmesebben tárgyalt anyag mélyebben az emlékezetbe vésődjék.

9. *Az újságolvasásnak* az akadémiákon az lesz a sajátos feladata, hogy a vezető tanár az események elmondása alkalmából hasznos megjegyzéseket szőjjön közbe a földrajz, történelem és más rokon tárgy segítségül hívásával. E célra fognak szolgálni először a Budai Lapok,² majd más erre kitűzendő újságok.

¹ Synchronisztikus.

² Ephemerides Budenses.

CLXXVIII.

A rendes bölcséleti tárgyak tanítása a királyi akadémiákon, tekintettel az akadémiai tudományok sajátosságára.

A sajátos akadémiai tudományok nevezete alá itt azok tartoznak, amelyek egyrészt más tudományágak segítségét kívánják, másrészt elvont fogalmaik vagy hatásuk miatt, melyet az emberi akarat megindítására gyakorolniok kell, a hallgatókban gyakorlottabb elmét és érettebb kort követelnek, szóval amelyek szükségességek vagy nagyon hasznosak tudós férfiak, különösen gimnáziumi tanárok és igazgatók képzésére.

Ez osztályba soroztatnak:

1. *A bölcsészet története.* A következőkben a bölcsészet története mint a nemes tudományok művelésére nagyon hasznos tárgy fog kötelezővé tétetni, úgy, hogy minden, a növendékek oktatására szánt könyvben a benne előadott tudomány rövid története is belefoglaltassék azoknak az ősöknek névsorával együtt, akik benne kiváló érdemeket szereztek. Minthogy ennek nagyon rövidre fogott-nak kell lennie és csak a legfőbb dolgokat foglalhatja magában: a bölcsélet, mely a tudományok oly sokféle ágát öleli fel, méltán megérdemli, hogy történetét különös gonddal tárgyaljuk. Benne foglaltatik ugyanis egyuttal az emberi gondolkodás története, a művészetek keletkezése és a tudományok fejlődése s kölcsönös befolyásuk a különböző népekre; azon kiváló férfiak emléke, akik az emberi nem számára oly hasznos dolgokat teremtettek, vagy azoké, akik tévedéseikkel maguknak és másoknak a legtöbbet ártottak. Amidőn tehát a bölcsélet története ilyen és több ezekkel rokon dolgokat tartalmaz, lehetetlen, hogy ne volna rendkívül hasznos az akadémikusokra nézve, ha azt már kezdetétől fogva egészen napjainkig szorgosan áttekintik, ha megismerkednek az első helyet elfoglaló bölcselőkkel, akik egy vagy több nemben kitűntek vagy éppen tévedéseikkel jutottak hírnévhez az utódok előtt, ha az ő tételeiket, életük történetét, életmódjukat megismerik, végül ha a különbséget az igaz és a hamis, a jó és a rossz között és a belőlük szükségképen eredő következmények között mindenütt kézzelfoghatóan belátják.

2. *Metafizika,* amely magában foglalja az ontologia, lélektan és természeti theologia elemeit. Ez azért van a rendes tanulmányok osztályába sorozva, mert általában szükségesnek látszik mind a jogtudomány mind az elméleti theologia alapos megtanulására. Mint-

hogy azonban magasabbra törő és az érzéki észrevevéstől távolabb esik, semhogy már az akadémia küszöbén mindjárt teljesen megértsék a növendékek, akik ezen távoleső és elvont gondolkodásmódban még nem elég gyakorlottak, szükségesnek mutatkozott ugyanazt elválasztani a logikától és az akadémiai tanfolyam utolsó félévére fenntartani, amikor az elmék már alkalmasabbak rá.

3. *Gyakorlati bölcsélet.* Ennek tárgya manapság a legismertebb. Egyik részét, mely az ifjak korához és céljaihoz alkalmazkodik, már a gimnáziumokban fejtegették. Minthogy pedig a bölcsészeti tanfolyam elvégzése után főképen azok a hallgatók hagyják abban a tanulmányokat, akik alsóbb iskolák vezetésére szánják magukat, a dolog érdekében való, hogy tudásuk teljesebbé tétele végett azt a részt is ismételjék az akadémiákon és tárgyalják a többiekkel együtt, amelyből kitűnik az erény értéke, elérésének módjai, az erkölcsös és okos cselekvés szabályai és más ezekkel rokon dolgok.

4. *Mezőgazdaság.* Főlöszleges volna erről a tudományról magasztalást írni és sokféle hasznát és széltehen elterjedt előnyeit ajánlani. Bizonyára nem lesz az akadémikusok között egy sem, bárhová veti a sorsa, aki nyilvánvaló kár nélkül ellehetne ugyancsak ennek ismerete nélkül, vagy akinek kiváló segítséget nem ígérhetne majdan tanulmányozása. Valóban semmi sem felel meg annyira ennek a közóhajtnak, mint hogy minden vármegyében gazdasági iskola¹ nyitassék és az ifjúság gondosan kiképeztesse ebben az oly nagyfontosságú tudományban, amely az emberi élet számos helyzetében és véletlen körülményeiben annyira szükséges.

A gazdálkodás lényege főképen a természet hasznos terményeinek ügyes gondozásában rejlik. Szól ugyanis a földművelésről, a dohány-, komló-, szőlő-, rétművelésről, bányászatról, marhatenyésztésről, nevezetesen pedig az ökör-, ló-, juh- és méhtenyésztésről, valamint ezeknek gondozásáról és fenntartásáról.

Ezen tárgyhöz kapcsolandó kitérsképen a városi gazdaság és kereskedelem, hogy így egyúttal megtanulják az ifjak, miféle célokra és milyen alakban használtatnak fel a földnek fáradsággal nyert terményei és némi tájékozást szerezzenek az idevonatkozó mestersegekről, iparágakról, kézművességről és gyárakról. S valamint a természettan tanára ezeket a természetrajz kiegészítő részeként fogja előadni, azonképen a mennyiségtan tanára a mezőgazdaságnál alkalmazott részeket fogja a maga részéről tárgyalni.

¹ Az eredeti tervezetben fel voltak véve.

CLXXIX. §.

A bölcséleti tanfolyam rendkívüli tantárgyainak anyaga a királyi akadémiákon.

A rendkívüli tantárgyak tanulására alkalmat nyújt részben némely tanulóknak tanulásvágya, részben a tanároknak hajlandósága a tanításra vagy az a törekvése, hogy a maguk szorgalmával valamely mellékjövedelemre tegyenek szert. Nyilvánvaló ebből, hogy a rendkívüli tárgyakban éppen nem az egész ifjúság veendő tekintetbe, hanem csak azok, akik különös hajlandóságot éreznek az e fajta tanulmányok iránt, vagy kiváló hasznót remélnek ebből, akár az a szándékuk, hogy a bölcsélettel befejezik tanulmányaikat, akár folytatni fogják a tudományegyetemen. Ezért elegendő lesz ezen buzgó ifjaknak erre alkalmat nyújtani és bizonyos másodrendű tanulmányokat megállapítani, amelyekben kiki célja és szándékához képest kikepezheti magát.

Továbbá, ezen másodrendű tantárgyak tanárainak, valamint idejének kijelölése az igazgatók belátása szerint történjék. Közöttük a főbbek a következők lesznek:

1. *Görög nyelv.* Fentebb mondtuk, hogy föltétlenül szükséges a hittudomány jelöltjeinek, úgyszintén azoknak, akik az ifjúság tanításával akarnak majd foglalkozni. Ezenkívül az orvosi tudomány hallgatói is alig nélkülözhetik; hasznára van a jogtudósoknak és más tanult embereknek. Ezért megtanulására alkalmas segédeszközök állapítottak meg mind a grammatikai iskolákban, mind a gimnáziumokban. Nem is vonható kétségbe, hogy minden évben akadni fognak néhányan, akik ismeretébe kellően bevezettetvén a gimnáziumból átlépnek az akadémiára s ezért lehetetlen, hogy az egész két esztendőn át, amikor a rendes bölcsészeti előadásokon résztvenni tartoznak, ezen nyelvben minden gyakorlás nélkül maradjanak. Szükséges tehát gondoskodni, hogy az akadémiai tanárok között, még ott is, ahol nincs theologiai kar, mindig adjon, aki a görög nyelvet maga is bírja és másokat is képes legyen rendkívüli órákban tanítani rá. De noha a rendkívüli előadások hallgatására általában senki sem kötelezhető, ez a hallgatók bizonyos osztályára való tekintettel ezen nyelv tanulását kivételképen megengedendő. És pedig 1. a theologia jelöltjeire nézve, akinek e nyelv ismeretére föltétlenül szükségük van; 2. azokra nézve, akik tanulmányaik elvégzése után valahol iskola vezetésére kívánnak vállalkozni. Minthogy a jelen iskolai szervezet utasítása szerint a görög nyelv a grammatikai iskolákban és a gimnáziumokban első elemei-

től kezdve tanítandó, magának az ügynek érdeke amellett szól, hogy a tanítóságra pályázóknak nemcsak alkalmat kell adni ennek alapos megtanulására, hanem (amennyiben tanszékre vannak már kijelölve) kötelezendők is erre, hogy ezen üdvös cél annál biztosabban és könnyebben elérhető legyen.

Gyakorlására hetenkint két-két óra fog fordíttatni, még pedig az első esztendőben a gimnáziumokba bevezetendő chrestomatiát fogják pontosan átvenni, a másodikban fokozatosan áttérnek a görög írók történeti, költői és szónoki műveire stb.

2. *Kötelten és kötött ékesszólás.* Ámbár kétségtelennek látszik, hogy az ifjuság a jelen iskolai szervezet utasítása szerint nemcsak a gimnáziumokban, hanem az akadémiákon is a latinságban és a többi hazai nyelvben oly jártasságra tesz szert, hogy gyakorlására az ékesszólás külön tanulmányozása nem mutatkozik szükségesnek, mégis a dolog érdekében lesz, hogy ha némelyek a hallgatók közül különösen szándékoznak ebben kiképezni magukat, támogatásukra buzdítsuk azon tanárok egyikét vagy másikát, aki a fentebbiekben ismertetett nyelvművelő társaság élén állanak.

3. *Egyetemes történelem.* Nem fogjuk vizsgálni itt, meddig nélkülözhetik az akademikusok ezen történelem tanulását, sem azt, micsoda haszon háramlik belőle az emberi társadalom különböző osztályaira. Akik kedvelik és a bölcsészeti tanfolyammal tanulmányaikat befejezni szándékoznak, azoknak alkalmat kell adni a történelmi előadások hallgatására, amennyiben többen akarnának rendkívüli órákban e célra összejönni. Ezen előadások synchronistikus táblázatok szerint rendeztetnek be s a politikai tárgyakkal együtt adják a vallás-, egyház-, kereskedelem- és a művészetek történetét is.

4. *Cimertan, a lovagrendek ismertetése s a történelem egyéb hasznos segédtudományai* szintén tárgyát fogják alkotni a rendkívüli tanulmányoknak, melyeknek tárgyalása a különböző körülmények szerint részben a hallgatók kívánságától, részben az akadémia elnökének megállapításától fog függni.

CLXXX. §.

Néhány más bölcséleti tantárgy a királyi akadémiákon.

Az eszthetika és a bibliografia nem épen jelentéktelen figyelemben részesült ugyan ezen iskolai rendszer összeállításakor, mégis voltak okok, amelyek azt ajánlották, hogy ezen utolsó osztályba soroztassanak. Ugyanis az akadémiai tanulmányoknak célja valamely közvetlen hasznot ígérő tudományoknak megszerzésében

rejlík s nem engedi meg, hogy a hallgatókat a szépnek és rútnak, a fenségesnek és az alacsonynak az eszthetika szabályai szerint való megítélésével foglalkoztassuk. Ez legalább most kezdetben alig volna veszedelem nélkül való. Mert ha a jó ízlés szabályainak tárgyalásába becsúsznak bizonyos előítéletek, amit alig lehet kikerülni: akkor ennek következményeképen a fejlődő elmék már kezdetben szolgai utánzásra kényszerítetnek s ez a jó ízlés megszerzését inkább akadályozza, semmint támogatja. A tapasztalás tényleg arra tanít, hogy az utánzásra kényszerített lélek a szabadság és a szolgaság között mozog és azért semmi nagy vagy nemes dolgot nem művelhet, sem el nem gondolhat.

Ennélfogva a jelen iskolai szervezetben elegendő lesz szorgosan gondoskodni, hogy az akadémiák az ifjú lelkeknek, melyek az alsóbb iskolák évfolyamaiban már begyakoroltattak és előkészítettek, művelődési anyagot nyújtsanak, hogy ha majd idővel a jóízlés magvai sarjadozni kezdenek bennük, semmi sem hiányozzék ápolásukra, lassankint való megérlelésükre.

Ami a bibliográfiát illeti, az akademikusok nem lesznek hiájával az alkalomnak, hogy annyira haladjanak benne, amennyire szükségük lesz, akár az egyetemes történelem rendkívüli előadásain, akár azalatt, míg a szokásos és rendes tantárgyakkal foglalkoznak. De ha majd az eddig kitűzött tanulmányok a maguk kellő mérében folyni fognak, semmiestre sem mulasztandó el, hogy az akademikusoknak ezeket is és azonkívül még más hasznos tárgyakat is ajánljunk, amelyeknek bevezetése most kezdetben még elsiertett és korai dolognak látszhatnék.

CLXXXI. §.

A rendes előadások folosztása és kapcsolata a királyi akadémiákon s az összeállításukat magában foglaló táblázat.

A bölcsészeti tanfolyam számára megszabott előadások felosztását és kapcsolatát az összeállított táblázat tünteti fel, akár olyan tárgyakkal foglalkoznak, amelyeknek ismeretét a növendékeknek magukkal kell hozniok, akár olyanokkal, amelyek az akadémiák sajátos tárgyai. Minden királyi akadémián ugyanis e célra négy tanszék állítatott fel, t. i.

1. bölcsészeti ;
2. mennyiségtani ;
3. természettani ;
4. történelmi.

Ezen sorozat szerint vannak az előadandó tantárgyak a csatolt táblázatban¹ előírva.

Ez a táblázat csak egy megjegyzéssel világítandó meg, t. i. hogy a mezőgazdaságtan két részre van osztva, melyek közül az egyik a természettan, a másik a mennyiségtan tanárára fog különösen tartozni. Amaz ugyanis tárgyalni fogja a föld megtermékenyítésének és megművelésének a módjait, a szántás, vetés, boronálás, aratás stb. eszközeit; a fa-, szőlő- és baromtenyésztést stb., emez a terek rajzát és felosztását, a folyók folyását, a parterőditéseket, töltések építését, rétöntözést, álló mocsarak és vizek levezetését stb.

CLXXXII.

A bölcséleti tárgyak tanításához szükséges tankönyvek.

Minthogy az akadémiákon előadandó tárgyak nagyobb részét némileg már a gimnáziumban is elsajátította az ifjúság és ezért a róluk szerzett ismeretek itt csak biztosítandók és megbővítenedők: a haladás megkönnyítésére ezen tudományokban legtöbbet fog használni, ha azok a könyvek vétetnek az akadémiái tankönyvek alapjául, melyek a gimnáziumokban a növendékek oktatására szolgáltak s ugyanazon sorrend megtartásával a dolgokat részletesen tárgyalják. Általában, ami a bölcséleti tankönyveket illeti, valamennyi a jelen iskolai rendszer szabványai szerint szerkesztendő a királyi egyetemi tanács felügyelete alatt. Hozzá tartoznak felterjeszteti engedélyezésre az ilyen művek írói könyvük teljes vázlatát vagy tervrajzát. Ezalatt pedig használni fogják a már megjelent könyveket, de minden esetben a királyi jóváhagyás hozzájárulásával, amely nélkül semmiféle könyv sem tűzhető ki iskolai használatra.

CLXXXIII. §.

Általános megjegyzések a királyi akadémiák bölcséleti tanfolyamáról.

Miután majd az akadémiák a jelen iskolai szervezet utasítása szerint kellően rendeztettek és felállítottak és mind a tanárok, mind a tanulók a megállapított uton serényen tova haladni kezdtek, nem lesz nehéz munka számukra a kitűzött tárgyak határait kiszélesíteni és új tanulmányi segédeszközöket csatolni, amelyekről most nem szólunk és csak futólag említünk néhányat.

1. Minden akadémián nemcsak politikai, hanem irodalmi tárgyú lapokat kell tartani, részben azért, hogy a tanárok a világon történt eseményekről szégyenletes tudatlanságban ne leledzenek,

¹ L. a 258-ik lapon.

részben, hogy a tanulni vágyó ifjak a fent megállapított szabályzat szerint rendszeresen és alaposan megérthessék tantárgyaikat. Hogy azonban a káros kitéréseknek és túlságos kiadásoknak eleje vétes-sék, szükséges lesz a királyi tudományegyetemen egy megállapítandó szabályzat szerint az iskolák céljának megfelelő heti hivatalos ujságot szerkeszteni, amelybe felvételnek elsősorban a hazai tanügy terén említésre méltóbb események, azután a tudósok különféle diariumaiból vagy ahogy ma mondják, bibliothekáiból merített kivonatok,¹ amelyek a királyi egyetem költségén vásárolandók. Ezekkel nemcsak az iskolákat kell ellátni, hanem a többi lakosokat is szerte Magyarországon fel kell velük szerelni.

2. De az idegen nyelvek is különös figyelmet érdemelnek e helyütt. Ezeket az akadémiái gyakorlatok fősorolásánál hallgatással mellőztük, mivel úgy találtuk, hogy tekintve a jelenlegi célt, nincs helyük a tantárgyak között.

Alig lehet azonban bármi kétség az iránt, hogy e célú intézményes gondoskodás nélkül is önként fölfogják keresni a királyi akadémiákat francia és olasz nyelvmesterek s bőven alkalmat fognak nyújtani ezen nyelvek kedvelőinek megtanulására, anélkül, hogy ezért a tanulmányi kincstár bármi veszteséget is szenvedne.

Ha azonban a jövőre a nyelvek tanulására az akadémiákon valamely pénzsegély állapíttatnék meg, meg kell fontolni, melyek teendők a többiek elé, mérlegelve egyrészt az akadémiái ifjúság hasznát és szükségletét körülményeinek és jövőendő életpályájának különfélesége szerint, másrészt az állam javát is szem előtt tartva. Valamikép ezen elv szerint volna megválasztásuk eldöntendő.

3. Más ügyességek tanítóiról, minők a vivó-² és táncmesterek³ stb. itt semmi mondani valót sem csatolunk, mivel ezen ügyességek semmi összefüggésben sincsenek az iskolai tanulmányokkal és ezért nem is sorozhatók ezen második részben megállapított tantárgyak közé.

VI. Fejezet.

Az akadémiái tanfolyam tekintettel a jogi tantárgyakra, azaz a jogi tanfolyamról különösen.

CLXXXIV. §.

A jogi tanfolyam célja.

Azok az ifjak, akik a bölcészeti tanfolyam elvégzése után — ahol együtt szoktak készülni részint a bevezetésben említett élet-

¹ Valószínűleg a mai értelemben vett lexikon-okról van szó.

² lanistae ³ saltatorie artis magistri

pályákra, részint tanulmányaiknak további folytatására — ezentúl is az akadémián maradnak, elérték nemzeti neveltetésük legmagasabb fokához.

Ezen a fokon nemesebb céljuknak megfelelően azokat a tudományokat kell elsajátítaniok, amelyek őket rátermettekké és alkalmasakká teszik azon kötelességek teljesítésére, amelyek különösen azokat illetik, akik a király és haza szolgálatára szánták el magukat. Minthogy tehát a jogi tanfolyam éppen ezeket a tudományokat karolja föl, könnyen kitűnik, hogy célja szükségképen abban rejlik, hogy a királynak és a hazának alkalmas tisztviselőket képezzen.

CLXXXV. §.

A jogi tanfolyamra tartozó rendes előadások tárgyai a királyi akadémiákon.

A bölcsészeti tanfolyam a fentebbi utasítás rendje szerint azt a célt is fogja szolgálni, hogy az ifjakat a jogi tanulmányokba mintegy bevezesse és azon tárgyakat sajátíttassa el jól velük, amelyeknek a jogtudományokat meg kell előzniök. Már ebből kitűnik, hogy a növendékeket nem szabad a jog tanulásához oda engedni, csak a bölcséleti tanfolyam elvégzése után. De a nyelvek művelése, mint az akadémiái gyakorlatok egyike, ugyanazon értelemben folytatandó itt is. Azért a rendes előadások anyaga a jogi tanfolyam tartalma alatt csak azokra a tantárgyakra szorítkozik, melyek a haza tökéletes megismerésére vonatkoznak, melynek javára és szolgálatára az ifjúságot nevelni kell.

Ezen ismeret megszerzésére továbbá mindenesetre megkívánatik, hogy a hallgatók gondos oktatást nyerjenek:

1. Magyarország leírásában, vagyis a földrajzban.
2. Ugyanennek történetében.
3. Ugyancsak közjogában, a vallásügyet illető szabályzatokban, a békére és háborúra vonatkozó jogviszonyokban, tekintettel más országokra és tartományokra.
4. Ugyanennek törvényhatósági, azaz hazai jogában, azonkívül a szokásjogokban és a bevett joggyakorlatokban.
5. Politikai, közgazdasági, pénzügyi helyzetéről és szervezetéről, valamint a kereskedelmi és ipari ügyekről.

Ami az első pontot, t. i. az ország földrajzi ismeretét illeti, az ifjak a grammatikából a gimnáziumba és az ott kitűzött ismétlések segítségével a gimnáziumból az akadémiára és a jogi tanfolyam küszöbére annyit fognak ugyanabból magukkal hozni, hogy további

oktatásuk ebből feleslegesnek tűnik föl. Ugyanaz remélhető még több joggal a történelem ismeretéről, melynek a grammatikában megkezdett tanulmányozása a gimnáziumban kiszélesített és a bölcsészeti tanfolyamon teljes alapossággal végigtárgyaltatott.

Ezért az ország ismeretének megszerzésére szükséges tárgyakból csupán ezek vannak hátra:

1. Közjog a maga tartozékaival.

2. Hazai jog a szokásjoggal és bevett joggyakorlatokkal egyetemben.

3. Politika, kereskedelem és pénzügytan.

E három főtantárgy számára más bevezető tárgyakon kívül ugyanannyi tanszék van szánva, amelyekhez járul

4. Az európai országok története, egyetemes történelem és a hetenkint egyszer megtartandó ujságolvasás.

A jogi tanfolyamra tartozó rendes előadási tárgyaknak e négy tanszék rendje szerint való rövid kifejtése legott következik.

CLXXXVI. §.

Magyarország és kapcsolt részei közjogának rendszeres tanítása.

Noha a természetjogot már a bölcsészeti tanfolyamon is magyarázták az ifjúságnak, mégis nagyon alkalmas itt újból való tárgyalása az egyetemes és nemzetközi közjog fejtegetésével együtt, amely mintegy előkészület és bevezetés Magyarország és kapcsolt részei közjogának annyival jobb megértésére.

Mínthogy pedig e magyar jog előadásának főleg azt kell célul kitűzni, hogy a hallgatók igaz és eredeti fogalmat nyerjenek a kormányformáról és szilárd alapot szerezzenek maguknak az egész magyar jogrendszerrel: tanácsos lesz, hogy ezen közjog tanárai nagy bölcseséggel és megfontolással használják föl a római birodalom és más országok közjogát tartalmazó könyveket. Az országgyűlés súlyosabb kérdéseibe azonban sohasem bocsátkozzanak, mert ezeket a joghallgatók szerfölött nehezen érthetik. Különféle értéktelen fogásokat és jogi szörszálhasogatásokat tartózkodjanak elsajáttatni a növendékeknek még meg nem erősödött elméjével. Ellenben fejtsék ki minden erejüket azon kérdések kifejtésében, amelyeknek tudása a tanulóknak szükséges vagy hasznos. Tőlük telhető alapossággal magyarázzák meg mindazt, ami a magyar birodalom keletkezésére, az ország nagyságára és gyarapodására, azon népek történetére, ahonnan a magyarok származtak — és más rokon dolgokra vonatkozik. Fejtsék ki azután azokat az elveket,

amelyek sajátlag a mai rendszerre és kormányformára s igazságszolgáltatásra vonatkoznak, mind az egész országban egyetemesen, mind egyes vármegyékben, járásaiban, szabad kir. városaiban stb. Minthogy azonban ezt a tudományt eddig kevésbé művelték és nem áll rendelkezésre olyan könyv, amelyből az előadások merithetők volnának, mindenesetre szükséges lesz a megállapítandó utasítás szerint ilyen tárgyú művet szerkeszteni, amely a hazai egyházjogot is tartalmazni fogja. Ennek segítségével az akadémikusok a jog ezen fajában annyival könnyebben fognak haladni, mert már a megelőző iskolákban megszerezték a hazai történelemből az erre szükséges segédeszközöket.

Erre a tantárgyra a jogi tanfolyam első évében naponként két-két óra tűzetik ki, olyformán, hogy az első félévben a természetjog, az egyetemes közjog és nemzetközi jog tárgyalandó a hírneves Martini tételei szerint, a másodikban Magyarország közjoga mind a politikai, mind az egyházjog az ezután megírandó mű utasítása szerint.

CLXXXVII. §.

A hazai jog és a bevett szokásjogok rendszeres tanítása.

A magyar jog megtanulására fordított létova utak és sok évi kísérletezések okozták, hogy oly sok, részint csak írott, részint nyomtatásban is kiadott s a hazai jogról és jogszokásokról szóló könyvek között egyáltalában egy sem található, mely az akadémikusok oktatására szolgálhatna és tanároknak és tanulóknak egyaránt ajánlható volna.

Továbbá, mivel ebben a tantárgyban főképp ahhoz kell szabni az intézkedéseket, hogy a hallgatók alaposan elsajátítsák a hazai jog és a bevett jogszokások elveit, okvetlenül szükségesnek látszik a jog tanításának és tanulásának eddig bevett módjától némely fejezetekben eltérni.

A törvények igazi megértése, ami ezen tárgynak legfőbb feladatát teszi, megköveteli egy eddig elhanyagolt, de mindazonáltal igen nagy fontosságú és széleskörű hasznot hajtó tudománynak ismeretét.

Ez a magyar jogtörténet. Minthogy ezt még nem dolgozták föl, először vázlatosan készítendő el, majd ki is kell dolgozni és azzal a céllal kell az ifjúságnak előadni, hogy a törvények történetét általában, forrásaikat és alkalmoszerűségüket, változásait és ezeknek okait megismerje és így készüljön a törvények valódi megértésére és a felvetett tárgy igazi magyarázatára.

A magyar jogtörténet előadására következni fog a hazai jognak és jogszokásoknak, valamint a büntető jognak a jövőben elkészítendő és kidolgozandó magyarázata, hogy a növendékek helyes úton haladjanak s ne legyenek kénytelenek az időt éepséggel szükségtelen dolgokkal tölteni.

Mielőtt azonban ezen könyvek megszerkesztetnek, a magyar jog és jogszokások tanárai tartoznak a törvények említett történetét és magát a hazai jog magyarázatát illetőleg azon könyvpéldányhoz alkalmazkodni, amelyet velük közölni fognak és ily módon kell mentől szorgalmasabban készülniök az előadásra. A jogtudósok üres fogásaitól tartózkodjanak és ne foglalkoztassák hallgatóikat vitás kérdéseknek kétoldalú feszegetésével.

A büntetőjog pedig a Theresia codex utasítása szerint adandó elő, miközben figyelemmel kell lenni mindenütt a hazai törvényekre s minden meghatározásban ezeket kell irányadóul venni.

Az utolsó felév vége felé előadandó az igazságszolgáltatás módja a bíróságokon, megvilágítandók a különféle eljárási módok, kifejtendők az ítéletek céljához képest — mely a vitáspont gyors megállapításában rejlik — vagy a mellette, vagy az ellene szóló okok.

CLXXXVIII. §.

A közigazgatás, kereskedelmi jog és pénzügy rendszeres előadása.

Valamint Magyarországnak saját közjoga, úgyszintén mánakjoga és bevett jogszokásai vannak, azonképen közigazgatási intézményeiben is sok tekintetben különbözik a többi nemzetektől. Kereskedelme függ az országrészek helyzetétől, sajátos természeti tenyészetüktől, a szomszéd népekkel való különféle tárgyi viszonyoktól, a lakosok szükségleteitől és más e nemű körülményektől. Ép így pénzügye az ország alkotmányos intézményeihez és egyéb viszonyaihoz alkalmazkodik.

Ebből világos, hogy a politikai, kereskedelmi és pénzügyi intézményeket magában foglaló könyvek közül, ha még oly jól is vannak megírva, egy sem fogadható el teljesen a magyar akadémiákon. Ennélfogva külön egy újat kell szerkeszteni és kidolgozni, amelyben azok az általános elvek, melyek bármely országnak és kormányformának megfelelnek, ezen ország törvényeihez, a királyi és országgyűlési határozatokhoz, a gyakorlat megerősítette szokásokhoz, korunk legújabb intézményeihez alkalmazkodjanak, hogy t. i. az akadémikusok e részben is külön és sajátos nemzeti s nem afféle rendszertelen, vagy más országhoz igazodó tudásra tegyenek

szert, amely esetleg a hazában fennálló rendszerrel ellenkezik. Előadandók nekik a közigazgatási, kereskedelmi és pénzügyi szabályzatok úgy, ahogy ezek Magyarország örökös tartományainak megfelelnek. Egyúttal pedig rá kell mutatni és szilárd alapvetéssel, de mindig a legnagyobb körültekintéssel meg kell világítani, hol és mi módon javítható a hazai közigazgatás, hová és mely úton és mely cikkek vezethetők be a kereskedelmi forgalomba, mikép növelhető ez és tehető virágzóvá és élénkké. A hallgatónak tehát általában meg kell tanulniok, miképen van ma szervezve az országban a közigazgatás, kereskedelem és a pénzügyi kormányzat, azonkívül hogyan kellene szervezve lennie és mi módon lenne az végrehajtható.

Ezen három tudomány jobb megértésére mintegy előzetes segédeszköznek előrebocsátandó a művészeteknek, mesterségeknek, kézműves műhelyeknek és gyáraknak ismerete mindjárt a jogi tanfolyam elején (mely célra külön könyv adandó ki) s záradékul csatolandó rövid bevezetés a számvitel javított módszerébe.

Ennek a tanulmánynak az egész jogi tanfolyamon át naponkint egy óra fog szenteltetni, úgy, hogy az első évben az imént főlemlített művészetekről, mesterségekről stb. s ugyancsak a közigazgatásról tartassanak előadások, a második évben pedig a kereskedelmi jogról és a pénzügyről.

Tankönyvül a közigazgatásban, kereskedelmi jogban és pénzügytanban ideiglenesen Sonnenfeldnek a műve fog szolgálni, míg más, a célnak megfelelő elkészül. A művészetek és mesterségek stb. ismerete számára Justusnak «Theatrum artium et opificiorum» c. munkája XIII negyedrévivű kötetéből, valamint a «Dictionarium portatile artium et opificiorum» c. műből merítheti a tanár előadásait, amelyek közül amaz német, ez utóbbi francia nyelven adatott ki.

CLXXXIX. §.

A történelem rendszeres előadása a jogi tanulmányokkal foglalkozó akadémikusok részére.

Már magán a bölcsészeti tanfolyamon is a hallgatók nemcsak a hazai történelemre tanítandók, hanem a császárok, az örökös tartományok és a szomszédos országok történetére, még pedig főképen azoknak kedvéért, kik a bölcsészettel befejezik tanulmányukat és gimnáziumi vagy grammatikai iskolai tanári hivatalra, vagy iazgatóságra pályáznak.

De a jogi tanfolyam történettanára hallgatói érdekének meg-

felelően, előadásában messzebbre fog kiterjeszkedni, nevezetesen az olyan országokra, melyek Magyarországgal éppen nem szomszédosak ugyan, hanem vagy hajdani dicsőséges királyainkkal, az ország koronájával, vagy ma a császári királyi házzal valami vonatkozásban és közösségben állanak. Ilyenek:

1. A római pápák története kezdettől fogva.
2. Franciaország története legfeljebb VI. Fülöpnek korától, aki az első volt a Valois házból, azaz az 1328-ik évtől.
3. Spanyolország története katolikus Ferdinándtól, azaz az 1474-ik évtől.
4. Anglia története VII. Henriktől, azaz az 1486-ik évtől.
5. Dánia története I. Keresztélytól, azaz az 1457-ik évtől.
6. Svédország története Gusztávtól, vagyis az 1521-ik évtől.
7. Nápoly története Anjou Károlytól, vagyis az 1265-ik évtől.
8. Oroszország története I. Pétertől és még néhány más országának története.

Mindezekhez az anyag részint a meglévő «*Historia celebriorum hodie Europae Provinciarum adumbrata a Godefrido Achenvallio*» (Európa mai nevezetesebb országainak történeti vázlatja Achenvallius Godefridustól) című munkából merithető, részint újból összegyűjthető ugyanezen szerző hátramaradt utasítása szerint, bővíthető, a tanításra szánt könyvbe fölvehető és a történelmi előadásokon bemutatatható, amihez járul az ország igen rövid leírása is.

Noha ezen kiszemelt európai országoknak ismerete elegendőnek mutatkozik az akadémikusok számára, hogy tökéletesebb ismeretet szerezzenek a hazai viszonyokról, ezen tanulmányi szervezetnek mindazonáltal nem az a célja, hogy a történelem tanítása ugyanabban az állapotban maradjon a jövőre is.

Ezen tanulmányok befejezéseül a tanár egy időrendi (szinkronistikus) táblázatot fog készíteni, melynek alapja a hazai történelem lesz és amely ezenfelül az örökös tartományoknak és a bölcséleti tanfolyamban már tárgyalt szomszédos országoknak történetét fogja magában foglalni. Ezen táblázat segítségével rövid ismétlést kell tartani s újból át kell venni azokat az eseményeket, melyek Magyarországra és az uralkodó császári királyi házra vonatkoznak s amelyekből a külföldi országoknak is rész jutott, hogy ily módon, éppen ezen előadásmódból háramló tanulságok a hallgatók előtt annál kézzelfoghatóbbakká tétessenek.

Ezen történettanításra és az említett táblázatnak segítségével való ismétlésére az első esztendő két felére van szánva.

Ha majd annyi országnak külön-külön áttekintése után az

akadémikusok már eléggé el lesznek készítve arra, hogy magának az egyetemes történelemnek tanítását haszonnal hallgathassák, ez a második esztendőben adandó nekik elő az időrendi (synchro-nistikus) táblázat rendjén, miközben mindenütt fölhasználják az ó-kori, középkori és újabbkori földrajzot, amennyire lehetséges. De említést kell tenni mindenütt a vallás-, az írók- és az irodalom-, a művészeti és kereskedelmi viszonyok történetéről, olyformán, hogy az első félévi időköz az ó- és középkori, a második félév az újabbkori történelemnek jusson.

A történelem tanárának ezenfelül kötelessége lesz az újság-olvasást is megtartani minden szombaton délután a joghallgatókkal, hogy nekik a királyi egyetemi és más engedélyezendő lapokból Európának és a föld többi részeinek állapotát kifejtse.

Az európai országok történetének magyarázatára szolgálhat ideiglenesen Achenvallius; az egyetemes történelemre pedig Gattererusé a Bécsben kiadott synchronistikus táblázatokkal.

CXC. §.

A jogi tanfolyam idejére eső rendkívüli előadások.

A rendkívüli előadások tárgyáról és jellegéről fent általános-ságban volt szó; ami a jogi tanfolyamot illeti, most csupán a bevezetést a helyes számviteltan módszerébe, Justinianus Institutiót (amelyeknek a magyar magánjog tanára is hasznát fogja venni) és a Diplomaticát tartjuk felemlitendőnek. Több tárgy idővel magamagától fog ajánlkozni hasznosságával; ilyen volna: Magyarország éremtana a hazai történelem segédtudományaként, az erdőművelés és vadtenyésztés kinek-kinek magán használatára és más ezekkel rokon dolgok. De miként a bölcsészeti tanfolyamon, úgy itt sem kényszeríthető senki sem az efféle tanulmányokra. Ha azonban akadni fognak, akiknek szándékuk velük foglalkozni, az akadémia igazgatójának gondoskodnia kell, hogy az illető tárgyban kellő gyakorlattal rendelkező férfiak haladék nélkül lássák el a kívánt tanítást.

CXCI. §.

A rendes jogi előadások felosztása és összefüggése, valamint a rájuk vonatkozó táblázat.

Miként osztandók föl a tanárok között és kapcsolandók össze kölcsönösen egymással a felsorolt rendes jogi előadások, az eddig mondottakból könnyen megérthető. Nagyobb világosság

okaért az egész dologról áttekintést fog adni a mellékelt táblázat.¹

A közjog előadója természetesen a maga kitűzött előadásait ezalatt az év alatt el fogja végezni. Ezért az első félévben a neki kijelölt délelőtti és délutáni órákon először a természetjogot, azután az egyetemes közjogot és végül a nemzetközi jogot fogja fejtegetni úgy, hogy a hallgatók az első félévben a szokásos vizsgálaton ebből a hármas anyagból előmenetelükről tanúságot tehessenek.

Ugyanez áll Magyarország különleges közjogára, mind a közigazgatási, mind az egyházjogra nézve az első év második felében. Ennek folyamán két-két óra jut e tantárgyra naponként, egy délelőtt, egy másik délután, úgy, hogy ezen időnek elteltével a tanulók tudásukról bizonyítékot adhassanak. Amikor pedig a második esztendőben a közjogra a hazai jog következik, melyet egy másik tanár fog előadni, a közjog előadója a második év kezdetén újra megkezdí az új növendékekkel a maga tanfolyamát a természetjoggal, az egyetemes közjoggal és a nemzetközi joggal.

Viszont a közigazgatásnak és történelemnek tanárai az első évre kitűzött tananyagot évről-évre megkezdik az első jogi tanfolyamba lépő növendékekkel, az előző év többi hallgatóinak pedig a második évre megszabott anyagot folytatólag adják elő.

Miként a közjog előadója a maga kitűzött előadásait a jogi tanfolyamon első esztendéjével befejezi, azonképen a magyar jog és az országban bevett szokásjogok tanára a tanszékéhez tartozó anyagot a második évben befejezi azokkal a hallgatókkal, akik az előző esztendőben a közjogi előadásokat hallgatták.

CXCII.

A jogi előadások megtartására szükséges könyvek.

Mínthogy a kitűzött jogi tárgyak közül sok, részint soha sem adatott elő nyilvánosan és dolgoztatott föl olyan mértékben, részint még nem szedetett a kellő rendbe, könnyen kitűnik, hogy alkalmas könyvek megírása a királyi akadémiák tanterve számára a legfontosabb és a legnagyobb mértékben szükséges feladatok egyike a tanárok munkájának megkönnyítésére és irányítására, hogy a kitűzött céltól el ne tévelyedjenek s hogy míg a kisebb fontosságú dolgokat fáradtságosan hajszolják, a főbbeket csak felületesen érintsék.

A jogi oktatásra szolgáló könyvekrenézve általában ugyanazok az észrevételek tartandók szem előtt, mint fentebb a bölcsészeti előadásoknál.

¹ L. a 259-ik lapon.

VII. Fejezet.

A magyar királyi akadémiák könyvtárai és múzeumai.

CXCIII. §.

A királyi akadémiák könyvtárainról általában.

Ezen egész tanulmányi szervezet első részében az efajta akadémiai könyvtárakra nézve megállapított, hogy igazgatásuk a történelem tanárának kezében lesz, aki ezen tisztségben külön az akadémia elnökének fog alárendeltetni.

A könyvtárör kötelességeinek részletesebb megszabása ezután fog megtörténni. Ehelyütt a könyvtár fölállítására és sajátos felszerelésére vonatkozó dolgokról lesz röviden szó.

Akadémiai könyvtárak egyáltalán nincsenek, hanem közhasználatra előbb fölállítandók. Hogy ezek mindjárt kezdetben úgy legyenek felszerelve, mint ahogy tényleg lenniök kellene, inkább óhajlandó, mintsem remélhető. Ezért tehát itt semmit sem kell elsietni, hanem mindenekelőtt ezen tanügyi szervezetnek a főcélját kell szem előtt tartani, s ennek utasítása szerint kell a mű első alapjait megvetni és eszközeiről gondoskodni s nem kell kétségbe esni, vajjon tényleg olyan lesz-e valaha, aminőnek lennie kell.

CXCIV. §.

A királyi akadémiai könyvtárak fölállításáról.

Valamint a tanulmányok tárgyának megválasztásában az volt a cél, hogy az ifjúságnak a szükséges vagy legalább különösen hasznos tudnivalók adassanak elő megtanulás végett: egészen úgy kell a könyvtárak fölállításánál is minden törekvésnek ugyanoda irányulnia, ha a tanulókra és a tanárookra nézve egyaránt hasznosoknak kell lenniök. Nem is azon fordul meg a dolog, hogy a helyiségei minden válogatás nélkül összeszedett könyvekkel legyenek tele, hanem hogy egyetemesen hasznos és a célnak megfelelő munkákkal legyenek felszerelve, főleg olyanokkal, amelyek nélkül egyáltalában meg nem lehetnek a tanárok, akiknek jórésze a jelen szervezet utasítása szerint egészen új és még ki nem egyengetett utakra kénytelen térni.

Ami a vallás és a keresztény hittudomány oktatását, mint a jó és erkölcsös polgárok nevelésének főcélját illeti, ez minden iskolában külön van választva a többitől ezen jelenlegi tanulmányi rend-

szer szerint és saját e célra megszabott tervvel rendelkezik. Az akadémiai könyvtár felszerelését tekintve szükséges lesz elsősorban a kijelölt szaktanárokra figyelemmel lenni. Az ő használatukra külön szekrények szánandók, amelyekről mindjárt kezdetben gondoskodni kell a könyvek számára. Ezek körülbelül a következő csoportokba tartozhatnak:

1. Keresztény erkölcstan.
2. A hazai földrajz-, történelem- és jogok ismerete s mindaz, ami Magyarországra vagy az örökös tartományokra vonatkozik.
3. Természet és nemzetközi jog.
4. Bölcsélet.
5. Mennyiségtan.
6. Természettan.
7. Természetrajz.
8. Mezőgazdaság.
9. Latin nyelv.
10. Német nyelv.
11. Magyar nyelv és a többi hazai nyelvek.
12. Görög nyelv.
13. Az uralkodók története.
14. Az örökös tartományok, a szomszéd- és más európai tartományok ismerete.
15. Egyetemes földrajz.

Most kezdetben természetesen elegendőnek mutatkozik, ha az említett 15 szekrény a tanárok szükséges támogatására néhány megfelelő íróval felszereltetik s ugyancsak, ha az egyes tanárok figyelmébe ajánltatik, hogy bármely szakra tartozó könyvek gyarapítására, kiegészítésére gondot viseljenek és alkalmas megszerzésükről jelentést tegyenek azoknak, akikre tartozik. De a gimnáziumokban és grammatikai iskolákban is gondoskodni kell a szükséges könyvkészlet, illetőleg kis könyvtárak beszerzéséről.

Magától érthető, hogy engedélyezett és kiváló írókról gondoskodni az imént említett szaktudományok bármelyikében a tanügy fejlődésére az akadémiákon nagyon szükséges. Egyrészt azért, mert maguknak a tanároknak is többnyire új területeket kell megművelniük munkájukban s így szükségük van segédeszközökre. Másrészt a tanulókat otthoni tevékenységre és az írókkal való foglalkozásra kell szoktatni és e célból minden segítséggel ellátandók. Továbbá ezen könyvtárakban a már beszerzett könyvek használatán kívül arra is gondot kell majd fordítani, hogy ezen célok a legteljesebb mértékben eléressenek, amire nézve majd külön szabályzat készítendő.

CXC. §.

A királyi akadémiák múzeumai.

Ezekről már fentebb történt megállapodás, hogy már az akadémiák keletkezése idején mindjárt oda irányuljanak az intézkedések, hogy e célra külön helyiségek jelöltesse ki és megkezdődjék a gyűjtés. Gondozása arra a tanárra bízandó, akinek szaktudományához az egyes tárgyak tartoznak. Ez megfelelő költséggel is ellátandó az ilyen felszerelések megfelelő gyarapítására és folytatólagos kiegészítésére.

Minden akadémián kétféle ilyenfajta gyűjtemény szerzendő be és tartandó föl és pedig:

1. Ásvány-, növény- és állatgyűjtemény a természetrajz számára.

2. Gépek és minták a mechanika és fizika számára. Minthogy pedig mind a fizika és mechanika, mind a mezőgazdaságra alkalmazott természetrajz tanítása a fizika tanításához tartozik, ennek tanárára kell bízni mindakét múzeum igazgatását is.

CXCVI. §.

A nemzeti nevelés egész körének befejezése.

Ezen nevelési rendszer végső határmesgyéje a jogi tanfolyam, melyben a leendő polgárok a király és a haza szolgálatára képesekké és alkalmasakká tétetnek, ahová a jogszolgáltatás tiszte is méltóan sorozandó. A jogtudomány tanulmányozásánál végződik ugyanis ez az egész nevelési rendszer, melynek első alapjait már a grammatikai iskola vetette meg, a gimnázium folytatta, a bölcsészeti tanfolyamon megkezdődött magának a nevelés épületének kiépítése, melynek befejezése végre itt várható.

A gyermek a hazai földrajz segítségével hazájának és monarchiájának behatóbb ismeretére szert téve, megszereti ezt nem valamely veleszületett elfogultságból, hanem a legmélyebb belátás alapján. Helyesen be lépén avatva történelmébe, ha majd kilépett a grammatikából, a megillető tisztelettel fog gondolni a jótéteményre, amelyben ezen nevelés által részesült és látni fogja, hogy az egész ország boldogulását ennek kell köszönni s ugyanezen érzelmeket, mint iparos, kereskedő stb. földijei és utódai között is el fogja plántálni.

Mint ifjú, aki neveltetésének megszabott pályáján messzebbre haladt és az egész monarchia teljesebb megismerésére jutott, nagyobb szeretettel fogja azt körülvenni s a gimnázium elhagyása után érezni

fogja, hogy olyan készségekkel van fölrüházva, amelyekkel magának és a hazának legtöbbet használhat.

Mint növendék-polgár, akinek neveltetése itt befejezést nyer, a haza és a monarchia ismeretében jóval előkelőbb helyre küzdött föl magát. Az örökös országok nagyságának föltárása nagy büszkeséggel tölti el s ezen kétségtelen igazságok hatása alatt fölismeri a forrást, amelyből hazájára annyi jó háramlik s kész lesz vagyonát, vérét, életét följánlani azoknak szolgálatában, akiktől mindez szerte-árad. Napról-napra új gondolatok támadnak benne, új érzelmek lakadását fogja észrevenni lelkében és azon polgárok sorába fog emelkedni, akiknek törekvései az egy haza határán túl nem terjednek, hanem a legnagyobb odaadást az uralkodó és a közjó iránt a haza érdekében valónak tartják s az összes ugyanazon érzelmű alattvalókat rokonuknak tekintik, már pedig ez a nevelésnek legfőbb célja.

A jogi tanfolyamon szerzett képességről közhivatalok ellátására e helyütt nincs mit szólanunk. Bizonyára mindazok, akik végigjárták, szükségképen nemcsak gyakorlottak a gimnáziumokban és a filozófián előadatni szokott tantárgyakban, hanem teljesebb és tökéletesebb ismeretet is szereztek a hazáról és a szomszédországokról. Megtanulták az egyetemes világtörténetet és a nevezetes európai országok részletes történetét. Két évig gyakorolták magukat a hazai nyelvek művelésében, végre a rendkívüli előadásokon ezenkívül még sokféle tárgy tanulására volt alkalmuk.

FÜGGELÉK.

CXC VII. §.

A theologiai tanulmányok a királyi akadémiákon.

Az akadémiai tanfolyam föllállításánál, amennyiben a theologiai előadásokat, illetőleg a theologiai tanfolyamot érinti, az az utasítás fog minden egyes részében lelkiismeretesen megtartandó szabályul szolgálni, mely királyi jóváhagyással fog megállapíttatni, mihelyt csak bizonyos nehézségek el lesznek háritva, amelyek kiegyenlítésén most legjobban fáradoznak s amely szabályzat a következő esztendőben a jelen mű pótkötetében fog közzététetni.

CXC VIII. §.

A királyi egyetem.

Valamint a dolog érdekében valónak látszott, hogy az elsőrendű¹ gimnáziumok föllállításában a többi iskolák számára mintegy

¹ Gymnasium primarium = archigymnasium.

példa állíttassék a jövőre, így kellett természetesen gondoskodni arról is, hogy a Magyarországon fennálló akadémiák se legyenek hijával ugyancsak a maguk mintaképének, amelyre mindenkor figyelniök kell. Továbbá, az összes karokból álló királyi egyetem azon célból alapított magában az egész országnak mintegy közép-pontjában, hogy némileg az akadémiáknak nevelő-intézete legyen, ahonnan nemcsak a nemes tudományok tárgyalásának példái, hanem maguk a tanárok is kiszemelhetők legyenek vagy az üresedésben lévő, vagy az ezután föllállítandó tanszékek számára.

A királyi egyetem (miként már a neve is mutatja), a tan-intézetek minden neméből összeállított intézmény. Ennélfogva magában foglalja az elsőrendű nép- (azaz nemzeti) iskolán kívül, mely az egész budai kerület számára ugyanott van föllállítva:

1. a grammatikai iskolát;
2. a főgimnáziumot;
3. az akadémiát.

Föllállításának főképen az a célja, hogy a magyar ifjúság, a megfelelő tudományos eszközök segítségével alapos és sokoldalú képzettségre tegyen szert és nemcsak az egyházi és világi hivatalok ellátására, hanem a tudományok művelésére és a nemes törekvéseknek a hazában való elterjesztésére is alkalmassá váljék. Ezért mindenesetre szükséges volt gondoskodni, hogy ezen királyi egyetem mind a tanárok számával, mind a tudományszakok sokféleségével messze fölülmulja az összes többi iskolákat.

Eszerint az akadémiáknál felsorolt tanárokon és karokon kívül kebelébe fog tartozni még:

1. a theologiai karon több tanár és külön tantárgy, amint ki fog tűnni a theologia azon szervezetéből, amely, miként mondtuk, a következő esztendőben fog közzététetni;

2. a polgári jog intézményének és a Pandectáknak a tanára;
3. az egyházjog és a kánonjog tanára;
4. az egész orvosi kar és ennek öt tanára;
5. az oklevéltan tanára;
6. a címertan és pecséttan tanára;
7. az éremtan tanára;
8. a csillagászat igazgatója és segédje;
9. a természetjog tanára;
10. a mezőgazdaság tanára;
11. a kísérleti fizika és a mechanika tanára;
12. a felsőbb mennyiségtan tanára;
13. az építészet, földismeret és vízi technika tanára;

14. az esztetika tanára;

15. az humanitas tárgyait ismétlő hallgatók¹ tanára.

Noha ezen tárgyak nagyobb részének elemeit a rendes akadémiai tanárok is előadják, az egyetemen mindazonáltal külön tanárok vannak számukra kijelölve. Ezek rendkívüli vagyis a rendes előadásoktól különböző órákban teljesebben és pontosabban fogják a tárgyakat tanítani azok kedvéért, akik tovább akarnak bennük haladni és tökéletesebb tudásra törekszenek. Annak azonban semmi akadályja sincs, hogy két ily tárgy tanítása is a dolog természete szerint egy tanárra ruháztassék.

CXCIX.

Az egyetem csillagvizsgáló-inlézete és múzeumi.

A csillagvizsgáló, mely most először épült föl Budán nagyszerű művészettel, a nagyszombatival mint fiókjával írásbeli érintkezést fog fenntartani. Igazgatója és melléadott segédje nemcsak a csillagok járását fogják szorgalmasan megfigyelni és megengedik az égi testek megsejtelését ezen tudomány kedvelőinek, hanem serényen gondoskodni fognak egy évenként megjelenő folyóirat megírásáról is.

Azonkívül a nemes tudományok művelésére és támogatására és az egész tanügy diszére három múzeum állítottatott föl, mint az egyetemnek megannyi fegyvertára, a szükséges tartozékokkal kellően felszerelve.

Az első az igen tágas természetrajzi szertár, melyben a természet három országából összeszedett és kiválogatott tárgyak szép rendben elhelyezve foglaltatnak és a hegyvidéki városokból ezután is ki fognak egészíttetni. Igazgatása a természetrajz tanárára van bízva, mert ez a felszerelés főleg az ő előadásait szolgálja.

A második a fizikai szertár, amely a kísérleti fizika tárgyalására szükséges összes készülékekkel kellően föl van szerelve, azért gondozása is ugyanezen tárgy tanárára van bízva.

A harmadik végre a mechanikai szertár, ahol mindenféle akár egyszerű, akár összetett géppéldányok, illetőleg minták állanak rendelkezésre, különösen olyanok, amelyeknek használata a mechanikában, a vízműtanban és az életben előforduló egyéb műszaki segédtudományokban vannak elterjedve. A múzeum igazgatását a mechanika tanára látja el.

¹ Ezek voltak a tanári pályára készülő hallgatók, az u. n. «collegium repentium» tagjai. L. c. mű 219. §-át.

Minden szertárhoz egy szolgáló van beosztva, ki a szerek között a rendet és tisztaságot fenntartja és az igazgatónak segédkezik.

Idejárol még a növénykert, mely a növénytan tanárára van bízva; ugyancsak egy másik, a mezőgazdasági kert, a mezőgazdaság és természetrajz tanárának van szánva.

CC. §

Az egyetemi könyvtár, az éremtár és egyéb régészeti emlékek múzeuma.

A könyvtárak nélkülözhetetlenségéről már fentebb történt említés, amikor az akadémiákról volt szó. Ennek ha valahol, itt kell a leggazdagabbnak lennie, ahol a hallgatóknak nem felületes mázt kell kapniok a tudományokból és mindennemű művészetekből, hanem a legteljesebb kiképzésben kell részesülniök, amit a legjobb könyvek kitartó olvasása nélkül egyáltalában el nem érhetnek. Azért már nagy mennyiségű könyvtári készletet szállítottak a budai palotába, mely a nyilvános könyvtárnak van szánva. Ki vannak jelölve a könyvtár igazgatói, őrei, irnokai és szolgálai, akiknek kötelességei és feladatai külön írásbeli rendeletben fognak legközelebb megállapíttatni. Gondoskodás történt azonkívül arról, hogy akik olvasni és tanulmányozni akarnak, azok számára közvetlenül a könyvtár mellett alkalmas helyiségek jelöltesse ki. Továbbá, ezen királyi könyvtár igazgatói az egyetem főtanácsának lesznek alárendelve, amely a tanácsosok egyikének hatáskörébe fogja utalni a könyvtárra vonatkozó összes ügyek számontartását és a róluk szóló jelentéstételt a többi tanácsosok ülésén.

Van ezenkívül igen gazdag éremtár, amely szépen van felszerelve latin, görög és magyar érmekkel. Ezentúl sem fog hiányozni, sem a költség, sem a törekvés ezen kincs gazdagítására: minden új pénzemből, amelyet jövőre legalább az örökös tartományokban verni fognak, haladéktalanul oda fognak szállítani.

Végül arra is serényen fog gond fordíttatni a jövőben, hogy a Pannonia-szerte előforduló régészeti emlékek lassankint összegyűjtessenek és az egyetem székházában megőriztessenek, hogy nemcsak a tudományok belföldi hallgatóinak, hanem a külföldieknek is hasznára és okulására szolgáljanak, akiket a kíváncsiság valamikor idehoz.

CCI. §.

Az egyetemi könyvnyomda.

A tanügy bővebb gyarapítására az egyetemhez könyvnyomda is csatoltatott s kijelöltetett igazgatója is, akinek alá lesznek ren-

delve az összes tisztviselők, ő maga pedig az egyetem főtanácsának lesz alávetve s ennek tesz majd jelentést a nyomdát illető ügyekről és az egész pénzkezelésről. Ez a nyomda továbbá úgynevezett *kizárólagos* kiváltságot fog élvezni az összes könyvek nyomtatására, melyek egész Magyarországon és kapcsolt tartományaiban a tanintézetek számára meg vannak állapítva. Az ebből eredő haszon és nyereség pedig kizárólag elsősorban magának a könyvnyomdának főntartására van szánva, azután pedig a királyi egyetemi könyvtár és más akadémiai könyvtárak főntartására és azon írók jutalmazására, akik a királyi tanács¹ ítéletével jóváhagyott munkákat adtak ki ha ugyan telni fog a jövedelemből.

Ugyancsak intézkedés fog történni, hogy könyvkereskedés is csatoltassék a nyomdához. Ezt egy ezen a téren kellő gyakorlottsággal rendelkező embernek kell vezetnie azért, hogy az egyetem sajtóján nyomtatott könyvek annál könnyebben eljussanak a külföldi nemzetekhez és eladassanak, vagy más a könyvtárnak megfelelő vagy a tudományok művelésére alkalmas könyvekkel fölcseréltesse. Az egész könyvnyomdászatra vonatkozó külön szabályzat ezután fog megszerkesztetni.

UTÓSZÓ.

Ez tehát a királyi egyetem állapota még most kezdetben. Egyébiránt, ami a rendkívüli tárgyak előadásának rendjét, az idő beosztását és nemcsak az egyetemnek, hanem ennek az egész közoktatási szervezetnek további tökéletesítését illeti, az egyetem királyi tanácsának fog föladatul jutni, hogy vállvetett tanácsadással munkálkodjék ezen nagy mű fölállításán és tökéletesítésén. Érett megfontolással vizsgáljon meg mindent, ami hatással lehet a nemes tudományok ezen előkelő székhelyének és az egész tanügynek akár tökéletesítésére, akár díszének emelésére. Mindent írásba foglaljon s a királyi helytartótanács útján terjessze föl a legfelsőbb jóváhagyás elnyerése végett, hogy így minden egyéb is méltóan megfeleljen ezen nagyszerű tanulmányi székhelynek, mely kegyelmesen a nemes tudományoknak szenteltetett és az egész tanügy szerte Magyarországon és csatolt tartományaiban mindenkorra állandósíttassék.

¹ Egyetemi tanács.

III. RÉSZ.

Az iskolák rendtartása, illetve a fegyelem fenntartása.

Ezen tanulmányi szervezet első részében szó volt az iskolák bevezetéséről, fölállításáról és fenntartásáról s a tanulmányok helyes rendjéről. Ott fejtettük ki a módot és az eszközöket, hogy ez az egész tanulmányi rendszer mérsékelt költségekkel bevezethető és mindenkorra állandósítható legyen. A második részben meghatároztuk az iskolák és tanulmányok egymásutánját tekintve a tehetségek és hajlamok megművelését. Gondosan kikutattuk a polgárok különböző osztályainak és rendeinek szükséges tudományos eszközöket és ezután a különböző iskolafajokban a szükséges és a hasznos tanulmányok anyagát mintegy határozott elv szerint kiszemeltük és megszabtuk. Ez a harmadik és utolsó rész pedig azokat az intézkedéseket fogja magában foglalni, amelyek hasznosaknak vagy szükségeseknek fognak mutatkozni részint a lelki hajlamok és az erkölcsök kialakítására, részint végül azon akadályok elhárítására, melyek ezen üdvös céloknak útját állhatnák és a legjobb terveket hátráltatnák.

Minthogy pedig ezen berendezésnek minden sikere az előjárók és tanítók szorgalmától és példaadásától függ s az egész erkölcsi épület rájuk, mint oszlopaire támaszkodik, méltó, hogy mellőzve azt, amit már az első részben az iskolai előjárókról mondtunk, ez az egész utasítás ő velük kezdődjék.

I. SZAKASZ.

Az iskolák rendtartása, tekintettel vezetőikre és tanítóikra.

I. Fejezet.

Azon szempontok, melyek a tanítók és a tanulmányi előjárók megválasztásánál tekintetbe veendők.

Már a tanulmányoknak természetéből és a tanítás fogalmából világos, hogy a tanítók főtulajdonsága abban áll, hogy amit tanítóiknak előadniok kell, azt maguk is teljesen megértsek és másokkal a legjobban közölni tudják.

Másik, nem kevésbé fontos kötelességük az, hogy olyan életmódot és erkölcsi viselkedést tanusítsanak, aminőt az ő vezetésük alól kikerült polgároktól kíván majdan az állam.

Minthogy az állam boldogsága nem csupán a polgárok sokaságán fordul meg, hanem becsületességükön, szorgalmukon, hazaszeretetükön, az uralkodó iránt való hűségükön, s minthogy ezeket az erényeket már a gyermekek zsenge lelkébe kell belecsepegtetni és belenevelni s ez sokkal hatékonyabban érhető el vezetők és tanítók példájával, mint a pusztá tanítással: mindenki belátja, hogy a tanítók és az előjárók kiszemelésénél erre ép úgy tekintettel kell lenni, mint tudásukra és tanítási képességükre.

Vége a vezetők rátermettségéhez tartozik az is, hogy az illető helyen használt nyelvet jól értsék és ha lehetséges, a német nyelvet is, mely a polgári életben való érintkezésnél annyira szükséges, hogy tanítványaikat erre oktathassák és gyakorolhassák.

Ezeket a felsorolt pontokat, mint közös elvet tartásuk tehát szem előtt, úgy azok a hatóságok, akik jogosítva vannak a gimnáziumi és grammatikai tanszékekre jelölteket ajánlani, valamint azok is, akik megválasztásukkal és a kinevezésükkel meg vannak bízva.

CCII. §.

Az egyetemi tanárok kiszemelése.

Ha valamely tanszék megüresedik az egyetemen, ennek királyi tanácsa lesz illetékes, hogy érett megfontolás után a jelölteket felterjessze a királyi helytartótanácshoz, akik azután királyi elhatározással nevezendők ki. A jelöltek kiszemelésénél főleg azok veendőek majd tekintetbe, akik az akadémiákon vagy főgimnáziumokon azt a tárgyat, melynek tanítására tanár kerestetik, ajánlásra méltó kiválósággal képviselik, úgyszintén azok, kiknek szaktudásáról és tanítási ügyességéről a közvélemény vagy megjelent munkáik tanuszkodnak. Hogy e tekintetben minél kisebb legyen a tévedés veszélye, mindig megkérdendő az illető karnak tanárai is, amelyhez a jelölt tartozni fog. Figyelembe veendő ezenkívül, hogy e jelölteknek vallás erkölcsi feddhetetlenségét, valamint előadó képességét és tanítási ügyességét elegendő bizonyítékok igazolják.

CCIII. §.

Az akadémiái és főgimnáziumi tanárok kiszemelése pályázat útján s megtartásának módja.

Viszont azon jelöltek pályázatán, amelyen azok a kipróbált férfiak szemelendők ki, akik az akadémiái, főgimnáziumi és az

elsőrendű népiskolai tanszékeket méltóan betöltik, a következő pontok veendőik figyelembe.

1. Ha egy tanszék a tanárnak az egyetemre való áthelyezése miatt vagy bármi más módon megüresedik és oly magasabbfokú tudományszakokra terjed ki, aminők a királyi akadémiákon az egyetem példájára előadtnak, a pályázat Budán a királyi egyetemen tartandó meg. Itt tartózkodik a pályázóknak nagy része, ahová az ország minden vidékéről könnyebb a közlekedés s jelen van a pályázatnál a királyi akadémiai tanács elnöke, azon kar igazgatója és azon tárgy rendes tanára, melyre tanár jelölendő. Ugyancsak jelen van a tartományi királyi igazgató és azon akadémia elnöke, melynek kebelében az üresedésben lévő tanszék szervezve van. Az egyetemről nagyon távol eső főgimnáziumok számára a pályázat a legközelebbi királyi akadémián tartandó, — ahol remélhetően szintén több pályázó lesz, a királyi főigazgató,¹ az akadémiai elnök s ugyancsak a kerületi igazgató² — és azon főgimnázium igazgatója jelenlétében, melynek számára tanár választandó. Végre az elsőrendű népiskolák számára ugyanezeknek székhelyén királyi tanfelügyelőjük előtt.

2. Hogy a jelöltek kellően elkészülhessenek és az útra felszerelhessék magukat, a pályázat megtartásának ideje és helye, az üresedésben levő tanszék neve az egyetem hivatalos lapjában, mely minden tanintézetnek jár, három hónappal előbb közzéteendő. E végből a megüresedett tanszékekről a kerületi királyi igazgatók idején értesíteni fogják az egyetem királyi tanácsát,

3. Ehhez a pályázathoz minden alkalmas egyén, aki a megállapított helyen személyesen megjelent, oda fog bocsáttatni állásra és állapotra³ való különbség nélkül.

Távolmaradásukból mindazonáltal nem fog kár háromolni azokra, akik igazolt akadályoztatásuk miatt megjelent műveiket küldik be, vagy a pályázat elnökét elmaradásukról levélben értesítik, föltéve, hogy mind a tudományok beható művelésére mind ezek közlésére való készségüket más oldalról bőséges bizonyítékok igazolják.

4. A jelenlevők úgy a tételek írásbeli kidolgozása alapján valamely kitűzött tárgyról, valamint a szóbelileg megtartott vizsgálat

¹ A szövegben: «supremus director regius». Értенünk kell rajta az egész oktatásügy legfőbb intézőjét, aki a helytartótanácsban szervezett tanulmányi bizottságnak elnöke volt.

² A mai tankerületi főigazgató.

³ Egyházi vagy világi.

alapján pontosan és szigorúan megbírálandók, vajjon a hirdetett tanári álláshoz szükséges rátermettséggel és tudással fel vannak-e szerelve. Itt azonban mindenkor figyelembe veendő azoknak hírneve és kiadott munkáik, akik már nyilvános tanári hivatalt viseltek.

5. Hárman azon jelöltek közül, akiket szótöbbséggel a legalkalmasabbaknak ítélték, a királyi tanácshoz terjesztendők fel és javaslatba hozandók, magát a kinevezést pedig a királyi felségtől kell várni.

Egyébként illő, sőt szükséges, hogy a tudományok tanárai olyanok legyenek, aminőknek a tanulóifjaknak most és majdan lenniök kell, hogy méltán viselhessék a jó polgár nevét.

Ebből könnyen kitűnik, milyen gondossággal kell eljárni ügyelmódjuk megvizsgálásánál, valamint tudományos rátermettségük kipuhatolásánál. Ennek felderítése különben az olyanoknál, akik úgyszólván állandóan előljáróik szeme előtt forognak, épenséggel nem lesz nagy feladat. Másokat viszont, akiket nincs mód közelebb-ről ismerni, nem annyira a pártfogás, mint a kiváló és hitelt érdemlő bizonyítványok fogják ajánlani, amíg idő multával ez a gond is fölöslegessé válik, amint alább szó lesz róla.

Akik nem tudják indulataikat fékezni és erkölcsi tisztesség és megbízhatóság dolgában kellően meg nem felelnek, azok minden iskolafajtól és iskolai tevékenységtől távoltartassanak, még ha egyébként kiváló tanítói képességek birtokában vannak is.

Ezért egész előéletük pontosan kikutatandó és ebből megállapítandó, vajjon bizvást remélhető-e, hogy a jelölt az elvállalandó feladatra alkalmas-e és különösen vannak-e kétségbevonhatatlan jelei annak, hogy megvan benne:

1. a köteles engedelmesség fölebbvalói iránt;
2. a kölcsönös, békés egyetértés tanártársaival;
3. a közönségesnél nagyobb buzgalom a hivatásával járó feladatok teljesítésében s a tanulókkal való megfelelő bánásmódban.

CCIV. §.

A tiszteletről, melyet a tanítók és igazgatók a felsőbb tanügyi előljárók iránt tanusítani tartoznak.

Minthogy a felsőbb tanügyi előljárók hivatali kötelességeikből kifolyólag örködni tartoznak, hogy a szabályszerű rendeleteket az alsóbbak végrehajtsák, nyilván hatáskörükbe tartozik, hogy az iskolák tanítóit és igazgatóit hivatásukra figyelmeztessék és fel-

adataik teljesítésére serkentsék. De valamint ezt mindig illő udvariassággal és nyugodtsággal fogják megtenni, azonképen viszont a tanítók és igazgatók az alsóbb fokon a megfelelő buzgalommal és engedelmességgel fogják ezen intelmeket fogadni, hogy e tekintetben is üdvös példát nyújtsanak a tanulóifjúságnak.

CCV. §.

A tanítók kölcsönös egyetértése az iskolai ügyek ellátásában.

Az iskola tanítóira rótt feladatok mindenestre súlyosak és terhesek s bizonyos tartós és változatlan lelki nyugodtságot kívánnak, mely nem lakozhatik másutt, csak a lelkek kölcsönös egyetértésében és az életben való vidám mindennapi érintkezésükben. Azért ezt mindenkinek nagy mértékben ápolnia kell. Ha valakit jogtalanság ért s társa zabolátlanságát nem bírja megfékezni, a civódás elkerülése végett az egész ügyet terjessze az igazgató elé. Az ő bölcsessége találjon módot a viszály lecsillapítására, a szét-huzó felek kibékítésére és az ügynek titokban való kiegyenlítésére, ha ugyan nem jutott még a tanulók tudomására. De ha nyilvánossá lett a dolog, a vádat felsőbb hatóság elé kell vinni s onnan kell várni a békéltetés módját.

CCVI. §.

Ugyanezeknek a tanulókkal való bánásmódjukról.

A fentebb ajánlott tanácsok ide is vonatkoznak, hogy e példából maga a tanuló ifjúság is könnyebben vezettessék az engedelmességre és a kölcsönös egyetértésre és semmiféle sérelmet ne szenvedjen. Ebből könnyen megérthető, milyen bánásmódot használjon a nevelő a tanulókkal szemben, akiknek szeme és egész figyelme arcára és cselekedeteire van szegezve. Azért minden igyekezettel rajta kell lenni, hogy a tanítók erkölcei olyanok legyenek, melyekhez az ifjak bizvást hozzáigazodhassanak. Hamisítatlan vallásosság, igazi jámborság, a tanulóknak kiváló előrelátással és kitartó türelemmel vértezett szeretete a fő források, amelyekből az eszközöket az oktatásügy szerencsés fejlődésére merítenünk és reméllenünk kell. Ahol ezek az alapvető kellékek hiányoznak, ott az oktatás épülete laza¹ talajra van bízva és a nevelés vagy játékszerüvé vagy szolgálivá válik.

Azért mindenestre szükséges, hogy magukat a tanítókat is kiváló gonddal neveljük erkölcsi megbízhatóságra és tisztességes

¹ A latin szövegben *arido solo*.

életmódra és hogy azok, akikre a tanítók megválasztása bízva van, komolyan örködjének, hogy senkit sem ajánljanak vagy alkalmazzanak tanításra és tanügyi szolgálatra, akiről nem lehet biztosan remélni, hogy olyannak fog mutatkozni egész életmódjában, mint aminőnek óhajt látni az állam minden ifjút érett korában, aki az ő nevelése alól kikerült.

CCVII. §.

Ugyanezek próbaévről.¹

Hogy az igazgatók és a tanítók szabályszerűen elfoglalhassák tanszéküket, nem elegendő csupán a hivatali megbízás. Az egész dolog sarkpontja ugyanis azon fordul meg, hogy iskolai ténykedésre kiváló tudású és erkölcsű férfiak alkalmaztassanak. Mindenesetre szükséges tehát, hogy a tanügyi kormányzat az ifjúság nevelésére való alkalmatosságokról és jellemükről biztosítékot nyerjen és mindegyikük egy egész évi próbaszolgálatot teljesítsen a reá bízott hatáskörben. Ezen, hogy úgy mondjuk, ujonc korukban azoknak szemei, akiknek gondjaira tartozik, állandóan rájuk lesznek függesztve s figyelni fognak minden ténykedésükre és viselkedésükre.

Ha ez alatt a próbaév alatt olyanoknak fognak mutatkozni, mint az iskolai utasítások kívánják és jellemességüknek és tanítói rátermettségüknek kétségbevonhatatlan bizonyítékait adták, csak akkor fognak állásukra kineveztetni és évi fizetést biztosító okirattal megerősíttetni.

CCVIII. §.

Azon igazgatók és tanítók eltávolítása hivatalukból, akik próbaévük alatt állásuknak meg nem felelő minősítést kaptak.

Ámbár alig kell attól tartani, hogy azokra nézve, akiket a pályázaton megejtett vizsgálat alapján iskolai feladatok végzésére alkalmasnak ítélték, a próbaév balfordulatot vegyen, még sincs teljesen kizárva, hogy a választás különösen kezdetben téves ne legyen. Minthogy tehát a tanintézetekben mindenütt tekintetbe kell venni az igazgatók és tanítók életmódját és erkölcsiségét, valamint tanítói képességét: az elvállalt teendőktől azonnal elmozdítandók úgy azok, akik a próbaév alatt nem adták elegendő bizonyítékát tanultságuknak és arravalóságuknak, mint azok, akiknek jelleme és élete inkább kárára, mint hasznára vált az ifjúságnak. Ebben az esetben

¹ *Annuu probatio.*

a följobbvalók az ügyet a tankerületi főigazgatóhoz¹ fogják terjeszteni és megjelölik a módot, miként lehetne a csekély oktatási képességgel rendelkező, de teljesen megbízható erkölcsű tanítókat más vagy tehetségüknek jobban megfelelő állásban alkalmazni. Azok azonban, akiknek életmódja és erkölcsisége meg nem felelő, minden tanítói hivataltól mindenkorra távollartandók és ugyanezen főigazgató további rendelkezésére bízandók.

II. Fejezet.

Az iskolai igazgatókat és a tanítókat megillető hivatali rangról, valamint az érdemek jutalmazásáról és a hibák büntetéséről.

CCIX. §.

Az iskolai igazgatók és tanítók rangja.

Minthogy a rang kétségtelenül istápolója a tudományoknak, különös gond fordítandó arra, hogy az iskolaügy intézőinek biztosítva legyen a maguk rangja és tekintélye. Ami az előjárókat és a tanárokat illeti, már ezen tanügyi tervezet első részében leírt hatáskör is nem közönséges tekintélyt kölcsönöz nekik. Ami pedig a tanítókat illeti, illő mindenesetre, hogy rangfokozatukra és kitüntetésükre ezentúl nem csupán az osztályok sorrendje,² hanem az ifjúság szorgos kiképzésére fordított időtartam is alapul vétessék, főleg mivel a fizetési pótlékok is az időtartamhoz igazodnak. Ezen tanügyi szervezet sarkalatos elve főképen azon fordul meg, hogy azok a férfiak, akik kiváló tehetséggel vannak megáldva a zsengebb korú ifjak nevelésére, ugyanazon jogot és rangot élvezzék, mint bárki más, hogy ne válják szükségessé az ilyen embereket más tanszékre áthelyezni, hanem hosszabb ideig lehessen őket azon a tanszéken, melyet kezdetben elfoglaltak, a tanügy legnagyobb hasznára megtartani. Már ebből kitűnik, mekkora gondosságot kell fordítani ezen tanárok megválasztására.

Mivel pedig az a körülmény, hogy a tanárok az őket megillető kiváltságos megbecsülésben részesülnek, nagy mértékben előmozdítja a tanulmányok sikerét: igen fontos érdek, hogy tiszteletet és bizalmat oltsunk a zsenge lelkekbe azok iránt, akikre tanításukat bízni fogjuk, hogy nemes lelkesedéssel buzduljanak utánzásukra, amely a rátermett férfiaknak maradandó emléket ígér. Erre nézve

¹ Itt «supremus districtus director» van a latin szövegben, másutt ha egyáltalán előfordul ez a jelző, csak «superior»-t olvashatunk.

² T. i., hogy az alsó vagy a felső osztályokban tanítanak-e.

legtöbbet fog használni, ha az iskolák nemcsak megerősíttetnek ősi kiváltságaik gyakorlásában, hanem hogyha a magyar királyság összes tartományai utasíttatni fognak, hogy bármely iskola tanítói az őket megillető kiváltságos megbecsülésben részesüljenek. De azért ne feledkezzenek meg a széptudományok tanárai a tapintatosságról és nyájasságról senkivel szemben, hogy ezáltal az ifjúságnak is szép példát mutassanak a szerénységre, s mindenki lássa, hogy teljes joggal jutottak ezen kitüntető megbecsüléshez.

CCX. §.

Az igazgatók és tanárok kiváló tudományos érdemeinek megjutalmazása.

A jutalom mértéket is azon érdemek nagysága fogja megszabni, melyet az iskolai igazgatók az iskolaügyek intézésében és a szaktanárok a tanításban kifejtett buzgalmuikkal szereztek. Mindezekről pedig, amint természetes is, a királyi főigazgatók a gondosan megszerkesztett félévi jelentések alapján és az iskolai vizsgálatokról szóló kimutatás átvizsgálása után fognak határozni. És akiről azt látják, hogy minden tekintetben kitűnően eleget tett az utasítás szabályainak s kötelességét minden részében különös szorgalommal teljesítette: akkor valóban méltányos lesz, hogy az érdemeseke szorgalmuknak méltó gyümölcsét elnyerjék. E célból a királyi tartományi igazgatók ezeknek jegyzékét a közigazgatási hatóságokhoz átküldik, amelyeknek elhatározása alapján az e célra kihasított pénztári fedezetből számukra vagy tiszteletdíj, vagy évi fizetési pótlék fog megállapíttatni. De a hivatalos tanügyi lapban is meg kell emlékezni azoknak a kitüntetéséről, akik a tanügy előbbrevitelében különös érdemeket szereztek, hogy az összes akadémiák és gimnáziumok tudomásul vehessék.

A jutalmazás másik módja lesz adott alkalommal a soronkívüli áthelyezés jövedelmezőbb tanszékre. Azonkívül azok, akik valami igazán dicséretre méltó munkát írtak és kiadtak, vagy ha rendkívüli tanítást vállaltak magukra, megfelelő díjazást fognak kapni. Különben a rendkívüli tanítás megtartásáért szabad lesz maguknak a tanulóknak is valamely tiszteletdíjat felajánlaniok, de mindig az igazgató tudtával.

CCXI. §.

Miképen büntetendők a hivatalukat elhanyagoló tanárok.

Azon tanároknak hivataluktól való elmozdításáról, akik próbavuk alatt nem felelnek meg a várakozásnak, már fentebb volt szó.

Ennélfogva itt csak azok jönnek tekintetbe, akik próbaévüket dicséretesen végezték és tanítói állásukban megerősítették. Ezek kétféleképpen válhatnak meg hivatali szerepkörüktől. Először, ha szorgalmuk iskolai teendőik végzésében hanyatlík és elernyed; másodsor ha életmódjukban és erkölcsaikben a feddhetetlenség útjáról lassankint letérnek. Azért az iskola igazgatója, állandóan figyelemmel fogja kísérni az ilyen lappangva elharapódzó hibákat és eleinte barátságos és négyszem közötti intelemmel törekedjék a tanár hanyatló szorgalmát vagy ingadozó erkölcsi magatartását megerősíteni. De ha ez semmit sem használ, a hanyag tanárt iskolai ülésbe megidézi és szigorúan kötelességére figyelmezteti. Ha azonban ez uton sem ér célt, hívja össze az egész tanári kart, kivéve a javíthatatlan tanárt és közös egyetértéssel szerkessze meg vádlevelet s valamennyiüknek sajátkező aláírásával terjessze fel a királyi tanulmányi főigazgatónak¹ s tőle kérjen ez ügyben határozatot.

CCXII. §.

Az iskolai hivatalszolgák és örök.

A pedellusoknak és öröknek főbb kötelességeiről ezen mű első részében van szó. Itt csak azokat a pontokat fogjuk érinteni, melyekre főképen felfogadásuknál és állandósításuknál figyelemmel kell lenni. Természetesen ezeknek is olyan erkölcsüeknek kell lenniök, hogy nemcsak megbotránkozásra nem adnak alkalmat az ifjúságnak, hanem buzditják is a becsületességre és tisztességes életmódra. Továbbá ezen állásra a többiek között igen alkalmasak lennének a katonai altisztek is, akik már kiszolgáltak és akik teendőik végzésében a pontossághoz és feljebbvalóik iránt az engedelmességhez hozzászoktak, hanem gyakran szépen írni is tudnak és a számadások vezetésében járatosak. Azért az egyetemi tanács vagy a királyi tartományi igazgatók ezen állásokra néha ilyeneket is alkalmazhatnának, de azzal a föltétellel, hogy nekik és az egyes igazgatóknak minden tekintetben alá legyenek rendelve.

III. Fejezet.

A leendő tanárok és iskolai előjárók állandó szemináriumának felállítása.

CCXIII. §.

A leendő tanárok állandó szemináriumának szükségessége.

Abból, amit az előbbi fejezetben a nemes tudományok igazgatóiról és tanítóiról felhoztunk, eléggé kitünik, hogy az erények-

¹ Itt «regius supremus studiorum director» néven szerepel a tanker. főigazgató.

nek és a tudásnak mekkora készletére van szükségük azoknak, akik az ifjúság nevelésével megbíztatnak. Azért talán nem lehetne alaptalan azaz aggodalom, hogy idő múltával nem akadnak elegendő számban ilyen férfiak, ha erre különös gond nem fordítatik. E célra egy képzőintézet felállítása mutatkozott szükségesnek, hogy belőle, mint valami tartalékból, tanult embereket lehessen szerezni ezentúl. Ennek nemcsak első alapjairól, hanem az egésznek felépítéséről, fenntartásáról, gyarapításáról és állandóságáról kiváló gondoskodás történt, amint a következőkben kitűnik.

CCXIV. §.

Az igazgatók állandó szemináriuma.

Az igazgatói kar állandó kiegészítésének alapja magában a tanítói karban van megvetve. Amidőn tehát erre az állásra alkalmas utód kerestetik, mérlegelés tárgyát képezi különösen a hosszú gyakorlatban kipróbált tapasztalata a tudományok művelésében, amely bevallottan főleg a tanítással foglalkozóknál található. Ezért az igazgatói tisztre mindig a legtapasztaltabb tanár fog alkalmaztatni. S minthogy ezeknek száma bármely fajta tanintézetben jóval meghaladja az igazgatók számát, nincs ok az igazgatói nemzedék folytatólagos kiképzésében kételkedni.

CCXV. §.

A leendő tanárok állandó szemináriuma a népiskolákban, a grammatikai iskolákban és a gimnáziumokban.

Ezen szeminárium magábaa tanulmányokkal foglalkozó ifjúságban leli biztosítékát. Még pedig, ami a népiskolákat illeti, a grammatikai iskolákban és a gimnáziumokban bizonyára mindig fognak akadni ifjak, kivált a szegényebbek és a közepes tehetségűek között, akiknek figyelme ilyen tanítói hivatal felé fordul és akik sorsukat és életfenntartásuk eszközeit ilyen állás megszerzése által törekednek biztosítani. De az árvaházak is, melyeknek szervezete ezen mű első részében közöltetett, állandó erőket fognak szolgáltatni ezen iskolák vezetésére, úgyhogy semmi kétség sem foroghat fönne alkalmas utódok állandó jelentkezéséről.

A grammatikai iskolák és gimnáziumok nagy részben szerzetesrendekre vannak bízva, akikhez jelentékeny számú ifjak szoktak seregleni és pedig sokan azzal az eltökélt szándékkal, hogy egész életüket tudományos foglalkozásoknak és a tanításnak fogják szentelni.

Ennélfogva tanárhiánytól legalább itt nem kell tartani; egyrészt azért, mert a rendek főnökei legjobb reményt nyújtanak intézetük növendékeinek helyes képzésére, hogy a tanügynek majdan hasznos tagjai kerülnek ki belőlük, másrészt mert ezen szerzetes ifjaknak mind az egyetemen, mind az akadémiákon alkalmuk nyílik önmaguk jeles kiképzésére és a tanítói pályára való kellő előkészülésre.

Ha tehát a tanítók állandó pótlására nézve még most is marad fönn aggodalom, ez az eset csak az egyetemre, az akadémiákra és főgimnáziumokra állhat meg, ahol feddhetetlen erkölcsű és kitűnő műveltségű férfiakra van szükség. De ezen a gondon is könnyíteni fognak a következő intézkedések.

CCXVI. §.

Az állandó tanári szeminárium a királyi egyetemen.

Mínthogy az egyetemi tanszékekre csak nagyon kiváló műveltségű és hírnevű férfiak hivandók meg, általánosságban véve nem látszik jogos követelésnek, hogy a tanügy kára nélkül egyedül bennszülöttek intézzék a tanulmányok dolgát. Így tehát egyetemi tanári állás ellátására nemcsak Magyarország és a többi örökös tartományok polgárai hívhatók meg, — hanem műveltségükről és tudományos előadásaiokról híres külföldi emberek is — föltéve, hogy lemondanak egyéni magánérzületükről, melytől a tanügynek teljesen mentnek kell maradnia. Ám hogy az egyetemen soha sem fog hiányozni a tudós férfiak ivadéka, ennek bővebb megvilágítására vizsgáljuk meg egyenkint magukat a tudománykarokat.

1. Ami a theológiát illeti, rendelkezésre fognak állani a királyi akadémiák és püspöki lyceumok rendes tanárai, épűgy a különböző szerzetesrendek növendékei, melyeknek száma nem csekély az országban. Ha ezenkívűl számításba vesszűk az egész országban oly nagyszűmban alkalmazott hitszűnokokat, akiknek a maguk kiképzésére és ezen szűnt tudományra való előkészűlésre minden alkalmuk megvan: az aggodalom, hogy hiány lesz alkalmas férfiakban, teljesen eltűnik.

2. Mínthogy a jogtudomány és a többi ezen karhoz tartozó tudományszűk fűképen a nemes ifjűsűgot vonzzák, nincs kétsűg az iránt, hogy míndig lesznek készűletben kiváló emberek, akik ezen akadémiái tanszűkekre fognak tűrekedni. Ennélfogva sohasem lesz nehéz a választűs, hogy az egyetemen megűresedű jogi tanszűkre oly utód állittassűk, aki vagy kiadott művei révén, vagy kiváló tudásának hírebűl ismeretes.

3. Ami az orvostanári ivadékokat illeti, ilyen bizony az akadémiák alig ígérhetnek az egyetemnek. Ezzel szemben a vármegyékben és a városokban található azon orvosok nagy száma, akiknek a legszebb alkalmuk volt a maguk bővebb kiképzésére és tökéletessítésére, kétségtelen reményt nyújt, hogy e részben sem lesz hiány olyan férfiakban, akik ezt az áldásos tudományt az országban derekasan továbbfejlesztik. Különben lesznek más eszközök is alkalmas emberek képzésére e tudomány számára.

4. Végül az összes bölcsészeti szakok előadására nemcsak az akadémiái, de a főgimnáziumi tanárok közül is meg fognak hivatni azok, akik tanúbizonyosságát adták kiváló tevékenységüknek ezen kar valamelyik tudományágában, valamint más tudós férfiak, akiknek elegendő szellemi erejük van ezen tudományág tárgyalására.

CCXVII. §.

A királyi akadémiái és főgimnáziumi tanárok állandó szemináriuma.

Királyi akadémiái tanárságra törekszenek általában az összes főgimnáziumi tanárok és más tudós férfiak, még ha a jelenben nem is működnek semmiféle tanári állásban, még pedig állásukra és állapotukra való különbség nélkül, különösen pedig:

1. az egyetemi és maguk az akadémiái rendkívüli tanárok;
2. a különböző instruktorok nemcsak az egyetemen és a királyi akadémiákon, hanem a főgimnáziumokban és más tanintézetekben;

3. a nemesi akadémiák és kollégiumok praefectusai.;

4. a mánások és más nemesek házában működő magán-nevelők.

Ez a négy osztály tehát, melyeknek tagjai az egész országban szét vannak szórva, alkotják főképp azt a tartalékot, melyből mind a főgimnáziumi, mind az akadémiái tanárokat venni kell.

Hogy azonban ezen tartalék sorsa ne legyen csupán a véletlenre bízva, kifejtendők még a következő pontok.

1. Mit értünk a fölállított tanárképző-szemináriumon?
2. Miképp jelöltetnek ki az ide fölvetett ifjak a tanári szolgálatra?
3. Mi módon és mily költségekből tartandók föl?
4. Mi módon nevelendők és képezendők fokozatosan egy tan-zék elnyeréséig?

CCXVIII. §.

A tanárjelöltek kollégiumának fölállításáról.

Hogy legyen egy válogatott ifjakból álló testület, akik ezentúl a tantárgyak derekas tanítására hivatva vannak, kegyelmesen évi

ösztöndijak alapítottak azok részére, akik a theologiai, jogi, orvosi és bölcsészeti tudományokat, valamint a humanitás tárgyait különös gonddal ismételik és majdan tanári állások elvállalására készülnek az egyetemen. Az ilyen repetensek kijelölésének joga — az egyes karok véleményének meghallgatása után — teljesen a királyi egyetemi tanács kezében van, úgy, hogy ez a kijelölés a kormányhatóságokkal való minden előzetes tárgyalás nélkül érvényes és oda csak tudomásvétel végett jelentendő be, kivéve, ha esetleg a javaslatba hozott vagy a többiek fölött kiválóan érdemes jelöltek száma meghaladja a megállapított ösztöndíjakat, mert akkor a ki-nevezéshez az úgy fölterjesztése mellett királyi jóváhagyás kérendő.

CCXIX. §.

A jelöltek és fölvételük a repetensek kollégiumába.

Ezen kollégium közösségébe tartoznak azok az ifjak, akik a különféle tudományszakok ismételése alkalmas jelölteknek nyilváníttatnak s akiket nemcsak azon akadémiák előjárói, amelyekben vagy bölcsészeti, vagy jogi tanfolyamot végeztek, ajánlanak ilyenekül a királyi egyetemi tanácsnak, hanem a gimnáziumok is, ahol a humaniorákkal foglalkoztak. Nyitva lesz azonban a belépés állásra és állapotra való különbség nélkül mindazoknak, akik a jövőben iskolai teendők végzésére szánják el magukat és tanulmányaik kiegészítésére segítségre szorúlnak. Azok a szerzetesrendek ugyanis, amelyek gazdagabb alapítványokkal vannak ellátva, a saját költségükön fognak gondoskodni tanári pályára szánt növendékeiknek kiképzéséről, mert ezután nehezen lesznek közülük mások igazgatói tisztre alkalmazhatók, mint akik ezen nyilvános ismétlő tanfolyamokon nyerték kiképeztetésüket és reményt nyújtanak arra, hogy mindenütt fennföjják tartani a tanulmányoknak egyöntetűségét.

Akik ilyen jelölteket ajánlanak, vizsgálják meg gondosan :

1. Vajjon természetes hajlandóság viszi-e őket a tudományos pályára; vajjon arra a szakra, amelyre alkalmasaknak vallják magukat, vannak-e megfelelő képességeik és különös tehetségük? Elsajátították-e azokat a segédismereteket, melyeket az ismétlőtanfolyamra magukkal kell hozniok?

2. Megnyilatkoznak-e bennük az iskolák igazgatására és az ifjúság kormányzására szükséges tulajdonságok, aminők a feddhetetlen vallásosság, türelem, nyájasság, józanság, szorgalom stb., avagy nem mutatkoznak-e inkább minden tekintetben ellenkező jelenségek?

Ha mindezen föltételek rendben találtnak, a királyi tartományi igazgató egyetértő hozzájárulásával a jelöltre vonatkozó összes adatok összeállítandók és a szüleiről, koráról, nyelvismereteiről szóló írásbeli jelentés évenként, az első félév vége felé a királyi egyetemi tanácshoz átküldendő és innen kérendő a fölvételére vonatkozó határozat.

Noha a különböző rendektől beküldött eme ajánlásoknak jelentékeny súlyuk lesz, a jelölt mindazonáltal nem élvezheti tényleg az ösztöndíj jótéteményét, mielőtt azon egyetemi kar előtt is, mely erre ki van jelölve, szabályszerű vizsgálaton nem adta tanúbizonyosságát annak, hogy ezen jótéteményre bőven érdemesnek bizonyult. A vizsgálatra kitűzött időt a hivatalos lap fogja közölni, hogy t. i. úgy azok, akik saját költségükön szándékoznak tanulmányaikat megújítani és a tanári pályára elkészülni (ezeknek azonban előéletükről és a tanulmányi előmenetelükről hiteles bizonyítványt kell hozniok), valamint azok is, akik az akadémiák és gimnáziumok ajánlatára és a kir. egyetemi tanács fölhívására ösztöndíjat élvezni óhajtanak, megjelenhessenek, vizsgálatra állhassanak és miután teljesen megfelelték, a repetensek kollégiumába fölvehetők legyenek.

Ezen intézkedések közül, amelyekhez most kezdetben pontosan ragaszkodni kell, némelyek idő multával némi változáson fognak keresztül menni, ha az erkölcsi magatartásról szóló minősítvényi táblázatok elkészülnek s ha az egész szervezet meghatározott rendje állandósíttatni fog.

CCXX. §.

A repetensek kollégiumába fölvett jelöltek kiképzetésének módja és költségei.

Ezen tanárképző-kollégiumba fölvett ifjak, miként mondtuk, a királyi egyetem pénztárából évi ösztöndíjat kapnak, amelyet két évig élveznek a humanitás jelöltjei s három évig a bölcséleti tudományok repetensei. A többiekre nézve, akik a theologiai, jogi és orvosi tudományok ismételtesével foglalkoznak, az ösztöndíj élvezetének útja-módja még nincs megállapítva, mivel eddig csak azoknak szokás ilyen ösztöndíjakat adományozni, akik szorgalmuknak és tehetségüknek jelét adták és hijával vannak a tudományos fokozatok elnyerésére szükséges költségeknek.

Egyébként mind ezek, mind mások tartozni fognak ezen rend számára megállapítandó külön törvényeknek minden tekintetben engedelmeskedni, mihelyt a testületbe fölvétettek.

Ami magát a nevelés és kiképzés módját illeti, a királyi tanács föladata lesz minden igyekezettel és tervszerűséggel odahatni, hogy ezen testület kiművelésére a karok legkiválóbb tanárai fölügyeljenek, akik a külön szabályzat utasítása szerint nemcsak az ifjak tudományos haladását fogják támogatni segítségükkel, hanem erkölcsiségüket és életmódjukat is szemmel fogják kísérni.

CCXXI. §.

A jelöltek elhelyezése az ismétlőtanfolyam elvégzése után.

A jelöltek az ismétlőtanfolyam elvégzése után vagy nyilvános tanintézeteknél fognak megtelepedni továbbra is, vagy magánszolgálatba lépnek. Akik t. i. a humanitás tárgyainak ismétlését elvégezték, átírhethetnek a bölcséleti tárgyak ismétlésére, vagy miként a többiek, rendkívüli tanári állást vállalhatnak a nyilvános iskolákban, vagy tanulóifjak magántanítóiként működhetnek, vagy végül a nemesi nevelőintézetekben felügyelői hivatalt viselhetnek.

Ami a theologiai repetenseket illeti, gondoskodni kell, hogy az ismétlőtanfolyam elvégzése után egyesek hitszónokokul és hit-elemzőkül alkalmaztassanak, amely tisztükben az ifjúságnak a görög nyelv tanítása által is hasznára válhatnak. Azokat pedig, akik az orvostudomány különböző ágait kiváló szorgalommal művelték és nagy reményt nyújtanak, hogy ki fognak tűnni bennük, olyan városokba fogják kiküldeni, amelyekben főképp az orvostudománynak az az ága virágzik, melynek elsősorban szentelték magukat és ahol ezen szakmának leghíresebb tanárai tartózkodnak. Itt bizonyos idő alatt tökéletesen ki fogják magukat képezni ebben a szakmában és ha majd visszatérnek, rendkívüli tanároknak nevezhetők ki ezen karon. Ez különben másokra is vonatkozik, akik különféle tudományágakban kiképezték magukat, ha ugyanis kiváló tehetségükkel és természetes hajlamukkal reményt nyújtanak, hogy a tanulmányi közalaphól erre a célra fordított költségeikért kitűnő tudományosságukkal, melyet onnan magukkal hoznak, kárpótlást fognak nyújtani.

Ha a szülők gyermekeikhez magántanítókat akarnak fogadni, nagyon ajánlani kell nekik, hogy a végzett repetensek kollégiumából válasszák azokat, még ha otthon is neveltetik gyermekeiket. Egyrészt mert erkölcsiségüket és szorgalmukat már nyilvános tapasztalatok igazolják, másrészt, mert az ilyen nemes ifjak ezután többnyire nyilvános iskolákba lépnek és azért nagyon érdekükben áll, hogy magánoktatásuk a nyilvános tanítással megegyezzen. Sépen

evégből nagyon hasznos lesz, ha a szülők fiaikat a szomszédos iskolaigazgatóval olykor próbára tétetik és megvizsgáltatják. A nyilvános tanintézeteket látogató gyermekek számára pedig mindig az iskolai igazgatók fogják kijelölni a magántanítókat és e részben főképp a végzett repetenseket fogják tekintetbe venni.

Akik tehát a tanárképzőben állami vagy magánköltségen a különböző tudományszakokban kiművelték magukat, majd a saját erejükből bővebb kiképzést szereztek a felsorolt különféle állásokban: ezek mindnyájan alkotni fogják azt a tartalékot, melyből a tanítók és tanárok nagy választéka vehető lesz.

II. SZAKASZ.

Az iskolák rendtartása, tekintettel a tanulói ifjúságra.

Az előbbi szakasz az iskolai rendtartás azon részének fejtegetésével foglalkozott, mely az iskolák igazgatóira és tanító személyzetére vonatkozik: a jelen szakasznak a tanulói ifjúságot illető második rész van fönntartva. A népiskolák rendje, miként föntebb a második részben mondtuk, a nemzetek és vallások sokfélesége miatt és egyéb sajátos körülményeknél fogva biztos és állandó szabályokkal még nem állapítható meg teljesen, azért e helyütt főképp a grammatikai iskolák és gimnáziumok rendtartását fogjuk tárgyalni. Számos rendelkezése azonban mind a népiskolákra, mind magukra az akadémiákra is alkalmazandó lesz (mely utóbbiak rendtartása egyébként az egyetemnek ezután bővebben kidolgozandó szabályzatához fog alkalmazkodni).

Már a föntebbiekben igen gyakran mondtuk, hogy az ifjak nevelésének és oktatásának fő célja, hogy a királyhoz hű és a hazára hasznos polgárokká váljanak. Ennélfogva magának az iskolai rendnek is egyedül ehhez a célhoz kell igazodnia. Már pedig nyilvánvaló, hogy az állam boldogítására alkalmas polgár legyen:

1. testileg friss és erős;
2. lelkileg tanult és sokoldalúan művelt;
3. erkölcsileg derék, jószívű és minden tekintetben tisztességes életű.

Ha tehát a leendő polgároknak majdan ilyeneknek kell lenniök, nem lesz elegendő oly igazgatókat és szaktanárokat választani nevelésükre, akik a fönnt elsorolt tulajdonságokkal rendelkeznek, hanem szükséges, hogy magától az ifjúságtól is tökéletes

fegyelmet és teljes tájékozódást követeljünk erkölcsi magatartásukban és minden cselekedetükben.

Evégből a nevelésügy egész épületét a következő eszközökkel kell megerősíteni.

I. Fejezet.

A tanulóifjúság egészségi állapotának gondozása.

CCXXII. §.

A tanulóifjúság egészségi állapotát illető rendtartási intézkedésről általában.

Ha az ifjak magukra hagyatnak és mások fölügyelete alatt nem állanak, egészségüket, sőt még életüket is gyakran veszedelmbe döntik. A legtöbb szülőnek szűkebbek az anyagi viszonyaik, semhogy külön nevelőt vagy kísért adhatnának gyermekeik mellé. Ezért javarészt az iskolának fog jutni az a föladat, hogy a távollevő szülők szerepét betöltse és gondos figyelemmel megelőzzön mindent, ami az ifjúság egészségét megkárosíthatná, tagjainak épességét megronthatná, vagy épen életét veszélyeztethetné. Azonkívül gondoskodni fog alkalmas segítőszerek és eszközök beszerzéséről, melyek az egészség ápolására, a test megedzésére és erejének fenntartására közrehatnak.

CCXXIII. §.

Az ifjúságot fenyegető veszedelmek elhárítása.

Senki sem várhat jogosan gondos körültekintést az ifjaktól mindennapi cselekedeteiben. Minél nagyobb a számuk, annál kevésbé képesek az óvatosságra dolgaikban. Így tehát a megfontolás hiányát szigorú fegyelemmel és a vétkezők ellen megállapított büntetésekkel kell pótolni. A veszedelmeknek forrásai, melyeknek ki vannak téve, főképp a következők: civódások, veszekedések, korcsmák látogatása, éjjeli összejövetelek, nyáron a fürdés, télen a sikos jégen való csuszkálás, kardok, török vagy pisztolyok hordása stb. Ezek elhárítására tehát mindnyájuknak a legszigorúbban tiltva lesz:

1. fegyvert viselni vagy pisztollyal lövöldözni;
2. veszekedést vagy civódást támasztani, vagy ilyenekbe beleegyezni;
3. éjjel a megengedett időn túl hazulról kimaradni, vagy ami még rosszabb, ide-oda csavarogni;
4. korcsmákat látogatni;

5. nyáron ragadó folyókban fürdeni vagy úszni;

6. télen a jégen csuszkálni vagy a hóban szánkázni.

Ugyancsak komolyan meghagyatik minden egyesnek, hogy az ércharang jelére otthonukba vonuljanak s az adott jelzés után onnan kilépni ne merészeljenek. Hogy pedig ennek a rendelkezésnek ereje és hatása legyen, a városi hatóság súlyos következmények terhe alatt kötelezze a családtyákat és házigazdákat, hogy a legelső ilyen kihágást legott vagy magának az intézet igazgatójának vagy legalább a hittanárnak, vagy hitszónoknak bejelentsék; ha pedig a bejelentést elmulasztanak, komoly megintésben részesüljenek. Ha ez sem fog használni, alkalmatlanoknak nyilvánítandók az ifjúságnak szállásba fogadására. Ezek az intézkedések általában az összes iskolafajokra ki fognak terjedni.

CCXXIV. §.

A tanulóifjúságnak engedélyezendő játékok.

A tanítási órák okozta csömör minden korban, de különösen a gyermekkorban nagyon terhes és csaknem elviselhetetlen. Amíg tehát eléggé gondoskodunk arról, hogy üdvös intézkedéssel minden bajt megelőzzünk és a fékevesztett rakoncátlankodásnak minden útját elzárjuk: viszont szükséges lesz az unottság elviselhetővé tételére és a szigorú fegyelem enyhítésére alkalmat adni az ifjaknak, hogy fölvidulhassanak és a tanulásban elfáradt lelküket fölüdítsék. Hogy ez minden tekintetben a kellő rendben és zavar nélkül történjék, afölött az iskolai igazgatók fognak gondosan örködni.

Bizonyára senki sem oly keményszívű, hogy az ifjakat állandóan a szobához akarná szegezni. De nagyon csalódnék, aki azt hinné, hogy valami mesterkélt és iskolaszerű multság tanulásokozta csömörüktől fölüditené őket. Ez a gondolkodás és eljárás-mód a nevelésnek kitűzött célját teljesen tönkretenné. Az így nevelt ifjak kétségtelenül üvegházban termelt növényekhez volnának hasonlóak, amelyek korán elhervadnak és elhalnak. Az államnak olyan polgárokra van szüksége, akik bármely terhet elvállalnak, testüket az év bármely szakában az időjárás viszontagságainak és szeszélyének kiteszik s végül akiket erejevesztett és elpuhult természetük el nem éktelenít.

Azért önként meg kell nekik engedni, hogy az esztendő bármely szakában a térs és szabad levegőt élvezhessék, hogy sétaközben társaloghassanak és az ilyen összejövetelek alkalmával maguk eszeljék ki üdülésük csinját-módját, szóval, hogy játszanak. De gondos előrelátással ügyelni kell majd, hogy a lelki fölüdülés

épügy, mint az iskolai elfoglaltság a főcéllal mindig összhangzásban legyen, azért szükséges lesz a játékok fajait, helyét és idejét is meghatározni és mindenben határozott rendet és szabályokat megállapítani.

CCXXV. §.

A tanulói ifjúságnak engedélyezendő játékok fajtái.

Ha a játékoknak az összes ifjak korához kell alkalmazkodniok a grammatikai iskolától egész az akadémiáig, ha természetes hajlamukkal meg kell egyezniök, ha testi szervezetük gyarapítására és megerősítésére kell hatniok, könnyen kitünik, hogy azokat a játékokat, amelyeket ülő helyzetben¹ szokás üzni, nem szabad egykönnyen megengedni. Ellenben azokat, melyekkel együtt jár a test tagjainak gyakorlása, melegen ajánlani kell. Továbbá a testi mozgásokat lábainkkal vagy karjainkkal végezzük; azért maguk a játékok ezen kétféle gyakorlatfajra vezetendők vissza.

Ami a lábgyakorlatokat illeti, a játékot úgy kell rendezni, hogy kiváló ügyességet adjon a helyes járásban, futásban és ugrásban, akár azután testünket kell a magasba emelnünk, akár valamely távolságot megfutnunk.

A kargyakorlatok kiváltkép súlyoknak emeléséből, hordozásából, huzásából, tolásából és célba dobásából fognak állani, miközben a kor- és erőviszonyok mindenütt szem előtt tartandók.

Ime ezek azok a gyakorlatok, melyekből a kitűzött célnak megfelelő játék-szabályzat készíthető és amelyek nemcsak az illendőség, hanem az egészség ápolásának törvényeihez is vannak szabva. És ha elismerjük, hogy miként a lélek, úgy a test is gyakorlás által tökéletesedik, nem lesz-e érdemes a nevelésnek ezen fajára is gondos figyelmet fordítani, amelyben bizonyára sok fontos mozzanat rejlik, hogy ezt minden részletében helyesen rendezzük és úgy szervezzük, hogy ezen fejezetből is kiváló javak háromoljanak az ifjakra és a leendő polgárookra.

CCXXVI. §.

Ifjúsági játékok kijelölése.

Már föntebb jeleztük, hogy a nevelőknek semmitől sem kell jobban óvakodniok, mint attól, hogy növendékeiket valamikor magukra hagyják. Az ifjúság kerüli a vizsgálódó szemeket s vigyázatlanságában veszedelmekbe dönti magát. Ezeknek megelőzésére igen

¹ Valószínűleg kártya v. más efféle játékokra céloz a R.

üdvös intézkedés volna, ha maguk a nagyobb és kisebb városok minden tanintézet székhelyén az osztályok és hallgatók számához mért meghatározott helyet jelölnének ki és ezt játszótérnek főszerelnék.

A lélek fölűdítésének két módja van, az egyik, t. i. a rendes, az egészség fönntartására és a szellemi erők helyreállítására szükséges, a másik rendkívüli és csak meghatározott időszakokban alkalmazandó.

Amaz első módnak a mindennapi gyakorlat az alapja; a másodikra, amely mintegy jutalma a munkának és szorgalomnak, nyár idején hivandók meg az ifjak, egy vagy két napi szünet engedélyezésekor. Ezen fajta szellemi üdülésre külön helyet kellene kijelölni, ahol ez könnyen megtörténhetik.

Az első, a mindennapi üdülésre szánt helyet a városban, még pedig amennyire lehetséges az iskola, vagy a tanárok lakásai mellett kell kijelölni, hogy ezek kényelmesen felügyelhessenek a játékokra, melyekkel az ifjak mulatnak. De ha ez nem lehetséges, akkor legalább a várostól mentől kisebb távolságra tűzzenek ki megfelelő nagyságú területet.

A másik helynek, mely nyári szórakozásra van szánva, nem szükséges a városban vagy közvetlen közelében lennie. Valamennyire távolabb eshetik, de nem többre egy órajárásnyinál. Ne legyen művelés alatt álló terület, hanem sűrű, lombos fák s közöttük folydogáló üdítő forrás tegyék kellemessé és ajánlatossá.

Ez a térség az oda gyülekező tanulók száma miatt az előbbinél tágasabb legyen. Ilyen helynek kijelölése nem is róhat súlyos terhet a nagyobb vagy kisebb városokra, mert a telkek ára annál kevesebb szokott lenni, minél távolabb esnek. — Ennek megállapítása különben kölcsönös megbeszélés útján és a körülmények latba vetésével egyelőre az iskolaigazgatók és a városok közönségére bízatik, míg a tartományi és intézeti igazgatók utasításai ugyane dologról bővebben fognak intézkedni.

CCXXVII. §.

A szellemi üdülésre kitűzött idő.

A nyilvános előadásokra szánt órák megtartása a második részben van leírva. A rendkívüli előadások ideje az igazgatók és tanárok közös megállapodásával tűzendő ki. S valamint az órák beosztásánál különösen a tanításra fordítandó időre kell figyelni s az otthoni készülést és ismétlést is tekintetbe kell venni, azonképen a mindennapi üdülésre szánt órák kitűzésében is mindenkor ugyan-

erre kell majd vigyázni. Mivel pedig a különböző és sokban ellentétes helyi szokások miatt alig tartható meg mindenütt ugyanazon szabály, a szellemi üdülésre fordítandó idő kijelölése a játékok vezetőinek lesz a dolga. E részben gondosan ügyelni kell majd a következőkre:

1. A szórakozásra engedélyezett órák megválasztása a nyilvános előadásokból, vagy az otthoni előkészületből s ismétlésekből semmit sem vonjon el.

2. Ezen szórakozásoknak kezdete és vége az egész héten át pontosan megállapítandó.

3. A játékoknak szánt helyen abban az időben, mely a rendkívüli tárgyakra és a reájuk szükséges készülésre és ismételésre fordítandó, nemcsak tartózkodni kell a játékoktól, hanem az ifjúság odasireglését sem szabad megengedni, kivéve esetleg azoknak, akik rendkívüli tárgyak tanulására vállalkoztak és közösen akarnak ezen a helyen készülni és ismételtetni.

4. Az előadások és az isteni tisztelet idején, valamint a bevonulásra adott jel után tilos ott tartózkodni.

Egyébként mindezeknek helyes elrendezése az igazgatók belátásától fog függni, akik a helyi életmód és bevett szokások szerint fognak határozni és ezt az egész ügyet a legcélszerűbben el fogják igazítani.

CCXXVIII. §.

A rend fönntartása a szellemi üdülés közben.

Ha ezen szellemi szórakozások helyesen lesznek szervezve, nemcsak a testi épségnek, az egészség fönntartásának, az erők edzettségének és az idegek és csontok megerősödésének fognak javára válni, hanem ösztönzésül is használhatók majd a gyermekek szorgalmának fölbresztésére. A tanuló ifjúság ugyanis a játék megengedését jutalomnak, megtagadását büntetésnek fogja tekinteni. S minthogy ezek igen közel állanak egymáshoz és csaknem ugyanazon időben hajthatók végre, mi tarthat vissza, hogy ezen eszközkhöz forduljunk, melyek a nevelés céljának és az ifjak hajlamainak különösen megfelelnek? Azonban e cél elérésére a szórakozásokban sok varázsnak és kíváncsú mozzanatnak kell lennie, hogy ezeket a gyermekek mindig nagy gyönyörűséggel megragadják. Bizonyos művészies változatosság t. i., a körülmények tervszerű előkészítése, a mindenütt látható szabályszerű rend és más effélék nem kis hasznára lesznek a dolognak. Ennélfogva:

1. A tereket, miként mondtuk, mind a rendes, mind a rendkívüli szórakozások részére mindenütt ki kell jelölni, még pedig az iskolaépület mellett, vagy legalább mentül közelebb a városhoz.

2. Maguk a terek a különböző osztályok szerint kellő részekre osztandók.

3. Az egyes játékok alakja, melyeket főntebb általánosságban említettünk, leirandó, kellően szabályozandó s az ifjak korához és erejéhez alkalmazandó.

4. A mindennapi üdülés idejét minden helyen külön kell megállapítani, mert erre általános szabályt nem lehet fölállítani.

Továbbá ezen pár útbaigazításból a következő észrevételek folynak, amelyek a kitűzött célhoz nagy mértékben hozzájárulnak.

1. Miután ezen terek egyszer a tanuló ifjúságnak adományoztattak, teljesen az ő birtokában kell maradniok annyira, hogy innen minden más embert távoltartani és kizárni lehessen, ha szükséges még a városi hatóság közbelépésének igénybevételével is. De miként a néptömegtől elkülönített eme hely az ifjúság szemében megbecsülést és jutalmat fog jelenteni, úgy viszont gondoskodni kell, hogy az osztálycsoportoknak megfelelően elosztassék, nehogy az alsóbb osztályok tanulói a felsőbbekkel kénytelenek legyenek összevegyülni, hanem mindig a maguk csoportjában tartózkodjanak. Továbbá, a hely alkalmas fekvésére nemcsak azért kell ügyet vetni, hogy a játékokra könnyebb legyen fölügyelni, hanem azért is, mert remélhető, hogy állandóan fognak nézők akadni, akik a játékokat szemmel fogják kísérni (már pedig sok függ attól, hogy ha nézőközönség van jelen).

2. Ha a játékokat kellően megválasztjuk és kieszeljük, ha jól alkalmazzuk az ifjak erejéhez és lelkületéhez, alig fogják várni ezeket az órákat, hogy fölvidulhassanak s gondosan óvakodni fognak, hogy esetleg a saját hibájukból kizárassanak belőlük.

3. Az üdülés idejét a helyi viszonyok és szokások kívánalmai szerint úgy kell megállapítani, hogy a szellemi szórakozás majd hosszabb, majd rövidebb ideig tartson. Így elejét lehet venni, hogy a dolgot megunják, ami ebben a korban nagyon könnyen megesik.

4. Az üdülés tartama alatt a gyermekeket soha sem szabad magukra hagyni, azt sem szabad megengedni, hogy a felügyelőknek örökös szeme elől bujkáljanak.

5. Minden osztály szelvényében egy elkülönített hely jelölendő ki, amely könnyen szemükbe ötlik az elhaladóknak vagy nézőknek és amelyre a bűnösöket száműzik, mialatt a többiek a játékban gyönyörködnek.

6. Azoknak nevét, akikre különös figyelmet kell fordítani, legott a nyilvános előadások ideje után följegyzi minden tanár annak a számára, aki azon a napon a játékot vezetni fogja.

7. Akik büntetésre méltók, azonnal a játék kezdetén a büntető helyre küldendők.

8. Minden pártoskodásnak, civódásnak és veszekedésnek gondosan útját kell vágni.

Az efféle játékok üzése elsősorban a testi egészségnek nagy javára válik, azután a tanulásban elfáradt szellem is fölfriessül és új erőket gyűjt.

Nincs ok, hogy a tanárok a játékokra való fölügyeletet a méltányosnál nagyobb tehernek tekintsék. Mert ha a szülők szemében oly rendkívül kedvesek azok a kötelességek, hogy kiváló gonddal részesítsék mindabban gyermekeiket, ami csak jellemüket jobbra teheti, szellemi tehetségeiket kiművelheti, testi szervezetüket erősítheti: az iskolák igazgatóira és tanáraitra épenséggel nem lehet közömbös, hogy tisztüket, melyre kötelezték magukat, minden részében pontosan teljesítsék. Mert amikor elvállalták, egyúttal mintegy szülőiké lettek növendékeiknek. Ennélfogva lelkiismeretük kötelezi, hogy becsületesen meg fognak tenni mindent, ami a jó és minden tekintetben tökéletes nevelésre bármi módon befolyással lehet. Egy külön szabályzat mégis módot fog adni, hogy ezen teher némileg megkönnyíttessék.

II. Fejezet.

A tanuló ifjúság szellemi kiművelése.

CCXXIX. §.

A tanuló ifjúság szellemi kiművelésére vonatkozó rendtartási intézkedésről általában.

Az ifjúságnak a különböző tudományokban való oktatásáról szó volt ezen tanügyi szervezet második részében: ennek a helynek van fönntartva mindannak vizsgálata és megállapítása, ami ezen üdvös dolog végrehajtásának előmozdítására, vagy az akadályoknak elhárítására hatékonyan fog mutatkozni. Az elsőre tartozik az ifjaknak nagy megválogatással megejtendő fölvétele az iskolába, a tanításra kitűzött időnek pontos betartása, az állandó törekvés a versenyre, a vizsgálatoknak különféle fajai, a jól érdemesülteknek jutalmi, a hanyagok ellen irányuló büntetések. A második vonatkozik a tanároknak a leckeórák megtartásában és a tanulóknak

ezek hallgatásában tanusított hanyagságára, a kiszabott idő meg-
rövidítésére, az iskolából való sűrű elmaradásra, túlságos szünetek-
nek engedélyezésére.

CCXXX. §.

A növendékek föl vételénél tanusítandó óvatosságról általában.

Mínthogy a népiskola az egész nevelésnek első alapvonalait
rajzolja meg, könnyen kitűnik, hogy ide válogatás nélkül kell a
gyermekeket fölvenni, miután a tanulásra alkalmas kort elérték,
föltéve, hogy ennek valamely különös ok nem áll útjában. Amikor
azonban a népiskolából, vagy magán és házi oktatás után gramma-
tikai iskolába, vagy ebből a gimnáziumba, majd az akadémiákra
lépnek át, nem csekély körültekintésre lesz szükség, amelyről most
részletesen kell szólnunk.

CCXXXI. §.

*A növendékek föl vételénél tanusítandó óvatosságról, amikor a nép-
iskolából a grammatikai iskolába lépnek.*

Ha a népiskolák tökéletességéhez már semmi kívánni való
sem hiányoznék és a gyermekeket kellően kiképeznék és előkészíte-
nék a latin iskolákra, joggal meglehetne követelni, hogy már a
grammatikai iskolába való átlépésük alkalmával szigorúan meg-
vizsgáltassék arravalóságuk. De minthogy a népiskolák a kész
tökéletességtől, amire több esztendő kell, annyira távol állanak,
hogy még csak első alapjaik vannak megvetve: a túlságos szigorú-
ság igen számosakat megakadályozna a grammatikai iskolába való
följutástól és régi tanítóikhoz utasítaná a drága időnek és a nevelésük
előbbrevitelének nem csekély kárára. Ezért a grammatika első
évében a tantárgyak anyaga úgy választandó meg és osztandó be,
hogy a szorgalmas tanulókat haladásukban mitsem hátráltassa, a
lassubbaknak pedig alkalmuk legyen az elhanyagolt részek kipóto-
lására. De a tudatlanok és a latin nyelv elemeibe be nem avatot-
tak a grammatikai iskola küszöbétől egyáltalában távoltartandók.

Ezekből könnyen föl ismerhető, melyek a szülőknek, gyámok-
nak, maguknak az ifjaknak és az iskola élén álló igazgatóknak
kötelessége a növendékek föl vételét illetőleg. Természetes tehát,
hogy akik növendékeket visznek a grammatikai iskolába, figyel-
meztetendők, vajjon ezek a jelöltek

1. legalább tizedik életévüket betöltötték-e, hacsak valami
rendkívüli dolog nem merül föl némelyiknél.

2. Tudnak-e latin vagy hazai nyelven írott, vagy nyomtatott

könyveket olvasni, azonkívül még tudnak-e latin névszókat, mellékeveket és igéket ragozni.

3. Irnak-e ezen nyelveken és megfelelő-e a betűvetésük.

4. Szereztek-e otthonosságot a számtani alapműveletekben.

5. Ha ezen föltételek megvannak, a növendékeket az előadások kezdete előtt néhány nappal el kell vezetni az igazgatóhoz, hogy próbára állíthassa őket és nevüket a rendes jegyzékbe beiktathassa.

6. Be kell mutatni erkölcsi magaviseletükről, korukról és az eddig tanult tárgyakban tanúsított előmenetelükről szóló bizonyítványukat, melyet a tanító és a helybeli plébános, vagy (ha a jelöltek elsőrendű népiskolából jönnek) az igazgató és a hitoktató aláírásával van ellátva.

7. Az igazgató a szülőknek és gyámoknak őszintén és barátságosan föltárja, mi a véleménye a jelölt tehetségéről és megérteti velük, hogy az iskolába való fölvétel nagy jótéteménynek tekintendő és hogy a jelölt az iskolai szabályokat pontosan megtartani köteles. Ezután a növendék az iskola megbecsülésének és tekintélyének emelése végett szertartásos ünnepélyességgel kötelezi magát az iskolai törvények lelkiismeretes megtartására.

CCXXXII. §.

A növendékeknek a felsőbb osztályokba való fölvételénél tanusítandó óvatosságról.

Valamint a gyermekeknek a grammatikai iskola első osztályába való fölvételénél általában elnézést kell majd tanusítani, úgy viszont szigorúan kell eljárni azoknak megvizsgálásában, akik vagy otthoni magánoktatás után, vagy a grammatika első osztályából akarnak felsőbb tanulmányokra föllépni.

Ami a másik részt illeti, amely otthon, magánúton vetette meg tanulmányainak első alapjait, mindenki belátja, mily nagy érdek fűződik ahhoz, hogy a nyilvános iskolák tantervének megfelelő oktatásban részesültek legyen. E célból igen nagy hasznukra lesz, ha a magán- és házinevelőket, miként már fentebb megjegyeztük, az egyetemen képesített repetensek sorából választják és a legközelebbi tanintézetek igazgatóival állandó érintkezést tartanak fenn. Az ilyen ifjakat azonban idejében kell az iskola igazgatójának bejelenteni.

1. Az igazgató a fent említett bizonyítványt mind a házi tanítótól, mind attól, aki esetleg az ilyen oktatás felügyeletével meg volt bízva, beköveteli.

2. A jelöltet annak a tanárnak segítségével, akinek osztályába lépni kíván, az egész anyagból, amelyet tudnia kell, alaposan megvizsgálja.

3. Ha a várakozásnak teljesen megfelelt, a szokott módon azonnal fölveszi a tanulók sorába.

4. Ha nem felel meg, valamely alsóbb osztályba sorozza, hogy a kívánt fokozathoz szükséges előismeretekre jobban elkészüljön, vagy pedig eltiltja a további iskoláztatástól. Van ugyanis egy régi királyi rendelet, hogy azoknak (főleg a nem nemes vagy polgári sorsban élő ifjaknak) akik elsőrendű osztálytársaiktól nagyon elmaradtak, ne engedessék meg tanulmányaiknak további folytatása, hanem állapotuknak és az állam érdekeinek jobban megfelelő életpályára tereltesse. E tekintetben ne legyen elnézésnek és engedékenységnak helye, főképen, ha a jelölt nagyon fiatal korú.

5. Akik távolabbi helyekről jönnek és a mindennapi élet fönttartására, vagy betegség esetére a szükséges eszközöknek hijával vannak, nem egy könnyen fognak fölvetetni, hanem közelebb eső tanintézetekbe fognak utasíttatni.

CCXXXIII. §.

A rendes előadások órafelosztása.

Minél gyorsabban mulnak a vissza nem idézhető órák és minél biztosabb károk háramolnak helytelen fölhasználásukból, annál nagyobb előrelátással kell gondoskodni, hogy az ifjak zsenge koruktól hozzászokjanak az idő megbecsülésére, minden alkalomnak okos és szorgos megragadására és hasznos fölhasználására. E tekintetben mintegy például fog nekik szolgálni az időnek az iskolában való rendes beosztása, melyet naponként meg kell nézniök.

A grammatikai iskolában és a gimnáziumban régi szokás szerint az előadás öt órát vesz igénybe, t. i. két és fél órát délelőtt és ugyanannyit délután. Még pedig télen, vagyis az első félévben reggel fél nyolc órakor, délután fél kettőkor kezdődik, ha egyébként a sajátos helyi körülmények megengedik. A második félévben pedig, amidőn a nappalok már hosszabbak, nemcsak hasznára lesz az ifjúságnak, hogy hozzászokják a kellemes korai idő hívására ágyából frissen kiugrani, hanem a növekedő hőség miatt időbeosztását a szükség szerint úgy megváltoztatni, hogy a második félévben a tanítás reggel fél hét, délután fél három órától kezdődjék.

Ami a népiskolákat illeti, miként már fentebb mondtuk, itt a tanítás ideje későbbben fog kitűzetni, ha majd berendezésük egyéb

tekintetben is meg lesz állapítva. Az akadémiákon a rendes előadások igénybe fognak venni két órát délelőtt és ugyanannyit délután ugyanazzal a különbséggel a téli és nyári hónapokban, mint ahogy a második részhez tartozó táblázat mutatja.

Hogy pedig ez az időbeosztás a hallgatóknak jeles szabályává váljék és eszerint osszák be a leghelyesebben mindennapi iskolai elfoglaltságukat, arról tenni fog a tanárok példája, melyet kötelességük pontos teljesítésében tanítványaiknak nyújtani fognak, ha t. i. mindjárt a szabályszerű idő kezdetén megjelennek az iskolában és a hiányzók bejegyzése után legott megkezdik az előadást és hasonló élénkséggel folytatják; ha semmi másnak földolgozásába nem fognak bele, mint ami ki van tűzve; ha az előadás idején semmiféle hivatalos üdvözléseket meg nem engednek, kivéve esetleg az igazgató tudtával és helyeslésével olyanokat, melyek inkább ösztönzésül szolgálnak az ifjúságnak, mintsem hátráltatására; végül, ha az iskolában végzett anyagnak főpontjait pontosan a naplóba bevezetik. De általában szigorúan tilos legyen a tanítóknak és a tanároknak az iskolából kilépniök, mielőtt az utánuk következő meg nem jelenik, ha az előadások egyhuzamban következnek egymásután.

CCXXXIV. §.

A vetélkedésről általában.

Tapasztalati tény, hogy a kedvező tanulmányi előmenetel nemcsak a tanítást végző tanárnak rátermettségétől és ügyességétől függ, hanem megkívántatik ezenkívül, hogy a tanulók teljesen a tanítók szándékához alkalmazkodjanak s tanításukat odaadó figyelemmel hallgassák, az ő buzgalmukkal a maguk tevékeny és szorgos igyekezetét szakadatlanul egyesítsék. Ha ez nem történik állandóan, hiábavaló az iskola minden munkája, oda van a szülők vágya, reménye s az államnak a tanügyi célokra áldozott költségei teljes-séggel kárba vesznek és semmivé válnak.

Az ifjúság figyelmének és szorgalmának fölébresztésére szolgáló mindennapi eszközök a jutalmak és a büntetések, amelyeknek mind a nyilvános, mind a magán iskolákban kétségtelenül nagy hatásuk szokott lenni, föltéve, hogy célszerűen és mértékkel alkalmazzuk. De ezekről lesz még módunkban közelebbről szólni; most egy nem kevésbé hathatós eszköztől, azaz a vetélkedéstől kell egyet-mást elmondanunk.

Világos, hogy verseny nélkül az ifjak igyekezete elernyed,

viszont azonban ügyelni kell, hogy a mértéktelen vetélkedés a becsületes és nemes jellem értékéből ugyanannyit le ne vonjon, mint amennyivel a szellem kiműveléséhez hozzájárul. Hogy tehát a vetélkedés józan és a kitűzött célnak megfelelő legyen, erre nézve jelentékeny haszonnal fognak járni a most következő észrevételek.

CCXXXV. §.

Azon intézkedések, melyek az ifjúság között a vetélkedés fölébresztésére és táplálására szolgálnak.

A vetélkedés bizonyos kitartó törekvés kor- és pályatársainknak utolérésére vagy legyőzésére. Ennek magvai az ifjúság egyéni önérzetében rejlenek. A dicsőség ingere kellemesen hat rá, az ismételt mérközések erősítik, a kiváló példaadások növelik s végül a nyilvános elismerés, mely minden törekvést szívesen megdicsér, rendkívüli jutalmat és ösztönzést jelent rá nézve. És így már ebből is eléggé kitűnik, miért kell a nyilvános iskolának teljes joggal elsőséget adni a magán iskolák fölött. Ezekben ugyanis más eszközökkel nem igen szokás a szorgalmat fölébresztetni és táplálni, mint jutalmakkal vagy büntetésekkel, melyek nem ritkán káros következményeket vonnak maguk után. Ellenben amazokban a vetélkedési kedv és a dicsőség legszebbikére való vágyódás lelkesíti az ifjakat, anélkül, hogy gyakran kellene folyamodni efféle édesgető vagy elrettentő szerekhez.

Hogy ez annál biztosabban elérhető legyen, mindjárt kezdetben, amikor t. i. az iskola újra megnyílik, ebben is bizonyos fénynek és ünnepélyességnek kell megnyilvánulnia. Azért a tanulók osztályaink szerint beosztva, ünnepélyes szertartással vezetendők be, körülöttük a hatóságok, a plébános és a helyi előkelőségek gyűlekezetével, akik őket a törvények pontos megtartására, megfelelő erkölcsi viselkedésre, kötelességeik teljesítésében pontosságra és szorgalomra atyailag buzdítják és komolyan figyelmeztetik.

Továbbá, az ülőhelyeket a múlt évben szerzett érdemeik szerint kell nekik kijelölni, úgy, hogy a legjobbak az első, a középszerűek a második, a többiek az utolsó padsorokat foglalják el.¹

A tananyag tárgyalt főrészeiből minden hónapban megvizsgálandók és érdemeiknek megfelelően osztályozandók s az ülőhelyek az osztályozáshoz képest jelölendők ki.

Hogy ebben a tekintetben az igazságosság pontosan megtar-

¹ Az úgynevezett locatio, mely 1868-ig dívott, amikor Eötvös eltörölte.

tassék, az igazgatók, miként már fentebb mondtuk, gyakrabban meg fogják látogatni az előadásokat, magukkal vivén olykor a hitoktatót vagy hitszónokot, ha ez a vizsgálat a magaviseletre terjed ki, hogy ily módon nemcsak a tanároknak iskolai kötelességeik teljesítésében tanúsított szorgalmáról, hanem a tanulónak tanulmányi előmeneteléről is meggyőződést szerezzenek, mindnyájukat buzgalomra s szép igyekezetre serkentsék és lelkesítsék. Erre a célra havonként vizsgálatot rendeznek, hogy az osztályozás megcélzott és jegyzőkönyvbe foglalható legyen.

Továbbá, a tanároknak a grammatikai iskolában és a gimnáziumokban e részben a következő feladataik lesznek:

a) Miután az osztályzatokat kihirdették és a tanulók padjaikban elhelyezkedtek, a tanár nyilvánosan kinevezi a felvígázókat.¹ Ezek mindig az első osztályzatot nyert tanulókból választandók s erkölcsileg a lehető legmegbízhatóbbak legyenek, hogy t. i. iskolatársaiknak mind szerénységükkel és jámborságukkal, mind a tanulásban való szorgalmukkal példával járjanak elől. Továbbá, ezen felvígázóknak kötelességük lesz, hogy az előadások kezdetén következetesen ott legyenek és a tanár jelenlétében az emlékeztetükbe véselt leckéket egymásnak kölcsönösen felmondják, azoknak emlékeztetét, akikre felügyelnek, pontosan próbára tegyék, magaviseletüket feljegyezzék, külső csinjukra mind az iskolában, mind a játszótéren vigyázzanak s más efféle, amit az igazgató elrendelni jónak lát.

b) A felvígázókat, ha kötelességüknek pontosan eleget tettek, a hét végén, ha pedig kevésbé alkalmasoknak s nem elég jó magaviseletűeknek találta őket, a meghatározott idő előtt is mentse fel tisztjüktől a tanár és más alkalmas tanulóval helyettesítse az első osztályzatúak közül.

Az ilyen felmentések és helyettesítések azonban fontos okokból általában minden kedvezéstől mentek legyenek s mindenkor bejegyzendők az iskolai naplóba a változást előidéző okokkal együtt.

c) Hogy pedig a felvígázók megválasztása bármely időben kellő módon megtartható legyen, miként már közöltük, minden hónap végén szükséges lesz új osztályozást megcélzott, felhasználván e célra az egész hónapban szerzett érdemeket és szokásos vizsgálatokat.

d) Az első félév befejezése után szigorúan számbaveendő az erkölcsi magaviselet és a tanulmányi előmenetel. És pedig azok a tanulók, akik érdemesek, hogy a következő esztendőben magasabb

¹ Decurio.

osztályba fellépjenek, a «jelölt»¹ névvel tüntetendők ki, a többiek a «visszamaradó»² jelzőt kapják. Mindkét résznek nevei egy lapra tisztán leírandók és megerősítés végett az igazgatónak bemutatandók, aki majd az egyes osztályokban való kihirdetésükről gondoskodik, a jelöltek érdemük szerint nyilvánosan megdicséri, a hanyagokat szorgalomra és megfeszített munkára serkenti. Ha valamelyik a jelöltek közül elhanyaglik, a visszamaradók közül pedig a javulás és iparkodás útjára tér, ez esetben amaz a kapott kitüntetéstől megfosztandó, emez pedig felruházzandó vele. Végül a névsort az iskolában látható helyen ki kell függeszteni és be kell mutatni azoknak az előkelő férfiaknak, akik az iskola meglátogatására odajönnek, hogy ily módon ezen nyilvános bizonyítványban a szorgalmasak megkapják a megérdemelt dicséretet, a hanyagok pedig a restségükhöz méltó rosszalást.

A tanév vége felé az egész évi érdemek szerint megállapított osztályzatok minden iskolában és minden karon nyomtatásban fognak kiadatni.

Ezek tehát azok az eszközök, melyek mindjárt az iskolák újból való megnyitásának küszöbén mind a vetélkedés felébresztésére, mind annak ápolására bevezethetők és alkalmazhatók volnának. Azonban semmi sincs reá nagyobb hatással, mint a nyilvános próbaverse-nyek és vizsgálatok, melyekről most kell szólnunk.

CCXXXVI. §.

A vizsgálatok megtartásáról általában.

Az iskolai vizsgálat általában nem más, mint próbája és kipróbálása az előmenetelnek, melyet a tanulók a különféle kötelező tantárgyakban tanusítottak. Alakjuk és jellegük nem egyféle: vannak ugyanis közönséges vizsgálatok,³ melyeket a tanár vagy az igazgató tetszése szerint tarthat, ahányszor az ügy érdekében jónak látja; továbbá nyilvános és ünnepélyes vizsgák és végre rendkívüli vizsgálatok, amelyekről kissé bővebben kell szólnunk.

CCXXXVII. §.

Az ünnepélyes vizsgálatok.

Ünnepélyes vizsgálatok minden félév elteltével fognak tartatni válogatott ifjakkal, amelyeken nemcsak a tanulóknak félévi elő-

¹ Candidatus. ² Remanentes.

³ Rendes kikérdezések I. Finácsy i. m. II. 229. l.

meneteléről, hanem maguknak a tanároknak szorgalmáról és tanítási képességéről is meggyőződést lehet majd szerezni és egyúttal meg lehet állapítani, mikép tett eleget az iskola a hozzá és tanáraihoz fűzött várakozásnak s micsoda eredménye lett a félév elmul-tával a reája fordított költségeknek.

Ami ezen vizsgálatok formáját és megtartásuk módját illeti, ez körülbelül a következő pontokba foglalható:

1. Ezen vizsgálatoknak megszabott ideje a téli és nyári félév végén van, amely április és szeptember végére esik a gimnáziumokban és a grammatikai iskolákban; az akadémiák mind az időre, mind a vizsgálatok egyéb körülményeire nézve a királyi egyetemhez fognak alkalmazkodni. Az egyetemi tanács e tárgyban állandó szabályzatot fog kidolgozni, mely jóváhagyás után hasonlóképen közzé fog tétetni.

2. Időtartamuk egyetemlegesen nem szabható meg, mivel ez főleg a vizsgálatra álló ifjak számától függ. Ennélfogva ez az igazgató belátására van bízva, aki gondosan ügyelni fog, hogy ezalatt a többi osztályok munkarendjében semmi változás be ne álljon.

3. Ugyancsak az igazgató gondoskodni fog, hogy az előkelő férfiak minden társadalmi rendből, úgy a városiak, mint a környéken lakók, főleg azok, akik hivatali állásuknál fogva kitűnnek, vagy a tanulók szülei, erre az ünnepélyes ténykedésre meghívassanak. Hogy pedig ezen vizsgálatoknak minden részrehajlástól való mentessége kitűnjék,

4. s nehogy a fitkos részrehajlás gyanúja felébredhessen, az igazgatónak gondja lesz, hogy a megvizsgálandók névsorát többször leírassa és a vendégek között szétosztassa. Feljogosítja őket, hogy bárkit felszólíthassanak, s ennek a feltett kérdésre felelnie kell, vagy arra is, hogy az előirt tananyagból kérdezhessenek vagy a felteendő kérdést kijelölhessék. Ezen eljárásból az összes jelenlevők teljesen meg fognak győződni, hogy mind a kérdések feltevése, mind a felelő kiszólitása teljesen a véletlentől függ és nem forog fön semmiféle csalás és titkos összejárás.

5. Hogy ezek a vizsgálatok a kitűzött célt annál biztosabban elérjék, fontos helyet kell elfoglalniok a tanulók képzeletében, ami bizonyos külsőségekkel és előkészületekkel lesz elérhető. Ennélfogva

a) a tanári értekezleten kitűzött vizsganapot az igazgató az osztályokban kihirdeti. Egyrészt azért, hogy az ifjak kettőzött szorgalommal készüljenek és szülőiket vagy gyámjaikat értesítsék, másrészt, hogy a kívánt előkészületek megtörténjenek. Nevezetesen, hogy eközben a tanárok az iskola hivatalos naplójából kivonatot

készítsenek és a tananyagot, ahogy az elmúlt félévben az egyes hónapokra eloszlott, kiírják és rendezzék; hogy elkészüljenek a jellemlapok,¹ melyeknek alakja később le fog iratni; hogy a távollevő szülők, rokonok és pártfogók írásban meghivassanak; hogy felkeressék az iskola székhelyén tartózkodó nevezetes férfiakat, akiknek meghívására a praefectus² vagy az igazgató³ indítványára vagy tanárokat kell választani, vagy több tagot a tanulók testületéből.

b) Az ünnepi vizsgálatot megelőző napon újra bejárja az igazgató az összes osztályokat és iparkodik leolvasni a tanulók arcáról és szeméből, azokat az érzelmeket, melyek a lelki állapot kifejezői szoktak lenni s amelyeket az esemény várakozása bennük felkeltett.

Nyájas szavakat intéz hozzájuk és inti őket, hogy miként egybekben, úgy itt is, senki se bizzék csupán a saját erejében, hanem remélje az isteni gondviseléstől a vizsgálat jó eredményét. Tegye hozzá, hogy akit saját hibáján kívül cserben hagy az óhajtott siker, ne veszítse el reményét és bátorságát, mert minden kezdet, haladás és vég a legfőbb isteni Lény szándékához és akaratához igazodik, ennél fogva minden dologban az Isten oltalmához kell folyamodnunk. Az igazgató tehát a tanárokat, valamint a tanulókat a következő napon hét órakor az Ég segítségével ünnepélyes szertartással történendő kieszközlésére meghívja és figyelmezteti, hogy valamennyien ünnepnapokon divó szokás szerint illendő ruhában jelenjenek meg az ünnepélyes eseményre.

c) Továbbá, ezen közös intelmeket a tanárok, kivált a kisebb osztályok zsenge ifjúságának világosabban és pontosabban lelkére kötik és mivel nem mindnyájan részesültek egyenlő nevelésben és némelyek csaknem tudatlanok az olyan dolgokban, melyeket a némi jobban nevelt gyermekek elsajátítottak, azokat mindenről részletesen felvilágosítják, ami az ilyen előkészülethez tartozik, t. i. ami az egész külső megjelenésre, a haj rendbehozására, a hivatalos köszöntésekre, az udvarias hajlongásokra vonatkozik. Végül megmagyarázzák, minő írókat és könyveket hozzanak a holnapi napon magukkal.

d) Az ünnepi vizsgálat napján nemcsak a tanulóifjúság, hanem az összes tanárok is idejekorán megjelennek az iskolában, hogy az igazgatóval az ünnepélyes könyörgő isteni tiszteletre készüljenek.

¹ Tabulae morum. ² A grammatikai isk. igazgatója.

³ A gimnázium igazgatója.

Különben e dolgok egy külön szabályzatban apróra fognak tárgyalatni.

e) A vizsgálat befejezése után az igazgató bemegy az osztályokba és az érdemeseket megdicséri és még nagyobb sikerekre serkenti, a többieket pedig buzdítani fogja, hogy a javulás útjára térjenek s minden igyekezettel utánozzák azokat, akik tehetségükkel és erkölcsösségükkel társaik között kitűntek. De valamennyiüknek mélyen szívébe vesse, hogy miként egyéb dolgokban, úgy a tanulás terén is hecsületesség és szorgalom nélkül semmiféle sikert sem lehet remélnünk, mindenben az isteni segítséget kell várnunk és magasztalnunk: s ezért a kedvező eredményért a jószágos Istennek adjunk hálát. Ennélfogva

f) az ünnepélyes hálaadó istenitiszteletre kitűzött napon az ifjúságot a megállapított rendben a templomba fogja vezetni a részletes szabályok utasítása szerint.

CCXXXVIII. §.

A rendkívüli vizsgálatok.

A királyi tartományi igazgatók szolgálati utasításaik szerint tartoznak kerületük tanintézeteit meglátogatni és meghatározott időnkint megvizsgálni, még pedig főképp abból a célból, hogy a tanításügy állapotát megismerjék. Ebből nyilvánvaló, hogy jelenlétükben megtartandó rendkívüli vizsgálatokat rendelhetnek el. Minthogy pedig valamely tanintézet megvizsgálásának különféle célja lehet, az erre vonatkozó vizsgálatok is különfélék lehetnek. Nevezetesen a vizsgálat a körülmények szerint majd az egész ifjúságra és minden tantárgyra fog kiterjedni, majd csak bizonyos szakra vagy kivételesen valamely osztályra. Továbbá, a különböző célokból, melyekért az ilyen rendkívüli vizsgálatok elrendelhetők, eléggé kitűnik, hogy az igazgató¹ tetszésétől függ, vajjon megérkezését néhány nappal előbb bejelenti és a vizsgálat napját kitűzi, (és ez esetben illő méltó fogadására minden intézkedést megtenni és az ünnepélyes vizsgálatok megtartásánál szokásos előkészületekről gondoskodni), vagy váratlanul jelenik meg és kéri számon az ifjúságtól tanulmányi előmenetelét.

Szabad azonkívül más rendkívüli vizsgálatokat is tartani, ha t. i. más tankerületek kir. igazgatói vagy más nevezetes emberek tartózkodnak egy ideig a tanintézet helyén. Ha az intézet igazga-

¹ Főigazgató.

tója az ilyen kiváló férfiaknál tiszteleg és hivatalosan meghívja őket az iskola meglátogatására, vagy ha valamely osztályt megakarnak vizsgálni, nem él udvarias kifogásokkal, sőt önként ajánlatot tesz, hogy győződjenek meg a saját ítéletükből róla: ezzel magának és az egész intézetnek nem csekély dicséretet és elismerést fog szerezni.

Nincs ok félni ezen rendkívüli vizsgálatok okozta idővesztéstől: hiszen mindenki könnyen belátja, hogy ezek nagyon ritka alkalmak lesznek, ámbár nagyon kíváncsiak volna, sőt rajta is keltené lenni, hogy főleg most kezdetben gyakran forduljanak elő. Az ilyen embereknek megtisztelő jelenléte ugyanis mind a tanárok kitartását, mind a tanulók szorgalmát fokozza és az iskolának az egész országban tekintélyt szerez és gyarapítja azt. Már ebből is kitűnik, hogy az óráknak és az időnek ilyen célra való elvonása nem hogy kárt nem okoz, hanem inkább nyereség számba veendő.

CCXXXIX. §.

A jutalmak és büntetések alkalmazásáról általában a tanulóifjúsággal szemben.

Mindenemű kötelességteljesítésre a legüdvösebben hat a büntetéstől való félelem, ha t. i. a vétséget és a feladat elvégzésében tanúsított hanyagságot nyomban utóléri; a jutalom reménye pedig az embereket nemcsak kötelességeik gyors és jó kedvvel való elintézésére szokta ösztökélni, hanem még nagyobb vállalkozásokra és önmaguk fölülmulására is, föltéve, hogy pontosan kiszolgáltatjuk vagy legalább hosszú időre el nem odázzuk azokat.

Azért az ösztönzésnek mind a két nemével kell serkenteni nemcsak a tanítókat, akikről az első szakaszban már szó volt, hanem a tanulókat is, akiknek erkölcsi érzései vagy most bontakoznak ki először, vagy már kifejlődtek ugyan, de még nem kormányozza őket biztos önuralom.

Akár a jutalmak, akár a büntetések megválasztásában arra irányuljanak törekvéseink, hogy a nemzeti jellemet és a természeti hajlamokat kellően mérlegeljük és e részben se legyen érezhető a nemzeti nevelés hiánya. Ebből a forrásból meritendők elsősorban mind a jutalmak, mind a büntetések nevei, amelyekkel a leendő polgárokat iskolai kötelességeik buzgó és vidám teljesítésére ösztönöznünk kell.

Ha csupán a jutalmak megvonásával el lehetne érni, hogy a neveletlen és pajkos ifjak visszatérjenek az illendőség útjára s a

hanyagok a szorgalomra és összes kötelességeik pontos betöltésére buzduljanak: akkor bizonyára teljesen tartózkodni kellene a büntetések kiadásától. De mivel ezt inkább csak óhajtani, mint remélni lehet, foglalkoznunk kell szükségképen a büntetésekkel is, még pedig azon okból is, hogy módjukat és korlátjaikat biztosan meghatározhassuk, nehogy mértéktelen alkalmazásukból a nevelés feladatára több kár, mint haszon háromljék.

CCXL. §.

A tanulóifjúságnak adandó jutalmakról részletesen.

Ha a tanulóifjakban meg volna a kellő belátás és erős meggyőződés, hogy szüleik az ételt, ruházatot és az élet más szükségleteit inkább szabadakaratukból, mint kényszerű kötelességből nyújtják nekik; ha maguk a szülők gyermekeiket ezen jótéteményekben nemcsak szeretetből, hanem érdemeik mértéke szerint részesítenék: nagy jutalomkészlet támadna bizonyára már ezekből a dolgokból is. De mivel fiaik többnyire azt hiszik, hogy ezek megilletik őket, a szülők pedig inkább a természet szavára szoktak hallgatni, mint fiaik érdemeit mérlegelni: a jutalmazás módja a tanulók szorgalmának felkeltésére nem abból meritendő, hogy a szükséges támogatásra rászorulnak, hanem más forrásokból, t. i. a természettől az ifjúságba oltott érzelmekből, amelyeket ápolnunk illik és meg kell állapítanunk a jutalmazásnak meghatározott fajait, azaz osztályait.

A jutalmazásnak első faja az, mely a tanárok belátásától és jogkörétől függ s amely a következő pontokba foglalható össze:

1. Mivel a tanítási órák okozta csömör és a felüdülés vágya szokatlanul erőt vesz az ifjakon, már ez a körülmény maga jutalmazásra használandó fel. De csak azoknak engedhető meg, hogy a nyilvános játszótéren szórakozás céljából összejöjjenek és a nézők figyelmét magukra vonják, akik buzgón foglalkoznak tanulmányaikkal.

2. Mivel a felvigyázói tisztség csak olyanokra ruházható, akik megbízható erkölcsi viseletükkel és a tanulásban tanusított szorgalmukkal meg fogják érdemelni, hogy társaik között az elsők közé soroztassanak; ellenben elmozdítandók róla olyanok, akik a két kötelesség bármelyikében ingadozni kezdenek, amikor az elmozdítás okát mindig be kell jegyezni a hivatalos iskolai naplóba:¹ ezt a tisztséget a gyermekek jutalomnak fogják tekinteni. Csak a tanárokat semmiféle részrehajlás ne vezesse odaitélésében és a tanulók

¹ L. a 235. §. b) pontját.

ártatlanságát képmutató eljárással meg ne botránkoztassák, amitől az igazgató ébersége óvni fogja őket.

3. A rendkívüli tanítási órák látogatása is felhasználható jutalmazásra, amely csak a jobbak előtt van megnyitva. Ezt annál jobban fogják megbecsülni az ifjak, minél kevesebben lesznek olyanok, akik magaviseletükben és tanulmányaikban tanusított kitartásukkal fogják maguknak ezt a kivételes kiváltságot kiküzdeni.

4. Azoknak, akik a felvigyázói tisztet több ízben dicséretesen betöltötték, az a kiváltság adományozható, hogy az iskola ünnepélyes menetében, mely minden félévi vizsgálat előtt a helység főtemplomába fog vonulni, közvetlenül a tanárok mögött és felvigyázó nélkül lépdelhessenek, mint akik már önmagukat tudják kormányozni s ezzel a néző közönség szemeit magukra irányozzák. Ezen tüntető megtisztelés célja, hogy mindenki lássa, kik azok, akik társaik között kiválnak és akiktől az iskola legtöbbet vár.

5. Minthogy pedig megtörténhetik, hogy egyesek a tanulmányokban kiváló előmenetelt tanusítanak, de élénk s e miatt a fegyelem útjáról gyakrabban letérő természetüknél fogva a felügyelői tisztség elnyerésétől el vannak zárva, gondoskodni kell, hogy az ilyeneknek, akik a félévi vizsgálatokon a feltett kérdések ügyes megfejtése által kiváló dicséretet szereztek, az ünnepélyes isteni tisztelet idején saját, a többi közönségtől elkülönített helyet jelöljenek ki a templomban.

A jutalmazásnak *második* módja nem a tanárok, hanem az elnökök és igazgatók elhatározásától függ s a tanulóknak az alsóbb osztályból a magasabb osztályba való felléptetéséből áll, amely évenként egyszer, közvetlenül az előadások megkezdése előtt tartandó meg. Itt ismét figyelembe veendő azok is, akik heves természetük és a belőle következő fegyelmi elcsuszamlások miatt nem igen tudtak a decurio tisztségéhez jutni, noha egyébként a tanulmányokban kitűnően megfelelték. Az ilyen ifjak mindenestre felléptetendők a magasabb osztályba, föltéve, hogy inkább hibás természeti hajlandóságból, mint megfontolt szándékkal tértek le az erkölcsi fegyelem útjáról. Mindazonáltal komolyan figyelmeztetni kell őket, hogy ez az előléptetés nemcsak a tanulmányokért, hanem legfőképen az erkölcsi magaviseletért jár és ha a kitűzött időn belül meg nem javulnak, szégyenszemre visszaküldik őket oda, ahonnan jöttek.

Hogy azonban ez az előléptetés annál nagyobb hatással legyen a tanulók lelkére, bizonyos ünnepélyes szertartásokkal kell végbe-mennie. Miután tehát az előléptetendők névsora a tanári értekezleten felolvastatott és helybenhagyatott,

1. az igazgató a rendes őszi szünet előtti kihirdetése előtt a jelöltekhez magához hivatja és tudtul adja nekik, hogy az ő és a tanárok ítélete szerint meg van állapítva az évben tanúsított szorgalmuknak jutalma s nyitva van előttük az út a magasabb osztályba. De egyúttal inteni fogja őket, hogy a legjóságosabb Lénynek, aki fáradaik elviselésére megfelelő erőt kölcsönzött nekik, alázatosan hálát adjanak. Továbbá, hogy tanítóik iránt, akikről saját tudomásuk szerint atyai oktatásban és nevelésben részesültek, udvarias szavak kíséretében fejezzék ki hálájukat. Végül az igazgató ki fog jelölni valakit, aki a következő iskolai év megnyitása alkalmával a tanároknak az élvezett jótéteményekért, a vendégeknek jóakarátú megjelenésükért hálás köszönetet fog mondani, még pedig az elsőrendű népiskolákban az anyanyelven, a gimnáziumokban latinul.

2. Ugyancsak az igazgató a város legelőkelőbb embereit, miként már fentebb említettük, meghívja erre a hivatalos ténykedésre, amely állandóan az iskolai év megnyitásának első napján fog megtartatni.

3. Ezekkel és az újonnan fölvetett ifjakkal körülvéve bevonul az első osztályba s mind ezeket, mind a visszamaradókat leendő tanárjuk jóakarátába ajánlja.

4. A tanár pedig anyanyelven tartott beszédében (hogy mindenki jól megérthesse) köszönetet mond azon reménységért és bizalomért, melyet az ifjúságnak az ő oltalmára való bizásával beléhelyeztek. Azután hathatós szavakkal isteni félelemre, a tanulásban szorgalomra és jó erkölcsi magaviseletre buzdítja a tanulókat.

5. Majd az a tanár, aki az előző esztendőben ezen osztályt vezette beszédet intéz az igazgatóhoz s kéri, hogy az érdemeseket a magasabb osztályba áthelyezze, hogy ez a szertartás mind az újonnan jötteket, mind a visszamaradókat fölbuzdítsa. Végül az ifjak névsorát, amely érdemeik rendje szerint van összeállítva, átnyújtja az igazgatónak.

6. Az igazgató a jelöltek neveit kihirdeteti és a középbe szólítja őket s az ünnepélyes köszönetnyilvánítás után, amelyről fentebb szó volt, mindnyájukat a magasabb osztályba vezeti a tanárokkal együtt és a jelenlevők gyűlekezetének kíséretében.

7. A tanár jó akarátába ajánlja mind az érdemeseket, mind a visszamaradókat s reményét fejezi ki, hogy amazok miként kezdetben, úgy ezután is szerencsésen fognak haladni a tudományban és erkölcsben és elvállalt munkájukban nem fognak elernyedni, emezek pedig kettőzött szorgalommal fogják a mulasztottakat pótolni és fognak versenyre buzdulni. Ugyanez a szertartás fog megtartatni a grammatika legfelsőbb osztályában is.

Az ifjak áthelyezésének módja a grammatikai iskolából a gimnáziumba, ahol eddigi tanáraiktól elszakadnak, a következő lesz: A tanár nyilvánosan fölkéri az igazgatót, hogy jutalmazza meg tanítványainak szorgalmát és jó magaviseletét, akiket a lefolyt évben oktatott. Az igazgató a jegyzőkönyvből, amelyben a magaviseletről és tanulmányokról szóló bizonyítványok vannak bevezetve, az előmenetel sorrendjében mindenkit névszerint a középre szólít és végül kijelöl valakit, hogy tanárjuknak gondviseléséért és fáradozásáért köszönetet mondjon és tőle mindnyájuk nevében elbúcsúzzék.

A jutalmazás *harmadik* fajához tartoznak azok az iskolai szünetnapok, melyek a nyári félévben a szorgalmas tanulóknak buzgalmukért kárpótlásul engedélyezendők. Ekkor az ifjakat osztályok szerint egy meghatározott és az iskola székhelyétől kissé távolabb eső helyre vezetjük, miként fent mondtuk, szellemi üdülés végett, hogy vidámabb kedvre derüljenek és szabadabb levegőt szívhassanak. E napok kijelölése az igazgató és a tanárok közös megállapodásától fog függni. Ugyanis, amikor a kitűzött idő közeledik, az igazgató meglátogatja az osztályokat s a legközelebbre egy ilyen rendkívüli szünetet ígér, csak igyekezzenek az ifjak különös szorgalommal érdemeket szerezni erre. Néhány nappal a kijelölt idő előtt újra bemegy az osztályokba és nyilvánosan kérdést intéz a tanárokhoz, vajjon megtartották-e multkori ígéreteiket és méltóknak mutatkoztak-e a jutalomra.

Ha minden osztály tanára kedvezően nyilatkozik, akkor a szórakozás napját kihirdetik és a mulatságra a megfelelő intézkedések megtörténnek. Ha azonban valamely osztály nagyobb fele, a tanár tanúbizonysága szerint ezen rendkívüli jutalom kitűzésétől sem buzdult föl eközben különös szorgalom kifejtésére — annak beható megbeszélése után, hogy kinek a hibájából ered ez az általános lanyhaság — az nem kap engedélyt az aznapi mulatságra, hanem azalatt délelőtt és délután iskolai gyakorlatokkal foglalkoztatandó, melyekre a rendkívüli tanár vagy a korrepetitor ügyel föl. De ha ez esetleg egy beteg vagy távollévő tanárt helyettesít, a tanulók az iskolaszolga őrizetére bizandók, vagy ha célszerűnek mutatkozik, kivitetnek ugyan a szórakozás helyére, de a mulatságban nem vehetnek részt és tétlenül kénytelenek nézni a vigadozókat.

A jutalmazás *negyedik* faja abból állana, hogy a legjobb erkölcsű és legkiválóbb tanulmányi előmenetelt tanusító ifjaknak, akiket azonban életük fönntartására és tanulmányaikra szükséges eszközökkel mostohán látott el a sors, biztos segítség nyujtassék. Valóban az iskolai előjáróknak és a tankerületi királyi igazgatóknak szívükön

kell viselniök a szegényeknek segítségét. Nem fog hiányozni az alkalom igen gyakran a vagyonosabbak jóakarátának és pártfogásának megszerzésére, vagy ha már odáig haladtak tanulmányaikban, a repetensek kollégiumába való fölvételükre. E célból a tanárok minden téli félév vége felé osztályonként pontosan megtudakolják és jegyzőkönyvbe veszik, kik szándékoznak tanítványaik közül tovább folytatni tanulmányaikat és kik akarják befejezni a grammatikai vagy a gimnáziumi tanfolyammal; továbbá mi okból és hová akarnak fordulni a jövőre. Az elsőeknek segítségéről minden tekintetben körültekintő módon gondoskodnunk kell, ha kitűnő tehetségük, erkölcsi viseletük és szorgalmuk ajánlja s ugyancsak az anyagi eszközöktől is meg vannak fosztva. Az utóbbiak előtt el kell háritani a nehézségeket és meg kell nekik mutatnunk az utat, amelyen eljuthassanak oda, ahová kíváncsiak. Ez alkalommal komolyan és nyomtatékosan vessük a szülők és gyámok lelkébe, hogy gyermekeiket vagy gyámoltjaikat ne ragadják ki, ahogy mondani szokás, kötéllel a nyakuknál fogva az iskolából és ne kényszerítsék olyan életmódra vagy foglalkozásra, amelytől egész jellemük és természetük nagymértékben elűt és ne fojtsák meg az állam leendő polgárát jóformán még csirájában.

Hátra van még a jutalmaknak *utolsó* faja, melyet a tartományi királyi igazgatók csak akkor fognak adományozni, amikor az ünnepélyes rendkívüli vizsgálatok megtartatnak és már ezért is a rendkívüli jutalmak nevezete alá sorozandók. Ez a rendkívüli jutalom, egy könyv lesz, melyet a kitűnően kiállott vizsgálat emlékére osztályonként csak annak a tanulónak fognak ajándékozni, aki a nyilvános vizsgálat alkalmával valamennyiüket fölülmulta és tanárának bizonyossága szerint erkölcsi megbízhatóságával a többieknek tündöklő példát adott.

Ez a könyv, addig is, míg részletesen meghatározzák, milyen legyen, választható a jóváhagyott és az ifjúságnak leginkább megfelelő remekirokból. Különbözik az erkölcsi vagy tudományos tárgyat tárgyaló német írók némelyike is meg fog felelni ennek a célnak. Külső dísz pedig kedvessé fogja tenni a jutalmat, ami nem annyira a kötésben fog jelentkezni és a bekötési táblák szépségében, mint a könyv élére tűzendő fölíratban, melynek mintáját idecsatoltuk. A jutalmazásnak ez a módja valamennyi fölött ki fog emelkedni és a grammatikai iskolából vagy a gimnáziumból kilépő ifjainak bizonyítványul, vagy bármi más tekintetben ajánló levélül fog szolgálni.

Jól megérdemelt jutalmúl

N. N.

.....tanulónak,

hogy

az első osztályban

a legjobb erkölcsű és legszorgalmasabb társai
között kitünt.

N.

N.

A.....i tankerület

királyi főigazgatója.

A.....gimnáziumnak 1777. július 20,
21, 23. napjain történt megvizsgálása alkalmából.

CCXLI. §.

A tanulóifjúsággal szemben alkalmazandó büntelésekről részletesen.

Ha az ifjak mindnyájan annyira fegyelmezettek volnának, hogy teljesen tanáraik akaratától függnének és mihelyt kötelességüktől eltérnének, egy könnyed intésre legott megjavulnának: bizonyára nem volna semmi okunk, hogy különféle büntetésnek kieszelésével fáradozzunk. Mivel azonban a mindennapi tapasztalatok arra tanítanak, hogy a legtöbben közülük olyan természetűek, hogy csak a büntetéstől való félelem tartja meg őket a kötelesség útján, méltán gondoskodnunk kell, hogy még az efféle támasztéktól se legyenek megfosztva. E tekintetben nagyon óvakodnunk kell, hogy helytelen eljárással és a büntetések szertelen alkalmazásával az erkölcsös és jól nevelt tanulókat tévutakra ne kergessük, a rosszakat pedig macacsságukban megátalkodottakká ne tegyük.

A büntetések megválasztásánál főképp arra kell figyelni, hogy ne legyen bosszúálló jellegük a hanyag vagy rakoncátlan tanulókkal szemben, hanem hogy megjavítsák őket, hogy a resteket a szorgalom, a rosszviselkedést a javulás útjára visszavezessék, szóval, hogy céljuk ne a megtorlás, hanem a javítás legyen, és hogy az iskolai munka élénkségének s az erkölcsök épségének állandó fenntartására vagy helyreállítására szolgáljanak. Ezért az igazgatóknak és a tanároknak semmiesetre sem fog dicséretükre válni, ha iskolai naplójuk tele lesznek a tanulókra kirótt büntetések bejegyzéseivel. Mert bár szigorúságuknak eme bizonyítékai tanúságot is tesznek, hogy az iskolai fegyelem gyakorlásában gondosak voltak, de egyúttal gyanút keltenek, hogy hiájával vannak a mérsékletnek és előrelátásnak, mert ha ebben kiválnának, más utakhoz és módokhoz folyamodnának, melyekkel az ifjakat a meggondolatlan cselekedetektől szerencsésen visszatarthatnák s mint gondos őrszemek a messziről fenyegető veszedelemeket éles megfigyelő tehetségükkel észrevennék és megelőznék.

Célszerű tehát a tunyákat és hanyagokat kellően alkalmazott intelmekkel és a dicsőségre való ösztönzéssel kötelességükre serkenteni, a rakoncátlankodóknak és heves természetűeknek pedig különös előrelátással eléjük kerülni azáltal, hogy minden bűnre szolgáló alkalomnak idején útját álljuk. Ez az eljárás mindkét féllel szemben a legtöbbször feleslegessé fogja tenni a büntetést.

Ha mindazonáltal szükségesnek mutatkozik a büntetések alkalmazása, ezek kétfélék lesznek: ugyanis vagy a tanulmányokra, vagy a magaviseletre fognak vonatkozni s mindkét esetben meghatározandók bizonyos korlátjaik és módjaik. Ami az előbbieket illeti:

1. Minden tanárnak szigorúan tilos durván és nyersen bánni az ifjakkal, őket taszigálni, hajukat tépni, füleiket húzni, vesszővel, korbáccsal vagy bármi más módon ütlegelni stb. Célszerűbb lesz ezen paraszti büntetések helyett a fentebb felsorolt jutalmakat bizonyos időre megvonni tőlük.

2. Ha ezen az úton semmire se megyünk, kizárjuk őket a rendkívüli tárgyakról azon fenyegetés kíséretében, hogy a következő esztendőben a magasabb osztályba való lépésüket megakadályozzuk, amit természetesen meg is kell tartani, mert ez a szigorúság rájuk nézve nagyon hasznos és üdvös lesz.

3. Ehhez hozzájárulhatnak bizonyos iskolai fenytések, melyeket a szokás honosított meg, de csak az igazgató tudtával és beleegyezésével.

Mínthogy a büntetéseknek az erkölcsök javításán kell közreműködniök, azért ennek az iskolai utasításnak nem az a feladata, hogy az iskolából a szigorúságot teljesen kiküszöbölje, hanem csak az, hogy a mértéktelen és káros fenytéssel való visszaélésnek elejét vegye.

Mínthogy tehát az ifjak azon vétségei, melyek az előrebocsátott fenytésekkel nem javíthatók, kisebb vagy nagyobb jelentőségűek lehetnek, mind magukra a vétkezőkre való tekintettel, mind a példának ismert ragadó hatású szempontjából, amellyel az egész ifjúságnak ártanak: a fenytésnek három, az igazgatók bölcs belátására bízott fokozata álllítható föl, akik azt a vétség minősége szerint fogják alkalmazni.

Ezen fenytéseknek első foka a grammatika tanulóival szemben vesszőzésből, a gimnáziumban pedig botütésekből fog állani. Ez azonban sohasem bizható a tanárok önkényére, hanem ha a vétség, mely erre a büntetésre méltó, csak keveseknek jutott tudomására, akkor az a tanár és az igazgató jelenlétében zárt helyen rovandó ki a kihágás mértéke szerint. Ha pedig a vétség nyilvánosan követetett el vagy gyakrabban ismétlődött, az igazgató, a tanárok és az iskolatársak előtt fog végrehajtatni. Végül, ha a hiba az egész tanulóifjúságnak tudomására jutott, ennek szemeláttára kell megbüntetni a fenytés előtt és után tartott rövid intelem kíséretében, hogy a bűnös hibája megjavítására, a többiek pedig a példa megutálására indíttassanak.

Ha a fenytésnek ez az első módját nem követi a várt javulás, a *lefokozást* kell alkalmazni, vagyis az alsóbb osztályba való leküldést, melyről az igazgató a tanári értekezleten fog tanácskozni a testület tagjaival. Ha a bűnös nem teljesen kétségbeejtő és csak

néhány napra büntetendő, akkor tanúk nélkül, egymaga, — de ha a büntetés egy évre szól, a tanárok kíséretében nyilvánosan vezeti le az alsóbb osztályba, amelybe vagy ugyanott vagy bármely más helyen kell őt befogadni, de csak bizonyítványát föltüntető hivatalos irat fölmutatása mellett, mely nélkül soha semmiféle jövevény föl nem veendő.

Ha végre az előbbi osztályból való leszállítás sem használ semmit s nincs más eszköz a javításra, a *relegatiol*, vagyis az iskolából való eltávolítást kell igénybe venni, még pedig vagy úgy, hogy az ilyen romlott tanulót egyáltalában semmiféle iskolában, vagy ha különleges okok fönnforognak, legalább régi iskolájában többé semmiesetre sem szabad megtérni.

Minthogy pedig ez a számkivetés olyan természetű, hogy még a gondolata is rendkívül elrettentő és csak a legsúlyosabb okokból alkalmazandó, mindenkor föltétlenül a királyi tartományi igazgató kifejezett jóváhagyása kívántatik meg hozzá, aki a vád egész tényálladékaról kellően értesítendő.

CCXLII. §.

Az akadályok, melyek az ifjúságot a tanulmányoktól elvonják.

Azon közös akadályokon, melyek a tanulók tanulmányi előmenetelét igen nagy mértékben hátráltatni szokták, értendők a nem okvetetlenül szükséges pihenő napok (recreatiók), a fölösleges szünetek és a kelleténél hosszabb őszi szünidő (vacatio). Ezekről egyet-mást már a fentebbiekben szólottunk; itt azonban tervszerűen fogjuk őket tárgyalni.

I. Az eddig szokásos heti két-két rendes pihenőnap ezentúl Magyarország valamennyi örökös tartományaiban és összes iskoláiban egyetlen napra, t. i. csütörtökre korlátozandó.

II. Ugyancsak iskolai szünet lesz május 13-án, mint Ő felségének, a császárnénak és apostoli királynénak születésnapján, amelyen minden intézet magasztosabb szertartású ünnepélyes hálaadó isteni tiszteletet fog a templomban bemutatni és a felséges uralkodóház jóléteért és épségeért imádkozni, valamint méltó köszönetet fog mondani a legfelsőbb Lénynek örök emlékezetül az iskolaügy megújítása alkalmából. Ez minden évforduló napján ugyanolyan szertartás mellett megismétlendő. Ugyancsak ünnep lesz minden intézetben a felséges császárnak születésnapján, még pedig jelenleg március 13-án, valamint a jövőben is az uralkodó apostoli királynak születésnapján, mely a fenséges uralkodó család jóvoltáért bemutatandó áldozati imának fog szenteltetni.

III. Idejárnulnak azok a szünetek, melyeket a fent mondottak szerint az iskolák igazgatói a nyári félévben az ifjúságnak engedélyezhetnek. E szüneteket a játékoknak szánt helyen különös vidámsággal és kellően rendezett ünnepélyességgel kell eltölteni, hogy az ifjúság a tanulásban kifejtett erőmegfeszítéstől némileg felüdülve, vigabban fogjon ismét hozzá iskolai kötelességeinek teljesítéséhez.

IV. Ami az őszi szünidőt illeti, ez ugyan az egyetemen és a királyi akadémiákon a magasabb osztályokban szeptember 8-án, de a gimnáziumokban és a grammatikai iskolákban szeptember 21-én kezdődik és november 1-ig fog tartani. Nem lesz nehéz a szünetek ezen megrövidítésének és megszorításának nagyon is jogos okait belátni. Minthogy ugyanis a mindennapi tapasztalat azt bizonyítja, hogy a magukra hagyott és a tanárokkal való érintkezéstől elszakadt ifjak iskolai tanulmányaikat többnyire félreteszik: a túlságos hosszúra nyújtott szünidőkből a következő kettős kár hármlhatnék. Először is ama hosszú szünetelés alatt csaknem minden kiesnék az ifjak emlékezetéből, amit az esztendő folyamán fáradságosan gyűjtöttek és így a következő évi osztály számára szerzett segélyforrások semmivé apadnának. Másodszor a kitartó és szorgos munka ezen huzamosabb megszakítása folytán lassankint a tétlenségre hajlanának és az évenként ismétlődő elszokás a tanulástól megakadályozná, hogy valaha is igazán szorgalmas és tevékeny emberekké váljanak, hanem előrehaladottabb korukban is a pihenésre és az ilyesféle szünetelésekre kacsintgatnának.

De nincs is okunk panaszkodni, hogy a folytonos munka a zsenge kor virágait éppen tavasz idején leszakgatja és a gyermekeket idő előtt elkedvetleníti és megvéni. Ez az aggodalom valóban magától megdől, ha visszaemlékezünk, hogy ezen szervezeti utasítás szerint a gyermekek tanulmányai nagyon meg vannak osztva, mert a mindennapi szellemi pihenéseken kívül hetenkint egy teljes nap van engedélyezve az üdülésre. Ha ehhez hozzáadjuk a sok ünnep- és vasárnapot, úgyszintén a fentebb meghatározott szüneteket, eléggé ki fog tűnni, hogy nemcsak az ifjúság zsenge kora és gyöngye erői részesültek figyelemben, hanem megerősítésükre és felüdítésükre is alkalmas eszközök állapítottak meg. Ami a husvéti és más ünnepi szüneteket illeti, szigorúan tilos a tanulókat régóta meggyökeresedett rossz szokás szerint a tanintézet székhelyein kívül hazabocsátani, mivel ezek az iskolai szünetek csak azon célból engedélyeztetnek, hogy azokat a kegyeletnek és az istenitiszteletnek szenteljék.

Az iskolai szüneteken kívül, a betegségek vagy más váratlan

akadályok is hátráltathatják az ifjak előmenetelét. Azért az igazgatóknak kötelességük lesz éber gonddal örködni, hogy az ilyeneknek a rendkívüli tanár vagy a magántanító avagy, ha a körülmények úgy hozzák magukkal, a hitoktató vagy hitszónok segítségükre legyen mindaddig, míg a mulasztottakat pótolják és iskolatársaikat haladásukban utólérték.

III. Fejezet.

Az iskolai rendtartásról, tekintettel a tanulóifjúság erkölcsi nevelésére.

A tanulóifjúság testi és szellemi kiképzésének tárgyalása után hátra van, hogy az akaratának és erkölcsi jellemének nevelésére vonatkozó elveket röviden kifejtjük. És pedig először bőven történt gondoskodás, hogy a keresztény vallás hittitkait a hitoktatók és hitszónokok az ifjúsággal minden osztályban kellően elsajátíttassák, akik e célra kinevezettek és akiknek kötelességeit a fentiekben már gyakrabban felsoroltuk és alább újra ki fogjuk fejteni. Főleg az ő segítségükkel kell majd az ifjagnak megtanulniok, mikép viseljék magukat 1. önmagukkal szemben 2. kortársaik iránt; 3. az idősebbek és fiatalabbak iránt; 4. az egész társadalom iránt, melynek tagjai; 5. a fejedelem iránt; 6. végül *Isten* iránt. És szokjanak hozzá, hogy ezen kötelességeiket magában a gyakorlatban is teljesítsék és megtartsák.

Az iskola növendékei, mint önként értetődik, nem mind ugyanazon korúak; a grammatika első osztályába lépő és a gimnáziumból kikerülő ifjú között öt évi különbség van, ezért szükségképen más a hajlamuk, más a tehetségük és a jellemük akár együttesen, akár külön-külön tekintjük őket.

Ennélfogva a közös szabályok megválasztásában, melyek a polgári kötelességek és erények természetére és gyakorlására vonatkoznak, gondoskodni kell, hogy

1. általában a bármely korú tanulóknak megfeleljenek;

2. hogy a hasznot, amely a szabályok pontos megtartásából egyenkint háramlik rájuk, minden egyes világosan megértse és belássa;

3. hogy a megszabandó törvényeket kiki könnyen végrehajthassa.

Ezen elvek szerint fognak tehát a polgári erények megválasztatni és tárgyaltatni, melyek az ifjakkal elsajátítandók. Ám az ilyen tágas mezőn gondoskodni kell a rövidségről, hogy a szabályok és utasítások tömege meg száma el ne borítsa és el ne csüggessze az ifjúságot.

CCXLIII. §.

A tanulók kötelelességei önmaguk iránt.

Az ifjaknak önmaguk iránt való kötelelességei körülbelül a következő pontokra vezethetők vissza:

1. Hogy minden dolgaikat, t. i. ruhájukat, könyveiket és egyéb holmijukat mind otthon, mind az iskolában a maga helyén takaros rendben tartsák és elhelyezzék. Továbbá, hogy akár külső megjelenésükben, akár a helyet tekintve, ahol tartózkodni szoktak, kivált ülőhelyüket az iskolában, a tisztaságra és csínra minden tekintetben különös gondot fordítsanak.

2. Idejüket rendszeresen osszák be, hogy t. i. minden órának kiszabják a maga feladatát, mely az előadások és a kötelező játékok ideje után fennmarad és egy pillanatot se engedjenek valamely hasznos foglalkozás nélkül tovatünni.

Hogy pedig ezt annyiival könnyebben teljesíthessék, meg kell nekik mutatnunk a naplókészítés módját, hogy ebben mindenről, amit szabadon intézhetnek, pontosan számot adjanak és este, miután napi cselekedeteiket megvizsgálták, erre vonatkozó tapasztalataikat szorgalmasan följegyezzék, de a következő különbséggel:

a/ hogy a fiuk a grammatikai iskolában teendők tervezetében melyet anyanyelvükön egy jegyzőkönyvbe röviden följegyeznek, csak a következő napra szóló feladatokat állapítsák meg előre és ezeket tüzzék ki és osszák be szabad óráikra és írják át pontosan naplóikba.

b/ Ellenben a gimnáziumi ifjak, hogy annál nagyobb gyakorlatot szerezzenek a mindenre kiterjedő előrelátásban, teendők beosztásához már vasárnap fogjanak hozzá, szabják ki kellően és rendezzék be az egész heti óraszámhoz képest és latinul írják le. Majd vizsgálják meg magukat, hiven alkalmazkodtak-e kitűzött életrendjükhöz s az egész képet, melyet így kapnak és a többi emlékezetes, méltó iskolai eseményeket jegyezzék föl naplójukba.

c/ Általában pedig, hogy mindnyájan annál biztosabban és hűebben vezessék naplóikat, mutassák be kívánságukra mind tanáraiknak, mind annak, akinek gondviselésére sajátlag tartozni fog, sőt a hitszónoknak, valamint az ünnepélyes vizsgálatokon az igazgatónak is.

A kiváló haszon, melyet ebből az épen nem nehéz munkából húzni fognak és azok a kiváló okulások, melyeket az iskolák tanairai meríteni fognak, szemmel láthatóbbak, mintsem hogy hosszasan fejtegetni kellene őket, mert ezen naplóból mint valami hű tükör-

ből helyesen következtethetnek a tanulók természetére és jellemére, aminőknek otthon is mutatkoznak. És hogy ez a gyakorlat kinek-kinek jövőendő élete folyásában minél nagyobb hasznára váljék, annál inkább szükséges, hogy az ifjúság már zsenge korától fogva hozzászokjék.

CCXLIV. §.

A tanulók kötelességei társaik iránt.

Minden polgár boldogsága javarészében kétségtelenül abból fakad, hogy polgártársai szeretik, tisztelik, támogatják. Mindenestre jogos tehát, hogy az iskola növendékeinek megjelöljük az utat, amelyen földieiknek nemcsak barátságára és szeretetére, hanem segítségükre is méltókká válnak.

Természetes tehát, ha az iskolák igazgatóitól és tanáraitól nagyobb mértékben megkívánjuk, hogy az ifjak lelkébe korán beoltsák a kölcsönös szeretetet és az őszinte barátságot s ennek alapjait mindjárt ott az intézet küszöbénél megvegyék, hogy a zsenge szívekbe természetes módon elvetett mag annál gyorsabban gyökeret verjen és minden irányban lehető legbővebb gyümölcsöt teremjen. Hasson ez közre, hogy mint minden tekintetben művelt ifjak versenyezzenek egymással a szolgálatkészségben s legyenek türelmesek egymás iránt, bocsássák meg egymásnak az ifjú korban olykor-olykor kitörő heveskedéseket; előzze meg egyik a másikat a tiszteletadásban. Szokjanak hozzá, hogy egymásnak szerencsáját szívesen lássák, az elért sikernek kölcsönösen örüljenek s üdvözlőjék érte egymást. Nyílt és őszinte lelkülettel, emelt homlokkal járjanak mindenki előtt, haragos indulataikat pedig nyomban zabolázzák és fékezzék meg.

Ha idegen tanulók jönnek valahonnan, illő, hogy nyájas és jóakarató fogadtatásra találjanak és semmiféle zaklatásnak és vitatkozásnak ne legyenek kitéve, mert ebből nemcsak haszon nem származik, hanem többnyire bosszantások és csipkedések támadnak. Milyen szép példa lesz az, ha a tanulók idegenből jött társaikat a szeretetnek és jóakaratságnak olyan jeleivel veszik körül, hogy maguk is hasonló szívenességre számíthatnak, ha majd ők is esetleg egy más helyen fognak iskolába járni. Sőt hadd nyilvánuljon meg ebben az a szép verseny és törekvés, hogy a tanintézetek az udvariasság kötelességeinek teljesítésében nem maradnak el egymástól, hanem a finom előzékenységben még egymáson túltenni is iparkodnak.

CCXLV. §.

Az idősebbek és az ifjabbak iránti kötelességek.

A tiszteletre és engedelmességre, mellyel a gyermekek tartoznak szüleiknek és mindazoknak, akik bármi címen ide soroltatnak, valamint a szeretet és emberbarátság kötelességeire a fiatalabbak iránt, általában a hitoktatók és hitszónokok tanítják az ifjakat. E helyütt az idősebbeken különösen az iskolák tanárai értendők, az ifjabbakon pedig az alsóbb osztályok tanulói. Minden iskolának feje elsősorban az igazgató és utána a szaktanárok, akik iránt köteles tisztelettel és engedelmisséggel tartoznak viseltetni a tanulók. Utánuk következnek a többi tanerők, akiket mindnyájukat különös tiszteletnyilvánítás illet meg. Végül a decuriók és a felsőbb osztályok hallgatói iránt is az őket megillető udvarias figyelmet kell tanusítani, de az alsóbb osztályúakkal is nyájasan kell bánni és a példa hatékonyságával kell őket az udvariasság szabályaira nevelni.

Ha az igazgató és az iskolák tanárai törekedni fognak, hogy ezek az utasítások pontosan megtartassanak, az iskola növendékei kétségkívül a művelt életmód szabályaihoz kiválóan alkalmazkodó egyéniségekként fognak a köztéren viselkedni, ha az iskola porából majdan a polgári társadalomba lépnek.

CCXLVI. §.

A társadalom iránti közös kötelességek.

Aki nem tanult meg engedelmeskedni, az parancsolni sem tud. Ha az ifjakat jól megtanították mindarra, amivel maguknak, társaiknak, a náluknál idősebbeknek és fiatalabbaknak tartoznak, mindenestre remélni lehet, hogy jó családapák, kellemes és semmi alkalmatlanságot nem okozó szomszédok s a felsőbbséghez való viszonyukban a legpéldásabb polgárok válnak belőlük. Most pedig vegyük fontolóra azokat a tulajdonságokat, melyekről a jó polgár a nagyobb társadalmakban fölismerhető és vizsgáljuk meg azokat az eszközöket, amelyekkel ezek tökéletesíthetők.

Minden iskola bizonyos tekintetben külön társadalmat alkot, amelyben mind a tanároknak, mind a tanulóknak ugyanazt a meghatározott utat, ugyanazt a pályát kell megfutniok, közösen valamennyiüknek a főigazgatói kar fölügyelete alatt, hogy a haza várakozásának teljesen megfeleljenek. Ha minden szerencsésen

folyik, még a legutolsó tanulónak is kijut az egyetemes dicsőség-ből, valamint a szégyenből is, ha intézetét valami gáncs éri. Azért gondosan törekedni kell, hogy a zsenge lelkekben ezeket az érzel-meket tápláljuk és erősen meggyökereztessek, hogy társadalmi közösségükben szorosan egymáshoz csatlakozzanak és a maguk egyéni érdekeit a közös javakhoz mérjék, úgy, hogy amikor az egyetemes föladatak gondozása folyik, kiki abban a meggyőződés-ben éljen, hogy az ő közvetlen érdekeiről is van szó.

Ily módokkal és eszközökkel ültetjük el tehát az ifjak lelkébe a társadalmi életben szükséges útravalókat s egyúttal idején útját álljuk a közösségbe becsúszó minden eredendő hibának.

Ha ugyanis egyszer mélyen belevésődött az ifjakba az a meggyőződés, hogy a maguk osztályának jó híre és az iskola dicsősége egyesek vállain nyugszik, könnyű lesz

1. őszinte törekvést ébreszteni bennük a kitüntetésre, hogy ne csak merő vetélkedésből küzdjenek egymással az iskolai pálmáért, hanem osztályuk és az egész intézet javát és dicsőségét tekintsék mintegy a legfőbb céljának. Nemcsak hogy semmit el ne mulasztanak, hanem ami csak e részben ajánlatos, mindazt gyorsan ragadják meg, előzzék meg a többieket, iparkodjanak a kitűzött célt elérni és (amit a verseny ritkán tud biztosítani) a maguk iskola-társait is hasonló törekvésekre buzdítani és lelkesíteni.

2. Nem lesz nehéz őket tanulékonyosságra szoktatni, mert valamint az egyik rész erejéhez képest iparkodni fog a másik félt mohó haladásra lelkesíteni, úgy viszont amaz ennek figyelmeztetéseit és barátságos intelmeit legkevésbé sem fogja zokon venni.

3. Végül arról is gondoskodniok kell az igazgatóknak, hogy a tanulók szokjanak hozzá nyelvüket fékezni, ígéreteiket megtartani, egymás iránt előzékenységet és jóakaratot tanusítani. Továbbá már kezdetben lelkiismeretesen elejét kell venni, hogy a szerencsétlen pártoskodás szelleme, mely pestisként nem ritkán az állam belső szervezetét megmérgezi, bármely néven nevezendő hazug ürügy alatt az intézetekbe beférközzék és vagy a tanulókat, vagy a tanárokat megfertőzze.

Mivel tehát mindnyájan ugyanazon uralkodó alattvalói s ugyanazon állam tagjai: sem nemzeti, sem felekezeti különbség ne válassza vagy ne szakítsa el őket egymástól, hanem inkább gondozva a haza javát s a legfelsőbb Lényt tisztelve egyetértésben és testvéri együttérzésben egyesüljenek mindnyájan.

CCXLVII. §.

A fejedelem iránti kötelességek.

Kötelességeink a fejedelem legmagasabb személye iránt szentek és sérthetetlenek, úgy, hogy semmiféle érdekeinket, sem életünket, sem vagyónkat, sem bármely rokoni köteléket nem szabad annyira becsülnünk, mint az uralkodónak fogadott hűségünket, akinek üdvéért magunkat föláldozni és hűségünket saját vérünkkel megpecsételni, kedves és szent kötelességünk legyen.

Ennélfogva könnyen belátható annak szüksége, hogy az ifjú lelkek már zsenge korukban hozzászokjanak ezen kötelességek alapos megtanulásához és lelkiismeretes gyakorlásához. Már csaknem a bölcsőben beléjük kell oltani a fejedelem iránti törhetetlen odaadást s anyatejjel kell beléjük csepegtetni a szeretetet és hűséget iránta, hogy mihelyt csak gondolkodni megtanultak, egész világosan belássák, hogy személyük, életük és minden törekvésük királyuk szolgálatának van szentelve. Ezért kiválóan a hitoktatóknak és hitszónokoknak kötelességük, hogy az erkölcsstan összes szabályait, de különösen azokat, melyek a fejedelem iránti kötelességekről szólnak, az ifjaknak leggondosabban a lelkükbe vessék. Hasonlóképen az igazgatók és a tanárok minden alkalmat megfognak ragadni vagy szándékosan is keresni fogják, hogy előadásaikban naponkint elhítsék a fejedelem iránti hűségnek és áhítatos hódolatnak egy-egy magvát, hogy azt az ifjak legott lelkükbe fogadják, táplálják és megérleljék. El fogják pedig ezt a lehető legkönnyebben érni a történeti események magyarázatánál, mialatt a belőlük meritett nagyszerű tetteknek számos példáját fogják tanítványaiknak szemé elé állítani. Ugyanakkor a hazai emlékekből úgy fogják leírni azok érdemeinek megjutalmazását, akik a király iránti megvesztegethetetlen hűségüknek a csodával határos, fenkölt és törhetetlen jelét adták: hogy mindnyájukat egy azon hatalmas lelkesedés járja át hasonló erény és dicsőség elnyeréseért. E célból május 13. napja, továbbá a mostani császár és társuralkodó Ő felségének, valamint ezentúl minden uralkodó apostoli királynak születése napja az ünnepélyes iskolai szünetek közé soroztatott, hogy a fejedelemtől élvezett jótétemények emléke mind a tanárokat, mind a tanulókat állandóan hálájuk megnyilatkozására készítse.

CCXLVIII. §.

Az Isten iránti kötelességek.

Hogy ama kiváló lelki tulajdonságoknak formája és képe az iskolában kialakuljon, melyeknek a jó polgárt ékesíteniök kell,

szükséges, hogy a növendékek figyelmét elsősorban azokra a dolgokra irányítsuk, melyek az Istenre és az iránta tanúsítandó külső hódolatra vonatkozólag tekintethe veendők. A vallás gondozása, miként már másutt említettük, főképen a hitoktatókra és hitszónokokra van bízva. Ismerjék lelkiismeretbeli kötelességüknek lelkesen és szeretetteljes vezetéssel elérni, hogy az ifjúság szolgai félelem nélkül tanulja meg Istent tisztelni, különféle kötelességeit és föladatait az ő segítségével végezni, azonkívül óvakodjék minden eltévelyedéstől s Ő reá gondolva szívéből kerülje a bűnt.

A tanulmányi előjárók és a többi tanárok pedig, noha a vallási kötelmek gondozása nem tartozik közvetlenül kötelességeikhez, nem fogják elmulasztani, hogy ezek megtartására buzdítsák tanítványaikat minden adott alkalommal. Főleg azonban feddhetetlen életükkel fognak arra törekedni, hogy világító példával járjanak mindenkor előttük. Evégből igen helyesen

1. ünnepi ájtatosságok vannak megállapítva a nyilvános félévi vizsgálatok előtt és után s ünnepi istenítisztelet van elrendelve a főbb ünnepélyekre, melyek különösen az ujjáalakított tanulmányi rend emlékének vannak szentelve.

2. Az előadások megkezdését minden osztályban főnnhangon mondott rövid ima előzi meg.

Ezeken kívül elrendelendő,

3. hogy az ifjúság azonkívül, hogy ugyannerre kötelezik őt husvét táján az egyház törvényei, havonként elvégezze a titkos szent gyónást és járuljon az Úr asztalához. Ezt oly rendben s oly alázatossággal végezze, hogy a nép ezen szép példa utánzására buzduljon.

4. Hogy az előadási órából semmi el ne vonassék, a tanulók reggel korán jelenjenek meg osztályaikban, hogy tanáraik kíséretében a kitűzött időben elvégzendő miseáldozaton naponként résztvegyenek és törekvéseik sikereért áhitatosan a legfőbb Lényhez fohászkodjanak. A más vallásuak azonban kivételnek.

A tanároknak gondjuk lesz, hogy a fölviigyázók (decuriones) nemcsak a miseáldozatról elmaradókat följegyezzék, hanem azokat is rögtön följelentsék, akik ott nem viselkednek elég ájtatosan, vagy a többieket fecsegésükkel vagy bármi más módon zavarják s másokat súlyosan megbotránkoztatni merészelnek, hogy alkalmas eszközökkel ismét a kellő áhitat útjára terelhetők legyenek. Általában a legnagyobb előrelátással gondoskodni fognak, hogy mikor az ifjúság Isten házában összegyűl, mindenkori szerény és illedelmes viselkedésével például és buzdításul szolgáljon a néző közönségnek.

5. Az istenítisztelethez fognak tartozni az állandó szentbeszédek, Mária-gyülekezetek, hitelemző vizsgálatok¹ és a szentgyakorlatok, amelyekben az összes osztályok együtt részt fognak venni a husvétot megelőző szent héten.

CCXLIX. §.

A hitoktatók és hitszónokok teendői tekintettel fől sorolt kötelességeikre.

A hitoktatók és hitszónokok hivatása kétségtelenül nagyon fontos s a dolgok összefüggése azt kívánja, hogy itt részletesen szóljunk róla.

Amikor a hitoktató vagy hitszónok hivatalát elfoglalja, nem csupán a lelkek gondozására vállalkozik, hanem fogadást is tesz, hogy tehetségéhez képest közre fog működni, hogy az ifjúság a keresztény emberhez és polgárhoz méltó erényekben kiképeztessék és bennök napról-napra jobban előrehaladjon. Ezért nem lesz elég, hogy az ifjakkal az istenítiszteletet naponként elvégezze és csupán a keresztény igazságokat és az erkölcsstan szabályait vasár- és ünnepnapokon előadja a második részben foglalt utasítás szerint, ahol a vallás gyakorlatáról az összes iskolai osztályokra való tekintettel szó volt. Az sem elegendő, hogy a Mária-lársulat üléseit megtartsa, a grammatikai osztályokban szerdán és szombaton az előadás vége felé megjelenjen a tanításon, a kátét előadó tanárokat meglátogassa és meggyőződjék, vajjon a hittan elemeiben helyesen oktatják-e a tanulókat s a hozzája bizalommal viseltetőknek a gyóntatószékben rendelkezésükre álljon: hanem ezenfelül kötelességei közé fog tartozni, hogy aprólékos gonddal figyeljen és vigyázzon mindenre, ami bármiképen befolyással van erkölcsükre. Önként örködjék azon, vajjon eleget tesznek-e önmaguk iránt tartozó kötelességeiknek, pontos rendet tartanak-e dolgaikban, szorgalmasan vezetik-e naplóikat. Ugyancsak megfigyelik, hogy mikép viselkednek társaikkal — úgy az öregebbekkel, mint a fiatalabbakkal — szemben, hogyan teljesítik közös társadalmi kötelességeiket, lelkes hódolattal viseltetnek-e az uralkodó és a legfelsőbb hatóságok iránt, odaadással és buzgó szívvel imádják-e a legfelsőbb Lényt s tisztelik-e szolgálait és papjait, milyen lelkiismeretességgel és áhitattal végzik a nyilvános könyörgéseket. Azonkívül az összes ifjakat különbség nélkül többször meg fogja látogatni szállásukon, buzdítani fogja őket minden dolgaikban a helyes rend és tisztaság megtartására, nap-

¹ Examina catechetica.

lóikat pontosan átnézi és gondosan megvizsgálja egyéni és házi életrendjüket.

Ne fukarkodjék a dicsérettel, hanem minden jó és helyes tettüket dicsérje meg, kisebb lelki szeplőikért barátságosan intse meg őket, a nagyobbakat először tanárjuknak, azután az igazgatónak is tárja föl. Azokat pedig, akiknek szülei távol vannak, mindenkor, főképen azonban, ha esetleg betegség vagy bármely más baj gyötri őket, szüleik helyett vigasztalja és gondoza, szóval olyan eljárással iparkodjék mindnyájuk szívét magáboz fűzni, amely világos jele a jóságnak és az önzetlen, tiszta jellemességnek.

III. SZAKASZ.

Az iskolai rendtartás tekintettel a tanulóifjúság szüleire.

Ezen tanügyi szervezet lehetővé teszi, hogy a királyi bőkezűség nagyszerű műve kiterjesztessék az összes, bármely nemzetiségű vagy vallású alattvalókra és mind a jó módon élőknek, mind a szűkölködőknek alkalmuk legyen gyermekeiknek megfelelő neveléséről gondoskodni. Hátra van, hogy mindjárt kifejtsük röviden azokat a javakat, melyek ezen üdvös nevelési és oktatási rendszerből magukra a szülőkre hárarnak.

I. Fejezet.

A szülők megnyugtására és biztosítására vonatkozó intézkedések.

Ha körültekintünk Magyarország és kapcsolt tartományainak tanulóifjúsága között, bármely intézetben jóval több idegen hallgatót találunk mint helybelit, minthogy a szülők gyermekeiket taníttatásuk végett többnyire elküldeni kénytelenek maguktól. Bár ez a kényszerűség nagy hasznára válik gyermekeiknek, mégis lehetetlenség, hogy aggodalmat ne támasszon lelkükben, tekintve, hogy nem ügyelhetnek föl nap-nap után neveltetésükre. Ennélfogva az intézetek tanárai szorgosan gondoskodni fognak, hogy az aggódo szülők ezen nyomasztó gondját megkönnyítsék. Ezt pedig úgy fogják legjobban megvalósítani, ha minden rendelkezéseiket apróra és nyíltan megmagyarázzák, amelyekkel általában az egész ifjúságnak akár a tanulmányi, akár erkölcsfegyelmi ügyeit, akár egészségi állapotának vagy anyagi szükségleteinek gondozását intézni és ezen fontos hivatásukban szolgálataikat az államnak szentelni akarják.

Épen ezen oknál fogva minden tanár, de különösen az igazgatók, nemcsak az idegenből érkező szülőknek, hanem a helybelieknek is, akik gyermekeiket a tanulók névjegyzékébe való fölvetelét óhajtják, vagy látogatásukra jönnek, világosan és érthetően meg fogja magyarázni

1. az iskolában előírt tantárgyak összefüggését, az időt, melyen belül ezek megtanulhatók és elvégezhetők, hasznukat, melyet kiki huzhat belőlük s melyet a hazának remélnie is kell;

2. az eszközöket, melyek az egészség fönntartására, az erkölcsi nevelés intézésére vagy előmozdítására, a szorgalomnak jutalmak által való fölkeltesére s más hasonló üdvös célokra megállapítottak;

3. a tanulmányok igazgatóira és tanáraitra ruházott terhes hatáskört és gondot, amely szerint mindennek kellően utána kell járniok, ami a kitűzött cél javára válik, hogy a szülők biztosan megnyugodhassanak. Hogy pedig ez tényleg így is van, azt helybeli példákkal bizonyítsák nekik, amelyek meggyőzhetik őket elmondott szavaik igazságáról.

CCL. §.

A szülők megnyugtatalása, tekintettel az iskolai tanulmányokra.

Hogy a szülők egyáltalában minden aggodalomtól mentek legyenek gyermekeik iskolai taníttatására nézve,

1. a tanárok tanítványaikat havonként, egyeseket, akiknél esetleg erre szükség lesz, gyakrabban is utasítani fogják, hogy irjanak szüleiknek és őszintén tudósítsák őket mind tanulmányi haladásukról és kiérdemelt jutalmaikról, iskolai kitüntetéseikről, mind megrovásaikról vagy büntetéseikről, amelyekre rászolgáltak. Ilyen levélmintákat tartsanak készen maguknál, hogy ha szükséges, megmutathassák nekik.

2. Hasonlóképen az igazgatók és a tanárok is a szülők írásbeli megkeresésére őszintén és nyíltan fölvilágosítást fognak adni fiaik haladásáról és a hivatalos iskolai naplókából vett minősítéseiket lelkiismeretes hűséggel közölni fogják velük, csak a szülők fedezzék ezen levelezés költségeit.

CCLI. §.

A szülők megnyugtatalása gyermekeik egészségi állapotára nézve.

A szülőket nagy mértékben szokta nyugtalanítani távollevő gyermekeiknek egészségi állapota, melynek fönntartására és erősí-

tésére a főntebb megállapított eszközök alkalmasak. Mivel azonban bármily elővigyázattal sem lehet kikerülni, hogy egyesek meg ne betegedjenek, szükséges lesz a tanárokat figyelmeztetni, hogy nemcsak az idegen, hanem a helybeli tanulókat is atyai gondozásukban részesítsék.

Általában kötelességük a tanároknak, hogy ha valamelyik tanuló az iskolából elmarad, a tanítás befejezése után mindjárt a főlvigyzó vagy bárki más által tudakozódjanak az elmaradás okáról és ha arról értesülnek, hogy betegség volt az akadály:

1. személyesen látogassák meg a beteget és gondosan szerezzenek meggyőződést betegségéről és lakásáról, ha máshonnan való az illető, s haladéktalanul tegyenek jelentést az igazgatónak.

2. Az igazgató a körülmények szerint fogja a szükséges rendelkezéseket megtenni, helyettesíteni fogja a betegnek távollevő szüleit és rokonait, súlyosabb betegség esetén értesíteni fogja őket; a beteget a hitoktatónak és a rendkívüli tanárnak különös gondjaiba fogja ajánlani, hogy meglegyen a kellő ápolása és kényelme, kivált, ha a beteg anyagi eszközök nélkül szűkölködik.

3. Gondja lesz rá, hogy egészségének helyreállása után a mulasztottakat különórákban a rendkívüli tanár, vagy valamelyik jobb iskolatársa segítségével pótolja.

4. A szállásadókat, akik otthont adnak az idegenből jött tanulóknak, figyelmeztetni fogja, hogy azonnal forduljanak hozzá, ha valami rendkívüli eset történne velük.

CCLII. §.

A szülők megnyugtatólása gyermekeik erkölcsi magukviselete és vallása tekintetében.

Ezen tanügyi szervezetnek egyik főcélja, miként főntebb mondottuk, azon sarkallik, hogy a nevelés jótéteménye különbség nélkül minden alattvalónak tárva legyen, bármily vallású legyen is. Ezért szigorúan meghagyatik, hogy az összes tanulókat szívesen kell fogadni és sohasem szabad más vallás szertartásainak végzésére kényszeríteni. Így tehát minden szülő teljesen nyugodt lehet fiai vallását illetőleg.

Mindazonáltal még nagyobb megnyugtatólása a tanárok szorgosan vigyázni fognak,

1. hogy a másvallású tanulók ne gyülekezzenek előbb az iskolában, mielőtt a katolikusok a reggeli isteni tiszteletet el nem végezték. Ugyancsak gondoskodni fognak, hogy az isteni tiszteletre szánt

egész időt a másvallású ifjak, szüleik vagy az igazgató utasítása szerint helyesen eltöltsék s az órák felhasználása módját naplójukba szorgalmasan bejegyezzék. Efölött gondosan fognak örködni azok a polgárok, akiknél ilyen ifjak szálláson vannak és a hitoktató, amikor a gyermekek naplójának megvizsgálása végett a szállásokat bejárja.

2. Mialatt valamennyiüket testvéri egyetértésre fogják buzditani — amint azt már fentebb ajánlottuk — a legkomolyabban véssék a lelkükbe, hogy minden nemzetiségi vagy felekezeti becsmélést kerüljenek, vagy ha kitör valahol, nyomban szigorúan büntessék meg.

3. Vallási hitelvekről való vitatkozások a tanulók között sohase forduljanak elő, mert nemcsak semmiféle hasznot nem hajtanak, hanem, miként a tapasztalat mutatja, többnyire gyűlölködésnek, ellenségeskedésnek s más hasonló szörnyűségnek szülőiköi; inkább arra kell törekedni, hogy ha már vallási meggyőződéseik különböznek, a tanáraik iránt érzett tiszteletben, engedelmisségben és szeretetben igyekezzenek egymást fölülmulni.

II. Fejezet.

A szülők javára szolgáló egyéb intézkedések.

Tapasztalati tény, hogy az iskolákra bízott ifjúság között csak kevés a gazdag, többen vannak, kiknek csak annyiok van, amennyi elegendő, a legtöbbben szegények és még a szükséges megélhetési eszközöktől is meg vannak fosztva. Nagyon méltányos, hogy ezeket részint erkölcsi, részint anyagi segítséggel támogatassák az iskolák, hogy az állam ne legyen kénytelen magát alkalmas tehetségektől és hasznos tagoktól megfosztani. E célból más iskolai eszközöket mellőzve, itt csupán azon költségek viselésének megkönnyítéséről kívánunk szólni, melyeket a szülőknek gyermekeik nevelésére fordítaniok kell.

CCLIII. §.

Szállások szerzése az idegen ifjak számára.

Valamint egyebekben is pontosan értesíteni fogják az iskolák tanárai tanítványaik szüleit, ha eziránt megkeresik őket, úgy a lehető legnagyobb segítségükre lesznek az idegen ifjaknak való szállások és egyéb életszükségleteik megszerzésében, amiért is helyes lesz mindjárt kezdetben valamely biztos és állandó rendet megállapítani. Tehát:

1. Ha az iskola székhelyén akadni fognak tanárok, akiknél az idegen tanulók mérsékelt költségen lakást és étellemezést szerezhet-

nek maguknak, ezeket az igazgató rá fogja beszélni, hogy erre a szívessegre vállalkozzanak.

2. Ha az igazgató a polgárokat és viszonyaikat még nem ismeri, neveiket, különböző társadalmi állásukat s az egyéb szükséges tudnivalókat megtudakolja a hatóságtól, hogy az idegen tanulókat bátran oltalmukra bizhassa.

3. A szállás és ételmezés árát pontosan megkérdezi s megtudja, nem akadnának-e talán olyanok, akik pénz helyett szívesen elfogadnának terményeket is — és milyen mennyiségben. Mindezekre nézve pontos megállapodásra jut és ezt a hatóság közbenjárásával is biztosítja.

4. Az így összeválogatott szállásokat följegyezi és a díj nagysága szerint osztályokba sorozza.

5. Ha a szülők ezekről írásbeli fölvilágosítást fognak kérni, legott bemutatja nekik ezeknek jegyzékét és annál nagyobb bizalommal fogja a választást rájuk bízni, mert maga a hatóság is, mintegy kezességet vállal a maga polgáraiért és a szülőknek nem kell mást, csak a díj megszabását megfontolás tárgyává tenniök.

6. Mihelyt a szülők gyermekeikkel megérkeztek, elvezeti őket a kiválasztott szállásra és a házigazdának komolyan szívére köti mindazt, amit az iskolai rendtartás az ő kötelességeiből kifolyólag megkövetel.

7. Ha az ételmezés miatt panaszt emelnek nála a kosztosok, elvállalja a közbenjárást és megint a házigazdát, ha a törvényesen megállapított föltételeket meg nem tartja, de mindig lehetőleg a szép szerével kibékíti a feleket.

CCLIV. §.

A hatóságnak ez ügy érdekében való közreműködéséről.

A polgári hatóságnak segítségére sok fontos oknál fogva van szükség, főleg azonban, hogy az idegen ifjak ne helyeztessenek el olyan szállásokon, ahol a házi nyugalom hiánya a tanulástól elvonja őket, vagy esetleg a rossz példák magukkal hozott jó erkölcséiktől lassankint eltérítik őket. Ebben az esetben a polgári hatóság tekintélye nyújtson segítséget. Ugyancsak az ő kötelessége lesz elejét venni, hogy a polgárok olyan helyeken, ahol nem szokott az eleség drága lenni, az ételmezés és a szállások díját túlságosan fölemeljék.

Valóban, ha az emberi természetet kissé pontosabban megvizsgáljuk, kiderül, hogy az ifjúság sokkal jobban fog gondoskodni egészségéről és életerőinek frissességéről egyszerű és könnyen beszerezhető táplálékkal — csak legyen az alkalmas fűszerekkel ize-

sítvé s megfelelő arányban és mennyiségben álljon rendelkezésre — mintha pazar bőséggel és művészettel felhalmozott nyalánkságokkal izgatja inyját. Ép oly világos, hogy az ifjaknak, akiknek rendszerint forr a vér ereikben, vagy sohasem, vagy csak nagyon ritkán és a legnagyobb óvatossággal szabad erősebb italokat élvezniök s életmódjukban minden erejükkel a mértékletesség és józanság szabályaihoz kell alkalmazkodniok. Így nem csupán a költség, hanem az ifjúság egészsége is nagyobb mértékben fog megkiméltetni.

B E F E J E Z É S.

Ime annak a nevelésnek képe, melynek rövid vázolására ebben a tanügyi szervezetben vállalkoztunk.

Ha az állam boldogsága az a főcél, amely felé az összes polgároknak lépteiket irányozniok kell, akkor mindenesetre ez legyen az az alap, melyre a nemzeti nevelés egész épülete támaszkodik. Ezen fő elv szerint van megválasztva és rendezve az egész tananyag és a tantárgyak s állapított meg és köttetett határozott szabályokhoz az iskolai rendtartás: szóval, szerinte történt ezen egész tanulmányi rendszernek megalakítása és összeillesztése.

Némely, nem épen csekély fontosságú dolog mindazonáltal mellőztetett s túlságos terjedelme miatt ezen mű második kötete számára van fenntartva. Ilyenek főképen:

1. Táblázatos kimutatás a magaviselet és az egész tanulmányi előmenetelnek jelzésére ezen szervezet értelmében a különböző tanintézetek és tankerületek számára.

2. A tanintézetek különleges törvényei és szabályai, főképen azok, melyek a fegyelem gyakorlására vonatkoznak.

3. Mindenféle külön szabályzatok az iskolai igazgatók, tanárok, hitoktatók, hitszónokok, rendkívüli tanárok, correpetensek számára. Mindezeknek lényege különben bennfoglaltatik ezen szervezetben. Egyébként e szabályzatok, miként mondtuk, a legközelebbi esztendőben meg fognak jelenni ezen mű második kötetében, ha majd a királyi egyetem (miként a második rész végén megjegyeztük) véleményét kifejtette a felsőbbiskolák tantervéről s egyéb dolgokról, melyeknek kidolgozásával megbízott. Hozzájárul majd ehhez még ennek a tanügyi szervezetnek pótkötete, mely apróra mindent fel fog ölelni, ami a mű tökéletességéből, az országos közoktatás állandóságából és a nemzeti nevelés jellegéből a legjobb tanítómesternek, a gyakorlati életnek útmutatása szerint még most hiányozni fog.

Táblázat a tanulmányok naponkénti beosztásából a latin, vagyis grammatikai iskolákban.

	Az első esztendőben				A második esztendőben				A harmadik esztendőben									
Vasárnap	Keresztény vallástani oktatás, amely az egész ifjúság számára ünnepnapokon is mind délelőtt, mind délután megtartandó																	
	1/28	— 9	— 10 d. e.	1/22	— 3	— 4 d. u.	1/28	— 9	— 10 d. e.	1/22	— 3	— 4 d. u.	1/28	— 9	— 10 d. e.	1/22	— 3	— 4 d. u.
Hétfőn			Az örökös tartományok földrajza			Helyes- és szépirás			Az örökös tartományok földrajza			Német vagy más hazai nyelv			Az örökös tartományok földrajza			Német vagy más hazai nyelv
Kedden			Állattan			Bibliai történet			Növénytan			Történelem			Ásványtan			Történelem
Szerdán			Számítan			Számítan, végeztetül keresztény vallásban			Számítan			Számítan, végeztetül keresztény vallásban			Számítan			Számítan, végeztetül keresztény vallásban
Csütört.																		
Pénteken			Az örökös tartományok földrajza			Helyes- és szépirás			Az örökös tartományok földrajza			Valamely hazai nyelv- és írásbeli feladatok javítása			Az örökös tartományok földrajza			Valamely hazai nyelv- és írásbeli feladatok javítása
Szomb.			Állattan			Bibliai történet, végeztetül keresztény vallásban			Növénytan			Történelem, végeztetül keresztény vallásban			Ásványtan			Történelem, végeztetül keresztény vallásban

Rendkívüli előadások és pedig 1. a görög nyelvből, 2. a mértanból, 3. a természetjogból és a hazai szokásjogból az igazgatótól meghatározandó különórákban fognak tartatni; a görög nyelv és a geometria tanítása a második, a többi tárgy a harmadik esztendőben fog kezdődni azok kedvéért, akik a latin iskolák tanfolyama után abbanhagyják tanulmányaikat. Az órák a nyári félévben megváltoznak magában az iskolai tervezetben megszabott utasítás szerint.

Táblázat a tanulmányoknak félévek-, hetek-, napok- és órakszerinti beosztásáról Magyarországi királyi gimnáziumaiban.

A z e l s ő é v b e n										A m á s o d i k é v b e n									
e l s ő f é l é v					m á s o d i k f é l é v					e l s ő f é l é v					m á s o d i k f é l é v				
délután		délután		délután	délután		délután		délután	délután		délután		délután	délután		délután		délután
1/2—9	—10	1/2—3	—4		1/2—8	—9	1/2—8	—9		1/2—3	—4	1/2—8	—9		1/2—3	—4	1/2—8	—9	
Gondolkodás-tan	Német v. más hazai nyelv	Római régiség	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Mythologia	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Mythologia	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv	Német v. más hazai nyelv
Stilus	Földrajz	Latin remekítők	Szám-tan	Stilus	Földrajz	Latin remekítők	Stilus	Földrajz	Stilus	Stilus	Stilus	Stilus	Stilus	Stilus	Stilus	Stilus	Stilus	Stilus	Stilus
A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Latin remekítők	Fizika	A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Latin remekítők	A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Növény-tan	A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Latin remekítők	Állat-tan	A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Állat-tan	Állat-tan	Tör-ténelem	Tör-ténelem
Csütörtök																			
Péntek	Földrajz	Latin remekítők	Szám-tan	Stilus	Földrajz	Latin remekítők	Stilus	Földrajz	Mennyiség-tan	Stilus	Földrajz	Latin remekítők	Mennyiség-tan	Stilus	Földrajz	Latin remekítők	Mennyiség-tan	Földrajz	Földrajz
Szombat	Tör-ténelem	Latin remekítők	Fizika	A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Latin remekítők	A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Növény-tan	A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Latin remekítők	Állat-tan	A heti gyakorlatok átnézése	Tör-ténelem	Állat-tan	Állat-tan	Tör-ténelem	Tör-ténelem
Vasárnap					délután szentbeszéd					délután kongregáció					délután kongregáció				

Mellékantárgyak különórákban: 1. Görög nyelv. 2. Kisérleti fizika. 3. Ujságolvasás. 4. Poetika stb. stb.

Táblázat a magyar királyi akadémiák kétévi jogi tanfolyamának rendes előadásairól, melyek csütörtök és vasárnap kivételével naponta tartandók.

E l s ő é v			M á s o d i k é v			
Órák	I. félév	Órák	II. félév	Délelőtti órák	I. félév	II. félév
8-9	<i>A közjog tanára</i> előadja: az egyetemes természet és nemzet- közi jogot	7-8 a magyar politikai és egyházjogot	8-9	<i>A történelem tanára</i> előadja: az egyetemes történelemből az ókort és középkort időrendi táblázat segítségével <div>Szombaton délután ujsgolvasás</div>	7-8 a jelenkor egyetemes történetét <div>Szombaton délután ujsgolvasás</div>	
9-10	a művészetek, kézmű-, gyáripar stb. ismerte- tését mintegy bevezet- tével a közigazgatás, kereskedelem-és-pénz- ügytanhoz	8-9 a közigazgatást	8-9	<i>A hazai jog tanára</i> előadja: a magyar jog történetét és institúció- kat s az országosan bevett szokásjogokat	8-9 a magyar jogi institu- tiókat és joggyakor- latot	
D é l u t á n i ó r á k						
2-3	<i>A közjog tanára</i> előadja: az egyetemes természet- és nemzet- közi jogot	3-4 a magyar közigazgatási és egyházjogot	2-3	<i>A közigazgatás tanára</i> előadja: a kereske- delmi jogot	3-4 a pénzügytant	
3-4	<i>A történelem tanára</i> előadja: Európa orszá- gainak történetét <div>Szombaton délután ujsgolvasás</div>	4-5 Európa országainak tör- ténétét: ismételni fogja az időrendi táblázat segítségével a nevezet- esebb fontosságú ese- ményeket <div>Szombaton délután ujsgolvasás</div>	3-4	<i>A hazai jog tanára</i> előadja: a magyar jog történetét és institúció- kat s az országosan bevett szokásjogokat	4-5 a magyar jogi institu- tiókat és joggyakor- latot	
Vasárnap és a közbeeső ünnepnapokon szentbeszéd. Délután a szokásos Mária-kongregációk.						
A rendkívüli előadások tetszészerinti napokon és órákban tartatnak.						
1. Justinianus Institutióinak magyarázása. 2. Az oklevéltan magyarázása. 3. A magyar éremtan magyarázása. 4. Erdőművelés és vadtenyésztés. 5. Az egyház jogi Institutióinak magyarázása stb. stb.						

TARTALOM.

Előszó a Pedagógiai Könyvtárhoz. <i>Dr. Kornis Gyula</i>	Lap 5
Az első Ratio Educationis. <i>Dr. Friml Aladár</i>	9

A nevelés és az egész oktatásügy rendje.

Bevezetés	35
I. §. A nevelés helyes rendezésének szüksége és a róla való gondoskodás jogának fenntartása a király részére Magyarországon	35
II. §. Azon szempontok, melyek az ifjúság nevelésében és oktatásában Magyarországon és kapcsolt tartományokban figyelembe veendők	36
III. §. Kik azok, akiknek érdekében ez az egész intézmény felállítatik	36
IV. §. Azon mesterségek és tudományok, melyekre az ifjúságot oktatni kell	38
V. §. Milyen biztosítható következetesen és állandóan az előadandó tárgyak helyes rendje	41
VI. §. Az egész mű felosztása	42

I. RÉSZ.

Az iskolák politikai és gazdasági kormányzásának módjáról általában.

VII. §. Ezen résznek rövid vázlata	44
---	----

I. SZAKASZ.

Az iskolák politikai igazgatásának módjáról részletesen.

VIII. §. Ezen politikai szervezet rövid kivonata	45
---	----

I. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatása mind az egész ország, mind tartományainak, illetőleg kerületeinek szempontjából.

IX. §. A politikai hatóságok hatásköre a közoktatási ügyekben	45
X. §. A királyi egyetemről, valamint Magyarország közoktatásának legfőbb vezetőjéről	46
XI. §. A tankerületi kir. igazgatók	47
XII. §. A nép- (azaz nemzeti) iskolák királyi felügyelői	48

II. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatása az egyetem, az akadémiák, gimnáziumok és grammatikai iskolák szempontjából.

XIII. §. Az egész fejezet rövid vázlata	49
XIV. §. A királyi egyetemről általában	49

XV. §. A királyi egyetem tanácsa	50
XVI. §. Az egyetem akadémiai hatósága	52
XVII. §. A királyi egyetemen felállított karokról általában	52
XVIII. §. A karok elnökei azaz igazgatói	52
XIX. §. A szabad és nemes művészetek igazgatója az egyetemen	54
XX. §. Az egyetem kari dékánjai	54
XXI. §. Az egyetemi tanárok	54
XXII. §. Az egyetemi hitszónokok és hitelemzők	55
XXIII. §. Az egyetemi hivatalszolga, azaz pedellus	55
XXIV. §. Az egyetemre vonatkozó néhány más tárgyról	56
XXV. §. A királyi akadémiák szükségéről és székhelyeiről	56
XXVI. §. A királyi akadémiák igazgatói, azaz elnökei	57
XXVII. §. Az akadémiák elöljárói	57
XXVIII. §. Az akadémiák rendes tanárai	58
XXIX. §. Az akadémiák rendkívüli tanárai	58
XXX. §. Az akadémiai hitszónok	58
XXXI. §. Az akadémia pedellusa	59
XXXII. §. A királyi akadémiákra vonatkozó néhány más tárgyról	59
XXXIII. §. A főgimnáziumok elhelyezése és száma	59
XXXIV. §. A főgimnáziumok igazgatói	60
XXXV. §. A főgimnáziumok tanárai	60
XXXVI. §. A főgimnáziumban tartandó gyűlésekről	60
XXXVII. §. A főgimnázium hitszónoka	61
XXXVIII. §. A főgimnáziumok rendkívüli tanárai és magántanítói	61
XXXIX. §. A főgimnáziumi szolgák	61
XL. §. A felállított gimnáziumok száma és elhelyezése	61
XLI. §. A gimnáziumi igazgatók	62
XLII. §. A gimnáziumi tanárok	62
XLIII. §. Néhány, a gimnáziumok igazgatására vonatkozó egyéb ügyről	63
XLIV. §. A grammatikai iskolák jellege és száma	63
XLV. §. A grammatikai iskolák igazgatói és tanárai	64
XLVI. §. Néhány, a grammatikai iskolák igazgatását illető más egyéb ügyről	64

III. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatása, tekintve a népiskolákat, illetőleg a Magyarországon és kapcsolatos tartományokban lakó nemzetek iskoláit.

XLVII. §. A népiskolák szükségessége és hasznossága	65
XLVIII. §. Az elsőrendű nép- (azaz nemzeti) iskolák elhelyezése és száma	66
XLIX. §. Az elsőrendű népiskolák igazgatója	66
L. §. Az elsőrendű népiskolák tanítói	67
LI. §. Az elsőrendű népiskolákban tartandó gyűlésekről	67
LII. §. Az elsőrendű népiskolák szolgálja	68
LIII. §. A nagyobb városi népiskolák elhelyezése	68
LIV. §. A nagyobb városi népiskolák igazgatói	68
LV. §. A nagyobb városi népiskolák tanítói	69
LVI. §. A nagyobb városi népiskolák hitoktatói	69
LVII. §. A kisebb városi és falusi népiskolák elhelyezése	70
LVIII. §. A kisebb városi és falusi népiskolák igazgatói és tanítói	70

IV. Fejezet.

Az árvaházak.

LIX. §. Az árvaházak politikai igazgatásáról, tekintettel az ifjúság oktatására és nevelésére	71
--	----

V. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatása, tekintettel azon tanintézetekre, melyek nem élveznek a tanulmányi közalapból segítséget.

	Lap
LX. §. Az érseki és püspöki lyceumok	71
LXI. §. A szerzetesrendi iskolák igazgatása	72
LXII. §. A papnevelőintézetek	73
LXIII. §. A nemes ifjak akadémiái és konviktusai	73
LXIV. §. A nem római katolikus vallásúak iskolái	74

II. SZAKASZ.

Az iskolák gazdasági igazgatásának módjáról különösen.

LXV. §. Az iskolák igazgatására szükséges különféle költségek ...	75
---	----

I. Fejezet.

A tanulmányi ügyek politikai igazgatásához szükséges költségek.

LXVI. §. A királyi egyetem és az összes magyarországi tanulmányi ügyek igazgatóját illető költségek	76
LXVII. §. A tankerületi igazgatókat és a népiskolák felügyelőit illető költségek	76

II. Fejezet.

Egyenes iskolai és tanulmányi költség-szükségletek.

LXVIII. §. Az akadémiák elnökeit, a főgimnáziumok és az elsőrendű népiskolák igazgatóit és a grammatikai iskolák elöljáróit illető költségek	77
LXIX. §. A tanárokat és tanítókat illető költségek	77
LXX. §. A népiskolai tanítók fizetésére fordítandó költségek	78

III. Fejezet.

A tanárjelöltek szemináriumára és a tanári nyugdíjakra fordítandó költségek.

LXXI. §. A tanárjelöltek szemináriumára fordítandó költségek	79
LXXII. §. A kiszolgált tanárookra fordítandó költségek	79

IV. Fejezet.

Az iskolai épületekre vonatkozó költségek.

LXXIII. §. A népiskolák épületeinek költségei	80
LXXIV. §. A többi tanintézetek épületeire vonatkozó költségek általában	80

V. Fejezet.

Az egyetemes tanulmányi közpénztár, illetőleg tanulmányi alap.

LXXV. §. A tanulmányi alapról általában	80
LXXVI. §. Ezen alap mindenkori állandósításának szüksége	81
LXXVII. §. A tanulmányi alap jelen állapota	81
LXXVIII. §. Ezen alap igazgatásáról általában	81

LXXIX. §. Ezen alap kezeléséről különösen	Lap 82
LXXX. §. A tanulmányi alap gyarapításának módjai	83
LXXXI. §. A nyugdíjalap felállítása és biztosítása	83

II. RÉSZ.

A tanulmányok tervezete és tantárgyai.

I. SZAKASZ.

LXXXII. §. A nép- (vagy nemzeti) iskolák tantárgyai	84
--	----

I. Fejezet.

Általános megfontolások a nép- (azaz nemzeti) iskolákról a Magyarbíróságok területén.

LXXXIII. §. Általános megfontolások a nép- (azaz nemzeti) iskolákról	85
LXXXIV. §. Ezen általános megfontolások gyakorlati alkalmazása ...	85
LXXXV. §. Az írás tanításáról	87

II. Fejezet.

LXXXVI. §. A falusi nép- (azaz nemzeti) iskolák	88
LXXXVII. §. Mi módon tárgyalandó a falusi iskolákban a vallás? ...	89
LXXXVIII. §. Mely tantárgyak tárgyalandók a falusi iskolákban és mily módszerrel?	90
LXXXIX. §. A tanítás ideje a falusi iskolákban	91

III. Fejezet.

A kisebb városi népiskolák.

XC. §. Mit értünk kisebb városi népiskolákon?	92
XCI. §. Mit kell a kisebb városi iskolákban tanítani?	92
XCII. §. Mely időben folyjon a tanítás a kisebb városi iskolákban?	93

IV. Fejezet.

A nagyobb városi népiskolák.

XCIII. §. Mit értünk a nagyobb városi népiskolákon?	93
XCIV. §. A nagyobb városi iskolákban tárgyalandó tantárgyak ...	94
XCV. §. A tanítás időtartama a nagyobb városi népiskolákban ...	95

V. Fejezet.

Az elsőrendű népiskolák.

XCVI. §. Az elsőrendű népiskola fogalma	95
XCVII. §. Az elsőrendű népiskolák tananyaga	96
XCVIII. §. A tanítás idejének megállapítása az elsőrendű népiskolákban	96
XCIX. §. A tárgyalandó tananyag, tekintettel a népiskolák vezetésére kiképzendő tanítókra	97

II. SZAKASZ.

A magyarországi latin iskolák, azaz grammatikai osztályok.

C. §. A latin, azaz grammatikai iskolákról általában	Lap 97
--	-----	-----	--------

I. Fejezet.

Általános észrevételek a magyar birodalmi latin iskolákról, azaz grammatikai osztályokról.

CI. §. A latin nyelv szükségessége a magyar birodalom különféle lakosai- nak szempontjából	98
CII. §. A német nyelv rendkívüli hasznáról	99
CIII. §. A nemzeti nyelvek	100
CIV. §. Valláskülönbőség	101
CV. §. A hű alattvalók különböző osztályairól	101
CVI. §. A grammatikai iskola tantárgyainak megválasztása	101
CVII. §. A latin grammatikai tanfolyam	102
CVIII. §. A szorgalmi idő	103

II. Fejezet.

A grammatikai iskolák tantárgyai.

CIX. §. A grammatikai iskolák tanulmányi anyagáról általában	...	104
CX. §. A vallástan mint főtantárgy	...	105

III. Fejezet.

Azon tantárgyak, melyek általában mindenkre nézve szükségesek, nevezetesen pedig a helyesírás, szépirás, számtan stb.

CXI. §. A helyesírás és a szépirás	...	106
CXII. §. A számtan	...	107
CXIII. §. A latin nyelvről és tanításának módszeréről általában	...	107
CXIV. §. A latin nyelvtanítás első éve	...	108
CXV. §. A latin nyelvtanítás második éve	...	109
CXVI. §. A latin nyelvtanítás harmadik éve	...	112
CXVII. §. A természetrajzról s különösen azon okokról, melyek miatt a ter- mészetrajz a szükséges tantárgyak közé soroztatik a magyar gram- matikai iskolákban	...	118
CXVIII. §. A természetrajz felosztása és tárgyalása, tekintettel a gram- matikai iskolák tanfolyamára	...	119

IV. Fejezet.

Az egyetemesen hasznos tantárgyak a grammatikai iskolákban.

CXIX. §. Az egyetemesen hasznos tárgyakról általában	...	121
CXX. §. A biblia története	...	121
CXXI. §. Magyarország történetéről és azon okokról, melyek miatt az egyetemesen hasznos tantárgyak közé sorozzuk	...	122
CXXII. §. A magyar történelem tanítása	...	125
CXXIII. §. A földrajz tanulásáról általában	...	126
CXXIV. §. Az első és második esztendő földrajzi tananyaga	...	127
CXXV. §. A hazai földrajz tanítása a harmadik iskolai évben, tekintettel az örökös tartományokra	...	130

V. Fejezet.

Más tantárgyak, melyek nem az összes, hanem csupán némely ifjaknak szükségesek vagy hasznosak.

	Lap
CXXVI. §. A másodrendű tantárgyakról általában	131
CXXVII. §. A görög nyelv tanítása	131
CXXVIII. §. A geometria tanítása	133
CXXIX. §. A természetjog elemeinek és a polgári életben gyakrabban előforduló jogi ügyleteknek tanítása az országos törvények és szokások szerint	133

VI. Fejezet.

Azon tankönyvek, melyek az egyetemesen szükséges tantárgyakat jelölik.

CXXX. §. A vallás. A keresztény vallás aaptanainak tömör foglalat a latin iskolák számára Magyarország örökös országaiban ...	135
CXXXI. §. Egyéb könyvek és segédeszközök a grammatikai osztályok számára	135
CXXXII. §. A haszon, melyet ezen új könyvek egyrészt a gyermekek oktatása szempontjából, másrészt magának a tanulmányi kincstárnak szempontjából ígérnek	136

VII. Fejezet.

Utolsó a magyarországi örökös tartományok latin grammatikai iskoláinak tantervéhez.

III. SZAKASZ.

A magyar királyi főgimnáziumok és gimnáziumok.

I. Fejezet.

Általános megjegyzések a magyar királyi gimnáziumokról.

CXXXIII. §. Mit értünk a királyi gimnáziumok nevezetén	140
CXXXIV. §. Azon tantárgyak, melyeket a tanulóknak tudniok kell, amikor a humanitás iskolájába átlépnek	141
CXXXV. §. Azokról a tárgyakról, melyeknek ismerete a gimnáziumi tanfolyam elvégzése után a tanulóktól joggal követelhető, ha tekintetbe vesszük életkorukat, melyben vannak, a hasznót, melyet belőlük a jövőben merítenek s a pályát, melyre vállalkoznak és mintegy előre készülnek	141

II. Fejezet.

A fő- és szükséges gimnáziumi tantárgyak.

CXXXVI. §. A keresztény vallás tanítása	142
CXXXVII. §. A helyesírás és a szépirás	142
CXXXVIII. §. A számítás és mennyiségtan elemei	143
CXXXIX. §. A latin nyelv tanításáról általában	144
CXL. §. A latinnyelvi tanítás helyes módja a magyar királyi gimnáziumokban	145
CXLI. §. A humanitás tanítása a neki szánt két év alatt	146
CXLII. §. A tanulók oktatása az írók olvasására	146

CXLIH. §.	A helyes és rendszeres gondolkodás tanítása	Lap
CXLIV. §.	A fogalmazásról vagy stilusképzésről	148
CXLV. §.	A fogalmazás különböző fajairól	149
CXLVI. §.	A latin beszéd némely, Magyarországon meghonosodott szavainak, kifejezéseinek és szólásmódjainak ismerete	150
CXLVII. §.	A természetrajz	151

III. Fejezet.

Az egyetemesen hasznos tantárgyak.

CXLVIII. §.	Az egyetemesen hasznos tantárgyakról általában	151
CXLIX. §.	Történelem	151
CL. §.	Földrajz	152
CLI. §.	Természettudományok bevezetés néhány hazai szokásnak ismeretébe	152

IV. Fejezet.

A gimnázium másodrendű, azaz rendkívüli tantárgyai.

CLII. §.	A rendkívüli tárgyakról általában	153
CLIII. §.	Görög nyelv	153
CLIV. §.	Kísérleti természettan	153
CLV. §.	Ujságolvasás	154
CLVI. §.	A költészet tanítása	154
CLVII. §.	A nyilvános szóbeli gyakorlatok	155
CLVIII. §.	A hazai nyelvek	155

V. Fejezet.

Az új gimnáziumi tantervhez szükséges könyvekről.

CLIX. §.	A gimnáziumi tankönyvek	155
----------	-------------------------	-----	-----	-----	-----

VI. Fejezet.

Utolsó a magyarországi királyi gimnáziumokról szóló szakaszhoz.

CLX. §.	Magyaroztatás tanítás idejének elosztását feltüntető táblázat-hoz a királyi gimnáziumokban	156
CLXI. §.	Az előnyök, melyek ezen tanterv bevezetéséből és a királyi gimnáziumok szervezetéből a polgárokra és az egész államra háramlani fognak	158

IV. SZAKASZ.

A magyarországi királyi akadémiák.

I. Fejezet.

A magyarországi királyi akadémiák jellege és célja.

CLXII. §.	A királyi akadémiák céljának kitűnése	158
CLXIII. §.	Az akadémiái tanulmányok megválasztásánál szemelött tartandó elvről, tekintettel a kitűzött cél elérésére	159

II. Fejezet.

A kiszemelt tananyagról szóló előadások és ezen alkalmas beosztása az akadémiákon.

	Lap
CLXIV. §. Az akadémiái előadásokról általában	160
CLXV. §. Az akadémiái előadások elrendezésénél és beosztásánál szem- előtt tartandó körülmények	161

III. Fejezet.

Az akadémiái tanfolyamról általában.

CLXVI. §. Az akadémiái tanfolyamra fordítandó idő	162
CLXVII. §. Az akadémiái hitszónoklatokról	162
CLXVIII. §. A nyelvek gyakorlásáról	163
CLXIX. §. A rajz gyakorlásáról	164

IV. Fejezet.

A vitalkozások, melyeket az akadémiái tanfolyam tartama alatt mind a bölcsész-, mind a joghallgatóknak rendezniük kell.

CLXX. §. A nyilvános vitalkozásokról általában	164
CLXXI. §. Az akadémiái vitalkozások tárgyai	165
CLXXII. §. Az akadémiái vitalkozások anyagának megválasztása és tár- gyalása	167
CLXXIII. §. Az akadémiái vitalkozások módja	168
CLXXIV. §. Az eredménnyel végződő vitalkozások megjutalmazása ...	169
CLXXV. §. Azon előnyökről, melyek az efféle vitalkozásokból mind magára az ifjúságra, mind a tudományok haladására hármlanak ...	170

V. Fejezet.

*Az akadémiái tanfolyam, tekintettel a bölcséleti előadásokra, illetőleg a bölcséleti tan-
folyamról különösen.*

CLXXVI. §. A bölcséleti előadások anyagáról a királyi akadémiákon ...	171
CLXXVII. §. A rendes bölcséleti előadások anyaga a királyi akadémiákon, tekintettel azokra a tudományokra, amelyekkel a tanulók a gimnáziumban már foglalkoztak	171
CLXXVIII. §. A rendes bölcséleti tárgyak tanítása a királyi akadémiákon, tekintettel az akadémiái tudományok sajátosságára	175
CLXXIX. §. A bölcséleti tanfolyam rendkívüli tantárgyainak anyaga a királyi akadémiákon	177
CLXXX. §. Néhány más bölcséleti tantárgy a királyi akadémiákon	
CLXXXI. §. A rendes előadások felosztása és kapcsolata a királyi akadé- miákon s az összeállításukat magában foglaló táblázat ...	178
CLXXXII. §. A bölcséleti tárgyak tanításához szükséges tankönyvek ...	179
CLXXXIII. §. Általános megjegyzések a királyi akadémiák bölcséleti tan- folyamáról	180

VI. Fejezet.

Az akadémiái tanfolyam, tekintettel a jogi tantárgyakra, azaz a jogi tanfolyamról különösen.

CLXXXIV. §. A jogi tanfolyam célja	181
CLXXXV. §. A jogi tanfolyamra tartozó rendes előadások tárgyai a királyi akadémiákon	182

	Lap
CLXXXVI. §. Magyarország és kapesolt részei közjogának rendszeres tanítása	183
CLXXXVII. §. A hazai jog és a bevett szokásjogok rendszeres tanítása ...	184
CLXXXVIII. §. A közigazgatás, kereskedelmi jog és pénzügy rendszeres előadása	185
CLXXXIX. §. A történelem rendszeres előadása a jogi tudományokkal foglalkozó akadémikusok részére	186
CXC. §. A jogi tanfolyam idejére eső rendkívüli előadások	188
CXCI. §. A rendes jogi előadások felosztása és összefüggése, valamint a rájuk vonatkozó táblázat	188
CXCII. §. A jogi előadások megtartására szükséges könyvek	189

VII. Fejezet.

A magyar királyi akadémiák könyvtárai és múzeumai.

CXCIII. §. A királyi akadémiák könyvtáraitól általában	190
CXCIV. §. A királyi akadémiák könyvtárak föllállításáról	190
CXCV. §. A királyi akadémiák múzeumai	192
CXCVI. §. A nemzeti nevelés egész körének befejezése	192
CXCVII. §. A theológiai tanulmányok a királyi akadémiákon	193
CXCVIII. §. A királyi egyetem	193
CXCIX. §. Az egyetem csillagvizsgálóintézete és múzeumai	195
CC. §. Az egyetemi könyvtár, az éremtár és egyéb régészeti emlékek múzeuma	196
CCI. §. Az egyetemi könyvnyomda	196

III. RÉSZ.

Az iskolák rendtartása, illetve a fegyelem fenntartása.

I. SZAKASZ.

Az iskolák rendtartása tekintettel vezetőikre és tanítóikra.

I. Fejezet.

Azon szempontok, melyek a tanítók és a tanulmányi előjárók megválasztásánál tekintetbe veendők.

CCII. §. Az egyetemi tanárok kiszemelése	199
CCIII. §. Az akadémiai és főgimnáziumi tanárok kiszemelése pályázat útján s megtartásának módja	199
CCIV. §. A tiszteletről, melyet a tanítók és igazgatók a felsőbb tanügyi előjárók iránt tanúsítani tartoznak	201
CCV. §. A tanítók kölesönös egyetértése az iskolai ügyek ellátásában	202
CCVI. §. Ugyanezeknek a tanulókkal való bánásmódjukról	202
CCVII. §. Ugyanezek próbaévről	203
CCVIII. §. Azon igazgatók és tanítók eltávolítása hivatalukból, akik próbaévről állásuknak meg nem felelő minősítést kaptak	203

II. Fejezet.

Az iskolai igazgatókat és a tanítókat megillető hivatali rangról, valamint az érdemek jutalmazásáról és a hibák büntetéséről.

CCIX. §. Az iskolai igazgatók és tanítók rangja	204
CCX. §. Az igazgatók és tanárok kiváló tudományos érdemeinek megjutalmazása	205

CCXI. §. Miképen büntetendők a hivatalukat elhanyagoló tanárok ...	Lap 205
CCXII. §. Az iskolai hivatszolgák és örök	206

III. Fejezet.

A leendő tanárok és iskolai elöljárók állandó szemináriumának felállítása.

CCXIII. §. A leendő tanárok állandó szemináriumának szükségessége ...	206
CCXIV. §. Az igazgatók állandó szemináriuma	207
CCXV. §. A leendő tanárok szemináriuma a népiskolákban, a grammatikai iskolákban és a gimnáziumokban	207
CCXVI. §. Az állandó tanári szeminárium a királyi egyetemen	208
CCXVII. §. A királyi akadémiai és főgimnáziumi tanárok állandó szemináriuma	209
CCXVIII. §. A tanárjelöltek kollégiumának felállításáról	209
CCXIX. §. A jelöltek és fölvételük a repetensek kollégiumába	210
CCXX. §. A repetensek kollégiumába fölvett jelöltek kiképzetésének módja és költségei	211
CCXXI. §. A jelöltek elhelyezése az ismétlőtanfolyam elvégzése után ...	212

II. SZAKASZ.

Az iskolák rendtartása tekintettel a tanulóifjúságra.

I. Fejezet.

A tanulóifjúság egészségi állapotának gondozása.

CCXXII. §. A tanulóifjúság egészségi állapotát illető rendtartási intézkedésről általában	214
CCXXIII. §. Az ifjúságot fenyegető veszedelmek elhárítása	214
CCXXIV. §. A tanulóifjúságnak engedélyezendő játékok	215
CCXXV. §. A tanulóifjúságnak engedélyezendő játékok fajtái	216
CCXXVI. §. Ifjúsági játékok kijelölése	216
CCXXVII. §. A szellemi üdülésre kitűzött idő	217
CCXXVIII. §. A rend fönntartása a szellemi üdülés közben	218

II. Fejezet.

A tanulóifjúság szellemi kiművelése.

CCXXIX. §. A tanulóifjúság szellemi kiművelésére vonatkozó rendtartási intézkedésről általában	220
CCXXX. §. A növendékek fölvételénél tanúsítandó óvatosságról általában	221
CCXXXI. §. A növendékek fölvételénél tanúsítandó óvatosságról, amikor a népiskolából a grammatikai iskolába lépnek	221
CCXXXII. §. A növendékeknek a felsőbb osztályokba való fölvételénél tanúsítandó óvatosságról	222
CCXXXIII. §. A rendes előadások órafelosztása	223
CCXXXIV. §. A vetélkedésről általában	224
CCXXXV. §. Azon intézkedések, melyek az ifjúság között a vetélkedés fölbresztésére és táplálására szolgálnak	225
CCXXXVI. §. A vizsgálatok megtartásáról általában	227
CCXXXVII. §. Az ünnepélyes vizsgálatok	227
CCXXXVIII. §. A rendkívüli vizsgálatok	230

CCXXXIX. §. A jutalmak és büntetések alkalmazásáról általában a tanuló- ifjúsággal szemben	Lap 231
CCXL. §. A tanulóifjúságnak adandó jutalmakról részletesen	232
CCXLI. §. A tanulóifjúsággal szemben alkalmazandó büntetésekről részletesen	238
CCXLII. §. Az akadályok, melyek a ifjúságot a tanulmányoktól el- vonják	240

III. Fejezet.

Az iskolai rendtartásról, tekintettel a tanulóifjúság erkölcsi nevelésére.

CCXLIII. §. A tanulók kötelességei önmaguk iránt	243
CCXLIV. §. A tanulók kötelességei társaik iránt	244
CCXLV. §. Az idősebbek és az ifjabbak iránti kötelességek	245
CCXLVI. §. A társadalom iránti közös kötelességek	245
CCXLVII. §. A fejedelem iránti kötelességek	247
CCXLVIII. §. Az Isten iránti kötelességek	247
CCXLIX. §. A hitoktatók és hitszónokok teendői tekintettel felsorolt kö- telességeikre	249

III. SZAKASZ.

Az iskolai rendtartás tekintettel a tanulóifjúság szüleire.

I. Fejezet.

A szülők megnyugtására és biztosítására vonatkozó intézkedések.

CCL. §. A szülők megnyugtítása, tekintettel az iskolai tanulmányokra	251
CCLI. §. A szülők megnyugtítása gyermekeik egészségi állapotára nézve	251
CCLII. §. A szülők megnyugtítása gyermekeik erkölcsi magukviselése és vallása tekintetében	252

II. Fejezet.

A szülők javára szolgáló egyéb intézkedések.

CCLIII. §. Szállások szerzése az idegen ifjak számára	253
CCLIV. §. A hatóságnak ez ügy érdekében való közreműködéséről	254
Befejezés	255
Tartalomjegyzék	261

A Kath. Középiskolai Tanáregyesület

kiadásában megjelent s a Szent-István-Társulat könyvkereskedésében (Budapest, IV. ker., Kecskeméti-utca 2. sz.) vagy bármely könyvesboltban kapható:

PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR

Szerkeszti: KORNIS GYULA ~~xxxxxxxx~~

1. **Az 1777-iki Ratio Educationis.** Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *dr. Friml Aladár*. Ára 6 korona.
2. **Montaigne** Pedagógiai Tanulmányai. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *dr. Birkás Géza*. Ára 3 korona.
3. **Erasmus:** A gyermekek nevelése. A tanulmányok módszere. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *dr. Péter János*. Ára 3 K.

Előkészületben még: ~~xxxxxxxxxxxx~~

Otto Willmann Didaktikája; *Szent Ágoston* és *Szent Jeromos* egy-egy műve; *Locke* Gondolatai a nevelésről stb.

